

Dúró József

ELLENZŐK, KRITIKUSOK, KÉTKEDŐK

A pártalapú euroszepticismus arcai

SZÁZADVÉG

Dúró József

Ellenzők, kritikusok, kétkedők

Dúró József

Ellenzők, kritikusok, kétkedők

A pártalapú euroszkepticizmus arcai

Századvég Kiadó, Budapest, 2017

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával készült

© Dúró József, 2017

© Századvég Kiadó, 2017

A kiadásért felel a Századvég Kiadó igazgatója

Olvasószerkesztő: Lehotka Gábor

Tipográfia: Fodor Gábor

Nyomta és kötötte: Top Balaton Kft.

ISBN 978 615 5164 29 3

Tartalom

1. Bevezető	7
2. A kutatás elméleti keretei	13
2.1. Az euroszkepticizmus fogalma	13
2.2. Pártalapú euroszkepticizmus	16
2.2.1. A sussexi iskola	16
2.2.2. A sussexi iskola kritikája	19
2.2.3. Az észak-karolinai iskola és egyéb megközelítések	25
2.2.4. Az euroszkepticizmus definíciója	26
2.3. Az euroszkepticizmus típusai	29
2.3.1. Taggart csoportosítása pártcsaládok alapján	29
2.3.2. Riishøj csoportosításai	30
2.3.3. Saját csoportosítás	33
2.4. Vizsgált kérdések	36
3. Országtanulmányok	40
3.1. Németország	41
3.2. Franciaország	47
3.3. Olaszország	59
3.4. Belgium	66
3.5. Hollandia	70
3.6. Luxemburg	77
3.7. Egyesült Királyság	79
3.8. Dánia	92
3.9. Írország	100
3.10. Görögország	105
3.11. Portugália	113

3.12. Spanyolország	118
3.13. Ausztria	122
3.14. Finnország	127
3.15. Svédország	132
3.16. Ciprus	136
3.17. Málta	139
3.18. Észtország	141
3.19. Lettország	143
3.20. Litvánia	146
3.21. Lengyelország	149
3.22. Csehország	154
3.23. Szlovákia	160
3.24. Magyarország	165
3.25. Szlovénia	171
3.26. Románia	174
3.27. Bulgária	176
3.28. Horvátország	179
4. Az euroszkepticizmus időbeli szakaszai	182
5. Új euroszkepticizmus	189
5.1. Az euroszkepticizmus új formái	189
5.2. Az euroszkepticizmus mentén létrejött pártok	191
6. Euroszeptikus pártok kormányzati pozícióban	195
7. Konklúziók	203
Ábrák és táblázatok jegyzéke	213
Irodalom	216
Parlamenti jegyzőkönyvek	233
Választási eredmények	234
Egyéb internetes források	236

1. Bevezető

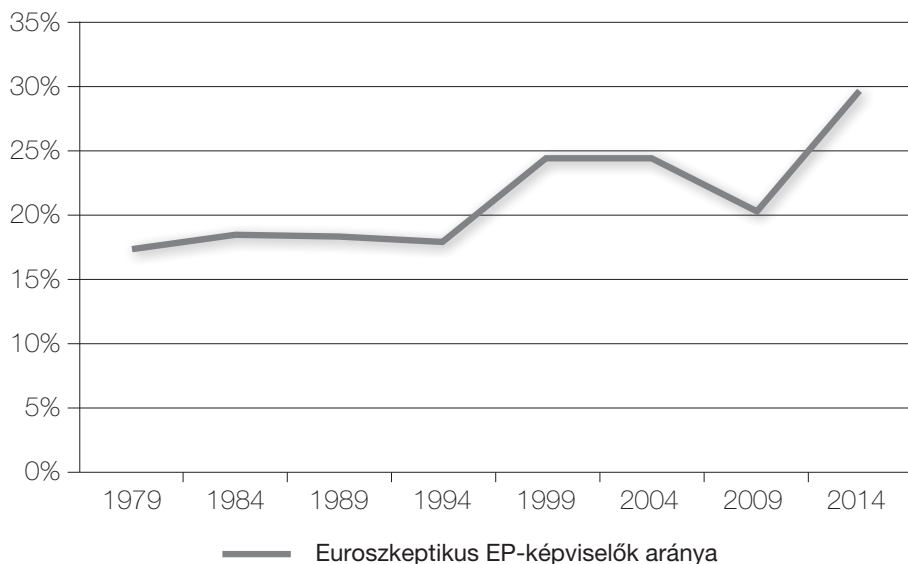
Az Európai Unió mindenki számára mást jelent, szinte minden polgára mást gondol az integrációról. Vannak, akik számára az EU a határok megnyílását, másoknak a külföldi tanulás lehetőségét jelenti, élnek olyan emberek, akik számára a biztos jövedelem, megint mások az agrártámogatásokat várják, de léteznek olyanok is, akiknek például bürokratikus munkát okoz. Így van ez valahogy a politikusokkal és a politikai pártokkal is. Nincs két párt vagy politikus, amelyek vagy akik egyformán vélekednének Európáról. Ráadásul még mindig csak egyetlen pillanat megragadásáról van szó, holott mindez időben is változhat és változik is. Hangsúlyok tolódnak el, miközben ugyanarra az eseményre két külön időpontban máshogy reagálnának, vagy az egész integrációt kicsit más irányba tolnák.

Valószínűleg nincs olyan politikus az Európai Unióban, aki a jelenlegi integráció minden egyes pontjával egyetértene. Éppen ezért fontos elválasztani egymástól azokat, akik az Európai Uniót bármilyen módon kritizálják, azoktól, akik viszont az integráció lebontásában vagy radikális átalakításában érdekeltek. A kötet arra vállalkozik, hogy a politikatudomány eszközeit segítségül hívva határozza meg, mi az euroszkepticizmus, reagálva minden olyan problémára, amely a szakirodalomban az elmúlt húsz év során felmerült. Ezen munka fő célja tehát pontosan definiálni a fogalmat, megtisztítva a politikai címkézés problémájától is, nevezetesen attól, hogy a sajtó képviselői vagy egyes politikusok másokat ezzel a jelzővel illetnek – függetlenül attól, hogy jogos-e a jelző alkalmazása vagy sem. Ebben a vitában, amely politikai természetű, nem célom igazságot tenni. Meggyőződésem, hogy egy jelenség megértését sokkal inkább elősegíti, ha a megfigyelt helyébe is bele próbálja magát képzelni a kutató, és így próbálja megérteni annak mozgatórugóit, mint az, ha ellenségesen, a címkézés eszközével élve egyszerűnek – de nem biztos, hogy tudományosan alátámasztottnak – tűnő megoldásokkal rukkolna elő. Munkám során az euroszkepticizmus szót végig politikatudományi értelemben használom. Hogy ez egészen pontosan mit takar, arra a kötet második fejezete adja meg a választ.

A pártalapú euroszkepticizmus kutatása az elmúlt évek egyik legfelkapottabb témájává vált az európai politikatudományban. Ez egyfelől annak köszönhető, hogy az

1. ábra. Az euroszeptikus képviselők aránya az Európai Parlamentben

Forrás: Parties and Elections adatai alapján saját kalkuláció

Európai Unió bírálói megerősödtek (1. ábra), és az európai és a nemzeti parlamenti választásokon, illetve egyes esetekben a népszavazásokon is egyre nagyobb sikereket érnek el. Euroszeptikus párt kormányozza az Egyesült Királyságot vagy Görögországot, euroszeptikus párt nyerte a 2014-es európai parlamenti választást a két említett tagállamon kívül Dániában és Franciaországban is, de egyértelműen az unió legelszántabb kritikusaik sikeréről lehet a Brexit-népszavazás kapcsán is beszélni. Talán soha nem volt még ennyire magas az európai integrációt támadó tömörülések támogatottsága, mint napjainkban.

Másfelől pedig maga az európai ügy válik egyre fontosabbá az országos politika és a szavazók szintjén is. Ma már nem igaz, amit korábban állítottak, hogy az európai ügynek rendkívül kicsi a relevanciája (pl. Taggart–Szczerbiak 2008a). Noha alapvetően egyet lehet érteni azzal, hogy még mindig elsősorban a pártok szintjén jelenik meg az európai integráció kérdése, azok számára azonban egyre fontosabb lesz. Ráadásul ma már nemcsak ott osztja meg a szavazókat az Európai Unió jövőjének kérdése, ahol erről népszavazásokat tartanak (pl. Írország, Dánia vagy legutóbb az Egyesült Királyságban is), de szinte valamennyi uniós tagállamban (pl. Görögország, Spanyolország vagy Finnország).

Az elmúlt nagyjából egy évtizedben számos problémával szembesült az Európai Unió, így nem meglepő, hogy mind a pártok, mind a választók számára fontosabbá

vált az integráció kérdése. Jól rávilágít erre a tényre a lisszaboni szerződés körüli huzavona: előbb Írország esetében kellett a népszavazás kudarca után újratárgyalni a feltételeket és megismételni a referendumot, majd Csehországban akadtak gondok az elfogadással: végül több hónapos tárgyalás után Mirek Topolánek miniszterelnöknek sikerült összegyűjtenie az alsóházban a dokumentum ratifikálását lehetővé tevő háromötödös többséghez elegendő képviselőt, ám saját pártjának többsége a szerződés ellen szavazott. Ráadásul Peter Gauweiler, a bajor Keresztényszociális Unió parlamenti képviselője a német alkotmánybírószágon is megtámadta a reformszerződést. Végezetül Lech Kaczyński lengyel és Václav Klaus cseh államfő is vonakodott aláírni a parlament által ratifikált törvényt.

Európai uniós ügy okozta 2011 őszén a szlovák kormány bukását is. A rendkívül törekeny, négyparti jobbközép koalíció folyamatosan bizalmi szavazáshoz kötve tudta a legkényesebb törvényjavaslatok elfogadását elérni, ám az európai uniós *bailout*ot lehetővé tevő javaslat megszavazása sikertelennek bizonyult. Paradox módon néhány nappal a kormány bukását követően a legnagyobb ellenzéki párt segítségével végül elfogadta a parlament a javaslatot.

Görögországban a 2012-es évben tartott két választás óta az eurózóna válsága (adósságválság) miatt az európai ügy határozza meg az egész pártrendszert. Korábban nagynak számító pártok (pl. a Pánhellén Szocialista Mozgalom) veszítették el szavazóik jelentős részét, miközben a hagyományos bal–jobb felosztást felváltotta a trojkával kötött memorandumokhoz való viszony. A 2012. májusi és júniusi két választás teljesen átrendezte a pártrendszert, miközben új, önmagukat elsősorban az európai ügy mentén meghatározó pártok (Független Görögök, Demokratikus Baloldal) kerültek be a parlamentbe. A 2015. januári parlamenti választást követően ráadásul euroszkeptikus politikus (Alekszisz Ciprasz) lett az ország miniszterelnöke egy euroszkeptikus koalíciós kormány élén, amely gyakorlatilag elment a falig a *bailoutról* szóló tárgyalások során. De komoly átrendeződés figyelhető meg az elmúlt néhány évben a spanyol pártrendszerben is, ahol egy új radikális baloldali párt (*Podemos*) feltűnése alapjaiban rendezte át az erőviszonyokat.

A 2015-ös alsóházi választást a brit konzervatívok végül ugyan meg tudták nyerni, ám rengeteg szavazatot gyűjtött az unióból való kilépésért kampányoló Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja. David Cameron miniszterelnök ugyan újratárgyalta a brit uniós tagság feltételeit, a választók azonban az új feltételek mellett is az ország EU-ból való kilépésére szavaztak.

A fentiek fényében egyáltalán nem meglepő, hogy a témával a politikatudomány berkein belül is egyre többen kezdtek foglalkozni. Az első probléma is részben ennek köszönhető: az euroszkeptícizmusról egységes definíció, sőt egységes megközelítés sem alakult ki. A téma kutatói más és más pártokat tartanak euroszkeptikusnak, vagy épp ugyanazokról a pártokról mást állapítanak meg. Még abban sincsen egyetértés, hogy az euroszkeptícizmus vizsgálatakor az európai integráció, egyáltalán bármiféle

európai integráció ideájához való viszonyt vagy az integráció gyakorlatban megvalósuló formájához, az Európai Unióhoz való hozzáállást kellene vizsgálni. Ezt már csak fokozza az, hogy az eltérő módszertan, felfogás és gondolkodásmód eltérő csoportosításokhoz vezet.

A második probléma az, hogy a kutatások nem célozzák meg azt, hogy az euroszkeptikus pártok milyen indokokkal bírálják az Európai Uniót, hanem megpróbálják az egész euroszkepticismust egy, legfeljebb két irányzatként (kemény és puha) felfogni. Ezt azért látom gondnak, mert ezáltal az euroszkepticizmus mögött húzódo okokat jóval nehezebb kutatni. Így pedig nehezen követhető nyomon, hogy az euroszkepticizmus „tünet”, azaz egy szélesebb értelemben vett populista politika része (Taggart 1998), vagy pedig a saját lábán is megálló, ideológiailag megalapozott álláspont, illetve álláspontok összessége.

Ezzel összefüggésben egy másik komoly hátulütője is van a legtöbb kutatásnak, mégpedig az, hogy pillanatfelvételeket próbál készíteni az euroszkepticizmusról ahelyett, hogy azt történeti íven keresztül, a környezetébe helyezve szemlélné. Azaz nem vesz tudomást arról, hogy a pártok és az Európai Unió is szinte állandó mozgásban vannak, az álláspontok változnak, más szempontok kerülnek középpontba. Ez kétféle módon is tévútra csalhatja a kutatót. Egyrészt a kutatás nem biztos, hogy kiállja az idő próbáját, másrészt pedig nem követi az euroszkepticizmus esetleges változásait sem. Jómagam a kutatás során az európai integráció és az euroszkepticizmus változásainak kölcsönhatását külön is vizsgálom, emellett pedig valamennyi tagállam euroszkepticizmusának vizsgálatakor fontos szempontnak tekintetem, hogy a jelenség történetét, változásait szemléltessem pillanatkép készítése helyett.

Egy másik fontos kutatási kérdés is kapcsolódik a fent részletezett megközelítés hibáinak korrigálásához. A pillanatfelvételek ugyanis abból a szempontból is megtevéstők lehetnek, hogy nem veszik figyelembe, hogy egy párt kormányon van-e. Éppen ezért külön fejezetet szentelek annak is, hogy megvizsgáljam, változik-e egy párt euroszkepticizmusa akkor, ha kormányzati pozícióba kerül.

A harmadik nagy gócpont az újonnan csatlakozott országok csoportja. A szakirodalom ugyanis egy-két kivételtől eltekintve egyszerűen nem foglalkozik a csatlakozás utáni helyzet leírásával és elemzésével. Ez egyrészt azért probléma, mert a csatlakozás kérdése csak egy, ráadásul sok esetben (pl. Észt Centrum Párt) megtevéstő indikátora az euroszkepticizmusnak. Másfelől a szakirodalom gyakran nem vesz tudomást arról sem, hogy elsősorban a posztkommunista térség tagállamainak másfajta az öröksége, mint a nyugati tagállamoknak, ami az euroszkepticizmus másfajta jellegéhez vezethet.

Összefoglalva az eddigieket, elmondható, hogy a pártalapú euroszkepticizmus kutatása nem fordít kellő figyelmet sem a tagállami sajátosságokra, sem arra a kontextusra, amely körülveszi az euroszkeptikus pártokat saját országukban és az Európai Unióban, sem pedig az euroszkepticizmus és az Európai Unió dinamikájára, változásaira. Éppen ezért jelen kutatásban a fogalmi tisztázáson és a pontos definíciók megalkotásán túl arra

töreksem, hogy teljes és átfogó képet adjak a pártalapú euroszepticismus jelenéről és dinamikájáról, változásairól.

A második fejezetben meghatározom a kutatás elméleti kereteit. Röviden bemutatom az euroszepticismus egyes megközelítéseit, rámutatva azok előnyeire és hátrányaira, majd definiálom magát a fogalmat. Ezt követően kitérek az egyes csoportosítások erősségeire és gyengéire is, megalkotva egy, a korábbiaktól eltérő csoportosítási rendszert. Ezt tartom a munka egyik legfontosabb erényének, ugyanis a csoportosítás két, korábban csak érintőlegesen vizsgált dimenzió: a jelenleg folyó európai integrációhoz való viszony és az euroszepticismus indokai szerint felállított tipológia mentén zajlik. Ehelyütt fogom tárgyalni az általam használt módszertant is.

A kötet gerincét a 28 tagállamra kiterjedő esettanulmányok adják (3. fejezet), amelyek egyrészt a csoportosítás elvégzéséhez, másrészt a további kérdések vizsgálatához szolgáltatják az empirikus hátteret. Ezen országtanulmányok készítése során nem foglalkozom szavazókkal, ez ugyanis szétfeszítené a kutatás határait. Másfelől egyetértek Ray (2003) azon állításával, hogy az euroszepticismus kérdése kapcsán a pártok hatnak a szavazókra, nem pedig fordítva. Az egyes alfejezetek, azaz esettanulmányok logikája mindenhol megegyezik. A pártrendszer rövid bemutatását követően az ország euroszepticismusának addigi történetét vázolom, bemutatva annak változásait, illetve azokat az okokat, amelyek a mai helyzet kialakulásához vezettek. A pártalapú euroszepticismus szintjének méréséhez természetesen használtam az euroszeptikus pártok támogatottságát. Ezeket az adatokat a legtöbb esetben táblázattal is szemléltettem, megvizsgálva az adott ország közvetlen európai parlamenti választásainak eredményét, illetve az első EP-választást megelőző parlamenti választástól valamennyi voksolás erőviszonyait.

Ezt követi a pártalapú euroszepticismus jelenségének időbeli szakaszolása (4. fejezet), azaz annak vizsgálata, hogy mikor minek hatására változott az euroszepticismus természete, megjelenése az európai integráció története során. Úgy vélem ugyanis, hogy a jelenség dinamikáját és lényegét sem lehet megérteni anélkül, hogy azt az adott kor kontextusába ne helyeznénk. Mivel az időbeli szakaszolás során felfigyeltem arra, hogy az elmúlt néhány évben az euroszepticismus részben megváltozott, így figyelmet fordítok arra, hogy milyen új típusai alakultak ki a jelenségnek, illetve ezzel összefüggésben milyen új euroszeptikus pártok tudtak sikeressé válni (5. fejezet). Az utolsó fontos vizsgálati szempont az euroszeptikus pártok kormányzati pozícióban mutatott viselkedése, nevezetesen az, hogy vajon ezek a tömörülések mérséklik-e magukat a kormányzati felelősség súlya alatt.

Végezetül a kötet egy összegző résszel zárul. Ebben rámutatok az általam megalkotott csoportosítás számos előnyére. Külön példákkal szemléltetem, hogy néhány vitás esetben mely pártokat tekintettem euroszeptikusnak, melyeket nem, és miért. Foglalkozom azzal is, hogy az euroszeptikus pártok kormányzati szerepvállalása és euroszepticismusuk hangsúlyossága között nem feltétlenül lehet egyenes összefüggés.

géseket találni, az, hogy egy euroszkeptikus tömörülés mérsékli-e magát kormányon, számos más tényezőtől is függ. Emellett kitérek arra, hogy az euroszkepticizmusnak vannak állandó vonásai, ám az integrációs folyamat változásaival a jelenségnek új arcai is megjelenhetnek.

A kutatást 2017. június 20-án zártam, így valamennyi ezt megelőzően rendezett parlamenti választás eredménye szerepel benne. Ezt azért tartom fontosnak kiemelni, mert még 2017 első felében is változott az euroszkepticizmus képe: előretört két euroszkeptikus jelölt is a francia elnökválasztáson, valamint alsóházi választást tartottak az Egyesült Királyságban, ahol a kampány egyik fő témája a Brexit volt.

2. A kutatás elméleti keretei

2.1. Az euroszkepticizmus fogalma

Noha az euroszkepticizmus fogalmát alapvetően a politikai pártok Európai Unió iránt tanúsított pozícióinak elemzésére Paul Taggart (1998) alkotta meg, a fogalom átszivárgott a választói attitűdök vizsgálatára is (Serricchio et al. 2013, 52), s ma már a politikatudományban az Európai Unióval és az európai integrációval szembeni valamennyi negatív attitűdre használják (Boomgaarden et al. 2011). E kettős felosztás az euroszkepticizmus elméletét az elmúlt néhány évig teljes mértékben meghatározta, ám ma már egyre nagyobb irodalma van a jelenséget a civil társadalmon belül vizsgáló megközelítésnek (pl. FitzGibbon 2013), valamint a média és az euroszkepticizmus kapcsolatának (pl. de Vreese – Mette 2007) is.

Habár a pártalapú, illetve a szavazói szinten megjelenő euroszkepticizmus vizsgálata párhuzamosan folyik a politikatudományban, egy-egy nagyobb, az euroszkepticizmus jelenségéről szóló mű nem ötvözi a megközelítéseket, hanem jórészt besorolható egyik vagy másik típusba. Születnek ugyanakkor olyan munkák és folynak olyan kutatások, amelyek mind a pártok, mind a szavazók vizsgálatára hangsúlyt kívánnak fektetni, mint a *University Association for Contemporary European Studies* (UACES), illetve a kutatás egyik „főterméke”, a *Journal of Common Market Studies* 2013-as, az euroszkepticizmus-sal foglalkozó különszáma.

A pártalapú euroszkepticizmus irodalma alapvetően két főbb iskolára oszlik, amelyekről a 2.2. alfejezetben lesz szó, így itt csupán röviden mutatom be azokat. Az egyik az úgynevezett sussexi iskola, amely elsősorban a nemzeti sajátosságokra fókuszálva vizsgálja az egyes pártokat, az euroszkepticizmust jórészt önálló jelenségként kezelve, hangsúlyozva a pártok meghatározó szerepét. A másik az észak-karolinai, amely az euroszkepticizmust a klasszikus törésvonal-elméletek adta keretbe helyezi, azt állítva, hogy a jelenlegi integrációval kapcsolatos attitűdök egybeesnek a (gazdasági alapú) bal–jobb felosztással.

Fontosnak tartom ugyanakkor röviden bemutatni az euroszkepticizmus nem pártokat vizsgáló irodalmát, ez ugyanis nagyban segíti elhelyezni kutatásomat a szakiro-

dalomban. Ami az euroszkepticizmus szavazói szintjének vizsgálatát illeti, az irodalom még inkább szerteágazó. Ezt elsősorban az a mára már közhelynek számító felismerés idézte elő, hogy a kérdésben egyre növekvő különbség van a pártok és politikai elittek, valamint a szavazók véleménye között, noha előbbiek még mindig képesek hatni a szavazói szintre, illetve tematizálni az európai integráció kérdését. A választók euroszkepticizmusának vizsgálata elsősorban az Eurobarometer-felmérések eredményeire épül. A középpontban értelemszerűen a tagság megítélése (jó vagy rossz dolog), a jövőbeli várakozások és az egyes uniós intézményekbe vetett bizalom állnak. Ezek a kutatások gyakran támaszkodnak Easton (1965) rendszertámogatási (specifikus és diffúz) sémájára is.

A szavazói attitűdök vizsgálatának fent vázolt módszertanából egyenesen következik, hogy a legtöbb szerző nem két kategóriára szűkülő (euroszeptikus és integrációpárti) csoportosítást alkot, hanem skálán méri az Európai Unióhoz való viszonyt. Krouwel és Abts (2007) szerint a polgárok és az EU közötti kapcsolat ötféle lehet. Az első az eurobizalom (*euroconfidence*), amely elégedett és engedelmes állampolgárokat von maga után, akik nem követik napi szinten az európai integráció menetét, mert megbíznak annak irányában. A második az euroszkepticizmus, amely kategóriába alapvetően azok az emberek kerülnek, akik nem fogadják el automatikusan a politikai elit igazát, hanem éberren és kritikusan állnak az általuk hallottakhoz, aktívan figyelemmel követve a fejleményeket. Amikor ezek a szkeptikus választók csalódnak, vagy úgy érzik, a politikai elit, illetve az Európai Unió elárulta őket, akkor lép fel az eurobizalmatlanság (*eurodistrust*). Ezek a választók már pesszimistán szemlélik az integráció menetét, ugyanakkor továbbra is bíznak az európai integráció ideájában.

Az európai integráció menetének helyességében elvesztett hit, kombinálva az európai intézmények megvetésével és az európai projekt végzettségével, az eurocinizmus (*eurocynicism*). Ezek a szavazók már nem hisznek abban, hogy bármi is megváltoztatható, ezért elutasítják az európai integrációt. Ennél is radikálisabb álláspont az euroelidegenedés (*euro-alienation*), amely gyakorlatilag az Európai Unió elveinek, működésének és intézményeinek elutasítása (Krouwel–Abts 2007, 261–263). Értelemszerűen az európai integrációt csak az ebbe a két csoportba tartozó polgárok ellenzik, az euroszeptikusok – a szkepszis szó eredeti jelentésének megfelelően – inkább kételkednek, nem elutasítanak.

Weßels (2007) az euroszeptikus választókat alapvetően három csoportba sorolja aszerint, hogy milyen fokú bennük az azonosulás az Európai Unióval, mennyire van EU-s identitásuk. Szerinte léteznek hajthatatlan euroszeptikusok, akiknél ez az identitás negatív, euroszeptikusok, akiknél ez az identitás közömbös vagy semleges, és kritikus európaiak, akiknél ez az identitás megvan. Utóbbi másfajta Európai Uniót szeretne, az euroszeptikusok azonban nem támogatják az EU-t ebben a formában.

A szavazók vizsgálatának másik dimenzióját az euroszkepticizmus okainak feltárása adja.¹ Ebben az úttörő szerepet kétségkívül Lubbers és Scheepers (2005) munkája jelenti, akik megkülönböztették a politikai és az instrumentális euroszkepticizmust. A szerzőpáros úgy gondolta, az euroszkeptikus szavazók kutatása túlságosan is az utóbbira koncentrálni, nevezetesen arra, hogy a választók hogyan vélekednek arról, hogy hazájuk számára előnyös-e az uniós tagság. Ezzel szemben a politikai euroszkepticizmus az EU, illetve a további hatalomátadás elutasítása.

Sørensen (2007; 2008) az euroszkepticizmus négy fajtáját különböztette meg a közvéleményben. Szerinte létezik gazdasági euroszkepticizmus, amely azt feltételezi, hogy az emberek költség-haszon alapú kalkulációt végezve döntenek arról, hogyan ítélik meg az Európai Uniót: azaz érzékelik-e az előnyeit. A második kategória a szuverenitásalapú euroszkepticizmus, amelynek lényege, hogy függetlenül attól, érzékelik-e a választók az EU előnyeit, az alapján döntenek megítéléséről, hogy az a nemzeti szuverenitásra nézve milyen kihívásokat rejt magában. Sørensen szerint a választókban meglévő harmadik típus a demokratikus euroszkepticizmus. A demokratikus euroszkepticizmus nem gazdasági kalkulációkon vagy a nemzeti szuverenitás elvesztésén nyugszik, hanem arra fókuszál, hogy egy-egy választó azt érzékeli, nem megfelelőek az integráció működési struktúrái, az ő hangját senki nem hallja meg az unión belül. Végül a szociális euroszkeptikusok szerint az EU nem elég szociális.

Az euroszkepticizmus összefoglalóbb, átfogóbb leírását adta Cécile Leconte (2010). Ő az euroszkepticizmusnak – és itt nem csak a szavazókról van szó – négy típusát alkotta meg. Az első a haszonelvű euroszkepticizmus, amelynek lényege, hogy – például – a nemzeti kormány egy-egy uniós döntés kapcsán megnézi végrehajtásának költségeit és lehetséges hasznát, majd ennek megfelelően alakítja ki az álláspontját. Értelemszerűen, ha a költségek jelentősen meghaladják a remélt hasznot, a kormány ellenezni vagy kritizálni fogja a döntést. Ebben az esetben felvetődik a kérdés, hogy ez a magatartás vajon tekinthető-e ténylegesen euroszkeptikus álláspontnak, azaz ettől ténylegesen euroszkeptikussá válik-e egy kormány. Másképpen megfogalmazva: nem nyitja-e túl tágra a fogalmat a fenti meghatározás? Többször előfordult már olyan eset ugyanis, amikor egy-egy – a szakirodalomban nem euroszkeptikusnak tekintett – párt, különösen kormányzati pozícióban, hasonlóan cselekedett. Jó példa szinte valamennyi többéves költségvetési keret tervezése, ahol a nettó befizető országok kormányai közül jó néhány igyekszik a bizottsági javaslatához képest alacsonyabb végösszegű büdzsét kilobbizni.

A politikai euroszkepticizmus a szimbolikus politika terepe, ide tartoznak a nemzeti szuverenitás megvédésének kérdésköréhez tartozó lépések éppúgy, mint a demokraciadeficit miatt az EU-t ért bírálatok. A harmadik típus az identitásalapú vagy kulturális euroszkepticizmus, amelynek eredetét a tagállamok különbözősége, illetve az egyes népek eltérő értékei, kulturális sokszínűsége adja. Végezetül a negyedik kategória az

¹ Az indokokat részletesen tárgyalja Loveless és Rohrschneider (2011).

értékalapú euroszkepticizmus, amely elsősorban az EU-n belül a – jellemzően ideológiai alapú – értékek (pl. kereszténység) hiányát kritizálja. Ez utóbbi ugyanakkor szintén vitás, hogy mennyiben tekinthető euroszkepticizmusnak. Valamennyi párt szeretné ugyanis az integrációt a saját ideológiájának, világméskének megfelelőre formálni, ez természetes folyamat, és addig, amíg ez nem akadályozza az integráció előrehaladását, illetve nem lebontani kívánja azt, nem tekinthető euroszkepticizmusnak.

A fentiekből is látható, hogy az euroszkepticizmusnak nem alakult ki egységes definíciója, sőt az egyes részterületek, azaz a szavazók, a média, a civil társadalom és a pártok vizsgálatánál is meglehetősen eltérő meghatározások terjedtek el – sőt gyakran többfajta euroszkepticizmus típusának megalkotása. Jelen kutatásnak nem feladata, hogy e téren állást foglaljon, ugyanakkor – ahogy azt korábban említettem – fontosnak tartottam e koncepciók ismertetését azért, hogy munkámat az euroszkepticizmus irodalmán belül könnyebb legyen elhelyezni. Egyetlen fontos elemről, az euroszkepticizmus szakaszolásáról nem tettem ebben az alfejezetben említést, azonban a könyvben külön részt (4. fejezet) kap a jelenség időbeli változásának tárgyalása.

2.2. Pártalapú euroszkepticizmus

A fentiekben az euroszkepticizmus általános definícióit, illetve a nem pártalapú euroszkepticizmus egyes típusait, meghatározásait vázoltam annak érdekében, hogy elhelyezhessem a pártalapú euroszkepticizmust a jelenséget kutató szakirodalomban. Ahogyan azt már a fejezet elején is jeleztem, az euroszkepticizmus irodalma a pártalapú euroszkepticizmus kutatásával indult az 1990-es években, s ma is ez jelenti annak főáramát. Ennek oka többkeletű, de összefügg az ügy fontosságával – az általánosan elterjedt nézet szerint a szavazók számára kevésbé fontos, mint a pártoknak –, illetve azzal is, hogy az euroszkepticizmus kezdetben rendkívül elitvezérelt volt. Az alábbiakban kitérek a pártalapú euroszkepticizmus legfontosabb megközelítéseire, definícióira, az egyes iskolákon belül és azok között folyó vitákra, majd – levonva a tanulságokat – megalkotom a saját fogalmamat.

2.2.1. A SUSSEXI ISKOLA

A maastrichti szerződés ratifikációja előtt az euroszkepticizmus nem tartozott sem a különösebben kutatott politikatudományi területek, sem pedig a fontos európai ügyek közé. Ez változott meg az 1990-es évek elején, amikor is az Európai Unió létrehozására reakcióként egyfelől új pártok alakultak, amelyek kifejezetten az európai integrációt állították politikájuk középpontjába (pl. a dán Június Mozgalom, a Franciaországért Mozgalom vagy az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja), másfelől pedig olyan pártok is elkezdtek bírálni az Európai Uniót, amelyek addig az európai integráció mellett foglaltak állást (pl. az Ausztriai Szabadságpárt vagy a portugál Néppárt).

Ennek megfelelően az első definíciók és csoportosítások is az 1990-es években születtek a témában. Ekkor fejlődött ki a Cas Mudde (2012) által sussexi iskolának² nevezett megközelítésmód, melynek képviselője, Paul Taggart első vonatkozó munkájában (1997) még azon az állásponton volt, hogy az euroszkepticizmus része egy szélesebb populista politikának és érvrendszernek.³ Azzal érvel, hogy bár több vonatkozó mű (pl. Franklin et al. 1994) utal rá, hogy a közvélemény egyre szkeptikusabb az integrációs folyamattal szemben, a *mainstream* pártok viszont nem reagálnak erre a társadalmi igényre, így helyet hagynak az új protestpártok számára (Taggart 1997, 2). Ezt némileg kiegészítette egy későbbi tanulmányban, amelyben arra a következtetésre jut, hogy az európai ügy a nemzeti szintű politika egyik próbaköve (Taggart 1998, 384), amely jó alkalom, hogy egy-egy párt megkülönböztesse magát a többitől.

Taggart szerint ritkán lehet kristálytisztán megállapítani, hogy egy párt támogatja az Európai Uniót vagy ellenzi azt, éppen ezért alapvetően három euroszkeptikus álláspontot lehet elkülöníteni. Az első az integrációellenes pozíció, amely ellenzi bármiféle európai integráció alapgondolatát, így következésképp szembehelyezkedik az Európai Unióval is (Taggart 1997, 3). A későbbiek folyamán Taggart és Szczerbiak nagyjából ezt az álláspontot tekintik kemény (*hard*) euroszkepticizmusnak (pl. Taggart–Szczerbiak 2000; 2008a). A második álláspontot azok képviselik, akik nem ellenzik elviekben az európai integrációt, de szkeptikusak azzal kapcsolatban, hogy az EU annak a legjobb formája-e, mivel azt túlságosan inkluzívnak tartják (Taggart 1997, 3). Ezek a pártok azzal érvelnek, hogy az unió olyan elemeket is próbál együtt kezelni, amelyek túlságosan különböznek ahhoz, hogy egymással kompatibilisek legyenek. Végül Taggart szerint vannak olyan pártok, amelyek szintén nem ellenzik elviekben az integráció gondolatát, ám ők azért szkeptikusak az Európai Unióval szemben, mert az túlságosan kizárólagos (uo.), akár földrajzi, akár szociális alapon. Azok a pártok tartoznak ebbe a kategóriába, amelyek szerint az unió kizárja a szegényebb régiókat, és figyelmen kívül hagyja például a nemzetközi munkásosztály érdekeit.

E megközelítés utóbbi két csoportja együtt alkotja a puha (*soft*) euroszkepticizmus kategóriáját. A puha euroszkepticizmus definíciójánál ismertetem a problémát ezzel a fajta meghatározással kapcsolatban, így itt csak röviden utalok rá: ez a megközelítés túlságosan tágra nyitja az euroszkeptikus pártok körét. Ugyanakkor fontos jelezni, hogy azzal, hogy Taggart elkülönítette ezt a két fogalmat egymástól, fontos különbségtételt tett: a könyvben ugyanis következetesen csak azt tekintem euroszkepticizmusnak, amely a jelenlegi integráció előrehaladását gátolja. Ennek megfelelően az az attitűd,

² Az elnevezés nem véletlen: az iskola két meghatározó kutatója, Paul Taggart és Aleks Szczerbiak egyaránt a Sussexi Egyetem (University of Sussex) kutatója.

³ A populizmus és az euroszkepticizmus kapcsolatáról, illetve a később tárgyalandó észak-karolinai iskola elméletével való összefüggéseiről lásd még Harmsen (2010).

amely a még mélyebb vagy szélesebb integrációt sürgeti, véleményem szerint nem tekinthető euroszeptikus attitűdnek.

Taggart szerint az euroszepticismus fogalmát tágan kell értelmezni, mivel az magába kell, hogy foglalja az integrációs folyamat valamennyi (elvi és esetleges) ellenzését is. Ilyen értelemben az euroszepticismus mindenre és mindenkire vonatkozik, ami vagy aki kívül áll a *status quón* (Taggart 1997, 4; 1998, 366). A két megállapítás ugyanakkor felvet néhány kérdést: ha egy párt támogatja az integrációs folyamatot, akkor annak mélyítése esetén a *status quó*ról való elmozdulás mellett van, ami viszont a második mondat szerint euroszepticismusnak minősül. Világos azonban, hogy a legkevésbé az a párt tekinthető euroszeptikusnak, amely a jelenlegi európai integrációs folyamat mellett foglal állást. Ugyanakkor a mélyítési lépések ellenzése a *status quo* megőrzésére hivatkozva lehet euroszeptikus magatartás. Egy másik, később részletesen tárgyalt problémát vet fel Fuchs, Roger és Magni-Berton, nevezetesen azt, hogy a definíció nem tesz különbséget a nem euroszeptikusok között (Fuchs et al. 2009, 20). Taggart viszont leszögezi tanulmányában, hogy ő az euroszepticismusra koncentrált, így ez a kritika meglátásom szerint nem megalapozott. Másfelől kritika éri a definíciót annak túl széles – és ebből kifolyólag kevésbé differenciált – léte miatt is (uo.).

Taggart ugyanakkor 1997-es tanulmányában arra az álláspontra helyezkedett, hogy az euroszepticismus része a populista politikának. Szerinte a populizmusnak három meghatározó jellemzője van (Taggart 1997, 16):

1. A populizmus olyan ideológia, amelynek megvan a maga rugalmassága, ugyanakkor nem jellemző rá az ideológiákat meghatározó minden tényező;⁴
2. kritikus a meglévő modern politikai intézményekkel szemben; és
3. egyfajta idealizált hazakép (*heartland*) gondolata jellemzi, amely a populisták utópiájának megtestesülését jelenti.

Taggart szerint a rugalmasságot jól mutatja, hogy az ideológiai skála minden részén található euroszeptikusok, az intézményellenesség ezen pártoknak a bürokrácia terjeszkedését illető bírálataiban lelhető fel, míg a *heartland* legtöbb esetben a pártok nacionalizmusában érhető tetten. Noha jelen munkának nem tárgya sem a populizmus meghatározása, sem a populizmus definícióinak kritikája, úgy gondolom, hogy a populizmusra pontosan az első pont elégtelen teljesülése miatt nem lehet ideológiaként tekinteni, és ezt az érvelést már Taggart 1998-as munkájában sem lehet fellelni.

Az euroszepticismus kutatásának mérföldkövét Aleks Szczerbiak ötlete nyomán Szczerbiak és Taggart (2000) definíciói jelentik. Ebben a munkában már nem jelenik meg egységes meghatározás az euroszepticismusról, jelentősége miatt azonban itt, nem pedig a csoportosításnál tárgyalom. A szerzők kétféle euroszepticismust külön-

⁴ Ez a négy tényező: a jelen diagnózis, alapértékek, stratégia, utópia.

böztetnek meg. Kemény euroszkepticizmus az európai gazdasági és politikai integráció teljes projektjének elutasítása, illetve az uniós tagság opponálása (Szczerbiak–Taggart 2000, 6). Ezzel szemben a puha euroszkepticizmus az európai integráció esetleges vagy elvi ellenzése, amely két alesetre, a közpolitikai és a nemzeti érdektől vezérelt euroszkepticizmusra osztható (uo.). Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a kemény euroszkepticizmus definíció szerint a gazdasági együttműködést is ellenzi, így azok az antiföderalista pártok, amelyek az európai integrációt a kezdeti stádiumában, tehát kormányközi együttműködésként képzelik el, nem tekinthetők kemény euroszkeptikus pártoknak. Ugyanakkor az olyan utópiákat megfogalmazó tömörülések, amelyek célja pl. a proletár- vagy munkásunió megvalósítása, egyértelműen ebbe a kategóriába sorolhatók.

2.2.2. A SUSSEXI ISKOLA KRITIKÁJA

A szakirodalom nagy része a sussexi iskola megközelítésmódjára reagál, illetve ahhoz képest határozza meg magát. A Taggart–Szczerbiak-féle csoportosítást bővítette, illetve fejlesztette tovább Conti és Verzichelli (2003). Szerintük az Európai Unióhoz való viszony ötféle lehet, melyből kettő ellenséges, ez a kemény és a puha euroszkepticizmus, egy semleges és kettő integrációpárti. A támogató álláspontot az integráció elvi támogatása, az identitásalapú európaizmus (*identity Europeanism*), illetve a funkcionális európaizmus (*functional Europeanism*) jelenti, amely az integrációt csak addig támogatja, míg az a párt-/nemzeti érdeket szolgálja. Noha az unióhoz való viszony pozitív oldalát megragadja Conti és Verzichelli, az euroszkepticizmus meghatározásában semmiféle újdonságot nem hoz.

Petr Kopecký és Cas Mudde négy hátrányát látja Taggart és Szczerbiak koncepciójának. Az első, hogy a puha euroszkepticizmust túl széles módon definiálták, hiszen ebbe a kategóriába esik gyakorlatilag minden kisebb véleménykülönbség az Európai Unióval (Kopecký–Mudde 2002, 300). Ezt a kritikát Taggart és Szczerbiak is jogosnak találta, ugyanakkor hangsúlyozták, hogy definíciójuk a további jogkörátadásra vonatkozik (Taggart–Szczerbiak 2008b, 242).

Éppen ezért a 2008-as definíciók már lényegesen konkrétabbak. Kemény euroszkepticizmus az EU és az európai integráció elvi ellenzése, és ezért azokban a pártokban jelenik meg, amelyek úgy gondolják, hogy országuknak ki kellene lépnie az EU-ból, vagy amelyek EU-politikája egyenértékű az európai integráció jelen formájának ellenzésével (Taggart–Szczerbiak 2008a, 7). A puha euroszkepticizmus esetében nem az európai integrációval vagy az EU-tagsággal szembeni elvi ellenvetésről van szó, hanem egy vagy több közpolitikai területen jelentkező kritikáról; vagy olyan esetről, amikor a nemzeti érdeket az EU irányvonala elé helyezi az adott párt (i. m., 8). Úgy gondolom, hogy 2008-as munkájukban sem sikerült minden esetben kellően jól alkalmazni ez utóbbi szempontot, így sok olyan pártot is euroszkeptikusnak találnak, amelyek valójában nem azok. Emellett a puha euroszkepticizmus még mindig túl tágra

nyitja az euroszepticismust, hiszen nem létezik olyan párt, amely mindenben egyetértene az Európai Unióval.

Kopecký és Mudde második észrevétele, hogy a viszonylag éles különbség a kemény és a puha euroszepticismus között elmosódik, amikor a szerzők az integráció jelenlegi formájának ellenzésével is azonosítják a kemény euroszepticismust (2002, 300). Meglátásom szerint ez a kritika nem áll meg, hiszen a definíció kiter a fent említett problémára, ugyanis a gazdasági integráció (pl. közös piac) ellenzése is szükséges feltétele a kemény euroszepticismusnak.

Harmadszor – és ez véleményem szerint a legfontosabb bírálat – Taggart és Szczerbiak nem tesznek különbséget az EU-csatlakozás előtti és az azt követő állapot között (Kopecký–Mudde 2002, 300). Ez azért lényeges, mert az a párt, amely a csatlakozást elutasítja, nem feltétlenül fog a kilépés mellett is állást foglalni, lehetséges, hogy csak a csatlakozás körülményeit kritizálják ilyen módon. Az osztrák zöldek is elutasították Ausztria csatlakozását, ám 1995 után nem foglaltak állást a kilépés mellett.

A negyedik észrevétel, hogy a kemény és puha kategóriák nem tesznek elég nagy különbséget az EU-hoz és az európai integrációhoz való viszony között (uo.). Mindezeknek az a következménye, hogy a Taggart–Szczerbiak-féle csoportosítás túl sok pártot talál euroszeptikusnak, ami a jelenség erejének felülbecslését eredményezi. Meglátásom szerint tévesen euroszeptikus pártként tekint a szerzőpáros (Taggart–Szczerbiak 2008a, 11–12) a belga Humanista Demokratikus Centrumra (CDH), az Új Flamand Szövetségre (N-VA), a német Keresztényszociális Unióra (CSU), a holland Zöld Baloldalra (GL), az Észti Reform Pártra (RE), a magyar Fideszre és a szlovák Smerre. Az egyes országtanulmányoknál részletesen kitérek arra, hogy ezeket a pártokat miért téves euroszeptikusnak beállítani.

Ez utóbbi kritika fényében nem meglepő, hogy Kopecký és Mudde – Easton (1965)⁵ nyomán – két dimenzió mentén vizsgálja a jelenséget. Az egyik az európai integráció mint ötlet támogatása (*diffuse support*), a másik pedig magának az Európai Uniónak a támogatása (*specific support*) (1. táblázat). Ugyanakkor Fuchs és társai szerint ez utóbbi félrevezető, hiszen az unió egészének támogatása nem tekinthető a második kategóriának, ehhez legfeljebb az EU hatóságait és azok *output*ját lehetne vizsgálni, így tulajdonképpen két diffúz támogatásról lehet beszélni (Fuchs et al. 2009, 22).

Az európai integrációhoz való viszonyban eurofilnek tekinthető az a párt, amelyik alapvetően támogatja az európai együttműködést, míg az eurofókok elutasítják az integráció ötletét (Kopecký–Mudde 2002, 301). Eurofilnek tekinti a szerzőpáros Jean Monnet-t, aki gazdasági és politikai szempontok miatt is támogatta az integrációt, de Margaret Thatcher is, aki ugyanakkor felemelte szavát a brüsszeli bürokrácia építése és a centralizáció ellen. Szintén ebbe a csoportba sorolják a szerzők Charles de Gaulle-t.

⁵ Easton munkája általában véve a politikai rendszerekről szól, ugyanakkor e sorok írója Hixszel (1999) egyetértve azon a véleményen van, hogy az Európai Unió is tekinthető politikai rendszernek.

Az eurofóbbok ezzel szemben általában szocialista, nacionalista vagy izolacionista alapon utasítják el az európai integráció alapötletét. Ebbe a kategóriába esnek az alapvetően más európai együttműködés mellett állást foglaló pártok, mert teljesen más alapokon építenék fel ezt a kooperációt, mint a jelenlegi integráció. Ez a szerzőpáros definíciójának egyik gyenge pontja: mi alapján lehet kimondani, hogy egy európai, a demokrácia alapértékein nyugvó együttműködés már nem azon az alapon működik, mint a jelenlegi. És ha az integráció ötletének támogatása ennyire a jelenlegi folyamatra fókuszál, mi szükség van a másik, ténylegesen az Európai Unióhoz való viszonyra koncentrááló szempontrendszerre. Másfelől gondot okozhat az európai együttműködés ötletét támogató/elutasító álláspontok mérése: a pártprogramok alapvetően az Európai Unióról, nem pedig valamilyen alternatív európai integráció ötletéről szólnak.

A másik dimenzió a jelenlegi integrációs folyamathoz, azaz az EU-hoz való viszony. Az Európai Uniót támogatók kerülnek az EU-optimista kategóriába, az ellenzők pedig az EU-pesszimista csoportba. EU-optimisták azok a pártok, amelyek alapvetően elégedettek a jelenlegi Európai Unióval, és optimisták annak fejlődési irányát illetően (Kopecký–Mudde 2002, 302). Ez nem zárja ki, hogy egy-egy ebbe a csoportba kerülő párt kritizálja az EU egyes szakpolitikáit, amennyiben magát az uniót, illetve annak mélyítését támogatja. Az EU-pesszimisták ezzel szemben alapvetően ellene vannak a jelenlegi Európai Uniónak, ám ez önmagában nem jelenti azt, hogy ellenzik az uniós tagságot: vannak pártok, amelyek az unió megreformálására törekednek, illetve úgy gondolják, hogy a jelenlegi forma eltér az alapító atyák által megálmodottól (uo.).

1. táblázat. Kopecký és Mudde csoportosítása

	Eurofil (<i>europhile</i>)	Eurofób (<i>europhobe</i>)
EU-optimista (<i>EU-optimist</i>)	eurorajongó (<i>euroenthusiast</i>)	europragmatista (<i>europragmatist</i>)
EU-pesszimista (<i>EU-pessimist</i>)	euroszkeptikus (<i>eurosceptic</i>)	euroellenes (<i>euoreject</i>)

Forrás: Kopecký–Mudde 2002, 303

A fenti táblázatból jól láthatók a szerzőpáros kategóriái. Az eurorajongó (*euroenthusiast*) kategória természetesen nem tárgya az euroszkepticizmus vizsgálatának, a másik háromról viszont fontos néhány szót szólni. Elég egyértelműnek tűnik, hogy a táblázatban látható euroszkeptikus kategória nem elvi ellenzése az európai integrációnak, csupán a jelenlegi EU-val szemben fogalmaz meg fenntartásokat, így ez a kategória beleillik Taggart és Szczerbiak puha euroszkeptikus kategóriájába. Másrésztől az euroellenes⁶

⁶ A kifejezést szándékosan rövid o-val írom, itt ugyanis bármiféle európai integráció ellenzéséről, nem pedig a közös valuta elutasításáról (euroellenes) van szó.

(*euroreject*) tábor a jelenlegi EU-t és magát az európai integráció ötletét is ellenzi, nem nehéz így ezt a kategóriát a kemény euroszeptikus csoporthoz sorolni. A fenti különbségre Taggart és Szczerbiak (2008b, 243–244) is felhívja a figyelmet, jelezve, hogy Kopecký és Mudde kategorizálása szerint nem euroszeptikus párt például az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja (hanem euroellenes). Emellett Taggart és Szczerbiak szerint, ha egy párt eurofób, abból logikusan következik, hogy EU-peszszimista is, így az euroellenes és az eurofób elnevezéseknek külön nincs értelmük. Ehhez a szemantikai vitához szól hozzá Richard Katz (2008) is, amikor azt írja, hogy a szkepticizmus szó eredendően kételkedést jelent, így az európai integrációt teljesen elutasítókat nem biztos, hogy helyes az euroszeptikus szóval leírni (i. m., 154). Noha Katznak a szkepticizmus szó jelentése kapcsán igaza van, az euroszepticismus szót a politikatudomány gyűjtőfogalomként használja az unióban kételkedő és azt elutasító pártokra, így természetesen a továbbiakban is ezt a szót használom.

Taggart és Szczerbiak második megjegyzése szerint az europragmatista kategória logikátlan, hiszen ha egy párt ellenzi az európai integráció ötletét, hogyan támogathatná az Európai Uniót (Taggart–Szczerbiak 2008b, 244). A felhozott példák (Független Kiszgazdapárt, Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom) arra a tényre világítanak rá, hogy vannak pártok, amelyeket nehéz kategorizálni, ám ez nem jelentheti azt, hogy logikátlan kategóriákat hozzon létre a tudomány. Meglátásom szerint ilyen helyzetekben fontos a hazai kontextus, vagyis az a közeg, amelyben az adott párt tevékenykedik. Fontos tényező lehet, hogy az adott párt kormányon van-e, vagy éppenséggel az, hogy ha hivatalos kommunikációjában támogatja is az integrációt, hogyan viselkedik a valóságban. Ettől függetlenül jogosnak vélem Taggart és Szczerbiak észrevételét, így nem fogom az europragmatista kategóriát alkalmazni.

A harmadik fontos kritika, hogy az eurorajongó kategória túlságosan széles, a jelenlegi integrációt támogató pártok között is vannak fokozatok (Taggart–Szczerbiak 2008b, 244). Meglátásom szerint ez a nézet kissé indokolatlan, ugyanis az EU-t korábban bíráló, ám jelenleg támogató pártok (pl. a Lengyel Néppárt) és az uniót mindig is támogató pártok (pl. a német CDU) között jelenleg e területen nincs éles különbség. A kategóriák állandósága azért fontosabb szempont, mert azon az euroszepticismus változásának dinamikáját jól nyomon lehet követni.

A Kopecký–Mudde-szerzőpárhoz hasonlóan Easton diffúz és speciális támogatását felhasználva közelíti meg a problémát Fuchs, Roger és Magni-Berton (2009), ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy Kopecký és Mudde nem alkalmazták megfelelően Easton modelljét. A szerzők szerint három típusát kell vizsgálni az Európai Unió támogatásának összesen hét dimenzióban (2. táblázat). Az elvi és általánosított támogatás tekinthető diffúzknak, az indokolt pedig specifikusnak.

2. táblázat. Az EU támogatása és az euroszkepticizmus típusai és dimenziói

Típus	Dimenzió
Elvi támogatás (<i>Principled support</i>)	Gazdaság: sok vs. kevés szabályozás <i>Polity</i> : Európai integráció vs. nemzeti szuverenitás
Általánosított támogatás (<i>Generalized support</i>)	Az EU egészének támogatása Az EU-rendszer támogatása
Indokolt támogatás (<i>Reasoned support</i>)	Az EU hatásossága (<i>effectiveness</i>) (instrumentális okok) Az EU legitimitása (normatív okok) Európai vs. nemzeti identitás (expresszív okok)

Forrás: Fuchs et al. 2009, 23

Az elvi támogatás két dimenzióra redukálását Fuchs és társai Marks és Steenbergen (2004) munkája alapján tették meg, akik viszont az észak-karolinai iskolához kapcsolódnak inkább. Fuchs, Roger és Magni-Berton szerint az elvi támogatás egyik aspektusa a gazdasági dimenzió, ezen belül is a szabályozottság mértéke, a másik pedig az európai kormányzás szempontja, ezen belül is az integráció és a nemzeti szuverenitás között feszülő ellentét. Az általánosított támogatás a jelenlegi EU valóságát veszi figyelembe két dimenzió mentén: az egyik az EU egészének, a másik pedig az EU intézményi elrendezésének megítélése. Végezetül a specifikus támogatás vagy költség-haszon elemzésen alapul (hatásosság), vagy valamilyen normatív szemponton (pl. legitimitás), vagy pedig az identitáson (Fuchs et al. 2009, 23–24).

Meglátásom szerint ezzel a fajta megközelítéssel két probléma is van. Az egyik, hogy túlságosan bonyolult, hiszen a három eset összesen hét dimenzió vizsgálatát várja el 24 hozzá rendelt indikátoron keresztül. Ráadásul ezek az indikátorok az Eurobarometer-felmérések szerint lettek meghatározva, így a szavazók szintjén könnyen mérhetőek, a pártok esetében azonban nem. A másik – és véleményem szerint ez a komolyabb gond – az, hogy nem tisztázott, mely esetekben lehet euroszkepticizmusról beszélni. Ez egyrészt abból következik, hogy az EU-val kapcsolatos támogató álláspontok kerülnek előtérbe, másfelől pedig abból, hogy nem világos, a három eset hét dimenziójából mennyi ügyben (és melyekben) kell a támogatásnak elmaradnia ahhoz, hogy euroszkepticizmusról lehessen beszélni. Így noha rendkívül alaposan kidolgozott módszertanról van szó, a pártalapú euroszkepticizmus esetében a koncepció nem használható.

Egy másfajta szintézisét kívánja adni a Taggart–Szczzerbiak- és Kopecký–Mudde-szerzőpárosok koncepciói közti „vitának” Petr Kaniok. Kaniok (2009) szerint a kulcs nem magához az Európai Unióhoz való viszony, hiszen nem biztos, hogy a jelenlegi az egyetlen helyes formája az európai integrációnak, hanem általában véve az európai integrációhoz fűződő viszony. Ebből következik, hogy az euroszeptikus már nem a mostani Európai Unió kritikusa illesztett jelző, hanem általában valamiféle európai integráció gondolatának ellenzőire (Kaniok 2009, 164–166). Ennek megfelelően három kategóriát állít fel: európaisták (*Europeanist*) azok a pártok, amelyek támogatják az integráció szupranacionális koncepcióját, önmagában véve is jónak tekintik az integrációt, és a céljuk egy erős szupranacionális intézményrendszertől vezérelt föderáció létrehozása (i. m., 166). Az eurogovernmentalisták (*Euro-governmentalist*) a kormányközi együttműködés hívei, ugyanakkor nem utasítanak el mindenfajta politikai integrációt (pl. a külpolitika terén szükségesnek látják), ám azt nem bíznák egy erős, bürokratikus és centralizált intézményrendszerre. Ezek a pártok eszközt, nem pedig célt látnak az európai integrációban (i. m., 167). Az euroszeptikusok ellenzik az európai integráció ötletét, akár szupranacionális, akár kormányközi együttműködés formájában (i. m., 168).

Meglátásom szerint ez a csoportosítás sem igazán tudott újat hozni Taggarttal és Szczzerbiakkal szemben. Sőt, Kaniok esetében az európaisták közé kerülhetnek olyan pártok is, amelyek a Taggart–Szczzerbiak-szerzőpárosnál puha euroszeptikusok (pl. a Lengyel Néppárt). Ugyanakkor kétségkívül nagy előnye a csoportosításnak, hogy az eurogovernmentalista kategória nem a tagságból, hanem a föderális Európai Unió ideájának ellenzéséből indul ki. A problémát leginkább az jelenti, hogy egy kategóriába (eurogovernmentalista) esnek olyan pártok, amelyek a jelenlegi európai integrációs folyamatot teljesen különbözően látják (pl. a svéd és a brit konzervatívok).

Fontosnak tartok még egy koncepciót ismertetni, amelynek jelentősége eltöprel az első kettő mellett, ugyanakkor az eddigi kutatásaim során ötletet merítettem belőlük. Nevezetesen Chris Flood (2002) kategorizálásáról van szó. Flood hat kategóriát állított fel, amelyek fokozatoknak tekinthetők egy, az Európai Unióhoz való viszonyt kifejező skálán:

1. Elutasító (*rejectionist*): vagy az EU-tagság, vagy egy intézményben, vagy közpolitikában való részvétel elutasítása.
2. Revizionista (*revisionist*): az EU felépítésének, illetve egy vagy több közpolitikai területnek a felülvizsgálata.
3. Minimalista (*minimalist*): a *status quo* fenntartása, minden további integráció ellenzése.
4. Fontolva haladó (*gradualist*): a további integráció vagy annak valamely részének támogatása lassan és nagy odafigyeléssel.

5. Reformista (*reformist*): az integráció támogatása, és annak hangsúlyozása, hogy egy vagy több intézményt fejleszteni kell.
6. Maximalista (*maximalist*): a lehető leggyorsabb integráció támogatása.

Természetesen a fenti kategorizálásból az első három pozíció az, ami az euroszkepticizmus szempontjából releváns. Látható, hogy ez a kategorizálás sem lép sokkal tovább Taggart és Szczerbiak csoportosításánál, hiszen az elutasítók a kemény, a revizionisták és minimalisták pedig a puha euroszkeptikusok csoportját alkotják. Ugyanakkor ez a hat (illetve az euroszkepticizmus tekintetében három) fogalom már behoz egy másik fontos szempontot, nevezetesen azt, hogy a puha euroszkeptikusok között különbséget lehet – és véleményem szerint kell is – tenni a politikai integrációt leépíteni kívánók (kormányközi együttműködést vagy konföderációt preferálók) és az integrációt legalább részben elfogadók között. Ugyanakkor Taggart és Szczerbiak felhívják a figyelmet arra, hogy Flood kategóriái nem egymást kizáróak (Taggart–Szczerbiak 2008b, 246).

2.2.3. AZ ÉSZAK-KAROLINAI ISKOLA ÉS EGYÉB MEGKÖZELÍTÉSEK

A másik nagy iskolának Mudde (2012) az észak-karolinait tekinti, amelyet először Leonard Ray nevéhez kapcsol. Ray (1999) szakértői kérdőívvezéssel próbálja mérni az európai integrációhoz való viszonyt egy hétfokú skálán. Nem definiálja ugyanakkor az euroszkepticizmus fogalmát.⁷ A tanulmány legfőbb megállapítása egyértelműen az, hogy a pártok a '80-as évek elejéhez képest inkább Európa-pártiak lettek, az ügy jelentősége (*salience*) pedig megnőtt.

Marks és társai (2000; 2002) a Ray által építeni kezdett adatbázison alapulva az euroszkepticizmust megpróbálták a törésvonal-elméletbe illeszteni. Az iskolához tartozó szerzők (Hooghe et al. 2002) azzal a Mudde szerint (2012, 195) tökéletlen elmélettel álltak elő, hogy az európai törésvonal a zöld–alternatív–liberális (GAL) és a tradicionális–tekintélyelvű–nacionalista (TAN) álláspontok szembenállásából vezethető le. Ez az elmélet azonban az észak-karolinai iskola kiindulópontjává vált. Egyetértve Muddével úgy gondolom, hogy az elmélet kevéssé fedi a valóságot, mivel újbaldali és zöld pártok is jelentős számban fordulnak elő az Európai Unió kritikuskai között, miközben a skandináv konzervatív pártok hagyományosan az európai integráció elmélyítése mellett vannak. Ráadásul nem ad magyarázatot az elmélet arra sem, hogy miért vannak az intézményesült pártok között is jelentős számban euroszkeptikus tömörülések, illetve párton belüli euroszkeptikus csoportok. Fontos azonban, hogy meglátásom szerint néhány esetben a régi törésvonalak ismételt felbukkanása van az euroszkepticizmus hátterében, amit viszont az iskola helyesen állapít meg.

⁷ Ez a későbbi munkákban sem történik meg, ugyanakkor Ray (2007) a hétfokú skálán 1–2 pont között kemény, 2–3,5 pontig puha euroszkepticizmusról ír.

Az észak-karolinai iskola jelentőségét sokkal inkább abban látom, hogy vizsgálták az elit és a szavazók viszonyát (pl. Ray 2003; Hooghe–Marks 2007). Emellett az euroszkepticizmus egy fontos dimenziójának leírására nagyon is használható a GAL-TAN modell, ez pedig a szuverenitásalapú euroszkepticizmus, amely elsősorban a (radikális) jobboldali pártok euroszkepticizmusának sajátja.

Markshoz és társaihoz hasonlóan – ám semmiképp sem az észak-karolinai iskolához sorolva – Nick Sitter (2001; 2002) is arra a következtetésre jut, hogy az euroszkepticizmus leírható a klasszikus megosztottságokkal, amelyek viszont a pártok stratégiáiból, nem pedig – az észak-karolinai iskola feltevése szerint – a pártok ideológiájából és programjaiból következnek. A három klasszikus megosztottság közül az első, a néppártok (*catch-all parties*) közötti verseny Sitter szerint nem releváns az euroszkepticizmus szempontjából. Meglátásom szerint ennek ellentmondani látszik az Egyesült Királyság, ahol a konzervatívok és a Munkáspárt közötti egyik legélesebb megosztottság éppen az európai ügy, másrészt Csehország, ahol korábban a Polgári Demokrata Párt és a TOP 09 között az egyetlen éles különbséget az Európai Unió megítélése, azaz az ODS euroszkepticizmusa jelentette. Sitter szerint a második mintát azok a pártok jelentik, amelyek átfogó, értékeken és/vagy érdekeken alapuló ellenzéki séget mutatnak. Ezek a tömörülések már hajlamosabbak az euroszkepticizmusra, ezt azonban a pártverseny logikája vagy a pártok stratégiája csökkentheti. A legvalószínűbbnek Sitter a pártverseny szélein található pártok rendszerellenes tiltakozásából eredő euroszkepticizmust látja, így az egésznek kormány–ellenzék logikát tulajdonít. Ez nagyban hasonlít Taggart első munkáinak (1997; 1998) gondolatmenetére.

Teljesen más megközelítést alkalmazott Simon Hix az euroszkepticizmus meghatározásakor. Hix (2007), aki a racionális döntések elméletét és az institucionalista megközelítésmódot alkalmazta, úgy gondolja, hogy az egész euroszkepticizmus mint jelenség felfogható anticentralizációs törekvésként. Hix szerint minden politikai szereplő aszerint fog vélekedni az EU-val kapcsolatban, hogy a politikai kimenetek (*outcome*) közelebb vannak-e az uniós szinten az aktor preferenciáihoz, illetve milyen irányba fog elmozdulni a hazai és az uniós közpolitikai terület. Röviden: amennyiben például egy párt vagy kormány/ország úgy véli, egy adott közpolitikai terület uniós szintre emelésével a párt vagy az ország rosszabbul járna, úgy ellenezni fogja az adott lépést. Meglátásom szerint azonban az euroszkepticus pártok nem végeznek ilyenfajta költség-haszon elemzést, hanem – ahogy arra a 4. fejezetben rámutatok, párttól függően – vagy az ideológiából, vagy a stratégiából vezethető le az euroszkepticizmus forrása.

2.2.4. AZ EUROSZKEPTICIZMUS DEFINÍCIÓJA

Taggart és Szczerbiak a kritikák hatására kitérnek arra, hogy melyek azok a specifikus esetek, amelyek szerintük nem tekinthetők euroszkepticizmusnak. Az első ilyen lehetőség, amikor egy ország nemzeti érdekeit nem veszi figyelembe az Európai Unió (Taggart–

Szczerbiak 2008b, 248). Kopecký és Mudde (2002), Deschouwer és Van Assche (2002), illetve Raunio (2002) kritikáit részben elfogadva Taggart és Szczerbiak is arra jut, hogy egy-egy uniós szakpolitika bírálata még nem feltétlenül jelent euroszkepticizmust. Itt azonban felvetődik az egyik legfontosabb kérdés: melyik, illetve hány szakpolitikának az ellenzésénél beszélhetünk euroszkepticizmusról (Taggart–Szczerbiak 2008b, 249)? Meglátásom szerint az egyes *policy* ellenzése önmagában nem tesz euroszkeptikussá egyetlen pártot sem, ehhez az kell, hogy a párt az integrációs folyamat megakasztására irányuló magatartást (pl. a föderális Európa elutasítása, egy-egy melyítést célzó szerződés parlamenti elutasítása) tanúsítson.

Taggart és Szczerbiak – véleményem szerint helyesen reagálva Fallend (2002) kritikájára – rámutat arra is, hogy az EU bővítésének opponálása sem feltétlenül euroszkeptikus magatartás, e mögött más okok is rejtőzhetnek. A bajor Keresztényszociális Unió például az Európai Parlamentben azért nem szavazta meg a cseh csatlakozást, mert ott még érvényben voltak a Beneš-dekrétumok (Tunkrová 2010, 105), azaz „európaibbá” akarta tenni az országot a csatlakozás előtt. Hasonlóan ehhez, ha egy párt azért kritizálja az EU-t, utasít el szerződést, mert az nem elég európai (lásd Deschouwer – Van Assche 2008, 82), szintén nem tekinthető euroszkeptikus magatartásnak (Taggart–Szczerbiak 2008b, 251). Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy amennyiben egy párt leépítené az integrációt arra hivatkozva, hogy az nem (elég) demokratikus, akkor már egyértelműen euroszkepticizmusról lehet beszélni.

A fentiekben vázoltam az euroszkepticizmus definiálásának főbb problémáit, illetve azt, hogy miért nem sikerült egységes, mindenre kiterjedő meghatározást adni a fogalomról. A különböző iskolák különböző módon gondolkodnak a jelenségről, és a fentiekben kizárólag a pártalapú euroszkepticizmussal foglalkoztam. A szavazói szintre további definíciókat és kategóriákat alkottak az egyes szerzők, melyeket a fejezet elején ismertettem.

Az imént bemutatott szakirodalmi koncepciók meglátásom szerint képesek tévútra vezetni az euroszkepticizmussal foglalkozó kutatókat. Noha úgy vélem, az eddigi legjobb csoportosítás Taggart és Szczerbiak (2008a) nevéhez fűződik egyszerűsége, egyértelműsége és könnyű kutathatósága miatt, fentebb – a szakirodalmi reflexiókra támaszkodva – már ismertettem a kategorizálás gyenge pontjait is. Kopecký és Mudde (2002), Fuchs és társai (2009), valamint Kaniok (2009) koncepciói azért nem tekinthetők helyesnek, mert legalább részben hipotetikus dolgokból indulnak ki, nevezetesen abból, hogy egyes pártok valamiféle európai együttműködést támogatnak-e vagy sem. Véleményem szerint egy csoportosításnak, de még egy definíciónak is, ragaszkodnia kell a tudományos tényekhez, nem szabad hipotetikus, nehezen alátámasztható és erősen vitatható szempontokra építeni a kutatást. A csoportosítás akkor válik a tudomány hasznára, ha közel áll a tényekhez, aktuális szempontokból indul ki, és – jelen esetben – egy-egy pártról viszonylag könnyen és egyértelműen meghatározható, hogy euroszkeptikus-e, illetve ha kategóriákról van szó, akkor melyikbe esik.

Éppen ezért a könyv során koncepcióm magját az fogja jelenteni, hogy – figyelembe véve Taggart és Szczerbiak kemény és puha kategorizálását – a viszonyítási pontot máshová helyezem. Erre egyfelől azért van szükség, mert a puha euroszeptikus pártok lényegesen nagyobb számosságú halmazt alkotnak, mint az EU-ból való kilépést célként megfogalmazó társaik. Ráadásul Kopecký és Mudde is rámutatott arra, hogy a puha euroszepticizmus kategóriája túlságosan kiterjesztő. Másfelől pedig úgy gondolom, hogy az euroszeptikus pártok számára a kulcskérdést nem a tagsághoz vagy valamilyen európai integrációhoz való viszony jelenti, hanem konkrétan a mostani Európai Unió föderalizmus felé mutató, azaz jogkörátadásokat szorgalmazó irányra.

Ugyanakkor fontosnak látom, hogy már most, a kötet elején ismertessem azt a definíciót, amely alapján egy pártot – véleményem szerint – euroszeptikusnak lehet nyilvánítani. A meghatározás során törekedtem arra, hogy se túlságosan tágra ne nyissam a vizsgálandó pártok körét, se pedig túlságosan szűkre ne húzzam ezt a határt. Emellett Taggart és Szczerbiak érvelését követve az volt a célom, hogy a meghatározás egyszerű, könnyen operacionalizálható legyen (Taggart–Szczerbiak 2008b, 246).

Euroszeptikus pártnak tekinthető az a tömörülés, amely a jelenlegi integrációs folyamatot vagy annak valamely részét, illetve az EU döntéshozatali folyamatát, mechanizmusát ellenzi vagy bírálja, ahol a kritika elsősorban elvi, nem pedig közpolitikai alapú, és a *status quo* fenntartása vagy a mélyítés ellen hat.

Mint később rámutatok, véleményem szerint létezik részben közpolitikai alapú euroszepticizmus is, amely elsősorban elosztási kérdésekről szól. Ebben az esetben azonban a párt magatartása nemcsak az adott közpolitikai terület, hanem akár az egész integrációs folyamat megakasztására irányulhat.⁸ A fenti problematikát az euroszeptikus pártok csoportosításának lehetőségeinél fejtem ki.

A definíció kapcsán ugyanakkor néhány pontosítást szükségesnek látok megejteni. Az első a jelenlegi integráció meghatározása. A jelenlegi integrációs folyamat alatt következetesen az Egységes Európai Okmánnyal (SEA) és a maastrichti szerződéssel (TEU) elinduló, a konföderációtól a föderáció felé mutató integrációs folyamatot, illetve annak állomásait értem. Ily módon értelemszerűen mást jelent az integráció 1993-ban, mint 2010-ben, a lényege azonban ugyanaz: a közös politikák kiterjesztése (pl. közös kül- és biztonságpolitika), a közös intézményrendszer hatalmának növekedése (pl. Európai Bizottság) vagy valamilyen jelképes, az egységes Európa irányába mutató intézkedés.

A Taggart–Szczerbiak-szerzőpárostól eltérően úgy látom, hogy az euroszeptikus pártokat alapvetően négyfelé lehet osztani, és – velük ellentétben – nem a tagságnál

⁸ Egyértelműen euroszeptikus magatartásnak minősül, ha egy párt azért utasítja el az integrációt vagy annak mélyítését, mert fél az agrártámogatások csökkentésétől. Ugyanakkor, ha egy párt kritizálja az agrárpolitikát, de nem utasít el semmiféle mélyítést, akkor nem tekinthető euroszeptikusnak.

lehet jól meghúzni a köztük lévő különbséget jelző határt, hanem a föderalizmushoz való viszonynál. Természetesen az antiföderalista pártok között is lehet különbséget tenni a kemény és puha felosztás mentén – és teszek is –, de a legnagyobb eltérés a gyakorlatban két euroszkeptikus párt között nem abban van, hogy kilépne-e a jelenlegi Európai Unióból vagy sem, hanem hogy a szupranacionális együttműködést – a kormányközivel szemben – támogatja-e a jelenlegi formában. Mint arra a fejezet végén rámutatok, a mélyülő Európához való viszony operacionalizálhatósága viszonylag egyszerű, ugyanakkor követhetőbb és könnyebben frissíthető, mint a tagsághoz fűződő viszony. Az egyszerűség és a követhetőség kedvéért így a kötet folyamán kemény, antiföderalista, alternatív integrációt támogató és rendszerkonform euroszkeptikus pártokról lesz szó a továbbiakban. Értelemszerűen a tagságot ellenző pártok kemény euroszkeptikusak, a jelenlegi integrációt elutasító pártok vagy antiföderalisták, vagy alternatív integrációt (pl. baloldali unió) támogatnak, míg az Európai Unió jelenlegi formáját részben vagy egészben elfogadják a rendszerkonform euroszkeptikus pártok.

2.3. Az euroszkepticizmus típusai

A fentebb már vázolt definíciós nehézségek mellett a szakirodalomban tekintélyes helyet vívott ki magának az euroszkeptikus pártok csoportosításának kérdése is. Nem kívánom megismételni azokat a besorolásokat, amelyeket a definíció problematikájánál már jeleztem, noha a csoportosítások zömét azok a kategorizálások adják. Az itt tárgyalt felosztások más dimenziók mentén zajlanak, a szerzők nem az adott párt euroszkepticizmusának mélységét, azaz mértékét vizsgálják, hanem valamilyen más, az előzőtől teljesen független szempont szerint alkotnak kategóriákat.

2.3.1. TAGGART CSOPORTOSÍTÁSA PÁRTCSALÁDOK ALAPJÁN

Természetesen az úttörő szerepet ez esetben is Paul Taggart játszotta. Taggart pártcsaládok vagy inkább párttípusok szerint is csoportosította az euroszkeptikus tömörüléseket, amit ő azonosított az euroszkepticizmus típusaival. Eszerint négy kategória létezik (Taggart 1997, 11–12):

1. A *single-issue* euroszkeptikus pártok azok a tömörülések, amelyek létjogosultsága az Európai Unió ellenzése, ilyen értelemben csak az európai ügy mentén mobilizálják a választókat. A dán Népi Mozgalom az EU Ellen és az azóta megszűnt Június Mozgalom klasszikus példái a kategóriának.

2. A protestalapú euroszeptikus pártok euroszepticismusa járuléka a protestpártok⁹ általános, a rendszer működését illető szembenállásának. A svéd Környezetvédő Párt és a Francia Kommunista Párt ugyanúgy példa lehet, mint a legtöbb radikális jobboldali tömörülés.
3. Az euroszeptikus állásponttal bíró intézményesült (*established*) pártok a két fenti kategóriát követően különösebb magyarázatra nem szorulnak: azok az euroszeptikus pártok, amelyek vagy kormányon vannak, vagy amelyekre váltópártként tekintenek.¹⁰
4. Végezetül vannak pártok, amelyek nem euroszeptikusok, de számottevő euroszeptikus csoportjuk van (*faction*).

Természetesen a fenti csoportosítás lehet helyes megközelítés, ugyanakkor felveti azt a problémát, hogy egyes pártokat más-más szerzők más-más pártcsaládba helyeznek, illetve akár azt is, hogy a szakirodalomban nincsen egységes kép arról, melyek a létező pártcsaládok, illetve ezek tekinthetők-e egységesnek, másrészt milyen névvel illethetők.¹¹ Mivel e kötetnek nem célja – és nem is lehet célja – tisztázni a szakirodalom ez irányú vitáit, így itt csak jelezni kívántam a csoportosítás legfőbb nehézségét.

Taggart még egy jelenséget vizsgált 1997-es tanulmányában, ez pedig a halogatás (*attentisme*) politikája, amely a különösen fontos ügyekben a nehéz döntések meghozatalának elutasítását jelenti. Taggart szerint ez a fajta kivárára játszó politika volt jellemző a brit konzervatívokra John Major vezetése (1990–1997) alatt, és ez adott lehetőséget az euroszeptikus szárny megerősödésének, amely aztán marginalizálta a párton belül eredetileg többségben lévő Európa-párti vonalat (Taggart 1997, 19–23). A fogalommal ugyanakkor később sem Taggart, sem pedig más szerző nem foglalkozott. Ennek oka vélhetően az, hogy a halogatás nem az euroszepticismus fajtája, hanem sokkal inkább annak egyik előidézője lehet.

2.3.2. RIISHØJ CSOPORTOSÍTÁSAI

Riishøj (2007) alapvetően két szempont szerint alkotta meg az euroszepticismus csoportjait. Az egyik nem különbözik sokban a fentebb vázolt Taggart-féle csoportosítástól, jellemzően ez is a pártokra összpontosít. Riishøj arra jut, hogy háromféle euroszeptikus párt létezik: liberális konzervatív (vagy neoliberais), tradicionális

⁹ Protestpártok azok a pártok, amelyek vonzereje legalább részben abból fakad, hogy kívül állnak az intézményesült pártokon, és elutasítják azokat (Taggart 1997, 11).

¹⁰ Jelen munkának nem célja, hogy meghúzza a választóvonalat az elitellenes és a *mainstream* pártok között.

¹¹ Elég arra gondolni, hogy vita van a konzervatív és a kereszténydemokrata pártcsalád különállásáról, illetve a radikális jobboldali pártcsalád elnevezéséről, valamint arról is, hogy ez utóbbi tekinthető-e egyáltalán egységes pártcsaládnak.

konzervatív és baloldali-populista. Az első kategóriára a cseh Polgári Demokrata Párt a példa, a másodikra a Lengyel Családok Ligája, a harmadikra pedig a Cseh- és Morvaországi Kommunista Párt (i. m., 510). A fő probléma ezzel a hármas tagolással az, hogy a *single-issue* euroszkeptikus pártok egyik kategóriába sem illeszthetők bele. Másrészt nehéz bármit is kezdeni olyan, a tradicionális és a neoliberális táborból is kilógó pártokkal, mint pl. a holland Szabadságpárt (PVV).

Lényegesen innovatívabb Riishøj másik csoportosítása, amely alapvetően a szavazói szintre vonatkozik, mégis fontosnak tartom bemutatni azon egyszerű oknál fogva, hogy – hasonlóan a későbbiekben ismertetendő saját csoportosításomhoz – az okokra, az euroszkepticizmus mozgatórugóira fókuszálva alkotta meg kategóriáit (i. m., 508–509). Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezek a csoportok a visegrádi országokat vizsgálva lettek kreálva, így alkalmazhatóságuk korlátozott.

1. Az identitásalapú euroszkepticizmus forrása a nemzeti és az európai identitás között húzódó ellentmondás, beleértve ebbe azt is, hogy a szupranacionális intézmények elnyelik a nemzeti szuverenitást.
2. A törésvonal-alapú euroszkepticizmus a társadalomban már egyébként is meglévő megosztottságokhoz (város-vidék, tőke-munka, vallásos-szekuláris) kapcsolódik (pl. a vidéken élők euroszkeptikusabbak), de ide tartoznak az átmenet győztesei és vesztesei is.
3. A szakpolitika-alapú euroszkepticizmus (funkcionális eurorealizmus) alapvetően konkrét szakpolitikai lépésekkel, illetve ügyekkel szembeni ellenállásból fakad (Közös Agrárpolitika [KAP], euró bevezetése stb.).
4. Az intézményalapú euroszkepticizmus a nemzeti és az uniós intézmények legitimitásának különbségein alapszik, azaz az alacsony bizalom a nemzeti intézményekben növelheti az EU támogatottságát, illetve fordítva.
5. A nemzeti érdeken alapuló euroszkepticizmus háttérében a nemzeti érdek és az uniós célok közötti ellentmondás feszül, itt a cél a nemzeti érdek védelme, nem pedig az integrációs projekt gyengítése.
6. A tapasztalatalapú euroszkepticizmust az az érzés táplálja, amely szerint a csatlakozási tárgyalások aszimmetrikusak és méltánytalanok (*unfair*) voltak.
7. A pártalapú euroszkepticizmus alatt Riishøj azt a jelenséget érti, amikor a pártvezetők, illetve pártok felülről lefelé haladva érvelnek – a korábban részletezett neoliberális, konzervatív vagy baloldali-populista módon – az EU vagy annak egyes intézkedései, részei ellen.
8. Az atlanti alapú euroszkepticizmus a proamerikanizmus és az Európa-barát álláspont ellentmondásából (pl. közös kül- és biztonságpolitika) alakul ki.
9. A gyakorlatialapú euroszkepticizmus nem az EU-val szembeni ellenállásból, sokkal inkább egyfajta nemzeti módon értelmezett, alternatív európaizálásból ered.

Meglátásom szerint az identitásalapú euroszepticismus teljesen legitim kategória, amelyet jómagam is alkalmazni kívánok módosított formában, a nemzeti szuverenitásra helyezve a hangsúlyt. Nem látom ugyanakkor értelmét a törésvonal-alapú euroszepticismusnak, ez ugyanis feltételeznél, hogy például a vidéken élők azért lesznek euroszeptikusabbak, mert vidékiek, holott ez valószínűleg nem igaz. Már csak azért sem, mert alapvetően a pártoknak van komoly hatása a szavazókra az európai kérdéskörben kialakítandó preferencia terén (Ray 2003). A szakpolitika-alapú euroszepticismussal két, korábban már érintőlegesen vázolt probléma van. Az egyik – és erre Taggart és Szczerbiak (2008b, 249–250) is felhívták a figyelmet – szerint egy-egy szakpolitika bírálata még senkit nem tesz euroszeptikussá, a másik pedig, hogy ezek alapvetően elosztási kérdésekről szólnak (pl. a KAP esetében az agrártámogatások szintjének növelése, megtartása). Éppen ezért a saját csoportosításom esetében redisztribúcióalapú euroszepticismusról fogok értekezni, mert a lényegét ez jobban megragadja.

Az intézményalapú euroszepticismus – véleményem szerint – egy kicsit kevésbé átgondolt kategória. A probléma gyökerét ugyanis nem vagy nem feltétlenül az intézmények iránti bizalom jelenti, hanem a legitimitás kérdésköre. Noha ez a 15 „rég” tagállamban sokkal fontosabb kérdés, mint az újakban,¹² igazából az EU demokratikus működésének kérdését ragadja meg Riishøj, éppen ezért hasonló kategóriát demokráciaalapú euroszepticismusként alkottam. A nemzeti érdeken alapuló euroszepticismus kategóriájával a nehézség nagyjából megegyezik a szakpolitika-alapúval. Ahogyan korábban – Taggart és Szczerbiak (2008b, 248) alapján – jeleztem, nem tekinthető euroszepticismusnak annak kritizálása, hogy az EU nem fordít kellő figyelmet az adott ország nemzeti érdekeire. A tapasztalat alapú euroszepticismus – meglátásom szerint – a Riishøj által tárgyaltnál egyrészt tágabb fogalom, másrészt nem feltétlenül a tapasztalaton alapszik. A kritika alapját ez esetben az jelenti, hogy a (gazdaságilag, politikailag) erősebb tagállamok egyszerűen ráerőltetik az akaratukat a gyengébbekre/kisebbekre. Ez sokkal inkább egyfajta centrum-periféria megosztottság, nem kizárólag az új tagállamok pártjai érzik, éppen ezért a kötetben perifériaalapú euroszepticismusként írok a jelenségről.

A pártalapú euroszepticismus Riishøj alkotta fogalmával jelen esetben szükségtelen törődni, hiszen jelen értekezésnek nem tárgya, hogy a pártok hogyan hatnak a szavazói szintre. Az atlanti alapú euroszepticismusra nehéz lenne példát találni: az Amerika-pártiság és az Európa-pártiság olyan szintű összeütközése, amely csak emiatt euroszepticismushoz vezethetne, szinte kizárt még az Egyesült Államokkal közismerten különleges kapcsolatot ápoló Egyesült Királyságban is, ahol – mint arra a 3.7. alfejezetben rámutatok – az euroszepticismusnak teljesen más természetű okai

¹² Ennek részben az az oka, hogy az új tagállamok többségében az Eurobarometer adatai szerint jobban bíznak a polgárok az uniós intézményekben, mint a hazaiakban.

vannak. Szintén kérdés, hogy a gyakorlatalapú euroszkepticizmus mennyiben tekinthető egyáltalán euroszkepticizmusnak. Úgy vélem, amíg ez nem irányul az európai integráció megakasztására vagy visszafordítására, addig nem euroszkepticizmusról, csupán az integráció módjának kritikájáról, alternatív út kereséséről van szó.

2.3.3. SAJÁT CSOPORTOSÍTÁS

A fentiekben vázolt csoportosítások mindenképpen inspirációul szolgáltak az általam megalkotott kategóriák létrehozásánál. A kutatás második fontos célja ugyanis éppen annak vizsgálata, hogy az euroszkeptikus pártok milyen indokokkal bírálják az Európai Uniót. Ezt két ok miatt is lényegesnek tartom megvizsgálni. Az egyik az, hogy a témában folytatott kutatásokból ez a szempont mind ez idáig szinte teljesen kimaradt. Riishøj (2007) a szavazói szintet vizsgálta, Taggart és Szczerbiak (2000) pedig mindössze két elnagyolt kategóriát állított fel, a közpolitika-alapút és a nemzeti érdektől vezéreltet.

A másik indok az, hogy enélkül a jelenség megértése sokkal nehezebbé, ha nem lehetetlenné válik. A csoportosítás másik dimenziója tehát teljesen más természetű lesz. Alapvetően öt kategóriát szeretnék megkülönböztetni, amelyek – a jelenlegi feltételezéseim szerint – teljes egészében lefedik az Európai Unióval szembeni kritikákat, ugyanakkor átfedés nem tapasztalható közöttük. Ez nem jelenti azt, hogy egy párt ne kerülhetne egyszerre több kategóriába is, hiszen attól, hogy bírálja a jogkörátadást, még felemelheti szavát az agrártámogatások csökkentése miatt is. Ily módon a legtöbb pártot több kategóriába is be lehet sorolni, hiszen euroszkepticizmusuk összetett, ám minden esetben megfigyelhető, hogy a kritikájuk középpontjában milyen típusú bírálat áll, ezért a konklúzióknál valamennyi tömörülést csak egy csoportba sorolok. Ezen öt kategória a szuverenitásalapú, demokráciaalapú, baloldali, perifériaalapú és redisztribúcióalapú euroszkepticizmus.

Szuverenitásalapú euroszkepticizmuson értem azt, ha egy párt az integrációt vagy annak valamely részét azért ellenzi, mert az hazája szuverenitását csorbítja, illetve ha kritikája középpontjában a nemzeti szuverenitás és/vagy a nemzeti érdek sérelmének vélt vagy valós bekövetkezése áll. A szuverenitásalapú euroszkeptikus pártok tehát az európai integrációs folyamatot arra hivatkozva igyekeznek akadályozni, hogy az a nemzetállami szuverenitás „sérülésével” jár. Ezek a pártok jellemzően antiföderalista állásponton vannak (pl. a brit konzervatívok), azaz ideálisnak a kormányközi együttműködést tartják, ugyanakkor léteznek rendszerkonform szuverenitásalapú euroszkeptikus pártok is (pl. a Finnországi Kereszténydemokraták).

Felülvizsgálva korábbi kategóriáimat (Dúró 2010) úgy gondolom, hogy a semlegességalapú euroszkepticizmus – azaz az európai integráció kritizálása azért, mert az veszélyt jelent az adott ország politikai vagy katonai semlegességére – nem önálló kategória, hanem nagyrészt a szuverenitásalapú euroszkepticizmusnak az egyik alelete, amely a külpolitika és a védelmi politika EU-s szintre helyezését – vagyis a további jogkörátadást – ellenzi. Másfelől a semlegességalapú euroszkepticizmusnak van egy

másik, a baloldali euroszkepticizmus kategóriájába illő esete is, amely elsősorban a pacifista attitűd miatt ellenzi pl. a közös kül- és biztonságpolitikát.

A *demokráciaalapú euroszkepticizmus* az Európai Unióban meglévő úgynevezett demokráciadeficiten alapul, melyhez kapcsolódik a bürokratikus intézményrendszer és döntéshozatal bírálata, amely magával vonja az integrációs folyamat megakasztását is. Hangsúlyozni kell, hogy önmagában az unió döntéshozatali folyamatainak kritizálása még nem jelent euroszkepticizmust, azonban ha történetesen ezen bírálatok miatt a párt ellenzi az integráció mélyítését vagy le szeretné bontani a már meglévő intézményeket, akkor az már igen. A demokráciaalapú euroszkeptikus pártok szót emelnek az EU döntéshozatali eljárásai ellen, kritizálják, hogy az unió egyetlen közvetlenül választott testülete az Európai Parlament, amelynek jogkörei még mindig jóval kisebbek, mint a Tanácsé, szóvá teszik az egyre növekvő létszámú, az Európai Unióhoz köthető bürokráciát. Jellemzően olyan pártok tartoznak ebbe a kategóriába, amelyek számára fontos az átláthatóság (pl. Hans-Peter Martin Listája), illetve demokráciafelfogásukból következik a minél szélesebb tömegek bevonása a döntéshozatalba (pl. a brit vagy a svéd zöldek).

Úgy gondolom, a korábban általam alkotott regionális alapú euroszkepticizmus kategóriájának esetében is erről van szó: a legfontosabb döntéshozatali mechanizmusokból kimaradnak a régiók. Ezt az eljárást bírálják a regionalista és szeparatista pártok, amelyek szeretnék, ha az általuk képviselt régió is szerepet kapna az Európai Unió döntéshozatalában. A demokráciaalapú euroszkepticizmus egyik fontos alelete tehát ezen pártok (pl. a Skót Nemzeti Párt) euroszkepticizmusa.

A *baloldali euroszkepticizmus* – az előbbiekhöz hasonlóan – szintén két pilléren nyugszik. Az egyik az a fajta antikapitalista hozzáállás, amely a szocializmus, illetve egyfajta proletárunió megalkotására irányul, és döntően a marxista–leninista és trockista pártok sajátja. E pártok tehát nem az integrációt, hanem annak jelenlegi formáját ellenzik, céljuk vagy kommunista proletárdiktatúra (pl. Görögországi Kommunista Párt), vagy egy munkások által irányított szocialista Európa (pl. ír Szocialista Párt) megteremtése.

Másfelől az újbaldali pártok klasszikus értékei mentén (globalizációellenesség, szociális érzékenység, némely esetben antikapitalizmus, pacifizmus) is jól kirajzolódik egyfajta euroszkepticizmus. Ezek a pártok az Európai Uniót jellemzően átalakítanák, sokkal inkább a klasszikus baloldali értékekre helyeznék a hangsúlyt, így gyakran hangsúlyozzák igényüket a „szociális Európa” iránt (pl. a holland Szocialista Párt). Itt tehát sokkal inkább értékvalasztáson alapuló euroszkepticizmusról beszélhetünk, amely az EU „neoliberális” jellegét bírálja.

Perifériaalapú euroszkepticizmuson az unió perifériáján található országok pártjainak azon kritikáit értem, amelyek abból fakadnak, hogy ezek az országok általában szegényebbek, mint az EU centrumában találhatóak, így az onnan hozzájuk áramló működő tőkét gyakran gyarmatosításként élik meg. Nemritkán bírálják ezek a tömörülések a francia és német dominanciájú döntéshozatalt. Az euroszkepticizmus ezen

típusa alapvetően a 2004-ben induló keleti bővítéssel alakult ki, s a posztkommunista országok euroszkeptikus pártjainak sajátja volt. Az érvekészlet két pilléren nyugodott: az egyik az, hogy ezek az államok a többihez képest később és rosszabb feltételekkel csatlakoztak az Európai Unióhoz, a másik pedig a fentebb már említett „gyarmatosító EU”. Ilyen pártnak tekinthető a bolgár *Ataka*.

A gazdasági válság azonban némileg átalakította a perifériaalapú euroszkepticizmust, az euróválság mélyülésével ugyanis az unión belüli újabb törésvonal, az Észak–Dél megosztottság jelent meg. Ennek lényege, hogy a csőd szélén álló, uniós mentőcsomagokra szoruló – jellemzően dél-európai – tagállamok euroszkeptikus pártjai a támogatással kapcsolatban támasztott követelményeket diktátumként, az oda áramló pénz pedig gyarmatosításként élék meg (pl. a görög Arany Hajnal).

Redistribúcióalapú euroszkepticizmuson azt értem, amikor egy párt az EU-val szembeni kritikáját hangsúlyosan valamilyen elosztási kérdés irányából fogalmazza meg. Ezen bírálatok alapja egyrészt abból fakad, hogy egy-egy közpolitikai terület a mélyítéssel folyamatosan csökkenő részesedést kapna az EU költségvetéséből (pl. Közös Agrárpolitika). Éppen ezért ezeknek a közpolitikai területeknek a védelmét felvállaló pártok egy része az integrációs *status quo* fenntartásában vált érdekeltté. A csatlakozás után részben ilyen alapon bírálta az EU-t a Lengyel Néppárt, de szinte valamennyi euroszkeptikus agrárpárt érvekészletében fellelhető az agrártámogatások csökkentése miatti ellenszenv.

A másik aloszete ennek a típusnak az euróválság kapcsán vált láthatóvá. Lényege, hogy a gazdagabb tagállamok euroszkeptikus pártjai szerint nem ezeknek az államoknak kellene finanszírozni a bajba jutott országokat. Ez tehát a perifériaalapú euroszkepticizmusnál részletezett Észak–Dél törésvonal másik oldala. Az euróválság kitörése óta több esetben is fontos szerepet játszott ez a fajta euroszkepticizmus a tagállamokban: 2011-ben előbb Finnországban építette fel parlamenti választási kampányát az Igaz Finnek erre az érvekészletre (és ért el a korábbi 4 helyett 19 százalékos eredményt), majd 2011 őszén a szlovák kormány bukott meg, miután az egyik koalíciós partner (Szabadság és Szolidaritás) képviselői nem szavazták meg az Európai Pénzügyi és Stabilitási Eszköz ratifikációját.

A 3. táblázatban foglaltam össze a fejezet során vázolt, általam alkotott és a könyv folyamán alkalmazott csoportosítási sémát. Az euroszkeptikus pártokat ez alapján tehát két dimenzió mentén vizsgálom: az egyik az Európai Unióhoz fűződő viszony, a másik pedig a pártok bírálatának tipizálása. Az egyes pártok besorolásait a konklúzióknál táblázatban összesítem.

3. táblázat. Az euroszeptikus pártok a kötetben alkalmazott csoportosításának sémája

	Kemény	Anti-föderalista	Alternatív integrációt támogató	Rendszerkonform
Szuverenitásalapú				
Demokráciaalapú				
Baloldali				
Perifériaalapú				
Redistribúcióalapú				

2.4. Vizsgált kérdések

A kötet legnagyobb részét a fenti csoportosításhoz kapcsolódó empirikus rész teszi ki. Mind a 28 tagállamban megvizsgálom a pártalapú euroszepticismus állását, logikáját, változásait. Miután a kutatás az euroszeptikus pártokra irányul, megfigyelési egységemet is a pártok teszik ki. Vizsgálódásaimat 2017. június 20-án zártam. Valamennyi párt esetében a szakirodalom megállapításai jelentették a kiindulási keretet, ugyanis ezek segítségével lehetett jól feltárni az euroszepticismus változásait az adott párt vagy tagállam esetében. Emellett valamennyi EU-tagállamban – Horvátországot leszámítva – rendelkezésre állnak parlamenti szavazások is európai ügyekben. A kutatást időben a második világháború lezárulásával kezdtem, de ettől természetesen jó néhány tagállam esetében el kellett térni, hiszen voltak olyan országok, amelyek később nyerték el függetlenségüket (pl. Ciprus, Málta, Szlovénia vagy Horvátország), de olyanok is, amelyek csak sokkal 1945 után tértek át a demokráciára (Görögország, Portugália, Spanyolország). Emellett a kelet-közép-európai államok esetében sem vizsgálom az 1945 utáni rövid demokratikus időszakot, hiszen ezen országok a szovjet érdekszférába kerültek, így fel sem merült részvételük bármilyen nyugat-európai országokkal közös együttműködésben.

A kötet legfontosabb részét az euroszeptikus pártok EU-hoz való viszonyának vizsgálata teszi ki. Ehhez kapcsolódóan először is szólni kell a megfelelő indikátor kiválasztásáról. Az euroszepticismus indikátorairól a szakirodalomban nem bontakozott ki vita, noha ennek előzményei egyidősek az euroszepticismus irodalmával. Taggart első tanulmányaiban amellet érvelt, hogy a maastrichti szerződéshez való

viszony jó indikátora az euroszkepticizmusnak, mert újraértékelte az Európai Uniót, az euroszkeptikusok kifejezheték ellenzésüket ezen az úton, és az EU általános támogatottsága is csökkent a közvéleményben (Taggart 1998, 366–367). Úgy gondolom, hogy Taggart felvetése alapvetően jó, és a módszer később is használható, hiszen évtizedenként két-három szerződés alapján könnyű követni az euroszkeptikus pártok változásait. Egyetértve Taggarttal és Szczerbiakkal úgy gondolom, hogy a pártalapú euroszkepticizmus nemzetközileg összehasonlítható, ugyanakkor az ügy váltakozó fontossága (*salience*) mind az egyes országokon belül, mind az országok között megnehezíti a kvantitatív mérés lehetőségét, éppen ezért félrevezető lehet például a pártok támogatottságát vizsgálni (Taggart–Szczerbiak 2008b, 253).

Az észak-karolinai iskola által használt szakértői kérdőívezés önmagában véleményem szerint kevés. Az *expert survey* által kapott adatok ugyanis – túl azon, hogy nem lehet kiszűrni belőlük a szubjektivitást – alacsony válaszadási ráta esetén rendkívül megbízhatatlanok.

A komoly kérdést az indikátor kapcsán a viszony operacionalizálhatósága jelenti. Célom az, hogy az indikátor egyszerű, könnyen operacionalizálható legyen (i. m., 246). A pártprogramok vizsgálata ugyanis félrevezető lehet: előfordulhat, hogy egy kemény euroszkeptikus párt kormányra kerülve mérsékli magát, semlegesíti az ügyet és megváltoztatja Európa-politikáját, ahogyan pl. a Francia Kommunista Párt tette 1997-ben (Benedetto–Quaglia 2007, 482). Éppen ezért – noha a pártprogramok vonatkozó részeinek vizsgálata részét képezte a kutatásnak – csak ott hivatkozom a dokumentumokra, ahol azok teljesen mást állítanak, mint amire a szakirodalom és a parlamenti szavazások vizsgálata alapján jutottam.

Természetesen hasonló problémát vehet fel a parlamenti szavazások vizsgálata: Belgiumban a két zöld párt és a Népi Unió (VU) is azért utasították el a nizzai szerződést, mert nem tartották eléggé európainak (Deschouwer – Van Assche 2008, 82). Ebben segít a szakirodalom, amely a legtöbb esetben már feltérképezte az adott szerződés körüli belpolitikai környezetet is, illetve néhány esetben (pl. alkotmányszerződés vagy lisszaboni szerződés) van lehetőség az Európai Parlamentben és a hazai törvényhozásban elfoglalt álláspont összehasonlítására is.

A kutatás elsősorban primer adatgyűjtésre támaszkodik. Az elérhető parlamenti szavazások összegyűjtése képzi a legfontosabb felhasználni kívánt adatokat. Emellett természetesen hangsúlyos a másodlagos források (szakirodalom) felhasználása is. Mindezeket az elsődleges források ellenőrzésére, kiegészítésére, kontextusba helyezésére használom. Fontosnak tartom az euroszkepticizmus vizsgálatának esetében a jelenség egyes tagállamokon belüli dinamikáját is megvizsgálni, ugyanis enélkül az egész jelenség nem érthető meg. Ennek megfelelően olyan pártokra is kitérek, amelyek ma már nem léteznek vagy jelentéktelenné váltak.

Az operacionalizálhatósághoz jó alapot és kellően sűrű támpontot szolgáltatnak a különböző, az integrációt mélyítő szerződések, illetve az azokról a pártok által alkotott

vélemény. Éppen ezért a föderális Európához való viszony szerinti csoportosításnak az az előnye, hogy mindig aktuális, hiszen az Európai Unió folyamatosan kisebb-nagyobb reformokra, változásokra szorul, reformja szinte folyamatosan napirenden van, amit a tagsághoz való viszonyról (kemény és puha euroszepticismus) nem lehet elmondani.

Helyes megoldásnak éppen ezért a három módszer szintézisét látom: a parlamenti szavazásokból indulok ki, azonban megvizsgálom az adott voksolás kontextusát. Kormányon volt-e az adott tömörülés, megváltozott-e időközben az álláspontja, esetleg valamilyen más belpolitikai tényező befolyásolta-e a párt képviselőinek magatartását. Kaniok szerint fontos a pártok retorikáját is vizsgálni (Kaniok 2009, 166), ugyanakkor ezt az állítást vitatom. A retorika elsősorban a szavazóknak szól, ám azért, mert egy párt vezetője kritizálja valamilyen ügyben az Európai Uniót vagy annak egy részét, ám közben a párt az integráció mélyítését célzó lépésekben rendre együttműködő, nem tekinthető euroszeptikusnak. Erre számos példa is akad az integráció történetében (pl. a holland Szabadság és Demokrácia Néppártja, az ír *Fianna Fáil* vagy a Fidesz is ide sorolható), amelyekre részletesen az országokról szóló részben térek ki.

Ami a párton belüli csoportok azonosítását illeti, itt szintén Taggart eljárását látom helyesnek. Szerinte amennyiben a párt egyik prominens alakja „kiszavaz” az adott ügyben, az vélhetően euroszeptikus belső csoport meglétét jelzi. Emellett amennyiben az ügy mentén az aktivisták között az együttműködés bizonyos szintje alakul ki (Taggart 1997, 12). Utóbbi kategóriára jó példa, hogy a brit konzervatívok jó pár képviselője folytatott együttműködést a Thatcher híres bruggei (Bruges) beszédének kapcsán létrejött Bruges Group euroszeptikus *think tank*kel.

Noha a kutatás legnagyobb része egyértelműen az empirikus munka elvégzése, a legfontosabb eredményeket mégis az ezt követő összehasonlító részek adják. Az első ilyen fontos szempont természetesen a fentebb tárgyalt csoportosítás alkalmazása a 28 tagállamra. Emellett vizsgálom az euroszeptikus pártok viselkedését kormányzati pozícióban. Nem kívánok azokkal az esetekkel részletesen foglalkozni, amelyek során az euroszeptikus párt még az uniós csatlakozás előtt töltött be kormányzati pozíciókat. Ennek oka az, hogy az euroszeptikus pártok ekkor sokkal inkább a tagság kérdésre fókuszálnak, ami megtévesztő lehet, hiszen az euroszepticismus „keménysége” attól függetlenül is változhat, hogy az adott párt kormányon és ellenzékben is támogatta az uniós tagságot. Az operacionalizálást a csoportosítás vizsgálatánál is alkalmazott módon kívánom végrehajtani, ez ugyanis garantálja az országok közötti és az időszakok közötti összehasonlíthatóságot is. Az eredmények bemutatására a 6. fejezetben kerül sor, noha a kormányzati szerepvállalásokkal a 3. fejezetben, az egyes országtanulmányoknál is foglalkozom.

Emellett az is világos, hogy az euroszepticismus formái, természete is változik az integráció jellegének változásaival. Ezt két dimenzió mentén vizsgálom. Az egyik, hogy az egyes, az integrációt mélyítő szerződések kapcsán, illetve valamilyen más esemény (pl. gazdasági válság) hatására felmerülő ügyek megváltoztatták-e az euroszeptikus

pártok érveit. A másik, hogy ezen események hoztak-e új euroszeptikus pártokat a felszínre. Megfordítva: a már meglévő pártok reagáltak-e ezekre a változásokra, esetleg egyik sem történt meg. Meglátásom szerint ugyanis releváns kérdés annak vizsgálata, hogy az euroszepticismus összességében állandó vagy folyamatosan változó jelenség. Ezt az 5. fejezetben tárgyalom, és figyelembe kívánom venni, hogy egy-egy új párt mennyiben köszönhette sikerét az euroszepticismusnak, mennyire volt hangsúlyos politikájában az Európai Unió bírálata, illetve milyen más tényezők játszhattak még szerepet.

3. Országtanulmányok

Ahhoz, hogy a pártalapú euroszkepticizmusról teljes képet alkossak, szükség van az egyes tagállamok euroszkeptikus pártjainak mélyebb vizsgálatára is. Az alábbiakban az egyes uniós államok pártjait kívánom a fenti szempontok és módszertan alapján megvizsgálni. Enélkül ugyanis a pártok csoportosítását és a további vizsgált kérdések megválaszolását nem lehet elvégezni. Az országok sorrendje a csatlakozás dátumát követi. Az egyes alfejezetek – attól függően, hogy mekkora az euroszkepticizmus jelentősége az országban – meglehetősen eltérő hosszúságúak.

Minden esetben fontosnak láttam a releváns pártok rövid bemutatását, hogy az euroszkepticizmus kontextusa is érthetővé váljék. Emellett valamennyi fejezet tartalmaz legalább három táblát. Egy a főbb pártok hazájuk EU-csatlakozásához és egyes, az integráció mélyítését célzó szerződéseikhez – párizsi szerződés (PSZ), római szerződés (RSZ) (itt az EGK létrehozásáról szóló), egyesítő szerződés (ESZ), Egységes Európai Okmány (EEO), maastrichti szerződés (MSZ), amszterdami szerződés (ASZ), nizzai szerződés (NSZ), alkotmányszerződés (EA, nem lépett érvénybe), lisszaboni szerződés (LSZ) és fiskális paktum (FP, nem lett uniós joganyag) – való viszonyát. A másik – általában – két táblázat a legfontosabb pártok parlamenti (alsóházi), valamint európai parlamenti választási eredményeit tartalmazza 1979-től – az első közvetlen EP-választástól – vagy az ország csatlakozásától kezdődően. Emellett szerepel egy euroszkeptikus pártok összesített eredményét tartalmazó oszlop is, amely minden valaha legalább 1 százalékot vagy egy parlamenti vagy EP-mandátumot szerző euroszkeptikus tömörülés¹³ eredményét magába foglalja. Ez remekül szemlélteti az euroszkepticizmus támogatottságának változásait, illetve jól összehasonlíthatóvá teszi a hazai és az EP-választás közötti különbségeket.

¹³ Ezen megkötések oka egyrészt az, hogy a választási eredmények nem minden országban érhetőek el teljes részletességgel (pl. Franciaország), másrészt pedig nem minden esetben dönthető el a próbb pártokról egyértelműen, az, hogy euroszkeptikusak voltak-e.

3.1. Németország

A Német Szövetségi Köztársaságban az 1950-es évek elejére tisztult le a pártrendszer. A jobboldalon a Németországi Kereszténydemokrata Unió (CDU) és a Bajorországi Keresztényszociális Unió (CSU) politikai szövetsége vált dominánssá, rövid ideig kiegészülve a konzervatív Német Párttal (DP) és az Össznémet Blokk/Kitelepítettek és Jogfosztottak Szövetsége (GB/BHE) nevű tömörüléssel. A különböző liberális irányvonalak, amelyek a náci hatalomátvétele előtt hagyományosan külön pártokban szerveződtek meg, a Szabad Demokrata Pártban (FDP) találtak politikai otthonra. A baloldal vezető erejévé az újjáalakult Németországi Szociáldemokrata Párt (SPD) vált, egyetlen komolyabb vetélytársának az 1953-ban minden alsóházi helyét elveszítő, 1956-ban betiltott Németországi Kommunista Párt (KPD) számított.

Az '50-es évek elején a bal–jobb megosztottság egyben az európai integrációhoz való viszonyt is jól leírta az NSZK-ban. Miközben a kereszténydemokrata pártok a kezdetektől pozitívan tekintettek az integrációra, a szociáldemokraták kritikusak voltak (Lees 2008, 25). Noha Kurt Schumacher pártelnök (1946–1952) alapvetően támogatta az egyesült Európa eszméjét, problémának tekintette, hogy a Schuman-tervben – amely joggal tekinthető az Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK) elődjének – nem kapott szerepet valamennyi európai demokrácia (Moeller 1996, 35). Az Európai Szén- és Acélközösség létrehozását az SPD még kifejezetten ellenezte, mivel a nemzetállam és a semlegesség koncepcióját támogatta (Hodge 1993, 14), ezt pedig összeférhetetlennek tartotta a tagsággal. Emellett a szociáldemokraták nacionalista érveket (francia dominancia, az NDK helyzete) is használtak, illetve szerintük a német ipar sem volt elég felkészült a versenyre, és a szövetség kapitalista jellegét is bírálták (Haas 1958, 131). A GB/BHE képviselőit megosztotta az ESZAK létrehozása, végül harmadik olvasatban (első két alkalommal tartózkodtak) támogatták azt a Saar-vidék visszatérésének garanciáját feltételül szabva (i. m., 130).

Az SPD végül Erich Ollenhauer pártelnöksége (1952–1963) alatt, 1955 után vált egyre inkább integrációpártivá (Lees 2008, 25). Ez többek között azzal járt, hogy a párt számára elfogadhatóvá vált a Nyugat-európai Unió (WEU), miután az Európai Védelmi Közösség (EDC) ratifikációja a francia parlamentben elbukott (Moeller 1996, 36). Az Európai Gazdasági Közösséget (EGK) és az Európai Atomenergia Közösséget (Euratom) létrehozó római szerződéseket a szociáldemokraták – 17 képviselőjükkel, köztük a későbbi kancellár Helmut Schmidtet leszámítva – támogatták (Loth 2015, 72). Az elutasítás ezúttal a jobbközép kormánykoalícióból 1956-ban kilépő GB/BHE és az FDP képviselői felől jött (uo.). A liberálisok elsősorban a szabadpiac torzulását látták a közös piac és különösen az Euratom létrehozásában, illetve – számos kereszténydemokrata politikus, köztük Ludwig Erhard CDU-s pénzügyminiszter – ellenezték a szupranacionális intézményekkel működő integrációt, sőt az FDP az ESZAK felülvizsgálatát is követelte (Haas 1958, 135).

Noha a Szabad Demokrata Párton belül a nemzeti liberális szárny később is több alkalommal kritizálta az európai integrációt, maga a párt a '60-as évektől nem viselkedhetett kritikusan. Ennek oka, hogy előbb a kereszténydemokraták (1961–1966), majd a szociáldemokraták (1969–1982), később újfent az uniópártok (1982–1998) koalíciós partnereként ugyan ők adhatták a külügyminisztert, ám a kancellár alkotmányos joga a kormány politikai irányvonalának kijelölése, s így a külpolitikai prioritások meghatározása is (Lees 2008, 27–28). Az SPD és az FDP irányváltásával, valamint a kisebb pártok eltűnésével bő két évtizedre teljes körű konszenzus alakult ki a (nyugat)német parlamenti pártok között az európai integrációhoz való viszonyt illetően (4. táblázat).

Az 1980-as évek a pártrendszerben és az Európai Közösséghez való viszonyban is változást hoztak (5. és 6. táblázat). 1983-ban bekerültek a *Bundestag*ba, majd 1984-ben az Európai Parlamentbe is a Zöldek. A párt kritikusan állt az európai integrációhoz, mivel félt attól, hogy katonai szövetséggé alakul, illetve az EK szerintük túlzottan centralizált volt, és nem túl demokratikus (Rüdig 1996, 261–262). Ugyanakkor a tömörülés szemében a nemzetállam is veszélyes volt, így a régiók Európájának koncepciója mellett tette le voksát (Bomberg 1998, 68). Emellett az 1989-es európai parlamenti választások alkalmával újabb pártnak, a radikális jobboldali Republikánusoknak (REP) sikerült átlépnie az 5 százalékos küszöböt és így mandátumokhoz jutnia. A REP első, 1983-as programja még kifejezetten integrációpárti volt: az akkori generáció feladatának látta az európai egyesítést (Mudde 2007, 159), illetve az európai együttműködés keretein belül képzelte el a német egyesítést (Ignazi 2003, 71). Franz Schönhuber vezetése (1985–1994) alatt vált a párt euroszeptikussá (Lees 2008, 33), és az 1987-es program már kritikus volt az Európai Közösségeket illetően (Saalfeld 1993, 185). Emellett az 1990-es német újraegyesítés is új szereplőt hozott a politikába, a keletnémet állampárt utódszervezetét, a Demokratikus Szocializmus Pártját (PDS), amely mindig is alapjában kérdőjelezte meg az európai integráció irányát (Lees 2008, 16).

A maastrichti szerződés ratifikálása több szempontból is átalakította a németországi euroszepticismust. Noha a keletnémet mozgalommal (Szövetség '90) időközben egyesülő Zöldek elutasították a dokumentumot, és bírálták a létrejövő Európai Unió elitvezérelt és túlbürokratizált jellegét, illetve nem tekintették demokratikusnak sem azt (Taggart 1997, 6), szinte rögtön a dokumentum elfogadása után pro-EU fordulatot vettek és a szubszidiaritás elvét kezdték hangsúlyozni (Rüdig 1996, 265). Ezt a fordulatot jelzi, hogy az amszterdami szerződést már nem utasították el, a nizzait pedig kifejezetten támogatták (4. táblázat). Azt azonban fontos leszögezni, hogy kifejezetten integrációpártiak voltak, annak a maastrichti szerződésben rögzített formáját bírálták csupán. Nem túl meglepő módon sem a radikális baloldal (PDS), sem pedig a nemzeti parlamentben képviselttel nem rendelkező radikális jobboldal (REP) nem támogatta a szerződést. Utóbbi a kormányközi együttműködés fenntartását preferálta (Neller–Thaidigsmann 2009, 218), illetve a későbbiek során többször azzal a váddal illette az Európai Uniót, hogy az a multinacionális cégek érdekeit képviseli (Mudde 2007, 126).

4. táblázat. A fontosabb német pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	PSZ	RSZ	ESZ	EEO	MSZ	ASZ	NSZ	EA	LSZ	FP
CDU/CSU	+	+	+	+	+	+	+	+*	+	+
SPD	-	+*	+	+	+	+	+	+	+	+*
FDP	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
DP	+	+	/	/	/	/	/	/	/	/
BP	+	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Z	+	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Linke (KPD, PDS)	-	/	/	/	-	-	-	-	-	-
BHE	+*	-	/	/	/	/	/	/	/	/
Grüne	/	/	/	-	-*	0	+	+	+	+*

Forrás: A Bundestag jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

Az integráció ilyen mértékű elmélyítése vitákat szült az intézményesült pártokon belül is. Az FDP nemzeti liberális vonala is újra megerősödött Alexander von Stahl korábbi főügyész (1990–1993) vezetésével (Paterson et al. 1996, 81). Emellett Manfred Brunner, a párt korábbi bajorországi vezetője (1983–1989), majd a maastrichti szerződésig Martin Bangemann belső piacért és ipari ügyekért felelős európai biztos kabinetfőnöke (1989–1992) lemondott minden pozíciójáról, és megalapította a Szabad Polgárok Szövetsége (BfB) nevű euroszeptikus pártot. Brunner és nem túl sikeres, elitista jellegű pártja nemcsak kritizálta a majdani monetáris unió alapjait és magát a maastrichti szerződést is (Hartleb 2007, 17), de a német alkotmánybírósághoz is fordult utóbbi kapcsán. Ugyanakkor a BfB mellett feltűnt Albrecht Schachtschneider jogászprofesszor és Joachim Starbatty közgazdászprofesszor is, akik később aktív szerepet vállaltak az Alternatíva Németországnak (AfD) nevű euroszeptikus párt mellett is, sőt utóbbi az AfD európai parlamenti képviselője lett 2014-ben (Grimm 2015, 266).

A szociáldemokraták körein belül feszültséget okozott Németország Európai Monetáris Unióhoz (EMU) való csatlakozása. Oskar Lafontaine, aki 1990-ben a párt kancellárjelöltjeként az Európai Egyesült Államok mellett foglalt állást, amelyben garanciát látott a nacionalizmus elleni küzdelem, illetve a közös európai identitás kialakítása terén (Krell 2009, 166), 1992-ben már kritizálta az EMU-t, ugyanis elkapkodottnak vélte azt (i. m., 170). Az 1995-ös mannheimi pártnapokra, ahol a Saar-vidéki miniszterelnök (1985–1998) Lafontaine-t pártelnökké választották, kifejezetten az EMU-t kritizáló dokumentumot vitt. A közös európai valutával kapcsolatos aggályaival azonban nem volt egyedül: Gerhard Schröder alsó-szászországi miniszterelnök (1990–1998), később-

bi kancellár (1998–2005) és Rudolf Scharping akkori pártelnök-frakcióvezető is kritikusán beszélt a majdani euró bevezetésének menetrendjét illetően (Krell 2009, 173–174). Az 1996-os baden-württembergi tartományi választáson a párt helyi szervezeti szintén EMU-kritikus kampányt folytatott (Lees 2008, 25), amiben szerepe lehet annak, hogy a tartomány a '90-es években a Republikánusok fellegvárának számított. Ezeket a megnyilvánulásokat azonban nem lehet euroszeptikusnak tekinteni, mivel nem hagyták el a retorika szintjét. Noha vezető szociáldemokrata politikusok bírálták az Európai Unió egyik alapvető részét, a közös valutát, de sem annak bevezetését, sem az integráció mélyítését nem akadályozták.

Az euró bevezetésének gyorsaságát Edmund Stoiber, a CSU vezetője (1998–2007), bajor miniszterelnök (1993–2007) is bírálta (Hartleb 2007, 16). Stoiber emellett többször is kritikával illette az Európai Uniót, mivel szerinte Brüsszel túl sokszor avatkozik a tagállamok ügyeibe (Lees 2002, 257), túlszabályoz és nem kellően átlátható a tevékenysége (Paterson 1996, 65). Az EMU-t a '90-es évekre a németországi euroszepticismust leginkább megtestesítő PDS – és utódpartja, a Baloldal (*Die Linke*) – is többször kritizálta, mivel az szerintük nem demokratikus, és túlságosan üzletpárti (Lees 2008, 21). A Zöldek kifejezetten integrációpártiak lettek (i. m., 16), ami a párt szervezeti és részben ideológiai megújulásával párhuzamosan ment végbe. A Joschka Fischer nevével fémjelzett realista szárny ugyanis koalícióképesnek kívánt mutatkozni, ezen törekvésüket pedig 1998-ban siker koronázta, amikor is a szociáldemokraták partnereként először kerültek kormányzati pozícióba. Noha teljesen nem hagytak fel az EU kritizálásával, az amszterdami szerződés ratifikációjakor már „csupán” tartózkodtak, mert azt a párt képviselői nem tartották kellően előremutatónak (Busch-Knelangen 2004, 88). Az unió működését továbbra sem ítélik elég demokratikusnak (Lees 2008, 24), ám a nizzai szerződést már elfogadhatónak találták, amiben szerepet játszott az is, hogy a párt immár kormányzati tényező volt. 1999-ben Oskar Lafontaine lemondott pénzügyminiszteri és pártelnöki pozíciójáról is, mivel nem értett egyet a Schröder-kormány – elsősorban gazdasági – intézkedéseivel.

A '90-es és 2000-es években kizárólag néhány tartományi választáson sikeres radikális és szélsőjobbaldali pártok – Republikánusok, Németországi Nemzeti Demokrata Párt (NPD), Német Népi Unió (DVU) – elsősorban nacionalista érvekkel támadták az EU-t, elleneztek a török uniós tagságot, az eurózónát és a keleti bővítést, sőt az NPD a schengeni egyezményt és az állampolgárok szabad mozgását is (Lees 2008, 33–35). A szétforgácsolt, egymással sem feltétlen jó viszonyt ápoló nacionalista pártok szavazóit egyik párt sem volt képes tartósan egyesíteni, így a nemzeti szuverenitást előtérbe helyező euroszepticismust kizárólag az intézményesült pártok néhány képviselője reprezentálta. A CSU például kritikusabb volt a keleti bővítéssel (i. m., 31), különösen a cseh csatlakozással kapcsolatosan voltak fenntartásaik.

2005-ben az alkotmány szerződés ratifikációjáról szóló alsóházi szavazáson némileg megbomlani látszott az európai kérdést övező, szinte teljes konszenzus. A PDS mind-

két képviselője ellenezte a ratifikációt, a pártból kizárólag Sylvia-Yvonne Kaufmann EP-képviselő volt mellette (Hartleb 2007, 22). A keletnémet utódpártban szocializálódott politikusok (pl. Sagra Wagenknecht) kapitalistának tartották az EU-t, amit pacifista alapon is támadtak (uo.). A *Bundestag*ban a radikális baloldal mellett húsz honatya utasította el a szerződést az uniópártok soraiban, köztük Peter Gauweiler, a CSU egyik euroszkepticizmusáról ismert képviselője is (i. m., 16). Néhány nappal később Oskar Lafontaine kilépett az SPD-ből, és a PDS, illetve a szintén a szociáldemokratákat elhagyó Munka és Szociális Biztonság – Választási Alternatíva (WASG) nevű párt összefogásából kinövő Baloldal (*Die Linke*) listavezetője lett. A lisszaboni szerződés 2008-as elfogadásakor hasonló trendek figyelhetők meg: a radikális baloldal mellett a kereszténydemokrata pártok néhány képviselője szavazott nemmel. Gauweiler a ratifikáció után a német alkotmánybíróságon is megtámadta a dokumentumot, ám az végül hatályba léphetett.

Am mire sikerült minden tagállamban lezárni a lisszaboni szerződés ratifikálását, addigra az Európai Unió – és különösen az eurózóna – újabb nehézséggel szembesült. A 2008-ban kirobbanó gazdasági válság, illetve a 2010-es évek első felét végigkísérő adósságválság ugyanis komoly krízist idézett elő elsősorban – de nem kizárólag – a dél-európai tagállamokban. A 2009 óta hatalmon lévő, kereszténydemokrata és liberális pártok koalíciójaként felálló második Merkel-kormány feladata volt a válság(ok) kezelése. A kormánypártok – elsősorban a CDU és a CSU – felvetették ugyan a görögök eurózónából való kizárását és az Európai Pénzügyi és Stabilitási Eszköz (EFSF) felfüggesztését is, ám végül valamennyi alkalommal a válságban lévő államok megsegítése mellett szavaztak, ugyanakkor sikerült a kormány álláspontját megkeményíteniük (Taggart–Szczerbiak 2013, 24–25). Az ellenzéki pártok közül a *Linke* volt kifejezetten kritikus és negatív a kormány intézkedései kapcsán, mivel a párt szerint a pénzt nem a bankok megsegítésére, hanem az emberek számára kellene odaadni (Wonka 2016, 136–138). Ezzel szemben a Zöldek csupán a demokratikus ellenőrzés hiányát kritizálták (i. m., 139).

A 2013-as alsóházi választás nagyban megváltoztatta a pártrendszer arculatát (5. táblázat). Egyrészt a kereszténydemokraták 40 százalék feletti szavazataránya a '90-es évek első fele óta példátlanul számított, másrészt az FDP – amely a válság hatására egyre negatívabban viszonyult az integrációhoz, noha pro-EU arculatát megőrizte (Weldon–Schmitt 2014, 65) – története során először nem tudta átlépni az 5 százalékos küszöböt. A második helyen végző szociáldemokraták és a Zöldek is elutasították a megszorításokra épülő politikát, és növekedésorientált intézkedéseket, valamint adósságlengedést szorgalmaztak (Grimm 2015, 267).

A harmadik fontos tényező az Alternatíva Németországnak nevű, ekkor még elsősorban európai ügyekre fókuszáló, euroszkeptikus párt feltűnése volt (4,7 százalék). Az AfD-t egyetemi oktatók (pl. Schachtschneider és Starbatty, mindketten feltűntek a '90-es években a BfB mellett is), illetve olyan ismert személyiségek, mint Bernd Lucke

5. táblázat. A legfontosabb német pártok alsóházi választási eredményei (listás szavazat) 1976-tól

	CDU/ CSU	SPD	FDP	Linke (PDS)	Grüne	AfD	Euro- szkep- tikus
1976	48,6	42,6	7,9	/	/	/	0,6
1980	44,5	42,9	10,6	/	1,5	/	1,9
1983	48,8	38,2	7,0	/	5,6	/	6,0
1987	44,3	37,0	9,1	/	8,3	/	8,9
1990	43,8	33,5	11,0	2,4	5,1	/	9,9
1994	41,4	36,4	6,9	4,4	7,3	/	6,2
1998	35,1	40,9	6,2	5,1	6,7	/	8,7
2002	38,5	38,5	7,4	4,0	8,6	/	5,0
2005	35,2	34,2	9,8	8,7	8,1	/	10,6
2009	33,8	23,0	14,1	11,9	10,7	/	13,9
2013	41,5	25,7	4,8	8,6	8,4	4,7	14,8

Forrás: A Bundeswahlleiter (Szövetségi Választási Hivatal) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszeptikus volt.

vagy Hans Olaf Henkel, a Német Iparszövetség volt vezetője alapították (i. m., 270–271). A párt egyértelműen puha euroszeptikus a kezdetektől fogva, az Európai Unió jelenlegi intézményi konstellációját és kiváltképp a közös valutát utasítja el, többek közt felhívja a figyelmet arra, hogy a fiskális paktummal az eurózóna tagállamai megszegték a lisszaboni szerződés *bailout* tilalmára vonatkozó záradékát (i. m., 265–272).

Az AfD számára végül a 2014-es európai parlamenti választások hozták el az országos áttörést: 7 százalékos feletti szavazataránya 7 mandátumhoz juttatta. Az Európai Parlamentben a brit konzervatívok által vezetett Európai Konzervatívok és Reformerek (ECR) csoportjához csatlakoztak a párt képviselői. Ezt követően valamennyi tartományi választáson képes volt mandátumot szerezni, különösen a volt NDK területén érve el kimagasló eredményeket. A pártra való szavazás fő oka – nem túl meglepő módon – az euroszepticismus volt (Reher 2017, 52). Az AfD hangsúlyozta a kampány során, hogy csupán az eurót utasítják el, a négy szabadság elvét nem (i. m., 41).

A választási siker azonban stratégiai döntés elé állította a pártvezetést: folytassák a megkezdett, döntően európai kérdésekre fókuszáló politizálást, vagy kezdjenek más ügyekre is kiemelt figyelmet fordítani. A dilemma a pártot két szárnyra osztotta már 2013–2014-ben: Lucke és Henkel inkább a konzervatív, gazdaságpolitikában liberális irányvonalat képviselte, Frauke Petry és Konrad Adam pedig a bevándorlás korlátozását is a párt fő üzenetei közé emelte volna (Grimm 2015, 272). A döntést a 2015-ös pártkongresszus hozta meg, amikor is a küldöttek Petryt választották a párt vezetőjévé

Lucke ellenében. Lucke – és a párt további négy EP-képviselője – válaszul kilépett, és új pártot alapított Haladás és Megújulás Szövetsége (ALFA) néven, amely mára a Liberális Konzervatív Reformerek (LKR) nevet viseli.

A németországi euroszkepticizmus eredendően tehát két forrásból ered. Egyrészt a baloldalon a szociáldemokraták az '50-es években még antikapitalista alapon támadták az integrációt, amely érvek – kiegészülve később a Zöldek által felvállalt pacifista és a demokratikus deficitet kritizáló indokokkal – visszaköszönnek a *Linke* esetében. A másik – nacionalista/szuverenista – érvkészlet az SPD mellett az '50-es években a liberálisoknál jelent meg, utóbbiaknál kiegészülve a (gazdasági) túlszabályozottsággal is. Ezen, különösen a nemzeti szuverenitás feladását ellenző argumentumok jutottak kulcsszerephez a (radikális) jobboldali euroszkeptikus pártok kritikáiban. A szabadpiac-pártiság mint euroszkeptikus indok azonban csak a közelmúltban, az Alternatíva Németországnak felbukkanásával jelent újra meg, ilyen értelemben a szuverén nemzetállamok együttműködését támogató AfD euroszkepticizmusa hasonlít az FDP '50-es években használt érveire.

6. táblázat. A legfontosabb német pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től

	CDU/ CSU	SPD	FDP	Grüne	Linke	AfD	Euro- szkep- tikus
1979	49,2	40,8	6,0	3,2	/	/	3,6
1984	45,9	37,4	4,8	8,2	/	/	10,2
1989	37,8	37,3	5,6	8,4	/	/	17,3
1994	38,8	32,2	4,1	10,1	4,7	/	9,9
1999	48,7	30,7	3,0	6,4	5,8	/	7,9
2004	44,5	21,5	6,1	11,9	6,1	/	9,1
2009	37,9	20,8	11,0	12,1	7,5	/	9,3
2014	35,4	27,3	3,4	10,7	7,4	7,1	15,9

Forrás: A *Bundeswahlleiter* (Szövetségi Választási Hivatal) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

3.2. Franciaország

Franciaországban a második világháborút követően parlamentáris rendszer jött létre. A IV. köztársaság legerősebb pártjává hamar a Francia Kommunista Párt (PCF) vált. A PCF hatalomból történő kizárását és a gaullista Francia Nép Tömörülése (RPF) megjelenését követően azonban a *mainstream* pártok azzal szembesültek, hogy mind

balról, mind jobbról komoly támogatottságú rendszerellenes párt van a politikai palettán. Annak érdekében, hogy ezen erőket hatalmon kívül tartsák, a legfontosabb intézményesült pártok – a kereszténydemokrata irányultságú Népi Republikánus Mozgalom (MRP), a konzervatívokat és az agrárium képviselőit tömörítő Függetlenek és Parasztok Nemzeti Centruma (CNIP), a balközép irányultságú Radikális Párt (PRRRS) és a szocialista Munkás Internacionálé Francia Szekciója (SFIO) – adták valamennyi kormánykoalíció magját.

1945 után a PCF – a legtöbb nyugati kommunista párthoz hasonlóan a szovjet külpolitikához igazítva programját – értelemszerűen gyanakvó volt minden európai integrációt célzó elképzeléssel szemben ideológiai okokból: valamennyi hasonló elképzelést az Amerikai Egyesült Államok katonai szövetségének kiszélesítéseként értelmeztek (Benedetto–Quaglia 2007, 482). A SFIO ugyan bírálta a Schuman-tervet, mert abban a német–francia kapitalizmus felülkerekedését látta (Haas 1958, 115), ám Guy Mollet, a párt főtitkára (1946–1969) nemcsak Európa-párti, de atlantista irányultságú politikus is volt (Cole 1996, 71), így a német szociáldemokratákkal szemben a franciák már a kezdetektől támogatói voltak az európai integrációnak.

Az Európai Szén- és Acélközösség létrehozását a hatalomból kiszorított két párt – PCF és RPF – ellenezte, noha a gaullisták hangsúlyozták, hogy nincsenek az európai együttműködés ideája ellen, csupán a nemzeti függetlenséget féltik egy NSZK-val alkotott föderációtól, amit a németek fognak dominálni, illetve elutasítják a szupranacionalitás elvét (Haas 1958, 114–119). A SFIO ezzel szemben a modernizáció forrását látta az éppen beinduló integrációban (McGowan 2001, 81). Ugyanakkor néhány radikális politikus is kritikus volt, tartva attól, hogy nem lesz elég versenyképes a francia szén és acél (Haas 1958, 117). Már az ESZAK létrehozásánál jól megfigyelhetők azok a kritikai észrevételek, amelyekkel aztán később is éltek az euroszeptikus pártok Franciaországban. A legfontosabb forrásnak Charles de Gaulle szuverenista, a nemzetállamot a középpontba helyező – és így a szupranacionális integrációt elutasító – gondolata számít, ugyanakkor a kommunistáknál megjelenik az antikapitalista és részben pacifista érvelés is.

Az '50-es évek közepén Pierre Mendès France (miniszterelnök 1954–1955-ben) és néhány további radikális politikus is gazdasági érvekkel támadta az integrációt, nevezetesen azzal, hogy először a francia gazdaságot kellene megerősíteni (Haas 1958, 117–121), amiben újból megjelent a német dominanciától való félelem.

Érdeemes néhány gondolatot szólni az Európai Védelmi Közösség létrehozásának kudarcáról, ez ugyanis szorosán összefügg a franciaországi euroszepticismussal: az EDC ratifikációja a francia Nemzetgyűlésben bukott el. A kommunista párt szerint ugyanis a kezdeményezés szovjetellenes volt, és az Egyesült Államok érdekeit szolgálta (Benedetto–Quaglia 2007, 484), míg a gaullisták azért nem támogatták, mert túl nagy mértékben ellenőrizték volna mások a francia haderőt (Shields 1996, 88). Azaz ezúttal is a nemzeti szuverenitás védelme volt a fő szempont. A szerződés bukását azonban a SFIO belső megosztottsága okozta (Haas 1958, 124).

Az Európai Gazdasági Közösség megalapításánál a képlet a korábbiakhoz hasonlóan alakult (7. táblázat): a PCF és az '50-es évekre szétesett gaullisták nem támogatták, akárcsak a Jean-Marie Le Pent a soraiban tudó poujadista¹⁴ mozgalom, illetve néhány radikális politikus. Az európai integráció szempontjából ugyanakkor döntő jelentőségűnek bizonyult, hogy még a IV. köztársaság idején sikerült ratifikálni az EGK-t és az Euratomot létrehozó római szerződéseket, ezt követően ugyanis – De Gaulle hatalomra jutásával – hosszú évekre euroszeptikus politikus vezette Franciaországot.

1958-ra a sorozatos kormányváltások és a kolonizáció megoldatlan kérdései – amelyek az algériai krízisben csúcsondottak ki – az összeomlás szélére juttatták a teljes politikai rendszert. A politikától visszavonultan élő De Gaulle-t bízták meg az ideiglenes kormány vezetésével és egy új alkotmány kidolgozásával. Az új alkotmányt végül 1958 októberében népszavazáson hagyta jóvá a francia választók többsége. Ennek értelmében a parlamentáris kormányformát félelnökivel váltották fel, az arányos rendszert pedig kétfordulós abszolút többségivel. Utóbbi azt eredményezte, hogy a PCF – bár továbbra is 20 százalék feletti szavazatarányt tudhatott magáénak – kifejezetten alul-reprezentálttá vált, míg az elnökké választott De Gaulle pártja¹⁵ és szövetségesei stabil többségre tudtak szert tenni a Nemzetgyűlésben.

De Gaulle és a gaullisták a '60-as évek első felében pragmatista módon álltak a már meglévő integrációhoz, aminek alapját – elképzelésük szerint – az erős francia–német szövetség és az erős Franciaország alkotta (Hainsworth et al. 2004, 38). De Gaulle maga ugyanakkor nem támogatta a konföderációnál szorosabb együttműködést (i. m., 39), sőt a britek csatlakozását sem. Az európai ügy végül 1962-ben a kereszténydemokraták (MRP) és az elnök közti szakításhoz vezetett (Shields 1996, 86). Az integráció irányával kapcsolatos problémák végül 1965-ben csúcsondottak ki, ugyanis a Bizottság a szupranacionalitás felé tolta volna el az integrációt. Franciaország képviselői – De Gaulle óhajának megfelelően – 1965 nyaratól gyakorlatilag bojkottálták a Tanács üléseit (üres székek politikája). Ez végül az ún. luxemburgi kompromisszumhoz vezetett, amelynek értelmében minden tagállamnak megmaradt a vétőjoga, amennyiben nagyon fontos nemzeti érdekre hivatkozik. A Francia Kommunista Párt is – a szovjet kívánalmaknak megfelelően – változtatott politikáján, és immár a közös piac demokratikus átalakítása mellett szállt síkra (Benedetto–Quaglia 2007, 483), ugyanakkor az egyetlen releváns párt volt, amely elutasította az egyesítési szerződést (7. táblázat).

¹⁴ Pierre Poujade francia jobboldali politikus 1953-ban hozta létre a Kiskereskedők és Kézművesek Védelmi Szövetsége (UDCA) nevű mozgalmát, amely 1956-ban mint Francia Testvériség és Szövetség (UFF) került be a Nemzetgyűlésbe. A poujadizmus lényege, hogy a kisember problémáit állította középpontba, szemben a kozmopolita városi elittel.

¹⁵ A gaullista párt neve 1958-tól 1967-ig Unió az Új Köztársaságért (UNR), 1967-től Demokraták Uniója az Ötödik Köztársaságért (UD-V^e), majd Unió a Köztársaság Védelméért (UDR) volt.

7. táblázat. A fontosabb francia pártok viszonya az integrációs szerződésekhez

	PSZ	RSZ	ESZ	EEO	MSZ	ASZ	NSZ	EA	LSZ	FP
Gaullista	-	-	+	+	+*	+*	+*	+	+	+*
PS (SFIO)	+	+	+	+	+*	+	+	+*	+*	+
PCF	-	-	-	-	-	-	-*	-	-	-
MoDem (UDF, CDS, MRP)	+	+	+	+	+	+	0*	+	-	+
PRRRS	+	+*	+	+	+	+	+	+	+	+
DL (PR)	/	+	+	+	+*	+	+*	/	/	/
UFF	/	-	/	/	/	/	/	/	/	/
FN	/	/	/	0	-	-	-	-	-	-
PRG	/	/	/	/	/	+	+*	+*	+*	+
EÉLV	/	/	/	/	/	-	-	+	+*	-*

Forrás: Az *Assemblée nationale* (Nemzetgyűlés) és a IV. Köztársaság Nemzetgyűlésének jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

De Gaulle 1969-es lemondásával megnyílt az út az Európai Közösségek bővítése előtt, az új francia elnök, Georges Pompidou (UDR) ugyanis támogatta a britek csatlakozását. Az új tagállamok belépését 1972-ben népszavazáson erősítették meg Franciaországban is, azt csak a PCF ellenezte (Bell 1996, 224).

A '70-es évek több szempontból is a francia pártrendszer és egyben az euroszkepticizmus átalakulását is hozták. Egyrészt a SFIO néhány kisebb baloldali szervezettel egyesülve felvette a Szocialista Párt (PS) nevet. A PS főtitkára 1971-ben François Mitterrand lett, aki – részben a kommunistákkal való együttműködés keresése miatt – kritikusan tekintett az integrációra, gaullista érveket is használva (Cole 1996, 72), ugyanakkor nagyjából baloldali indokokat (pl. az EK kapitalista klub) alkalmazva (McGowan 2001, 81). Arról azonban nincs szó, hogy a PS euroszkeptikussá vált volna.

A jobboldal is teljes átalakuláson ment keresztül. Egyrészt az integrációpárti kereszténydemokrata és centrista politikusok számos átalakulás és névváltás után 1976-ban a Demokratikus és Szociális Centrumban (CDS) egyesültek, másrészt a Valéry Giscard d'Estaing akkori francia elnök (1974–1981) által vezetett jobboldali liberális és konzervatív körök – szintén elkötelezettek az európai integráció mellett – 1977-ben megalapították a Republikánus Pártot (PR). E két párt több kisebb tömörüléssel kiegészülve hozta 1978-ban létre a Giscard d'Estaing által vezetett Unió a Francia Demokráciáért (UDF) nevű jobbközép szervezetet.

Másrészt ugyan az 1973-as nemzetgyűlési választásokat a gaullista párt nyerte, de Pompidou halála (1974) után Giscard d'Estaing révén nem gaullista elnöke lett Fran-

ciaországnak. Az új elnök 1974-ben a gaullista Jacques Chiracot nevezte ki miniszterelnöknek, hogy ezáltal biztosítsa az UDR és saját pártja által a nemzetgyűlési többséget. Chirac és Giscard d'Estaing között azonban számos nézetkülönbség (pl. az európai integráció kérdésében) állt fenn, aminek a miniszterelnök 1976-os lemondása lett az eredménye. Chirac ezt követően a Tömörülés a Köztársaságért (RPR) nevű pártban szervezte újjá a gaullista tábort. Chirac és az RPR – szuverenitási okokból – kiállt Michel Debré korábbi radikális, majd gaullista politikus, volt miniszterelnök (1959–1962) azon javaslata mellett, amely elvetette az Európai Parlament közvetlen választását (Shields 1996, 90). 1978-ban Chirac – egy súlyos autóbalesetet követően – a Cochinkórházból tette közzé az ún. Cochin-kiáltványt, amelyben azzal támadta a jobbközép elnököt, hogy kész kiárúsítani a francia nemzeti érdekeket az európai egységért, az UDF pedig a külföldiek pártja, miközben – a gaullista örökségnek megfelelően – határozottan állást foglalt a szupranacionalitás elve ellen (Shields 1996, 91).

Az 1979-es EP-választáson Chirac vezette az RPR listáját, Debré volt a második rajta, ám az eredmény (10. táblázat) – 16 százalék és negyedik hely az UDF, a PS és a PCF mögött – egyértelmű csalódás volt. Chiracot ráadásul a párton belül többen is támadták már a Cochin-kiáltvány miatt is (i. m., 92). Ezen feszültségek, valamint az 1981-es elnök- és nemzetgyűlési választás kudarca – Mitterrand lett az elnök és baloldali többség jött létre (8. és 9. táblázat), miközben Debré és Marie-France Garaud is elindult Chirac ellen – után Chirac kénytelen volt mérsékelni euroszkeptizmusát, hogy stabil jobboldali szövetséget alakíthasson ki az UDF-fel. Ugyanakkor az európai szuperállam

8. táblázat. A legfontosabb francia pártok jelöltjeinek elnökválasztási eredményei 1974-től

	LR (RPR, UMP)	MoDem (UDF)	PS	PCF**	FN	EÉLV	REM	Euro- szkep- tikus
1974	15,1	32,6	43,3	–	0,8	–	–	21,1
1981	18,0	28,3	25,9	15,4	–	–	–	38,7
1988	20,0	16,5	34,1	6,7	14,4	3,8	–	23,5
1995	20,8	18,6*	23,3	8,64	15,0	3,3	–	34,0
2002	19,9	6,8	16,2	3,4	16,9	5,3	–	43,8
2007	31,2	18,6	25,9	1,9	10,4	1,6	–	21,5
2012	27,2	9,1	28,6	11,1	17,9	2,3	–	32,8
2017	20,0	REM	6,4	19,6	21,3	–	24,0	48,4

Forrás: A France-politique adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

* Az UDF 1995-ben az RPR-es Balladurt támogatta a szintén gaullista Chirackal szemben.

** 2012-ben és 2017-ben a párt Jean-Luc Mélenchont támogatta.

9. táblázat. A legfontosabb francia pártok nemzetgyűlési választási eredményei 1978-tól

	LR (RPR, UMP)	MoDem (UDF)	PS	PCF	FN	EÉLV	REM	FI	Euro-szkeptikus
1978	22,5	21,9	22,8	20,6	0,3	–	–	–	4,8
1981	20,9	20,6	36,1	16,1	0,2	–	–	–	37,4
1986	41,9	RPR	30,8	9,7	9,8	1,2	–	–	20,3
1988	19,2	18,8	34,9	11,2	9,8	0,4	–	–	21,4
1993	20,2	18,9	17,4	8,9	12,4	4,0	–	–	22,8
2002	33,3	4,9	23,8	4,7	11,1	4,5	–	–	23,6
2007	39,9	7,7	24,8	4,3	4,3	3,2	–	–	14,4
2012	25,7	1,8	29,4	6,9	13,6	5,5	–	–	23,5
2017	15,8	4,1	7,0	2,7	13,2	3,4	28,2	11,0	29,1

Forrás: A France-politique adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

létrehozását az RPR továbbra is elutasította (Hainsworth et al. 2004, 40). 1983 júniusában az RPR vezetősége a párt újrapozicionálásáról döntött, amelynek értelmében a párt támogatta az együttműködést védelmi és biztonsági kérdésekben, illetve gazdasági téren a nagyobb szolidaritás mellett volt, mivel a vezetők úgy ítélték meg, hogy nagyobb az EK szétesésének esélye, mint a szuperállam kialakulásának (Shields 1996, 93).

Az európai integráció ügye azonban nemcsak a jobbközép ellenzéken belül okozott feszültséget, de a kormánypártok soraiban is. Ugyan Mitterrand sikeresen integrálta a kommunista pártot a baloldali szövetségbe, a PCF és a PS integrációhoz való viszonya markánsan eltért egymástól. A megoldás végül az lett, hogy a kommunisták kormányon – 1981-től 1984-ig – kevésbé voltak ellenségesek az EK-val szemben, azonban ellenzékben ismét kemény euroszkeptikussá váltak (Benedetto–Quaglia 2007, 489). Emellett a PS-en belül sem volt egyetértés a kormány gazdaság- és Európa-politikáját illetően: 1983-ban a kabinet a frank leértékelése helyett megszorító intézkedések meghozatala mellett döntött annak érdekében, hogy Franciaország maradjon az Európai Monetáris Rendszerben (EMS), ezt azonban Jean-Pierre Chevènement akkori kutatási és iparügyi miniszter ellenezte, ezért lemondott pozíciójáról (Cole 1996, 73–74).

Az 1984-es európai parlamenti választás két szempontból is újdonsággal szolgált a francia politikában. Egyrészt először valósult meg az UDF és az RPR szorosabb együttműködése: a két tömörülés közös listája a szavazatok több mint 40 százalékát szerezte meg (10. táblázat). Az RPR-en belül mindeközben egy olyan új generáció (pl. Alain Juppé) is egyre nagyobb teret kapott, amely már jóval kevésbé volt kritikus az Európai Közösségekkel szemben (Shields 1996, 94). Másrészt közel 11 százalékos

10. táblázat. A legfontosabb francia pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től

	LR (RPR, UMP)	MoDem (UDF)	PS	PCF	FN	EÉLV	MPF*	Euro- szkeptikus
1979	16,3	27,6	23,5	20,5	–	–	–	39,9
1984	43,0	RPR	20,7	11,2	11,0	3,4	–	13,2
1989	28,9	RPR	23,6	7,7	11,7	10,6	–	25,0
1994	25,6	RPR	14,5	6,9	10,5	2,9	12,3	38,5
1999	12,8	9,3	22,0	6,8	5,7	9,7	13,1	42,5
2004	16,7	12,0	28,9	5,9	9,8	6,8	6,7	29,5
2009	27,9	8,5	16,5	6,5	6,3	16,3	4,8	25,5
2014	20,8	9,9	14,0	6,6	24,9	9,0	–	37,6

Forrás: A *France-politique* adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszeptikus volt.

* Az 1994-es EP-választáskor az MPF még nem létezett, elődje, a Többség egy Más Európáért indult a választáson. 1999-ben az MPF jelöltjei az RPF listáján indultak.

eredménnyel bekerült az EP-be a Jean-Marie Le Pen által vezetett, radikális jobboldali Nemzeti Front (FN), amely azonban ekkor még aligha volt euroszeptikusnak tekinthető. A párt a közös védelmi, nukleáris és külpolitika mellett volt (Mudde 2007, 159).

1986-ban a választást – amelyet ezen egyetlen alkalommal arányos rendszerben bonyolítottak le – a jobbközép szövetség nyerte, amely jobboldali kormányt eredményezett. Emellett 35 képviselőt küldhetett a Nemzetgyűlésbe a Nemzeti Front. 1986 végén a Nemzetgyűlés – a kommunista képviselők ellenszavazata és az FN tartózkodása mellett – ratifikálta az Egységes Európai Okmányt (7. táblázat). Ez az első dokumentált alkalom, amikor megfigyelhető a Nemzeti Front irányváltása európai kérdésekben.

Az 1989-es EP-választáson már egyértelműen euroszeptikusnak tekinthető a *Front National* (Reungoat 2015, 303), a nemzetek Európája koncepciójával kampányolt a párt, sőt gaullista politikust (Yvan Blot) is szerepeltetett a listáján (Hainsworth et al. 2004, 46). Az UDF és az RPR által alkotott szövetség azonban ezúttal nem volt teljes: noha a két szervezet közös listát állított, amelyben egy új szerződés célkitűzésével és a főbb intézmények újradefiniálásával kampányoltak (Shields 1996, 96), az UDF kereszténydemokrata alkotóeleme, a Demokratikus és Szociális Centrum önálló listát indított. A CDS célja az önálló kereszténydemokrata értékek hangsúlyozása volt, ám a kudarc után visszatértek az UDF-be, és 1990-ben síkra szálltak az Európai Egyesült Államok mellett (Elgie 1994, 156–161). Az RPR esetében is további elmozdulás figyelhető meg: a párt számára 1990-ben már elfogadható volt a szuverenitás bizonyos elemeinek feladása tárgyalások útján, ugyanakkor az európai föderalizmusra még mindig veszélyként tekintettek (Shields 1996, 96).

A maastrichti szerződés ratifikációjáról 1992-ben Franciaországban népszavazást tartottak, amelyen végül az érvényesen szavazók 51 százaléka támogatta csak a dokumentumot annak ellenére, hogy hivatalosan valamennyi nagy párt – a PS, az UDF és az RPR –, valamint a Zöldek (*Les Verts*) és a szociálliberális irányultságú Baloldali Radikális Mozgalom (MRG) is mellette volt. Ellenezte a Nemzeti Front a nemzeti szuverenitás elvesztése és az EU szerintük túl bürokratikus jellege miatt (Hainsworth et al. 2004, 46) és természetesen a PCF is. Emellett az ellenzők táborát gyarapította a Halászat, Vadászat, Természet, Hagyomány (CPNT) nevű tömörülés is, mert szerintük csak így lehet megvédeni a francia identitást és a vidéki életvitelt (Grunberg 2008, 45).

Az Európai Uniót létrehozó szerződés ugyanakkor mindhárom nagy párt esetében komoly belső vitához vezetett. A kormányzó szocialistákon belül Jean-Pierre Chevènement egykori védelmi miniszter (1988–1991), aki pozíciójáról azért mondott le, mert elutasította az Öböl-háborút, szuverenista és antikapitalista alapon ellenezte a maastrichti szerződést, kapitalistának tartva az EU-t, és a nemzetek Európája koncepciója mellett állt ki (Grunberg 2008, 43–44). Kritikájában tehát a klasszikus baloldali és gaullista érvek keverednek, ami kiegészül az USA-ellenességgel (Milner 2004, 64). Chevènement végül 1993-ban ki is lépett a Szocialista Pártból, és megalapította baloldali, euroszeptikus pártját, a Polgárok Mozgalmát (MDC), amellyel azonban nem tudott komolyabb sikereket elérni egyetlen országos választáson sem.

Az RPR-en belül erősen élt a gaullista hagyomány és a kormányközi együttműködésnél szorosabb integráció elutasítása annak ellenére is, hogy Chirac – ha nem is túl elkötelezetten, de – a szerződés elfogadását támogatta, hasonlóan Alain Juppéhez és Nicolas Sarkozyhez (Hainsworth et al. 2004, 41). A ratifikáció ellen volt Philippe Séguin volt szociális ügyi és Charles Pasqua korábbi belügyminiszter is, csakúgy, mint a párt nemzetgyűlési képviselőinek közel fele (Grunberg 2008, 44). Emellett három korábbi gaullista miniszterelnök (Michel Debré, Maurice Couve de Murville és Pierre Messmer) is a dokumentummal szemben foglalt állást (Hainsworth et al. 2004, 41). Végül a párt szavazóinak mintegy kétharmada nemmel voksolt (Shields 1996, 99). Azt, hogy az RPR-ben az euroszeptikus politikusok mennyire befolyásosak tudtak maradni, jól mutatja, hogy Séguin 1993-tól 1997-ig házelnök volt a Nemzetgyűlésben, majd 1997-től 1999-ig – az egyértelműen integrációpárti Juppét váltva – a pártelnöki tisztséget töltötte be, Pasqua pedig 1993-ban, a jobboldal nemzetgyűlési választási győzelmét követően ismételten belügyminiszter lett.

Némileg meglepő módon a kifejezetten integrációpárti UDF-en belül sem volt teljes az egyetértés a maastrichti szerződés kapcsán, a Republikánus Párt egyik politikusa, Philippe de Villiers korábbi államtitkár ugyanis szintén a ratifikáció ellen foglalt állást (Hainsworth et al. 2004, 50). 1994-ben önálló listát állított az európai parlamenti választáson Többség egy Más Európáért (MAE) néven, amellyel 12 százalék feletti eredményt ért el (10. táblázat), és amelyből végül kinőtt euroszeptikus pártja,

a Franciaországért Mozgalom (MPF) is. Az MPF a kezdetektől a szuverén államok konföderációját tekintette az európai együttműködés helyes formájának (uo.).

Noha 1995-ben Chirac megnyerte az elnökválasztást a szocialista Lionel Jospin ellen, a baloldal győzött az 1997-es nemzetgyűlési választáson, így Chirac kénytelen volt ellenfelét, Jospint megbízni a kormányalakítással. Jospin a többség biztosítása érdekében bevonta a kormányzásba a szocialisták hagyományos partnerének számító baloldali radikálisok mellett a kommunistákat, a zöldeket és az MDC-t is. A kommunista párt Robert Hue vezetése (1994–2001) alatt modernizálta magát, és feladta kemény euroszepticismusát, ugyanakkor – tipikusan baloldali érvekkel – továbbra is támadta az Európai Uniót (Benedetto–Quaglia 2007, 489). A PCF – és az MDC – euroszepticismusának problémáját végül úgy sikerült áthidalni, hogy a kormányzás során az európai ügyet semlegesítették (Grunberg 2008, 42). A kormányba a kommunista politikusok mellett is bekerült több, az integrációra legalábbis kételkedően tekintő politikus, úgymint Chevènement (MDC), aki a belügyi tárcát kapta, ám 2000-ben lemondott, Émile Zuccarelli, a Baloldali Radikális Párt (PRG) egyik meghatározó politikusa, illetve Laurent Fabius korábbi szocialista miniszterelnök (1984–1986), aki a házelnöki poszt (1997–2000) után foglalta el a pénzügyminiszeri bársonyszéket. 2005-ben – igaz, immár ellenzékben – valamennyien elleneztek az alkotmányserződést.

Az amszterdami szerződés a kormány számára problémát jelentett. Egyrészt Jospin maga sem támogatta kifejezetten a dokumentumot, így a ratifikáció során ismételtlen az ügy semlegesítésének módszeréhez nyúltak (Grunberg 2008, 42). Ugyanakkor a Szocialista Párton belül erős euroszeptikus szárny alakult ki Baloldali Szocialisták néven Henri Emmanuelli és Jean-Luc Mélenchon vezetésével, miközben 1999-ben a párt hivatalos álláspontja az EU ideális formájáról a nemzetállamok föderációja lett (Milner 2004, 62–64).

Az 1999-es európai parlamenti választás az euroszeptikus pártok újabb áttörését hozta (10. táblázat). Egyrészt Charles Pasqua Villiers-vel közösen létrehozta a Tömörülés Franciaországért (RPF) nevű formációt, amely rövidítésével egyértelműen utalt a De Gaulle-i örökségre, és maga a párt is gaullista alapokon nyugodva bírálta az Európai Uniót (Grunberg 2008, 45). Az RPF 13 százalékos eredménnyel második helyen végzett a szocialisták mögött, megelőzve a Nicolas Sarkozy által vezetett listát, amelyen az RPR és az UDF jobboldali liberális komponensét jelentő Republikánus Párt utódszervezete, a Liberális Demokrácia (DL) jelöltjei kaptak helyet. Az UDF saját belső krízisét és szakadását követően egységes tömörülésként folytatta működését, ám a párt a centrum felé mozdult el. Emellett természetesen mandátumokhoz jutott a zöld párt, illetve a két klasszikus euroszeptikus erő, a nemzeti vétók fenntartását szorgalmazó Francia Kommunista Párt (Milner 2004, 68) és a pártszakadást követően meggyengült, az Európai Monetáris Uniót elutasító Nemzeti Front is (Swyngedouw–Ivaldi 2001, 11), viszont nem tudta átlépni az 5 százalékos küszöböt a Bruno Mégret volt FN-alelnök által vezetett Nemzeti Republikánus Mozgalom (MNR) listája. Némi meglepetést

keltett ugyanakkor, hogy mind a Halászat, Vadászat, Természet, Hagyomány, mind pedig az EU neoliberais jellegét élesen kritizáló két trockista párt, a Munkások Harca (LO) és a Forradalmi Kommunista Liga (LCR) közös listája bejutott az Európai Parlamentbe (Milner 2004, 73).

2001-ben került sor a nizzai szerződés ratifikációjára a Nemzetgyűlésben. A kormányzó szocialisták természetesen támogatták a dokumentumot, nem így tett azonban az MDC és a PCF, noha utóbbi párt képviselői „csupán” tartózkodtak. Érkezett néhány ellenszavazat az RPR soraiból is, a legnagyobb meglepetést azonban a bővítést ellenző UDF elutasító álláspontja jelentette (Halikiopoulou et al. 2012, 521). Meg kell azonban jegyezni, hogy a párt nemcsak a keleti bővítést utasította el – a Nemzeti Fronthoz hasonlóan –, nem támogatta a török csatlakozást sem (Startin–Krouwel 2013, 70).

A 2002-es elnökválasztás az euroszeptikusok újabb sikereként értékelhető (8. táblázat), mivel – többek közt – az euró ellen és a frank mellett kampányoló Jean-Marie Le Pen, a Nemzeti Front vezetője – óriási meglepetésre – bejutott a második fordulóba (Goodliffe 2015, 334), ahol azonban súlyos vereséget szenvedett az inkumbens Jacques Chirac elnöktől. Chirac és támogatói az elnökválasztást követően szinte azonnal létrehozták az RPR, a DL, jó néhány UDF-es kereszténydemokrata politikus és kisebb jobbközép tömörülések (pl. a Radikális Párt) szövetségéeként az Unió az Elnöki Többségért (UMP) nevű szervezetet, mely még év végén párttá alakult Népi Mozgalom Unió néven. A néhány héttel később rendezett nemzetgyűlési választásokon azonban mind az FN, mind a PCF, mind pedig a kisebb euroszeptikus tömörülések vagy veszteségeket kellett, hogy elkönyveljenek, vagy pedig képtelenek voltak mandátumhoz jutni (9. táblázat).

A 2004-es EP-választásokra megváltoztak a választás szabályai: az országot több választókerületre osztották, így területi listákon lehetett mandátumokat szerezni. A kisebb euroszeptikus pártok (MPF, RPF, CPNT, LO, LCR) számára, amelyek országos szervezetsége nem volt egyenletes, ráadásul nem is rendelkeztek minden választókerületben népszerű és ismert arccal, egyértelműen hátrányos volt a reform: hosszabb távon valamennyi tömörülés elvesztette mandátumait (Reungoat 2017, 28).

2004 végén – az alkotmányszerződés aláírását követően – a Szocialista Párt belső szavazást tartott arról, hogyan viszonyuljanak a dokumentumhoz az elfogadásáról tartandó népszavazáson. Természetesen a baloldali szárny Emmanuelli és Mélenchon vezetésével ezúttal is az integráció mélyítése ellen foglalt állást, ugyanakkor az ehhez a szárnyhoz egyáltalán nem tartozó Laurent Fabius sem támogatta az „európai alkotmányt” (Crespy 2008, 28). Fabius álláspontja tovább fokozta a párt megosztottságát, ami végül oda vezetett, hogy a parlamenti képviselők közel 40 százaléka, az EP-képviselők harmada és a párt egyik fő döntéshozójának számító *Bureau national* tagjainak több mint fele (37 fő a 72-ből) volt a szerződés ellen (i. m., 36). Végül a belső szavazáson a tagság közel 60 százaléka a ratifikáció mellett adta le voksát (Ivaldi 2006, 51), így a népszavazáson a PS hivatalos álláspontja az „igen” volt.

Magát a népszavazást 2005. május 29-én tartották meg. A PS nem tudta meghaladni megosztottságát, a belső voksoláson elutasító álláspontot vallók (pl. Mélenchon) ezúttal is a „nem” mellett kampányoltak. Ugyanakkor jó néhány zöld politikus is ellezte a dokumentumot (Startin–Krouwel 2013, 68) annak ellenére is, hogy a párt hivatalosan – belső szavazás után, amelyen 53 százalék voksolt igennel – támogatta a ratifikációt (Crum 2007, 73). A baloldaltól nem meglepő módon az ellenzők táborát gyarapította még a Chevènement által vezetett, 2003 óta a Polgári és Republikánus Mozgalom (MRC) nevet viselő szervezet, a Francia Kommunista Párt és a két trockista tömörülés (LO, LCR) is (Ivaldi 2006, 56).

A jobboldalon a két szuverenista párt (MPF, RPF) mellett (Startin–Krouwel 2013, 68) a Nemzeti Front is az alkotmányszerződés elutasításáért szállt sikra, ugyanakkor az FN nem kampányolt aktívan és látványosan, nehogy a párt elutasíthatósága gyengítse a „nem” táborát (Ivaldi 2006, 55–56). Az UMP-n belül is voltak – noha a szocialistáknál lényegesen kisebb számban –, akik elleneztek a ratifikációt. Ilyen volt Pierre Messmer volt miniszterelnök és Nicolas Dupont-Aignan, a párton belül a Talpra, Köztársaság (DLR) nevű gaullista szerveződés vezetője (Startin–Krouwel 2013, 68; Ivaldi 2006, 54). A referendumon az érvényesen szavazók közel 55 százaléka végül a szerződés ellen szavazott, azonban a népszavazás maga sokkal inkább szólt a tíz éve hivatalban lévő Chirac elnökkel szembeni elégedetlenségről, mint az európai integrációról (Ivaldi 2006, 48).

A 2007-es elnök- és nemzetgyűlési választások az euroszeptikus tömörülések visszaeséséről szóltak (8. és 9. táblázat). Ennek megfelelően mind a baloldali, mind pedig a jobboldali pártok körében megkezdődött a stratégia újragondolása. Dupont-Aignan kivált az UMP-ből, és a DLR-t önálló párttá szervezte. A lisszaboni szerződés ratifikációja megmutatta, hogy az UMP-ben ezzel minimálisra csökkent az euroszeptikus szárny befolyása (7. táblázat). 2008 végén Jean-Luc Mélenchon elhagyta a Szocialista Pártot, hogy megalapítsa Baloldali Párt (PG) nevű formációját, amely a 2009-es EP-választások előtt a kommunista párttal és néhány kisebb baloldali tömörüléssel létrehozta a Baloldali Front (FDG) nevű pártszövetséget. A 2007-es választások után az UDF is átalakult, nevét Demokrata Mozgalomra (MoDem) változtatta.

A 2009-es EP-választáson – noha az FDG felül tudta múlni a PCF 2004-es teljesítményét – az euroszeptikus pártok összességében visszaestek: a Nemzeti Front három helyet tudott szerezni, az MPF-ből pedig kizárólag Villiers nyert mandátumot. A választás nagy nyertese a Daniel Cohn-Bendit által vezetett Ökológia Európa – Zöldek (EÉLV) nevű tömörülés lett (10. táblázat).

2011-ben végül Jean-Marie Le Pen lánya, Marine Le Pen váltotta az FN élén, aki megkezdte a párt elfogadhatóvá tételét, „ördögtelenítését” (Reungoat 2015, 300). Ez a párt euroszepticismusának újragondolásával is együtt járt. Ennek egyik sarokköve az eurózónából való kilépés támogatása, mivel a párt szerint így Franciaország nem ura a gazdaságpolitikának, illetve – a gazdaságpolitikai balratolódással összefüggésben – az

unió neoliberális jellegének támadása (Goodliffe 2015, 335–336). Az EMU-tagság elenzése egyébként nem kizárólag a Nemzeti Front témája, a Talpra, Köztársaság (2014 óta Talpra, Franciaország – DLF) sem támogatja a közös európai valutát (Reungoat 2017, 25).

A 2012-es elnökválasztásra mind Mélenchon, mind Marine Le Pen stratégiája visszaigazolást nyert: a nacionalista politikus az érvényes voksok közel 18, a radikális baloldali jelölt pedig több mint 11 százalékát kapta. 2013-ban Marine Le Pen népszavazásra hívott fel az EU-tagságról, ezen álláspontját azonban a későbbiekben háttérbe szorította (Reungoat 2015, 305). A 2014-es EP-választáson a modernizált FDG szociálisabb Európát akart, de a nemzetállamot nem tartotta jó megoldásnak (Goodliffe 2015, 338), eredménye azonban nem tudta felülmúlni a 2009-est. A választás igazi nyertese a legtöbb szavazatot és mandátumot begyűjtő Nemzeti Front lett, amely főbb EU-s kampánytémái az eurózónából való kilépés, az uniós költségvetéshez való hozzájárulás megszüntetése és a *bailoutok* elutasítása voltak (Ivaldi 2015, 358). A párt sikeresen csatornáztá be a növekvő számú, az uniós tagságot rossznak tartó tömeget, mivel képes volt magát az egyetlen igazi euroszeptikus erőként megjeleníteni (Goodliffe 2015, 332).

A 2017-es elnökválasztás az euroszeptikus jelöltek újabb sikereit hozta (8. táblázat), noha ezúttal is integrációpárti jelölt – a liberális Emmanuel Macron – nyerte a voksolást. Ugyanakkor Marine Le Pen (21 százalék) mind a Republikánusok (LR) néven újjászervezett jobbközép jelöltet (Fillon), mind a Szocialista Párt által támogatott, katasztrófálisan teljesítő Hamont megelőzve bejutott a második fordulóra, ahol közel kétszer annyi szavazatot kapott, mint apja 2002-ben. Emellett a radikális baloldalt a Lázadó Franciaország (FI) nevű mozgalomba integráló Mélenchon is közel 20 százalékos eredményt ért el.

A júniusi nemzetgyűlési választásokat a frissen megválasztott Macron új pártja, A Köztársaság Lendületben (REM) nyerte. A Nemzeti Front végül nem tudta megelőzni a Republikánusokat, míg a Lázadó Franciaország ugyan jó eredményt ért el, de a kommunisták már külön indultak Mélenchon szövetségétől.

Összességében a franciaországi pártalapú euroszepticismus olyan értelemben kezd kevésbé egyedivé válni, hogy az intézményesült pártokból (Republikánusok, Szocialista Párt) kiszorulni látszik, illetve jelenleg nincs releváns kemény euroszeptikus párt (Reungoat 2017, 24). A *mainstream* pártok egyre inkább az integráció hívei, különösen a jobboldal esetében érdekes jelenség, ugyanis a De Gaulle-i örökség sokáig meghatározó tudott lenni a gaullista párton belül. Mára ez a nemzeti szuverenitást előtérbe helyező euroszepticismus elsősorban a Nemzeti Front sajátjává vált, a nacionalistákon kívül kizárólag a Talpra, Franciaország nevű kis gaullista párt számít országos szinten tényezőnek. A radikális baloldal Mélenchon vezetésével a hagyományos baloldali érvekkel (nem elég szociális az EU, túl neoliberális, kapitalista stb.) támadja az integrációt, sürgetve annak egy alternatív, a radikális baloldalhoz közel álló formáját.

3.3. Olaszország

A fasiszta rendszer bukását és a második világháború végét követően Olaszországban viszonylag rövid idő alatt nyolc kisebb-nagyobb párt vált relevánssá. A pártrendszer legnagyobb tömörülése a Kereszténydemokrácia (DC) lett, amely megkerülhetetlen tényezővé vált valamennyi kormányalakításkor annak köszönhetően, hogy a második legerősebb párt a kormányzásból következetesen kizárt Olasz Kommunista Párt (PCI) volt. A baloldalon az 1945 után a kommunistákkal szoros szövetséget ápoló Olasz Szocialista Párt (PSI) és a PSI-nél mérsékeltebb Olasz Munkások Szocialista Pártja (PSLI), 1952-től Olasz Demokratikus Szocialista Párt (PSDI) tudott még relevánssá válni. A liberális hagyományokat a balliberális Olasz Republikánus Párt (PRI) és a jobboldali liberális Olasz Liberális Párt (PLI) jelenítette meg. A politikai paletta jobbszélén a Nemzeti Monarchista Párt (PNM) és a neofasiszta Olasz Szociális Mozgalom (MSI) tudott országos méretű szervezetté válni.

Az európai integráció létrehozását kezdetekben a paletta szélén lévő erők kritizálták leginkább. Az Európai Szén- és Acélközösség megalapítása ellen voltak a kommunisták, mivel azt kapitalistának és az amerikai érdekek által dominált szerveződésnek tekintették, ami árt az olasz gazdaságnak (Bell 1996, 222). Kemény euroszepticismusuk azon nyugodott, hogy az egész nyugat-európai együttműködést az Amerikai Egyesült Államok katonai szövetsége kiszélesítéseként – és így szovjetellenesként – értékelték (Benedetto–Quaglia 2007, 482). A szocialisták ezzel szemben azt hangsúlyozták, hogy Olaszországnak nemzeti külpolitikára van szüksége (Bindi 2011, 43), ez pedig nem fér meg az integrációval. Szintén ellene volt az MSI és a monarchista párt, ugyanakkor az MSI – érdekes módon – szimpatizált az európai nemzet koncepciójával (Quaglia 2011, 37).

A római szerződések 1957-es ratifikálásakor a PCI természetesen – a szoros szovjet szövetség miatt – elutasító magatartást tanúsított (Benedetto–Quaglia 2007, 484). Ugyanakkor a PSI szakított a kommunista párttal, amiben döntő szerepe volt az 1956-os magyarországi forradalom leverésének. Ez a párt Európa-politikájában is változást jelentett: az Európai Gazdasági Közösség létrehozásánál tartózkodtak a párt képviselői, míg az Euratom megalapítását kifejezetten támogatták is, majd végig az integráció mélyítése mellett voltak (Bindi 2011, 47). A szocialisták esetében ez az irányváltás később segített abban, hogy csatlakozzanak a kormánykoalícióhoz is.

Az Olasz Kommunista Párt 1962-ben tartott ideológiai felülvizsgálatot (De Grand 1989, 139–140), ennek részeként változott meg az integrációhoz való viszony is. Eleinte a belső piac „demokratikus” átalakítása volt a párt célja, majd az 1968-as prágai szovjet intervenciót követően a PCI szakított a szovjet vezetéssel, és Európára mint a világ harmadik pólusára kezdett tekinteni (Benedetto–Quaglia 2007, 483–485). 1969-ben végül az első kommunista párt volt, amely képviselőket delegált a strasbourgi Európai Parlamentbe (De Grand 1989, 150). A kommunisták célja az 1970-es évektől

a kormányra kerülés volt, éppen ezért pro-EK álláspontot vettek fel, hogy koalícióképesek legyenek a kereszténydemokratákkal és a szocialistákkal (Benedetto–Quaglia 2007, 490). Ez a közeledés a PSI-hez végül a szocialista pártban is változásokat idézett elő: a PCI 1978-ban az Európai Monetáris Rendszer ellen volt (i. m., 491), akárcsak eredetileg a PSI is. Ám utóbbi párt pontosan azért támogatta végül mégis Olaszország részvételét az EMS-ben, hogy ezzel megkülönböztesse magát közvetlen vetélytársától (Quaglia 2011, 40–41). Az 1970-es évek végére így az MSI maradt a legfontosabb euroszeptikus erő, ugyanakkor a PCI mérséklődésével – és különösen a DC és a PCI közötti történelmi kompromisszum megkötésével – elégedetlenek létrehozták a Proletár Demokráciát (DP), amely szintén kritikus volt az integrációval szemben (uo.).

A PCI pro-EK fordulatát bizonyítja az is, hogy támogatták az Egységes Európai Okmányt is (Benedetto–Quaglia 2007, 486). A párt végül 1991-ben felvette a Demokratikus Baloldal Pártja (PDS) nevet, a kommunista ideológiához ragaszkodók pedig megalapították a Kommunista Megújulás Pártját (PRC). A maastrichti szerződés ratifikációját a PDS támogatta, míg a PRC az integráció neoliberais jellege miatt elutasította azt, hangsúlyozva, hogy egy szociális Európát a párt el tudna fogadni (March 2011, 58). Az MSI is ellenezte az integrációt, ahogy minden további esetleges mélyítést is (Almeida 2010, 243). Az Észak-Olaszország elszakadásáért küzdő, az 1990-es évek elejére megerősödő Északi Liga (LN) ugyanakkor határozottan az integráció mellett foglalt állást, mivel az Európai Unió létrejötte a régióknak – így az északolasz régióknak is – több hatalmat adott (Quaglia 2008, 67). Az LN a régiók Európájának koncepcióját támogatta, amely a párt vezetőjének, Umberto Bossinak az elképzelése alapján egy bikamerális, konföderatív modell lett volna (Huysseune 2010, 69–70). A párt Európa-politikáját lényegében az határozta meg, hogy a döntés minél közelebb van Brüsszelhez, annál távolabb van Rómától (Giordano 2004, 63). Emellett az EU-ban látták az észak-olaszországi gazdák délelektől való „megvédésének” garanciáját is (Chari et al. 2004, 427).

Az olasz pártrendszer – a szinte az összes pártot érintő korrupciós botrányok hatására – radikálisan átalakult a '90-es évek első felében. A kereszténydemokrata párt többfelé szakadt, a legtöbb meghatározó politikus az Olasz Néppártban (PPI) folytatta politikai pályáját. A DC jobbszárnya a Kereszténydemokrata Centrumot alapította meg (CCD), amely 1994-ben Silvio Berlusconi Hajrá, Olaszország (FI) nevű jobbközép pártjának szövetségese lett. Eltűnt vagy meggyengült és átalakult mind a PSI, mind a PSDI, mind pedig a liberális pártok (PRI és PLI). Az Olasz Szociális Mozgalom vezetője, Gianfranco Fini jól ismerte fel a jobboldalon hirtelen támadt politikai vákuumot, és pártja konzervatív, kereszténydemokrata és liberális politikusokkal kiegészülve alakult át, levetkőzve a fasiszta ideológiát és felvéve a Nemzeti Szövetség (AN) nevet. A Nemzeti Szövetség hivatalosan De Gaulle nemzetek Európája elképzelését támogatta (Quaglia 2008, 66), ugyanakkor igyekezett integrációpártinak mutatkozni annak érdekében, hogy kormányképesnek tűnjön. Noha tisztán euroszeptikus hangok a

párt történetében mindig jelen voltak, az európai ügy sosem tartozott az AN fő témái közé, pontosan azért, mert a tagság a vezetőségénél kritikusabb volt az integráció irányát illetően (i. m., 66–70). A fasiszta gyökerek feladása miatt az MSI radikális szárnya Pino Rauti vezetésével nem csatlakozott az AN-hez, hanem az MSI megszűnésével létrehozta a Háromszínű Láng Szociális Mozgalmat (MSFT). Az MSFT radikálisan integrációellenes pozíciót foglalt el (Ignazi 2003, 52), ugyanakkor soha nem tudott számottevő sikert elérni, noha 1999-ben és 2004-ben is bejuttatott egy-egy képviselőt az Európai Parlamentbe.

Az 1994-es – az arányos helyett vegyes rendszerben megtartott – választások eredményeképpen jobboldali kormánykoalíció alakult Berlusconi vezetésével, a *Forza Italia*, a Nemzeti Szövetség és az Északi Liga részvételével. A kormánypártok viszonya az EU-hoz ambivalensnek mondható. Berlusconi felvetette, hogy újra kellene tárgyalni a maastrichti szerződést, ugyanakkor ezt azért tette, hogy biztosítsa Olaszország csatlakozását az Európai Monetáris Unióhoz (Quaglia 2008, 64). Az euró bevezetését a Nemzeti Szövetség (Albertazzi–McDonnell 2005, 968) és ekkoriban még az Északi Liga is támogatta (Chari et al. 2004, 428). Antonio Martino külügyminiszter (FI), aki korábban az Olasz Liberális Párt prominens képviselője és a thatcheriánus Bruges Group tagja volt, kritizálta az EMU-t (Bindi 2011, 56). Emellett az AN euroszkeptizmusa is megnyilvánult, a párt nyomására Olaszország többször is megvétózta Szlovénia integrációjának lehetőségét (uo.), ami végül az úgynevezett spanyol kompromisszum aláírását hozta 1995-ben. Ezen dokumentum szerint azon EU-s állampolgárok, akik Szlovénia területén három éven át állandó lakcímmel rendelkeztek, a társulási megállapodás hatálybalépésétől ingatlant vásárolhattak. Ez elsősorban az 1945 előtt Olaszországhoz tartozó területeken őket érintette. A kormánykoalíció ugyanakkor nem jutott oda, hogy bármilyen komolyabb EU-párti vagy -kritikus cselekedetet is végrehajtsion, ugyanis kevesebb mint egy évvel megalakulása után a koalíciós feszültségek miatt szétesett.

Lamberto Dini technokrataként számontartott kormányát az 1996-os választást követően a korábban kereszténydemokrata színekben politizáló Romano Prodi baloldali koalíciója váltotta fel. A kabinet megszorító intézkedéseket vezetett be annak érdekében, hogy Olaszország csatlakozhasson az eurózónához, amire válaszul a PRC megvonta a támogatást a kormánytól, így az megbukott. A baloldali koalícióhoz – és különösen a PDS-hez, illetve utódpártjához, a Baloldali Demokratákhoz (DS) – való viszony azonban a kommunisták sorain belül is megosztottságot hozott: a párt többi baloldali tömörüléssel való együttműködést kereső szárnya kilépett, és megalapította az Olasz Kommunista Pártját (PdCI), míg a PRC maradt a kormányt és az eurót – elsősorban gazdasági alapon – elutasító álláspontjánál (Benedetto–Quaglia 2007, 491).

Az eurózónához való csatlakozás idézte elő az Északi Liga 1998-as euroszkeptikus fordulatát. Ennek egyik legelső jele volt, hogy a *Lega* képviselői tartózkodtak az amszterdami szerződés ratifikációjáról szóló képviselőházi szavazásnál (Bindi 2011, 56), ezzel az egyedüli párt volt, amely nem támogatta a dokumentumot (11. táblázat).

11. táblázat. A fontosabb olasz pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	PSZ	RSZ	ESZ	EEO	MSZ	ASZ	NSZ	EA	LSZ	FP
DC, PPI	+	+	+	+	+	+	+	+	/	/
PD (PDS, DS, PCI)	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+
PSI	-	0	+	+	+	+	+	+	/	/
PSDI	+	+	+	+	+	/	/	/	/	/
PLI	+	+	+	+	+	/	/	/	/	/
PNM	-	-	/	/	/	/	/	/	/	/
PRI	+	+	+	+	+	/	/	/	/	/
AN (MSI)	-	-	-	-	-	+	+	+	/	/
LN	/	/	/	/	+	0	+	-	+	-
Verdi	/	/	/	/	0*	+	0	0*	/	/
PRC	/	/	/	/	-	+	-	-	/	/
FI	/	/	/	/	/	+	+	+	+	+
UDC	/	/	/	/	/	+	+	+	+	+
PdCI	/	/	/	/	/	/	+	+	/	/

Forrás: A Camera dei Deputati (Képviselőház) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

A maastrichti szerződésig nem maradtak fenn a frakciók/képviselők szerinti szavazatok, így ezekre csak a másodlagos forrásokból lehet következtetni.

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

1998 márciusában Bossi a pártkongresszuson azzal támatta az EU-t, hogy az északolaszországi régióknak nem előnyös, és az integráció nem fejlődött megfelelő irányba (Chari et al. 2004, 429). Kritizálták továbbá, hogy Olaszországnak ettől kezdve kevés lehetősége nyílt a döntések EU-s szinten történő befolyásolására (i. m., 442). Az unió bürokratikus jellegét már korábban is helytelenítette az Északi Liga, ez most kiegészült a túlszabályozottság bírálatával (Huysseune 2010, 69) és a szuverenitás védelmével (Giordano 2004, 63). A fordulat és különösen a szuverenitás védelme két következménnyel járt: egyrészt ettől kezdve az Északi Liga fő feladatának egész Olaszország EU-tól való „megvédését” tekintette, másrészt ezzel háttérbe szorultak a szeparatista törekvések, így a párt elfogadhatóbbá vált a jobboldali szövetség többi tagja számára is (Chari et al. 2004, 447).

A 2001-es választást követően ismét jobboldali kormány alakult Silvio Berlusconi vezetésével, az FI, az AN, az LN és két kisebb kereszténydemokrata párt (CCD, CDU) részvételével. Többek közt a CCD és a CDU részvételével alakult meg a Centrum és

12. táblázat. A legfontosabb olasz pártok képviselőházi választási eredményei 1979-től

	DL (DC, PPI)	PD (PCI, PDS, DS)	PSI	AN (MSI)	LN	PRC	FI	UDC	Euro- szkepi- tikus
1979	38,3	30,4	9,8	5,3	-	-	-	-	7,4
1983	32,9	29,9	11,4	6,8	-	-	-	-	8,3
1987	34,3	26,6	14,3	5,9	0,5	-	-	-	7,6
1992	29,7	16,1	13,6	5,4	8,7	5,6	-	-	11,0
1994	11,1	20,4	2,2	13,5	8,4	6,1	21,0	-*	19,5
1996	6,8	21,1	-	15,7	10,1	8,6	20,6	5,8	25,1
2001	14,5	16,6	-	12,0	3,9	5,0	29,4	3,2	23,1
2006	ld. PD	31,6	-	12,0	4,5	5,7	23,6	6,8	25,7
2008	-	33,2	-	-	8,1	3,1	37,2	5,7	13,8
2013	-	25,5	-	-	4,0	2,2	21,3	1,7	35,2

Forrás: A Ministero dell'Interno (Belügyminisztérium) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszeptikus volt.

Kereszténydemokraták Uniója (UDC) nevű párt 2002-ben. Erre az időszakra tehető a Nemzeti Szövetség „megtérése” az EU-hoz (Bindi 2011, 80), noha azt nem lehet kijelenteni, hogy a párt egyértelműen pro-EU álláspontra helyezkedett volna. Kormánypártként az Északi Liga is lényegesen pragmatikusabban állt az integráció kérdéséhez, ami leginkább a tettek és a retorika elválásában figyelhető meg. Míg a párt szavakban észak védelmezője volt (Albertazzi–McDonnell 2005, 961) és a kormányközi együttműködést támogatta (Caiani–Conti 2014, 189–191), addig a parlamentben a nizzai szerződés ratifikációja mögé állt. A Nemzeti Szövetség – szemben az Északi Ligával – támogatta az alkotmányszerződés elfogadását is (11. táblázat).

A 2006-os választást a baloldali pártszövetség nyerte. Noha a Romano Prodi vezette kormány 2008 elején megbukott, és az év áprilisában előre hozott választásokat tartottak, e rövid parlamenti ciklus alatt fontos változások történtek az olasz pártrendszerben. A baloldali koalíció két legnagyobb pártja, a DS és a PPI, illetve kisebb centrista pártok összeolvadásából létrejött Demokrácia és Szabadság – Margaréta (DL) 2007-ben Demokrata Párt (PD) néven egyesült. A jobboldalon Berlusconi Hajrá, Olaszország nevű pártja és a Nemzeti Szövetség szintén 2007-ben hozta létre A Szabadság Népe (PdL) nevű pártot. A PdL egyértelműen pro-EU álláspontra helyezkedett, 2008-ban már maga Fini, az AN korábbi vezetője is arról beszélt, hogy fontos az európai integráció (Bindi 2011, 80).

A 2008-as választást követően ismét Silvio Berlusconi alakíthatott kormányt, amelynek a PdL-en kívül az Északi Liga is tagja lett. Kormányon a *Lega* támadta az EU-t a megszorítások miatt, különösen azért, mert azok negatívan érintették az északolasz agrárszektor (Albertazzi–McDonnell 2010, 1323). Ugyanakkor a lisszaboni szerződést a parlamentben támogatták a párt képviselői (11. táblázat), az Európai Parlamentben viszont elutasították azt. Ez ismét rámutat az LN Európa-politikájának kettős-ségére: míg retorikában és tét nélküli szavazáson (EP) az integráció mélyítése ellen volt, kormányzati pozícióban támogatta azt. 2011-ben megbukott a Berlusconi-kormány, Mario Monti lett a miniszterelnök, az új, technokrata kormány pedig – amelyet a parlamentben az Északi Ligát leszámítva minden főbb párt támogatott – komoly megszorításokat léptetett életbe. A fiskális paktumot is jórészt csak a *Lega* képviselői utasították el (11. táblázat).

A 2013-as parlamenti választások jelentősen átrajzolták az olasz politika térképét. Noha a választási rendszernek köszönhetően a győztes baloldali szövetség abszolút többséget szerzett a Képviselőházban, a Szenátusban nem, ami később a kormányalakítást tette nehezzé. A jobboldali blokk – a PdL, az LN és a főleg korábbi AN-politikusok által alapított Olaszország Fivérei (FdI) – a második helyen végzett. Enrico Letta (PD) alakított kormányt, amelyet mind a Demokrata Párt, mind A Szabadság Népe támogott. 25 százalékos eredményével berobbant az olasz politikába a Beppe Grillo humorista által vezetett Öt Csillag Mozgalom (M5S). A párt euroszkepticismusának gyökere a megszorításellenesség (Franzosi et al. 2015, 114). Grillo elsősorban Olaszország EMU-tagságát szokta bírálni, noha pártja hivatalos álláspontja szerint népszavazást kell tartani a kérdéstről (Dokos et al. 2013, 7). Emellett korábban többek közt azt is kritizálta, hogy Románia EU-tagga válhatott (Bordignon–Ceccarini 2013, 433). Ugyanakkor Grillo szerint több Európára van szükség, ugyanis a mostani távoli a választóktól és hatástalan (Franzosi et al. 2015, 113). Az olasz politika negyedik – az első háromnál támogatottságban jóval kisebb – blokkját ekkoriban a Monti vezette Polgári Választás (SC) és szövetségesei (pl. az UDC) alkották, azonban a választás után néhány hónapon belül jelentéktelenné vált ezen pólus.

A jobboldali blokkon belül induló Északi Liga számára csalódás volt a párt 2013-as választási eredménye, ezért még év végén Roberto Maroni főtítkárt Matteo Salvini váltotta, akivel az LN lényegesen euroszkeptikusabbá vált: az euró egyértelmű elutasítása mellett Salvini a szerződések és a schengeni övezet felülvizsgálatát is követelte (Morini 2017, 96). 2013 végén kettészakadt A Szabadság Népe, mivel Berlusconi vissza kívánta keresztelni a pártot az eredeti Hajrá, Olaszország névre. Az átnevezést ellenzők – akik egyébként húek maradtak a Letta-kormányhoz – megalapították az Új Jobbközép (NCD) nevű pártot, a PdL pedig *Forza Italia* néven működött tovább.

A 2014-es európai parlamenti választás kampányában a győztes PD-n kívül valamennyi párt kritizálta a brüsszeli bürokráciát, ugyanakkor az NCD (és a vele szövetséges UDC) hagyományosan integrációpárti tömörülésnek tekinthetők, hiszen több,

13. táblázat. A legfontosabb olasz pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től

	DL (DC, PPI)	PD (PCI, PDS, DS)	PSI	AN (MSI)	LN	PRC	FI	UDC	Euro- szkep- tikus
1979	36,5	29,6	11,0	5,5	-	-	-	-	7,3
1984	33,0	33,3	11,2	6,5	-	-	-	-	7,9
1989	32,9	27,6	14,8	5,5	1,8	-	-	-	6,8
1994	10,0	19,1	1,8	12,5	6,6	6,1	30,6	-	18,6
1999	4,2	17,3	-	10,3	4,5	4,3	25,2	4,8	22,6
2004	ld. PD	31,1	-	11,5	5,0	6,1	20,9	5,9	26,9
2009	-	26,1	-	-	10,2	3,4	35,3	6,5	17,1
2014	-	40,8	-	-	6,2	4,0	16,8	4,4	35,0

Forrás: A Ministero dell'Interno (Belügyminisztérium) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

nem pedig kevesebb Európát szeretnének (i. m., 92–93). A második helyen végző Öt Csillag Mozgalom a fiskális paktum eltörlését, az uniós szerződések felülvizsgálatát követelte, valamint elutasította a kiegyensúlyozott költségvetést (i. m., 94). A Hajrá, Olaszország euroszkepticismusa is megkérdőjelezhető, a párt ugyanis a fiskális paktum újratárgyalását szerette volna elérni (Segatti et al. 2015, 313), miközben azt a parlamentben képviselői támogatták (11. táblázat). Ez jól jelzi, hogy az FI esetében is elválik a retorika és a cselekvés. A párt ugyanakkor kizárólag az EU demokráciadeficitjét kritizálta, nem volt az EMU-tagság ellen (Morini 2017, 92–93). A *Forza Italia* 2013-as szövetségesei közül mind az Északi Liga, mind a mandátumot nem szerző Olaszország Fivérei ellene volt az eurónak (Segatti et al. 2015, 313). Mandátumot szerzett a radikális baloldali pártok és politikusok által létrehozott Másik Európa Ciprasszal (AE) elnevezésű szövetség is. A listán pártfüggetlen radikális baloldaliak mellett többek között a PRC és a 2013-as választáson még a PD szövetségeseiként induló Baloldal, Ökológia, Szabadság (SEL) elnevezésű párt politikusai is helyet kaptak. Az AE szerint az EU elárulta a neoliberális politikával az alapítókat (Segatti et al. 2015, 313). A tömörülés elutasította a megszorításokat és gazdasági paradigmaváltást követelt, ugyanakkor az euró mellett foglalt állást, ám hangsúlyozta, hogy az uniós szerződéseket felül kell vizsgálni (Morini 2017, 92–94).

Az olaszországi euroszkepticismus a PSI, majd a PCI irányváltásával a '70-es évekre marginalizálódott, és egészen az 1990-es évekig nem játszott fontos szerepet. A pártrendszer összeomlását követően elsősorban a jobboldalon tűntek fel vagy erősödtek meg euroszkeptikus tömörülések, amelyek közül a Nemzeti Szövetség, majd a '90-es évek végétől az Északi Liga játszott a legfontosabb szerepet. A jobboldali pártok elsősorban a nemzeti szuverenitás csorbulásával indokolták távolságtartásukat, ugyanakkor

kormányon általában pragmatista attitűdöt vettek fel. Az egyetlen párt, amely a kormányközínél mélyebb együttműködést alapvetően elutasítja, a *Lega Nord*. A baloldalon a PCI átnevezését követően tűntek fel kisebb kommunista és antikapitalista tömörülések, amelyek jellemzően az EU szociális dimenzióját hiányolták, tipikus baloldali érvekkel támadták az integrációt.

A gazdasági válság az olaszországi euroszkepticizmus történetében is fordulópont, mivel nemcsak megjelent, de komoly támogatottságra is szert tett az Öt Csillag Mozgalom. A pártot meglehetősen nehéz ideológiailag elhelyezni, az elitellenesség adja politikájának központi elemét. Euroszepticizmusa elsősorban a közös valutával szembeni kritikákban nyilvánul meg, és bár az Európai Parlamentben a Szabadság és Közvetlen Demokrácia Európája nevű, kifejezetten integrációkritikus frakcióban ülnek a párt képviselői, gyakran szavaznak együtt a radikális baloldali (EUL-NGL) vagy zöld és regionalista (Greens-EFA) csoporttal (Franzosi et al. 2015, 120).

3.4. Belgium

Belgiumban a második világháború után a három legfontosabb politikai tábor újrászervezte magát. A legerősebb párttá a Keresztény Néppárt (CVP/PSC)¹⁶ vált, amelyet a Belga Szocialista Párt (BSP/PSB) követett. A harmadik fontos tényező a Liberális Párt (LP/PL) volt, noha a tömörülésnél 1946-ban több szavazatot kapott a Belgyumi Kommunista Párt (KPB/PCB). Egészen az 1960-as évekig e négy párt határozta meg a belga politikát. A kommunisták hatalomból való kizárását követően (1947) jellemzően a kereszténydemokraták vagy a szocialistákkal, vagy a liberálisokkal kormányoztak.

Az Európai Szén- és Acélközösség alapítása ellen elsősorban a baloldali pártok tiltakoztak: a leghevesebb elutasítás a kommunisták részéről jött, ugyanakkor a szocialisták is megosztottak voltak, illetve néhány kereszténydemokrata is fenntartással viseltetett az ESZAK iránt (Jadot 2014, 255). Paul-Henri Spaak korábbi szocialista miniszterelnök (1938–1939, 1946, illetve 1947–1949) mellette volt, Achille Van Acker, aki szintén többször volt Belgium miniszterelnöke (1945–1946, 1946, 1954–1958), viszont ellene, mert nem látta biztosítottak a bányászok bérét és foglalkoztatását, de egyes szocialista politikusok a szuverenitás csorbulása miatt is kritikájuknak adtak hangot (Haas 1958, 144). Végül a párt legtöbb alsóházi képviselője a párizsi szerződés ratifikálása mellett szavazott, de a szocialista szenátorok tartózkodtak (14. és 15. táblázat). Spaak később sikeresen építette ki a párton belüli konszenzust Európáról (Jadot 2014, 255).

Az 1960-as években feltűntek a flamand és a vallon szeparatizmust és/vagy nagyobb önállóságot követelő pártok is. A flamand szeparatizmust a Népi Unió (VU) testesítette meg, amely az akár nemzetállam nélküli népek Európáját tartotta az integráció

¹⁶ A többnyelvű pártok rövidítéseinél először a flamand, majd a francia nyelvű rövidítés szerepel.

14. táblázat. A fontosabb flamand pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	PSZ	RSZ	ESZ	EEO	MSZ	ASZ	NSZ	EA	LSZ	FP
CD&V	+	+	+*	+	+	+	+	+	+	+
SP.A	+*	+	+	+	+	+	+	+	+	+
VLD	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
KPB	-	-	-	/	/	/	/	/	/	/
VU	/	0	0	+	-	-	/	/	/	/
Groen	/	/	/	+	-	-	+	/	+*	-
VB	/	/	/	0	-	-	-	-	-	-
N-VA	/	/	/	/	/	/	0	+	+	+
Spirit	/	/	/	/	/	/	+	+	/	/
LDD	/	/	/	/	/	/	/	/	0	-

Forrás: A Kamer (Kamara) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

legmegfelelőbb formájának (Dardanelli 2012, 188). A VU-t ugyanakkor nehéz lenne euroszeptikusként leírni annak ellenére is, hogy a párt képviselői tartózkodtak az egyesítési szerződés ratifikálásakor (14. és 15. táblázat). A kommunista párt jelentéktelenné válásával párhuzamosan az európai integráció körül szinte teljes konszenzus alakult ki Belgiumban (i. m., 192).

A '60-as évek végétől a belga pártrendszer nagyjából egy évtized alatt rendkívül fragmentálttá vált. Ennek oka elsősorban az, hogy valamennyi fontosabb párt kettészakadt a nyelvi törésvonal mentén: különvált a CVP és a PSC, a korábban nevüket Szabadság és Haladás Pártjára változtató liberálisok – PVV és PLP, utóbbi később felvette a Liberális Reform Párt (PRL) nevet –, illetve a flamand (SP) és a vallon (PS) Szocialista Párt is.

Emellett – többek közt – megjelentek a zöld pártok (AGALEV, illetve Écolo), valamint a radikális jobboldalt képviselő Flamand Blokk (VB). Az integrációt övező konszenzus azonban fennmaradt, az Egységes Európai Okmányt ellenszavazat nélkül fogadta el a parlament mindkét háza (14. és 15. táblázat). Még a bevándorlásellenes Flamand Blokk is támogatta az európai együttműködést, mivel az az orosz és amerikai „imperializmustól” is védte a kontinenst (Lucardie et al. 2016, 213).

Az euroszepticismus újbóli felbukkanását Belgiumban is a maastrichti szerződés ratifikációja hozta el. A dokumentum ellen volt a Flamand Blokk, amelynek euroszeptikus fordulata erre az időszakra tehető. A VB alapvetően elutasította a kormányközínél szorosabb együttműködést, a népek Európájának koncepcióját támogatta, csupán néhány területen (pl. a közös külpolitikai fellépés) támogatta az integrációt

15. táblázat. A fontosabb vallon pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	PSZ	RSZ	ESZ	EEO	MSZ	ASZ	NSZ	EA	LSZ	FP
CDH	+	+	+*	+	+	+	-*	+	+	+
PS	+*	+	+	+	+	+	+	+	+	+
MR	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
PCB	-	-	-	/	/	/	/	/	/	/
Écolo	/	/	/	+	-	-	+	+*	+*	-
FN	/	/	/	/	0	/	-	?	-	/

Forrás: A Kamer (Kamara) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

(Deschouwer – Van Assche 2008, 83–84). A pártnak a közös piaccal nem volt problémája, a rendőrségi együttműködés akkori formáját is el tudta fogadni a bevándorlókkal és az iszlámmal szembeni „védelem” miatt (Swyngedouw–Ivaldi 2001, 11). A VU és a zöld pártok ugyanakkor azért ellenezték a szerződést, mert nem találták elég mélynek az integrációt (Deschouwer – Van Assche 2008, 82). A flamand regionalizmust hirdető Népi Unió azért adott volna még több hatalmat az Európai Uniónak, hogy ezzel is gyengítse a belga nemzetállamot, és megnyissa az utat Belgium konföderációvá válása előtt (Dardanelli 2012, 189). Emellett még a vallon Szocialista Párt (PS) volt kritikus, mivel a párt hiányolta az EU-ból a szociális dimenziót (i. m., 192). Az amszterdami szerződés ratifikációjánál a képlet meglehetősen hasonló volt, mint a maastrichti szerződés esetében (Deschouwer – Van Assche 2008, 85–86).

Az 1990-es években előbb a PVV változtatta nevét Flamand Liberálisok és Demokratákra (VLD), majd a vallon liberálisok több párt összefogásával hozták létre a Reform Mozgalmat (MR). Az ezredforduló tájékán a CVP változtatta nevét Kereszténydemokrata és Flamandra (CD&V), a PSC pedig Demokratikus Humanista Centrumra (CDH), míg a flamand szocialisták Szocialista Párt Máskéntra (SP.A). Emellett kettészakadt a Népi Unió: a baloldali szárny Spirit néven az SP.A-val indult közösen, míg a konzervatívok Új Flamand Szövetség (N-VA) néven hozták létre saját pártjukat.

Érdemi változást a nizzai szerződés elfogadása jelentett olyan értelemben, hogy akkor már a zöld pártok – bár kevesellték a mélyítést – a szerződés ratifikálása mellett voltak, miközben a vallon kereszténydemokraták (CDH) ellene szavaztak, mert úgy vélték, az elégtelenül készíti fel az Európai Uniót a keleti bővítésre, túl bonyolult és nem jelent igazi előrelépést az integrációban (i. m., 86). Értelemszerűen az ilyen indokkal történő elutasítás nem jelent euroszkepticizmust.

A parlamenti pártok közül az alkotmány- és a lisszaboni szerződést is csupán a 2004-től Flamand Érdek (VB) néven tovább működő Flamand Blokk, illetve a vallon Nemzeti Front (FN) ellenezték (14. és 15. táblázat). Előbbi párt továbbra is a konföderális

16. táblázat. A legfontosabb belga pártok képviselőházi választási eredményei 1978tól

	CD&V	SP.A	VLD	N-VA	VB	Groen	CDH	PS	MR	Écolo	Euro-szkeptikus
1978	26,2	12,4	10,5	7,0	1,4	0,1	10,1	13,0	6,0	0,4	4,1
1981	19,3	12,4	12,9	9,8	1,1	2,3	7,2	12,7	8,6	2,2	3,1
1985	21,3	14,5	10,8	7,9	1,4	3,7	8,0	13,8	10,2	2,5	3,6
1987	19,5	14,9	11,6	8,1	1,9	4,5	8,0	15,6	9,4	2,6	1,6
1991	16,8	12,0	12,0	5,9	6,6	4,9	7,7	13,5	8,1	5,1	8,2
1995	17,2	12,6	13,2	4,7	7,8	4,4	7,7	11,9	10,3	4,0	10,8
1999	14,1	9,5	14,3	5,6	9,9	7,0	5,9	10,2	10,1	7,4	12,2
2003	13,2	14,9	15,4	3,1	11,7	2,5	5,5	13,0	11,4	3,1	14,1
2007	18,5	10,3	11,8	CD&V	12,0	4,0	6,1	10,9	12,5	5,1	19,1
2010	10,9	9,2	8,6	17,4	7,8	4,4	5,5	13,7	9,3	4,8	13,4
2014	11,6	8,8	9,8	20,3	3,7	5,3	5,0	11,7	9,6	3,3	10,2

Forrás: A Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken (Belügyminisztérium) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

Európát tartotta a leginkább ideálisnak, amelyen belül szabad nemzetállamok – mint a függetlenné váló Flandria – alkotnák az együttműködés alapját (Hartleb 2009, 67). Az FN ennél keményebben bírálta az EU-t: számukra elfogadhatatlan volt a határok nélküli, „ultraliberális” Európa (Mudde 2007, 164). A lisszaboni szerződést nem támogatta a korábbi flamand liberális szenátor, Jean-Marie Dedecker által alapított Dedecker Listája (LDD) nevű tömörülés sem. Az LDD – a VB-hez hasonlóan – nem igazán helyeselte, hogy az EU további kompetenciákat kapjon, mivel a párt szerint az integráció elérte határait, a konföderális modellt csak minimális számú közös kompetenciával érdemes túllépni, illetve le kell állni az unió további bővítésével is (Jadot 2014, 258). Az akkor még parlamenten kívüli Belgiumi Munkáspárt (PvdA/PTB) is euroszkeptikus volt, mivel az EU-ról a párt azon a véleményen volt, hogy az a kapitalisták eszköze arra, hogy az emberek küzdjenek az elnyomás és a kizsákmányolás ellen (Deschouwer – Van Assche 2008, 88).

A gazdasági válsággal – és az eurózóna krízisével – párhuzamosan a Flamand Érdek jelentős mennyiségű szavazót veszített, Flandria legerősebb pártjává fokozatosan a szintén szeparatista, ám más területeken a VB-nél lényegesen mérsékeltebb Új Flamand Szövetség lett (16. táblázat). A Flamand Érdek 2013-tól még inkább euroszkeptikussá vált, és főleg a kelet-európai bevándorlók miatt már elutasította az unión belüli szabad mozgás elvét is (Lucardie et al. 2016, 213). A 2014-es parlamenti és EP-választások a

17. táblázat. A legfontosabb belga pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től

	CD&V	SP.A	VLD	N-VA	VB	Groen	CDH	PS	MR	Écolo	Euro-szkepticus
1979	29,5	12,8	9,4	6,0	0,6	1,4	8,2	10,6	6,9	2,0	3,5
1984	19,8	17,1	8,6	8,5	1,3	4,3	7,6	13,3	9,5	3,9	2,3
1989	21,1	12,4	10,6	5,4	4,1	7,6	8,1	14,5	7,2	6,3	0,5
1994	17,0	10,9	11,4	4,4	7,8	6,7	7,1	11,4	9,1	4,9	11,7
1999	13,5	8,8	13,6	7,6	9,4	7,5	5,0	9,6	10,0	8,4	11,7
2004	17,4	11,0	13,6	CD&V	14,3	4,9	5,7	13,5	10,3	3,7	17,8
2009	14,4	8,2	12,7	6,1	9,9	4,9	5,0	10,9	9,7	8,6	15,5
2014	12,6	8,3	12,8	16,8	4,2	6,7	4,1	10,7	9,9	4,2	11,0

Forrás: A Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken (Belügyminisztérium) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkepticus volt.

VB számára komoly mélypontot jelentettek (16. és 17. táblázat), miközben a vallon választókerületekből parlamenti mandátumot szerzett a nemzeti szuverenitást óvó Néppárt (PP) és az EU-t kapitalistának és piacorientáltnak tartó PTB is (Brack–Hoon 2017, 177).

Belgiumban az euroszkepticizmust a második világháború után a kommunisták testesítették meg, mivel a szocialista párt hamar integrációpártivá vált. Ezt követően a maastrichti szerződésig komoly mértékű euroszkepticizmusról nem lehet beszélni. Az 1990-es évektől kezdve az EU kritizálása elsősorban a radikális jobboldalhoz (VB, FN) kötődött, ugyanakkor jó pár szerződést elleneztek más pártok is (VU, AGALEV, Écolo, CDH), ám ezen tömörülések kevesellték, nem pedig sokallták az integráció mélyítését. A radikális baloldalt jellemző antikapitalizmus, illetve az ebből eredő euroszkepticizmus csupán az elmúlt néhány évben erősödött meg újra Belgiumban, és – szemben a radikális jobboldallal, amely Flandriában ért el komolyabb sikereket – Vallóniában lett jelentősebb erő.

3.5. Hollandia

Az oszloposodott holland társadalom a második világháborút követően is rányomta bélyegét a pártrendszerre. A felekezeti pártok közül a katolikusokat a Katolikus Néppárt (KVP), a kálvinistákat a Forradalomellenes Párt (ARP) és a Keresztyén Történelmi Unió (CHU) volt hivatott képviselni. A baloldali politikusok döntő része a Munkáspártba (PvdA) tömörült, a liberálisok pedig megalapították a Szabadságpártot (PvdV), majd

a Szabadság és Demokrácia Néppártját (VVD). Emellett a Hollandiai Kommunista Párt (CPN) és a fundamentalista Református Politikai Párt (SGP) tudott képviselőhez jutni az 1946-os alsóházi választásokon.

A protestáns pártok (ARP, CHU) hagyományosan a nemzeti szuverenitás mellett voltak, de a II. világháborút követően – a növekvő szovjet fenyegetés hatására – az integráció mellé álltak, és elfogadták a szupranacionális intézményeket, ha azok ténylegesen szükségesek (Vollaard 2006, 280–281). A Forradalomellenes Párt Jelle Zijlstra vezetése alatt, az '50-es években vált egyértelműen integrációpártivá, ugyanakkor az idősebb generáció ezzel a fordulattal soha nem tudott igazán megbékélni (i. m., 282). Ám mindkét nagy kálvinista tömörülés támogatta az Európai Szén- és Acélközösség létrehozását. Fenntartásokkal, de hasonlóan cselekedett a VVD is, amely később még inkább integrációpártivá vált, miután Hollandia gazdaságilag jól járt az együttműködéssel (Pellikaan et al. 2007, 10). Noha a parlamentben nem szavaztak az SGP-képviselők, a párt ellene volt a párizsi, majd később az EGK-t létrehozó római szerződésnek is, mert az – értelmezésük szerint – csorbította a nemzeti szuverenitást, nem tett jót a mezőgazdaságnak, és az egész katolikus és szocialista alapokon szerveződött (Vollaard 2006, 284). A katolikusellenes érvek gyakran megjelennek a radikális protestáns pártok euroszkepticizmusában nemcsak Hollandiában, de például az északír Demokratikus Unionista Párt esetében is. Az SGP mellett a kommunisták ellenezték az integrációt, mivel abban a német neoimperializmus megtestesülését látták (Bell 1996, 224).

Az 1950-es évektől kezdve új pártok jelentek meg a holland pártrendszerben. Elsőként a Pacifista Szocialista Párt (PSP) került be az alsóházba 1959-ben. A pártot kifejezetten NATO-ellenes platformon alapították, és a PSP a CPN-hez és az 1960-as évek végén alapított, progresszív keresztény Radikálisok Politikai Pártjához (PPR) hasonlóan az integráció kapitalista jellegét bírálta (Pellikaan et al. 2007, 10). Az 1960-as évek elején mandátumhoz jutott a Parasztpárt (BP) is. Az agráralapokon szerveződő, nacionalista retorikát is alkalmazó tömörülés kifejezetten ellene volt az integrációnak (Norris 2005, 61), ugyanakkor a '70-es évekre elvesztette jelentőségét. Új kálvinista pártok is megjelentek, amelyek közül a '60-as évek elején a parlamentbe bekerülő Református Politikai Szövetség (GPV) a gazdasági együttműködést támogatta, de a nemzeti szuverenitás feladását nem (Vollaard 2006, 286). A másik felekezeti párt az 1975-ben alapított Református Politikai Föderáció (RPF) volt, amely szintén azért kritizálta az integrációt, mert az korlátozta a nemzeti szuverenitást, illetve a párt félt attól, hogy így Hollandia elveszíti protestáns jellegét (Vollaard 2006, 287).

1966-ban a párt baloldali szárnya kilépett a VVD-ből, és megalapította a Demokraták '66 (D66) nevű balliberális pártot. Az 1960-as évek végétől a nagy felekezeti pártok (KVP, ARP, CHU) támogatottsága csökkent, amire válaszul a három szervezet az 1977-es választások előtt megalapította a Kereszténydemokrata Tömörülést (CDA). Az Egységes Európai Okmányt a négy akkor legnagyobb támogatottságú párt – CDA, PvdA, VVD, D66 – támogatta, a kis kálvinista pártok a nemzeti szuveren-

18. táblázat. A fontosabb holland pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	PSZ	RSZ	ESZ	EEO	MSZ	ASZ	NSZ	EA	LSZ	FP
KVP	+	+	/	CDA	/	/	/	/	/	/
PvdA	+	+	/	+	+	+	+	+	+	+
ARP	+	+	/	CDA	/	/	/	/	/	/
CHU	+	+	/	CDA	/	/	/	/	/	/
VVD	+	+	/	+	+	+	+	+	+	+
CPN	-	-	/	/	GL	/	/	/	/	/
SGP	-	-	/	-	-	-	+	-	-	+
CDA	/	/	/	+	+	+	+	+	+	+
D66	/	/	/	+	+	+	+	+	+	+
GL	/	/	/	-	-	-	+	+	+	-
CU	/	/	/	-	-	-	+	-	+	+
CD	/	/	/	/	-	/	/	/	/	/
SP	/	/	/	/	/	-	-	-	-	-
PVV	/	/	/	/	/	/	/	-	-	-
PvdD	/	/	/	/	/	/	/	/	-	-

Forrás: A Tweede Kamer (Második Kamara) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

nitás mentén támadták a dokumentumot (i. m., 288), de ellene szavaztak a radikális baloldali tömörülések is (18. táblázat). 1989-ben a CPN, a PPR és a PSP – kiegészülve a Protestáns¹⁷ Néppárttal (EVP) – létrehozta a Zöld Baloldal (GL) nevű tömörülést. A GL létrejöttével az alapító pártok szinte azonnal feladták euroszepticismusukat (Pelikaan et al. 2007, 13).

A maastrichti szerződést a három kis kálvinista párton kívül a radikális jobboldali Centrum Demokraták (CD) nevű tömörülés ellenezte, mivel az EU a párt szerint komoly veszélyt jelent a nemzeti szuverenitásra és identitásra (Ignazi 2003, 168). Az RPF, az SGP és a GPV – amely 1984-től az EP-választásokon szövetségben in-

¹⁷ A párt az ARP-ből vált ki, holland neve Evangelische Volkspartij volt, amelyet Evangélikus Néppártnak fordít a magyar szakirodalom jelentős része. Ez azonban már csak annál az egyszerű oknál fogva is téves, hogy a párt a kálvinizmushoz kötődött. Az „evangelische” szónak van azonban egy másik jelentése, amelyet evangéliumnak lehetne legjobban fordítani, és amely alapvetően a neoprotestáns egyházakra és csoportokra vonatkozik, így megítélésem szerint a Protestáns Néppárt kifejezés – amelyet a svájci EVP-re a mai napig használnak – jobban visszaadja a párt karakterét.

dul – szintén a nemzeti szuverenitást látta veszélyben, ugyanakkor az SGP bírálta az integráció – a párt szerint – katolikus jellegét, és elutasította a föderális megoldásokat (Vollaard 2006, 289–291). Noha nem ellenezte a maastrichti szerződést, de az 1990-es évektől szinte folyamatosan kritizálta az integrációt Frits Bolkestein, a VVD vezetője (1990–1998), később európai biztos (1999–2004). Bolkestein nemcsak a föderalizmust, de az európai identitást is elutasította, úgy vélte, hogy a piaci liberalizáció és a gazdasági integráció – ezen belül is a közös valuta – jelentik az európai integráció magját (Harmsen 2004, 103–105).

Az amszterdami szerződés ratifikációját – akárcsak a maastrichtit – ellenezte a Zöld Baloldal (18. táblázat), ugyanakkor – a belgiumi zöld pártokhoz hasonlóan – ezt nem euroskepticizmusból tette, a párt a még mélyebb integráció mellett kötelezte el magát. A Második Kamarába az 1994-es választáson bekerülő Szocialista Párt (SP) viszont baloldali alapokon kritizálta (pl. neoliberálisnak nevezve) az EU-t (i. m., 121). A három kálvinista párt ezúttal is elutasító volt, a korábbiakhoz hasonlóan a nemzeti szuverenitás védelme és a föderalizmus elutasítása voltak a legfontosabb érveik (Vollaard 2006, 289).

A közös valuta bevezetése kapcsán a jobboldali liberális VVD felől is érkeztek kritikus hangok. A párt határozottan az euró bevezetése mellett volt, ahogyan vezetője, Bolkestein is. Ugyanakkor csökkenteni kívánta a holland hozzájárulást az EU költségvetéséhez, és Gerrit Zalm VVD-s pénzügyminiszter, aki később a párt vezetője is lett, sürgetett átfogó költségvetési reformot (Harmsen 2004, 100). Bolkestein úgy vélekedett, hogy az Európai Monetáris Unió létrehozásával cél ért az integráció, nem szükséges további mélyítés, mert a bürokrácia csak megfojtaná a gazdasági szabadságot (Vollaard 2006, 278).

Noha a nizzai szerződést kizárólag az – egyébként a közös valutát is ellenző (Harmsen 2004, 121) – Szocialista Párt utasította el, a GPV és az RPF egyesüléséből létrejött Keresztyén Unió (CU) képviselői is hangsúlyozták, hogy a dokumentumot azért támogatják, hogy az utat nyisson a keleti bővítés előtt (i. m., 290). A CU ugyanakkor a szubszidiaritás elvének kiterjesztését és a jogkörelosztás nemzeti és európai szint közötti tisztázását is fontosnak látta (Harmsen 2004, 102), míg az SGP határozottan a gazdasági együttműködést támogatta, de fontosnak tartotta a nemzeti szuverenitás megtartását, illetve a közös politika felé való elmozdulást a környezetvédelem, valamint a kül- és a biztonságpolitika terén (Vollaard 2006, 291). A párt ugyanakkor határozottan kiállt a politikai unió ellen (Harmsen 2004, 102), de a föderalizmust a CU is elutasította (Vollaard 2006, 290).

A tíz új tagállam felvétele azonban 2002-ben koalíciós feszültségekhez vezetett. Ennek oka, hogy a Jan Pieter Balkenende (CDA) által vezetett kormányban helyet kapott a 2002-es választásokon berobbanó, bevándorlásellenes Pim Fortuyn Listája (LPF) nevű tömörülés is. Mind az LPF, mind a harmadik koalíciós párt, a VVD ellene volt a kormány hivatalos álláspontjának, amely támogatta a bővítést, azonban a

CDA-t ebben az ügyben a balközép ellenzék kisegítette (Harmsen 2004, 113). Az LPF euroszepticismusa a párt elitellenes természetéből fakadt: az Európai Uniót is elitvezérelt projektként írták le, illetve kritizálták az unión belüli újraelosztást, és hangsúlyozták a nemzeti hatáskörök szükségességét (i. m., 117–118).

Hans Dijkstal, aki 1998 és 2002 között vezette a VVD-t, fenntartásokkal élt a keleti bővítés iránt, mert úgy vélte, negatívan hathat a meglévő tagállamokra, a közös valutára és a stabilitási paktumra is. Éppen ezért arra az álláspontra helyezkedett, hogy amíg nem történik meg a Közös Agrárpolitika és a strukturális alapok reformja, addig nem szabad beengedni a tagjelölteket (i. m., 110). 2002-ben – a gyenge választási eredmény miatt – Dijkstalt Zalm váltotta a párt élén. Zalm is úgy vélte, hogy jó néhány kelet-európai tagállam nem kész a tagságra (i. m., 113). Ez azonban még nem jelentett euroszeptikus magatartást, hiszen az fel sem merült, hogy a VVD le kívánja építeni az integrációt.

Az ellenzéki pártok közül a Szocialista Párt bírálta leginkább a bővítést. Az SP sürgette a közös költségvetés és a holland hozzájárulás csökkentését, illetve a kelet-európai olcsó munkaerő szabad mozgásának korlátozását (March 2011, 118). Érdekes, hogy a párt ellenezett minden további jogkörátadást is, mert így átláthatatlanná és bürokratikusává válna az EU (Harmsen 2004, 121), ami viszont a demokráciaalapú euroszepticismus egyik legfontosabb érve. 2004-ben kilépett a VVD-ből Geert Wilders külügyi szóvivő, aki korábban Bolkestein asszisztense volt, mert ellenezte a VVD által támogatott török EU-csatlakozást és a további mélyítést (Startin–Krouwel 2013, 67).

A CDA, a VVD és az LPF koalíciója viszonylag hamar összeomlott, a 2003-as előre hozott választásokon pedig Pim Fortuyn Listája lényegesen gyengébben szerepelt, mint 2002-ben, majd néhány éven belül el is tűnt a holland politikából. 2003-ban a CDA a VVD-vel és a D66-vel kötött koalíciót. Megemlítendő, hogy a 2004-es EP-választáson mandátumokat szerzett a tiszavirág-életű Átlátszó Európa (ET). Eredetileg csupán az EU átláthatóságát kritizálta, de később az integrációs folyamat mélyítését célzó lisszaboni szerződést sem támogatta a tömörülés vezetője, Paul van Buitenen.

Franciaország mellett Hollandia volt a másik ország, amely 2005-ben népszavazáson utasította el az alkotmányszerződést. Már annak kapcsán is komoly vita volt a pártok között, hogy szükséges-e egyáltalán a holland politikában rendkívül ritkának számító referendumot tartani. A kereszténydemokraták, noha támogatták a szerződést, ellene voltak a népszavazás kiírásának, a D66 azonban a Munkáspárttal és a zöldekkel együtt kezdeményezte a voksolást (Startin–Krouwel 2013, 69).

A referendumon – amelyet néhány nappal a francia népszavazás után tartottak – végül a szavazók több mint 60 százaléka utasította el az alkotmányszerződést. A „nem” mellett kampányolt a Szocialista Párt, amely szerint az európai alkotmány neoliberais szuperállamot hozott volna létre (Lubbers 2008, 63), illetve aláasta volna a holland jóléti állapot (Startin–Krouwel 2013, 68). A CU és az SGP nem tartották elég kereszténynek a dokumentumot (Vollaard 2006, 290), míg Wilders és az LPF a nemzeti szuverenitás feladása miatt voltak ellene (Startin–Krouwel 2013, 68).

19. táblázat. A legfontosabb holland pártok alsóházi választási eredményei 1977-től

	CDA	PvdA	VVD	D66	GL	SP	PVV	Ref	Euro-szkeptikus
1977	31,9	33,8	18,0	5,4	4,4	0,3	–	3,7	9,2
1981	30,8	28,3	17,3	11,1	6,7	0,4	–	4,0	11,4
1982	29,4	30,4	23,1	4,3	6,4	0,6	–	4,2	12,3
1986	34,6	33,3	17,4	6,1	3,3	0,4	–	3,6	7,8
1989	35,3	31,9	14,6	7,9	4,1	0,4	–	4,1	9,5
1994	22,2	24,0	20,0	15,5	3,5	1,3	–	4,8	8,6
1998	18,4	29,0	24,7	9,0	7,3	3,5	–	5,1	9,2
2002	27,9	15,1	15,4	5,1	7,0	5,9	–	4,3	28,8
2003	28,6	27,2	17,9	4,1	5,1	6,3	–	3,7	16,6
2006	26,5	21,2	14,7	2,0	4,6	16,6	5,9	5,5	30,0
2010	13,6	19,6	20,5	7,0	6,7	9,8	15,5	5,0	31,5
2012	8,5	24,8	26,6	8,0	2,3	9,7	10,1	5,2	26,9
2017	12,4	5,7	21,3	12,2	9,1	9,1	13,1	5,5	32,6

Forrás: A Kiesraad (Választási Tanács) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszeptikus volt.

A 2006-os, ismételten előre hozott választás előtt két fontos esemény történt a holland politikában. Az egyik, hogy Geert Wilders megalapította a Szabadságpártot (PVV). A másik, hogy a bevándorlással szemben kritikus VVD-n belül komoly verseny volt a pártvezetői posztért Mark Rutte és Rita Verdonk bevándorlási és integrációs miniszter között. Noha Bolkestein Verdonkot támogatta, végül szoros versenyben Rutte nyert. Verdonk ugyan felkerült a VVD listájára, ám 2007-ben kilépett a pártból, és megalapította a Büszke Hollandia (ToN) nevű tömörülést, amellyel azonban nem tudott komoly sikereket elérni.

A választást követően 2007 elején a CDA, a PvdA és a CU részvételével alakult meg az új Balkenende-kabinet, tehát ismét kormányra került egy euroszeptikus párt. A CU ugyanakkor mérsékelte euroszepticizmusát, ami a lisszaboni szerződés megszavazásában mutatkozott leginkább meg (18. táblázat). A szerződés ellen szavazott az SP, a PVV, az SGP és a parlamentbe frissen bekerült Állatok Pártja (PvdD) is, amely nem kívánt további jogköröket átadni az EU-nak (Luining 2017, 2). A 2009-es európai parlamenti választás hozta el a PVV áttörését: a párt közel 17 százalékos eredményt ért el, támogatottsága pedig 10–15 százalék körül stabilizálódott, így a holland pártrendszerben immár egy évtizede van jelen ugyanaz a radikális jobboldali párt.

20. táblázat. A legfontosabb holland pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től

	CDA	PvdA	VVD	D66	GL	SP	PVV	Ref	Euro-szkeptikus
1979	35,6	30,4	16,1	9,0	5,1	–	–	3,3	8,4
1984	30,0	33,7	18,9	2,3	5,6	–	–	5,2	12,1
1989	34,6	30,7	13,6	6,0	7,0	0,7	–	5,9	14,3
1994	30,8	22,9	17,9	11,7	3,7	1,3	–	7,8	10,2
1999	26,9	20,1	19,7	5,8	11,8	5,0	–	8,7	14,3
2004	24,4	23,6	13,2	4,2	7,4	7,0	–	5,9	25,9
2009	20,1	12,1	11,4	11,3	8,9	7,1	17,0	6,8	34,4
2014	15,2	9,4	12,0	15,5	7,0	9,6	13,3	7,7	34,8

Forrás: A Kiesraad (Választási Tanács) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

A 2010-es alsóházi választáson a CDA támogatottsága összeomlott (19. táblázat). A választást a VVD nyerte, majd Mark Rutte alakított kisebbségi jobbközép kormányt pártja és a kereszténydemokraták részvételével. A parlamenti többség biztosítása érdekében a kormányt kívülről támogatta a Szabadságpárt. Többek között ez a tény vezetett oda, hogy a holland kabinet kemény álláspontot képviselt az eurózána válsága és a görögök megsegítése kapcsán, hiszen függtek az euroszkeptikus PVV-től (Taggart–Szczerbiak 2013, 28). Ez a függés végül a 2012-es költségvetésnél oda vezetett, hogy a Szabadságpárt megbuktatta a kormányt, és előre hozott választásokat kellett kiírni.

2012-től kezdve a PVV egyértelműen kemény euroszkeptikusnak tekinthető, hiszen nemcsak az eurózáonából, de az EU-ból is kiléptetné Hollandiát a párt (Lucardie–Voerman 2013, 193). Emellett a Szocialista Párt képviselt még markáns euroszkeptikus véleményt, a párt szerint meg kell védeni Hollandiát az antidemokratikus technokrata döntéshozataltól (Otjes–Louwerse 2015, 66). A 2016-os, EU–Ukrajna társulási egyezményről szóló népszavazás ismét az ellenzők – többek között a PVV, az SP és a PvdD – győzelmét hozta. A 2017-es választáson a PVV második helyen végzett, illetve bekerült egy új euroszkeptikus tömörülés, a Fórum a Demokráciáért (FvD) is, amely a PVV-hez hasonlóan kiléptetné Hollandiát az unióból (Luining 2017, 1).

A holland euroszkepticizmus – köszönhetően annak, hogy nagyon könnyű bekerülni a Második Kamarába – meglehetősen sokrétű. Eredendően a protestáns pártokhoz kötődő, szuverenitásalapú euroszkepticizmus volt a meghatározó, mára ez olyan értelemben módosult, hogy a legerősebb ilyen típusú euroszkeptikus párt a liberális pillérből kiváló Szabadságpárt, ugyanakkor továbbra is jelen van a kisebb felekezeti pártoknál (CU, SGP). A jobboldali liberális VVD-n belül mindig voltak olyanok, akik

kritikusan álltak az integrációhoz – elég csak Frits Bolkesteinre gondolni –, a párt azonban alapvetően támogatja azt. A baloldalon a kommunista és radikális baloldali tömörülések hosszú ideig euroszeptikusnak számítottak, azonban – miután egyesültek a Zöld Baloldal nevű formációban – a '90-es évek elején Európa-párti fordulatot vettek. Ugyanakkor a politikai paletta balszélén üresen maradt helyet a Szocialista Párt töltötte be, amely egyértelműen euroszeptikus tömörülésnek számít.

3.6. Luxemburg

Luxemburgban a második világháborút követően négypárti parlament jött létre. A legnagyobb támogatottságú párttá a kereszténydemokrata irányultságú Keresztényszociális Néppárt (CSV) vált, míg a baloldalon a Luxemburgi Szocialista Munkáspárt (LSAP) lett a domináns erő. A két fenti tömörülésen kívül releváns tényezővé nőtte ki magát a liberális Demokrata Párt (DP) és a Luxemburgi Kommunista Párt (KPL). 1947-ig e négy párt vett részt a kormánykoalícióban, majd 2013-ig – egyetlen rövid megszakítással – a CSV kormányzott vagy a szocialistákkal, vagy a liberálisokkal. 2013-ban a DP vezetésével, az LSAP és a Zöldek részvételével állt fel az új kormánykoalíció.

A pártok európai integrációhoz való viszonya már az Európai Szén- és Acélközösség megalapításától kezdve stabilnak tekinthető: mind a kereszténydemokraták, mind a szocialisták, mind a liberálisok támogatták az ESZAK, majd az EGK és az Euratom létrehozását, a teljes konszenzusból kizárólag a kommunista párt maradt ki (Haas 1958, 151). Ez alól az 1980-as évekig az egyetlen kivételt az egyesítő szerződés DP általi elutasítása jelenti. Ennek oka részben abban rejlik, hogy a Demokrata Pártot a '60-as években modernizálta Gaston Thorn, a párt akkori vezetője és Marcel Mart

21. táblázat. A fontosabb luxemburgi pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	PSZ	RSZ	ESZ	EEO	MSZ	ASZ	NSZ	EA	LSZ	FP
CSV	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
LSAP	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
DP	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+
KPL	-	-	-	-	-	/	-	-	/	/
Gréng	/	/	/	-	-	0	+	+	+	-
ADR	/	/	/	/	-	+	+	-	-	-
Lénk	/	/	/	/	/	/	/	-	/	-

Forrás: A *Chambre des Députés* (Képviselőház) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

22. táblázat. A legfontosabb luxemburgi pártok parlamenti választási eredményei 1979-től

	CSV	LSAP	DP	Gréng	ADR	Euroszkeptikus
1979	34,0	25,5	21,0	–	–	7,9
1984	34,9	33,6	18,7	5,2	–	12,7
1989	31,7	27,2	16,2	8,9	7,3	24,0
1994	29,7	26,7	18,4	10,2	8,2	24,5
1999	29,7	23,7	21,6	9,1	10,4	14,1
2004	35,8	25,4	14,9	11,5	9,0	12,2
2009	37,3	23,0	14,3	11,5	7,7	13,9
2013	33,7	20,3	18,3	10,1	6,6	14,7

Forrás: A CEVIPOL adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

(Hearl 1988, 381). A vitában felszólaló liberálisok azonban nem bírálták az integrációt, csupán nem tartották igazán nagy racionalizálásnak. Jól mutatja a liberálisok Európa-párti attitűdjét, hogy Thorn, aki később miniszterelnök (1974–1979) lett, 1981-től 1985-ig az Európai Bizottság elnöke is volt.

A pártrendszerben az 1980-as években bekövetkezett változás egyben az integrációs folyamathoz való viszony sokszínűbbé válását is hozta. Előbb 1984-ben a Zöldek (Déi Gréng/Les Verts), majd 1989-ben a nyugdíjasok érdekképviseletét ellátó 5/6 Nyugdíjat Mindenkinék Akcióbizottság (ADR) került be a Képviselőházba. Az Egységes Európai Okmányt a KPL és a zöld képviselők, a maastrichti szerződést pedig rajtuk kívül az akkor már szintén parlamenti párt ADR képviselői utasították el (21. táblázat).

Az 1990-es években a Zöldek integrációpártivá váltak, ezzel az ADR és a KPL maradt csak kritikus az integrációval szemben. Jól jelzi mindezt, hogy a környezetvédők az amszterdami szerződés ratifikációjánál már tartózkodtak, azóta pedig – a fiskális paktumot leszámítva – minden fontos, mélyítést célzó dokumentumot támogattak (21. táblázat). Az ADR – miután legtöbb követelése a nyugdíjak terén megvalósult – szélesítette profilját, egyértelműen jobboldali, euroszkeptikus párttá vált. Mai nevét – Alternatív Demokratikus Reform Párt – 2006-ban vette fel. A 2000-es években a KPL is elvesztette jelentőségét, helyét a többek között korábbi KPL-politikusok által alapított Baloldal (*Déi Lénk*) vette át.

Az ADR, a radikális baloldali pártokhoz hasonlóan, elutasította az alkotmányserződést (Crum 2007, 70). A képlet később sem változott meg (21. táblázat). A nemzeti szuverenitás elvesztése miatt ellenezte a mélyítést célzó dokumentumokat, hangsúlyozva a nemzeti érdek képviseletét és támogatva a nemzetek Európája koncepciót (Besch–Lessing 2016, 13). Ezzel szemben a Baloldal a szociális dimenzió hiányára és

– az ADR-hez hasonlóan – a demokráciadeficitre hívta fel a figyelmet, neoliberaisnak nevezve az EU-t, illetve bírálta például a görögöktől elvárt megszorító intézkedéseket is (i. m., 14).

Összességében a luxemburgi euroszkepticizmus esetében a folytonosságot a baloldali, sok esetben antikapitalista érvek jelentik, melyeket a második világháború után mintegy 60 évig a Luxemburgi Kommunisták Pártja, azóta a modern radikális baloldali témákat felvállaló Baloldal képvisel. Emellett megjelenésük után a zöld pártok is flörtöltek euroszkeptikus nézetekkel, ám – a német környezetvédőkhöz hasonlóan – pro-EU párttá váltak. A szuverenitásalapú euroszkepticizmus a '80-as évek vége óta van jelen, és a brit konzervatívokkal egy szövetségben (ACRE) lévő Alternatív Demokratikus Reform Párt jeleníti azt meg. Kormányzati pozícióba – amennyiben nem számítjuk a KPL részvételét a második világháború utáni egységkormányban – nem került euroszkeptikus párt.

23. táblázat. A legfontosabb luxemburgi pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től

	CSV	LSAP	DP	Gréng	ADR	Euroszeptikus
1979	36,1	21,6	28,1	–	–	5,0
1984	34,9	29,9	22,1	6,1	–	12,7
1989	34,9	25,5	20,0	10,5	–	18,1
1994	31,5	24,8	18,8	10,9	7,0	24,0
1999	31,7	23,6	20,5	10,7	9,0	11,8
2004	37,1	22,1	14,9	15,0	8,0	10,9
2009	31,4	19,5	18,7	16,8	7,4	13,7
2014	37,7	11,7	14,8	15,0	7,5	16,6

Forrás: A CEVIPOL adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

3.7. Egyesült Királyság

Valószínűleg a legtöbb embernek arról a szóról, hogy euroszkepticizmus, az Egyesült Királyság jut eszébe, és feltehetően nem volt ez másképp a Brexitről szóló 2016-os népszavazás előtt sem. Való igaz, a britek valahogy mindig a saját útjukat járták az európai integrációban, sőt már a csatlakozásuk sem mondható éppenséggel egyszerű esetnek. A második világháború nem jelentett igazi cezúrát a brit pártrendszer fejlődésében: a '30-as évekre – a Liberális Párt (LIB) meggyengülésével – két nagy váltógazdálkodása

jellemezte a brit politikát: azóta a Konzervatív és Unionista Párt (CON) és a Munkáspárt (LAB) tudott kormányt alakítani, sőt a második világháborút leszámítva a koalíciós kormány is egyértelműen kivételnek számít.

Baker és társai (2008, 94) négy szakaszt különítenek el a brit euroszkepticizmus történetében:

1. szakasz: 1945–1972, amikor az euroszkepticizmus elterjedt a politikai elit tagjai között;
2. szakasz: 1972–1975, amikor is először a belépés ellen, majd az 1975-ös népszavazáson az újratárgyalt feltételek ellenére is a kilépés mellett voltak bizonyos politikusok és pártok;
3. szakasz: 1975–1988, amikor az euroszkepticizmus látenssé vált;
4. szakasz: 1988–, amikor az egyre mélyülő integráció katalizálta a *tory* párton belüli euroszkepticizmust, illetve új euroszeptikus pártok jöttek létre.

Az 1945-ös választást – némileg váratlanul – a Clement Attlee által vezetett Munkáspárt nyerte meg. A *Labour* nem kívánt részt venni a kibontakozó európai integrációban, mivel a párt úgy vélte, a nemzeti szuverenitás megőrzése fontosabb, emellett a britek hagyományos excepcionalizmusa is ezt diktálta. De a kormány meghatározó tagjai, Attlee mint miniszterelnök, Ernest Bevin külügyminiszter és Stafford Cripps pénzügyminiszter is atlantista irányultságú volt, fontosabbnak tartották az Amerikai Egyesült Államokkal való viszonyt, míg a párt balszárnya (pl. a későbbi vezető Michael Foot) inkább a szovjetekkel kereste volna a kapcsolatot (Forster 2002, 13). Az éppen csak beinduló európai integrációt a Munkáspárt jobboldalinak titulálta, amely a kapitalisták trójai falova olyan értelemben, hogy céljuk a baloldali kormány megdöntése (Baker et al. 2008, 95). Gyakorlatilag a Munkáspárt második világháború utáni Európa-politikájában a brit euroszkepticizmus szinte minden jellemvonása megfigyelhető: a nemzeti szuverenitás és különösen a parlament szuverenitásának elsőbbsége, a brit kivételezettség, valamint az antikapitalizmus is. Ez utóbbi nem kizárólag a baloldalt jellemezte, később néhány radikális és szélsőjobboldali pártot is.

Ami a konzervatívokat, ezen belül is vezetőjüket, Winston Churchillt illeti, ők sem támogatták a brit részvételt az európai integrációban. Előszeretettel szokták idézni Churchill 1946. szeptember 19-én elmondott zürichi beszédét, melyben az Európai Egyesült Államok létrehozását javasolja. De ugyanezen beszédében a *tory* vezető azt is hangsúlyozza, hogy ezen szerveződés magja Franciaország és Németország kell legyen, a briteknek pedig nem kell részt vállalniuk az európai integrációban, hiszen ott van számukra a Brit Nemzetközösség. Látható, hogy Churchill nem kívánt belefolyni az európai együttműködésbe, és ez nem változott a jobboldal 1951-es hatalomra jutását követően sem, sőt Anthony Eden akkori külügyminiszter, majd 1955-től 1957-ig maga is miniszterelnök kifejezetten ellene volt a brit részvételnek (Forster 2002, 23).

Érdemi változást a konzervatívok és így a brit kormány hozzáállásában Harold Macmillan vezetővé és egyben miniszterelnökké választása (1957) hozott. Noha az integrációhoz való viszony a *tory*kat megosztotta, a Macmillan-kormány kérvényezte az Egyesült Királyság felvételét az 1950-es években létrejött európai integrációs szervezetekbe. Ennek eredményeképp egy kevésbé fontos kormánytag mondott le mindösszesen, illetve hús képviselő tartózkodott, egy pedig ellene szavazott a párton belül (Baker et al. 2008, 97). A Munkáspárt természetesen ellenezte a kormány lépését, mivel az európai integrációt továbbra is kapitalistának vélte, illetve károsnak tartotta a szuverenitásra nézve (i. m., 95). A csatlakozás nem valósult meg, mivel Charles de Gaulle francia elnök megvétózta azt.

Az 1964-es választást a Harold Wilson által vezetett Munkáspárt nyerte meg, ahogyan az 1966-os voksolást is. Wilson igyekezett integrációpártibbá tenni a *Labourt*, sőt vannak olyan vélemények (pl. uo.), amelyek szerint a baloldal 1967-től 1970-ig (majd a '70-es évek második felében is) pro-EK álláspontra helyezkedett. Az azonban bizonyos, hogy a britek második csatlakozási kérelmét a Wilson-kormány nyújtotta be 1967-ben, 36 munkáspárti képviselő ellenszavazata mellett (uo.). Wilson eredetileg nem kívánt túl nagy kockázatot vállalni ezzel, hiszen szinte mindenki várta az újabb francia vétót. A kormányfő célja az volt, hogy a problémákról elterelje a figyelmet (Forster 2002, 28).

Az 1960-as években az akkor még jelentéktelennek számító, westminsteri mandátummal nem rendelkező Skót Nemzeti Párt (SNP) és a walesi önállóságért küzdő *Plaid Cymru* (PC) is irányt váltott: innentől kezdve mindkét párt a tagság ellen foglalt állást. Az SNP ekkoriban úgy vélte, az EK-tagság nemcsak a skót szuverenitást, de a függetlenedést is veszélybe sodorná (Baker et al. 2008, 100–101). Mindeközben a konzervatívok élén is változás történt: Macmillant 1963-ban Alec Douglas-Home követte, akivel a párt elbukta az 1964-es választást. Az 1965-ös vezetőválasztást követően Edward (Ted) Heath került a párt élére, ami Európa-párti fordulatot hozott.

Így aztán, amikor a jobboldal 1970-ben ismét hatalomra került, a kormány egyik első dolga volt ismét a tagságért folyamodni, Heath ugyanis a *tory*kat „Európa pártjára”-vá kívánta alakítani. 1971-ben végül 39 konzervatív képviselő szavazott a tagság ellen (i. m., 97). Ez ugyanakkor nem okozott gondot, mivel bár a Munkáspárt ismét EK-ellenes álláspontra helyezkedett a konzervatívok által kiharcolt feltételek miatt, 69 képviselőjük mégis a tagság mellett szavazott (i. m., 95). A Munkáspárt megosztottságát jól mutatja, hogy Denis Healey későbbi pénzügyminiszter (1974–1979) elutasította a csatlakozást, Wilson ugyan nem zárta ki, de a feltételekkel nem értett egyet, James Callaghan későbbi miniszterelnök (1976–1979) a párt egységét fontosabbnak tartotta a belépésnél, míg Roy Jenkins, aki akkor a párt második embere (*deputy leader*) volt, később az Európai Bizottság elnöke (1977–1981) lett, kifejezetten egyetértett az EK-tagsággal (Forster 2002, 41).

Az Egyesült Királyság végül 1973-ban csatlakozott az Európai Közösségekhez. A Munkáspárt azonban az 1974-es választásokon – abban az évben két alsóházi válasz-

tást is tartottak, mivel az első, februári választás *hung parliamentet* eredményezett, vagyis egyik párt sem szerezte meg a mandátumok abszolút többségét, így újabb voksolást írtak ki októberre – azzal kampányolt, hogy egy megválasztott baloldali kormány újra kívánja tárgyalni a tagság feltételeit, és utána népszavazást tartani arról, maradjon-e az ország az EK-ban. Wilson és pártja végül szűk többséget szerzett az októberi választáson, és betartotta ígéretét. Ugyanakkor az újratárgyalási feltételek is megosztották a pártot: 133 munkáspárti képviselő szavazta meg azt, míg 33 tartózkodás mellett 145 ellenezte (Baker et al. 2008, 95), köztük számos fontos miniszter, például Michael Foot (Forster 2002, 51).

A népszavazáson a tagság fenntartása mellett kampányoltak a konzervatívok és a liberálisok, míg a Munkáspártot megosztotta a kérdés. Ezzel szemben a legfontosabb regionalista pártok, az SNP és a PC a kilépés mellett voltak. A Skót Nemzeti Párt azzal érvelt, hogy veszélybe kerülnének a függetlenségi törekvések, csorbulna a szuverenitás, ráadásul sem a Közös Halászati Politika, sem a Közös Agrárpolitika nem előnyös a régió számára, és az Északi-tengeren talált olajat is féltették (Baker et al. 2008, 100). A *Plaid Cymru* úgy látta, hogy az EK-tagság felszámolja a walesi identitást és nyelvet, azonkívül így Wales egy kapitalista blokk perifériájára kerül (Forster 2002, 54). Az akkor legfontosabbnak számító északír unionista párt, az Ulster Unionista Párt (UUP) képviselői a parlamenti szavazásnál a csatlakozás ellen voksoltak (Murphy 2009, 593), majd a népszavazáson a párt a kilépés mellett kampányolt, mert az integrációt a nemzeti szuverenitásra veszélyesnek látták, ráadásul úgy érezték, túlságosan katolikus befolyás alatt van (Forster 2002, 54). A referendum után a tagságot elfogadva dolgoztak a UUP képviselői az EK keretein belül (Murphy 2009, 593).

Wilson 1976-os váratlan lemondása után külügyminisztere, a tagságpárti Callaghan lett a miniszterelnök, aki azonban a parlamenti többséget csak a Liberális Párttal kötött paktumok árán tudta fenntartani. Az 1979-es alsóházi választást a Margaret Thatcher vezette, megújult konzervatívok nyerték. A választási vereséget követően a Munkáspárton belül ismét kiéleződtek az ellentétek. Callaghan végül 1980-ban mondott le a pártvezetői pozícióról. Az 1980-as pártvezető-választást a *Labour* balszárnyához tartozó Michael Foot nyerte meg. A párt konferenciáján¹⁸ végül 5 millió a 2 millió szavazat ellenében a Munkáspárt hivatalos álláspontjává a kilépés vált (Baker et al. 2008, 95). A balszárny győzelme és a párt euroszkeptícizmusának keményedése vezetett oda, hogy 1981-ben a politikai centrumhoz közel álló csoport – többek között Roy Jenkins – kilépett, és megalapította a Szociáldemokrata Pártot (SDP).

Az 1983-as választási kampányban azonban nem egyedül a Munkáspárt volt a brit EK-tagság ellen, de az Ökológia Párt (EP) is (Rüdig 1996, 257). Változott viszont a két regionalista tömörülés hivatalos álláspontja: 1983-ban már az SNP és a PC is

¹⁸ A brit pártok a *conference* szót használják, valójában ez pártkongresszusnak vagy küldöttgyűlésnek felel meg.

24. táblázat. A fontosabb brit pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	EEO	MSZ	ASZ	NSZ	EA	LSZ	Brexit
CON	+	-	+*	-	-	-	-	0
LAB	-*	-	0*	+	+	+	+	+
LbDem	+	+	+	+	+	+	+	+
GP	/	-	-	-	-	-	-*	+
UKIP	/	/	/	-	-	-	-	-
UUP	-	-	-	-	-	-	-	+
PC	-	-	+	+	+	-	-	+
SDLP	+	+	+	+	+	+	+	+
DUP	-	-	-	-	-	-	-	-
SNP	-	-	0	+	+	-	-	+

Forrás: A House of Commons (Közösségek Háza) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

elvetette a tagság nyílt ellenzését (Baker et al. 2008, 100–101). Az alsóházi voksolást a konzervatívok nagy fölénnyel nyerték meg, míg a Munkáspárt súlyos vereséget szenvedett. Ez magával vonta Foot lemondását. A párt új vezetője Neil Kinnock lett. Kinnock a párt több szakpolitikai elképzelését is felülvizsgáltatta, ennek eredménye lett az, hogy 1983 végétől a *Labour* elfogadta az EK-tagságot (i. m., 96), noha a vezető 1984-ben még úgy nyilatkozott, hogy nem zárja ki a kilépést sem (Forster 2002, 69). Mindeközben Margaret Thatcher miniszterelnök az 1984-es fontainebleau-i európai csúcson sikeresen tárgyalta a brit visszatérítés (*rebate*) bevezetéséről, amelynek lényege, hogy az Egyesült Királyság az általa a közösségi költségvetésbe fizetett hozzájárulás jelentős részét visszakapja. Euroszkeptikus fordulatáról azonban ekkor még nem lehet beszélni, ugyanis az Egységes Európai Okmányt a Közösségek Házának konzervatív többsége annak ellenére is kényelmesen szavazta meg, hogy 10 konzervatív képviselő ellene volt, 12 pedig tartózkodott (Baker et al. 2008, 98).

Az 1987-es választást ismét kényelmes többséggel nyerte meg a konzervatív párt, azonban a Munkáspárt javítani tudott a pozícióin (24. táblázat). 1987 végén újabb szakpolitikai felülvizsgálatot tartott a *Labour*, amelynek eredményeképpen kifejezetten integrációpárti álláspontra helyezkedett (George–Haythorne 1996, 111). 1988-ban Kinnockot megerősítették pártvezetői pozíciójában, így befejezhette pártja Európa-párti fordulatát, noha azt hangsúlyozni kell, hogy a *Labour* hivatalosan több területen is igényt tartott a nemzeti vétókra és elutasította az egységes európai kormányt, ugyanakkor nem zárta ki a közös valuta bevezetésének támogatását (Baker et al. 2008, 96).

1988-ban az 1983-ban és 1987-ben is szövetségben induló liberálisok és az SDP végül egyesültek, és megalapították a Liberális Demokraták nevű tömörülést.

Mindeközben a Thatcher vezette konzervatívok egyre kevésbé voltak lelkesek az európai integráció irányával kapcsolatban. A miniszterelnök azóta híressé vált, 1988. szeptember 20-án a belgiumi Brugge (Bruges)¹⁹ városában elmondott beszéde a konzervatív párt Európa-politikájában bekövetkezett változás egyik legfontosabb lenyomata. Thatcher ugyanis kiállt a független és szuverén államok közötti együttműködés formája mellett, hangsúlyozva, hogy fontos, hogy minden ország maradjon meg a saját identitásánál. Egyben elutasította a közös valuta ötletét és azt, hogy Brüsszelnek és egy kinevezett (tehát nem választott) bürokráciának több hatalmat adjanak a tagállamok (Thatcher 1988). 1989-ben létrejött a beszéd által inspirált Bruges Group nevű euroszeptikus *think tank*, mely a brit euroszepticismus egyik legfontosabb intézményévé vált.

Az 1989-es európai parlamenti választásokon a konzervatívok – Thatcher ragaszkodásának köszönhetően – euroszeptikus kampányt folytattak annak ellenére is, hogy a jelöltek többsége ekkor még az integráció mellett volt (Forster 2002, 67). Noha a konzervatív párt elveszítette a voksolást (26. táblázat), a tömörülést Thatcher sikeresen pozícionálta újra az Európához való viszony terén. A párt természetesen továbbra is támogatta a szabadkereskedelmet és a globalizmust, de a nemzeti szuverenitás kulcskérdéssé vált a *toryk* számára (Baker et al. 2002, 400). Emellett – érvelt a párt – már nem kellett erősíteni Európát a szovjet fenyegetéssel szemben, hiszen a kommunista blokk összeomlott, így ismét hangsúlyossá válhatott a „különleges kapcsolat” az Egyesült Államokkal, ráadásul a konzervatív vezetők úgy vélték, hogy a német–francia tengely a brit érdekek ellen erősödött meg (i. m., 401).

A ciklus első felében a regionalista pártok is változtattak az integrációhoz való viszonyukon. Előbb 1988-ban az SNP, majd 1989-ben a PC is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a függetlenséget az Európai Közösségek keretein belül kell elérni, ez volt az úgynevezett *independence in Europe* koncepció (Baker et al. 2008, 100–101). A Zöld Párt (GP) is változtatott álláspontján, 1989-től kezdve a régiók konföderációján alapuló együttműködési formát támogatta (Rüdig 1996, 258). Az északír pártok közül a legmarkánsabb véleményt ekkorra már egyértelműen az Ian Paisley protestáns lelkész által vezetett Demokratikus Unionista Párt (DUP) fogalmazta meg. A DUP sokszor kötötte össze az európai integrációt a katolikus vallással, ezért bibliai magyarázatokkal támadták az EK-t, többször is utalva az együttműködés kapcsán az Antikrisztusra és a világvégére (Ganiel 2009, 577–578). Maga Paisley úgy vélte, az egész integráció katolikus összeesküvés, amit a Vatikán irányít (Mudde, 2007, 163). Többek között ez vezetett oda, hogy Paisley 1988-ban európai parlamenti képviselőként Antikrisztusnak nevezte az éppen EP-be látogató II. János Pál pápát.

¹⁹ A város Flandriában terül el, döntően flamand anyanyelvűek lakják, így ezt az elnevezést használtam annak ellenére, hogy a francia neve (Bruges) elterjedtebb.

25. táblázat. A legfontosabb brit pártok alsóházi választási eredményei 1979-től

	CON	LAB	LibDem	UKIP	Euroszkeptikus
1979	43,9	36,9	13,8	-	40,3
1983	42,4	27,6	13,7	-	31,0
1987	42,3	30,8	12,8	-	34,2
1992	41,9	34,4	17,9	-	45,7
1997	30,7	43,3	16,8	0,3	38,2
2001	31,6	40,7	18,2	1,5	38,8
2005	32,4	35,2	22,1	2,2	40,8
2010	36,1	29,0	23,0	3,1	46,2
2015	37,0	30,5	7,9	12,6	56,5
2017	42,4	40,0	7,4	1,8	51,4

Forrás: A Parliament.uk adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

1990 őszén Thatcher – miután nem tudta megnyerni a pártvezető-választást már az első fordulóban, és érzékelte a nyomást pártján belül – lemondott a miniszterelnöki és a pártvezetői posztról is. Utódja John Major pénzügyminiszter lett, akivel meglepetésre 1992-ben képes volt többséget szerezni a konzervatív párt a választáson. A Munkáspárt egymás után a negyedik alsóházi választást bukta el, Kinnock távozott a párt éléről. Noha kétségek merültek fel a párt pro-EK irányvonalát illetően, végül John Smith személyében integrációpárti vezetőt választottak a párt élére (George–Haythorne 1996, 112).

Major integrációpártibb külpolitikát kívánt folytatni elődjénél, és támogatta a maastrichti szerződést, noha számos *opt-out*ot harcolt ki, illetve nem kívánt további jogköröket átadni. Így például az Egyesült Királyság nem vállalta a közös valuta kötelező bevezetését (Lynch 2015, 189). 1992 őszén, a fekete pénteket követően a britek annak ellenére léptek ki az Európai Árfolyam-mechanizmusból (ERM), amelyet a közös valuta előszobájának szokás tekinteni, hogy Major maga támogatta a brit részvételt (Gifford 2006, 859). A kormányfő jelentősen veszített népszerűségéből, és a kormány sem tudta hitelességét visszaszerezni, ami jelentősen csökkentette a mozgásterét.

A maastrichti szerződés ratifikációját megnehezítette, hogy a munkáspárti képviselők döntő többsége – noha a párt támogatta a dokumentumot – távol maradt a szavazástól, mivel meg kívánták nehezíteni a szűk többségű kormány dolgát (Forster 2002, 95). Ez a törekvés olyan értelemben eredményes is volt, hogy az első szavazás alkalmával nem sikerült elegendő számú szavazatot szerezni, a szerződést a Közösségek Háza nem ratifikálta. Major másnap bizalmi szavazáshoz kötötte a dokumentum elfogadását, ez alkalommal – a munkáspártiak többsége nem adta le szavazatát – a konser-

vatívok soraiból 41 képviselő szavazott a szerződés ellen, további 5 pedig tartózkodott (Baker et al. 2008, 98). Végül elsősorban a Liberális Demokraták szavazataival sikerült a többséget biztosítani. Majornak ugyanakkor heves kritikákkal kellett szembenéznie saját pártján belül is: Thatcher kijelentette, hogy soha nem írta volna alá a maastrichti szerződést (Gifford 2006, 859).

Ellenezte a maastrichti szerződést a két nagy északír unionista párt (24. táblázat), illetve a parlamenti képvisellel nem rendelkező, 1990-ben több részre bomló Zöld Párt is. Utóbbi elsősorban az Európai Unió centralizált, bürokratikus, szerintük nem eléggé demokratikus és nem túl környezetvédő jellegét bírálta (Rüdig 1996, 258), hangsúlyozva, hogy a régiók laza konföderációjára lenne szükség a nagyvállalatok és a bankok érdekeinek képviselete helyett (Bomberg 1998, 57–60). Jól látható, hogy a klasszikus zöld indokok mellett, amelyek egyértelműen a demokráciaalapú euroszeptizmus érvkészletébe tartoznak, a párt előszeretettel élt baloldalinak mondható kritikával is.

A maastrichti szerződés elfogadása még egy fontos következménnyel járt. Alan Sked, aki korábban a Liberális Párt színeiben politizált, majd a Bruges Grouphoz is kötődött, nem mellesleg a London School of Economicson tanított, 1991-ben létrehozta az Antiföderalista Ligát (Ford–Goodwin 2014, 27), amely az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja (UKIP) bölcsőjének tekinthető. A nyíltan az Egyesült Királyság EU-ból való kilépése mellett kampányoló UKIP-ot végül 1993-ban alapította Sked. Emellett James Goldsmith, aki ezer szállal kötődött a konzervatív párthoz, 1994-ben Franciaországban szerzett európai parlamenti mandátumot az euroszeptikus Philippe de Villiers listáján, majd megalapította az Egyesült Királyságban a Népszavazás Pártot (RP) (i. m., 30).

John Major 1993 után is számos nehézséggel szembesült miniszterelnökként. Nemcsak Thatcher, de a párt ifjúsági szervezete is számos alkalommal kritizálta a kormányfő Európa-politikáját (Forster 2002, 88). Major próbált gesztusokat tenni a radikálisan euroszeptikus szárnynak, jó példa erre az akkori belga miniszterelnök, Jean-Luc Dehaene személyének megvételése, aki az egyik legfőbb várományosa volt Jacques Delors után az Európai Bizottság elnöki pozíciójának (Morris 1996, 135). Norman Lamont, aki Major első pénzügyminisztere volt, az 1994-es pártkonferencián először vetette fel, hogy az Egyesült Királyságnak ki kellene lépnie az Európai Unióból (Spiering 2004, 129). Ugyanakkor számos befolyásos konzervatív politikus támogatta a politikai unió eszméjét is. Ilyen volt Thatcher 1990-es kihívója, Michael Heseltine, aki 1995-től 1997-ig miniszterelnök-helyettes volt, Geoffrey Howe, Thatcher első pénzügyminisztere (1979–1983), majd külügyminisztere (1983–1989) és kormányfőhelyettese (1989–1990), Chris Patten korábbi pártelnök²⁰, hongkongi kormányzó (1992–1997),

²⁰ A pártelnöki pozíció (*party chairman*) az Egyesült Királyságban nem a párt tényleges vezetőjét jelenti, feladata a párt adminisztrációjának vezetése. A tényleges hatalom a pártvezető (*party leader*) kezében van.

később európai biztos (1999–2004) és Kenneth Clarke akkori pénzügyminiszter (Baker et al. 2002, 404).

A Munkáspárton belül is változások történtek, mivel Smith 1994-ben elhunyt. Az új vezető Tony Blair lett, aki Gordon Brownnal együtt elkezdte megreformálni a pártot. Ennek megfelelően a *Labour* még inkább EU-párti álláspontra helyezkedett, sőt az euró bevezetésére is nyitottá vált (Forster 2002, 112).

1997-ben, 18 évnyi konzervatív kormányzást követően a Munkáspárt nagy fölényrel nyerte meg a választást (25. táblázat). Noha a párt az integráció mélyítése mellett volt, az euró bevezetése megosztó kérdésnek bizonyult. Míg Blair támogatta azt, Brown, aki pénzügyminiszter lett, nem kívánta bevezetni a közös valutát (Quinn 2011, 404). Hogy elkerülje az EMU-hoz való csatlakozást, Brown öt gazdasági tesztet talált ki, amelyek teljesítése szinte lehetetlen volt (Schnapper 2015, 167). Fontos megjegyezni, hogy a munkáspárti kormány elindította a devolúciós folyamatot, amely létrehozta a skót, északír és walesi törvényhozást, valamint autonómiával ruházta fel ezeket a régiókat.

A vereséget követően Major távozott a konzervatív párt éléről, utódja William Hague lett, aki egyértelműen a pártnak az integrációval kritikusabb szárnyához tartozott. Hague az európai ügyet arra kívánta volna használni, hogy megkülönböztesse a *tory*kat a Munkáspárttól, azonban nem lett központi téma az integráció kérdése (Baker et al. 2002, 406). Vezetése alatt a párt deklarálta euróellenessé vált, és a közös piacon kívül semmi másban nem kívánta az Egyesült Királyság részvételét (Baker et al. 2008, 99). Először fordult elő, hogy az EU-val kevésbé szkeptikus – vagy éppen azzal egyenesen szimpatizáló – szárny nem tudta dominálni a pártot (Baker et al. 2002, 404). 1998-ban a Közösségek Háza minden nehézség nélkül megszavazta az amszterdami szerződést. A konzervatív képviselők döntő többsége a szerződés ellen voksolt (24. táblázat).

Az 1997-es választás csalódást jelentett a UKIP számára, amely nem tudott kilépni Goldsmith Népszavazás Pártjának árnyékából. Goldsmith azonban 1997 nyarán elhunyt, pártja pedig vezető hiányában szétesett. A UKIP-ban Nigel Farage és Michael Holmes kiszorították a vezetésből Skedet, az új vezető Holmes lett (Ford–Goodwin 2014, 34). A zöldek 1997-ben feladták kemény euroszeptícizmusukat, azóta nem ellenzik nyíltan a brit EU-tagságot, ugyanakkor kritizálják a centralizációt és a demokráciadeficitet (Baker et al. 2008, 102).

Az 1999-es európai parlamenti választás volt az első, amelyet arányos rendszerben rendeztek. A konzervatívok euróellenes kampányt folytattak (Baker et al. 2002, 405), és megnyerték a voksolást (26. táblázat). A párt közös valutát támogató szárnya még a választás előtt kilépett, és új pártot alapított Pro-euró Konzervatív Párt néven, ám nem tudott mandátumot szerezni. A *tory*k soraiban az EU-val szemben fenntartásokkal élők is megosztottak. A kormányköziséget támogatók (pl. Major) elleneztek minden további jogkörátadást, míg a hiperglobalisták (pl. Thatcher vagy Michael Portillo) vissza is bontották volna az integrációt a maastrichti szerződés előtti formájára, sőt néhányan a kilépést is támogatták volna (Baker et al. 2002, 410). A párt képviselői-

26. táblázat. A legfontosabb brit pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től

	CON	LAB	LibDem	GP (EP)	UKIP	Euroszkeptikus
1979	48,4	31,6	12,6	0,1	–	36,4
1984	38,8	34,8	18,5	0,5	–	41,0
1989	33,7	38,7	6,2	14,5	–	53,5
1994	27,0	42,6	16,1	3,1	1,0	37,4
1999	33,5	26,3	11,9	5,9	6,5	55,9
2004	26,0	22,0	14,5	5,6	15,7	59,6
2009	26,9	15,3	13,3	7,8	16,0	66,1
2014	23,1	24,4	6,6	6,9	26,6	65,5

Forrás: A *Parliament.uk* adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

nek bő negyede a britek EU-ból való távozása mellett volt már az ezredfordulókor is (Cowley 2000, 464). Az EP-választás volt az első nagyobb országos sikere a UKIP-nak, és mandátumhoz jutott a Zöld Párt is. A UKIP számára ugyanakkor nem volt könnyű a voksolás, mivel a konzervatívok erős euroszkeptikus versenytársnak minősültek (Ford–Goodwin, 2014, 35).

A 2001-es választás kampányában a konzervatívok az európai ügyet kívánták a középpontba állítani: Hague arról beszélt, hogy a nizzai szerződést újra kell tárgyalni, a brit vétókat pedig vissza kell szerezni (Baker et al. 2008, 99). A szerződést végül 2001 őszén fogadta el az alsóház munkáspárti többsége (24. táblázat). A választási kampány végül nem az EU-ról szólt, a *toryk* pedig újabb súlyos vereséget szenvedtek a Munkáspárttól (25. táblázat). Hague távozott a pártvezetői posztról, helyére Iain Duncan Smith (IDS) került, akinek a vezetése alatt a párt euroszkepticismusa tovább erősödött (Baker et al. 2008, 99), noha az EU ügye nem volt központi téma a konzervatívok számára sem (Lynch 2015, 189), amiben nyilvánvalóan szerepet játszott az újabb választási vereség. A UKIP nem tudott számottevő eredményt elérni az alsóházi választáson (25. táblázat), 2002-ben viszont Roger Knapman korábbi konzervatív parlamenti képviselő lett a párt új vezetője. 2003 őszén IDS-t lemondásra kényszerítették a *tory* alsóházi képviselők, az új vezető Michael Howard lett, aki – elődjéhez hasonlóan – nem kívánt az európai ügyre fókuszálni (Lynch 2015, 189).

A 2004-es európai parlamenti választást ismét a konzervatívok nyerték, azonban a UKIP ért el igazán komoly sikert (26. táblázat): a Liberális Demokratákat is megelőzve a harmadik legtöbb szavazatot kapta, és 12 képviselőt küldhetett Strasbourgba. A sikerben szerepe volt annak, hogy az EU-ellenes párt profi kampánytanácsadót alkalmazott, illetve csatlakozott hozzá Robert Kilroy-Silk korábbi munkáspárti képviselő is (Ford–

Goodwin 2014, 40–41). A Kilroy-Silk és Knapman közötti feszültség azonban oda vezetett, hogy előbbi elhagyta a UKIP-ot és saját pártot alapított.

Az alkotmányszerződésről a három hagyományos párt népszavazást akart (Cowley–Stuart 2010, 134), a konzervatívok pedig (Crum 2007, 71) – a két legfontosabb észak-ír unionista párthoz hasonlóan – a dokumentum ratifikálása ellen is voltak (Ganiel 2009, 581; Murphy 2009, 594), de az EP-ben ellene szavaztak a UKIP, az SNP és a PC képviselői is. A népszavazást végül nem tartották meg, a szerződést ugyanis már a brit referendum előtt elutasították a franciák és a hollandok.

A 2005-ös alsóházi választást ismét a Blair vezette Munkáspárt nyerte, a konzervatívok nem tudták érdemben bővíteni a szavazóbázisukat, és a UKIP is gyengén szerepelt (25. táblázat). A *toryk* 2005 őszén új vezetőt választottak David Cameron személyében. Cameron már ekkor megígérte, hogy pártja a következő európai parlamenti ciklus előtt kilép az Európai Néppárt – Európai Demokraták (EPP-ED) képviselőcsoportból és saját frakciót fog alakítani, amivel sikerült meggyőzni a párt EU iránt a hivatalos irányvonalnál is kritikussabb szárnyát (Hayton 2010, 32). 2006-ban Knapman nem indult újra a UKIP vezetői posztjéért, helyét Nigel Farage foglalta el.

2007-ben Tony Blair átadta a miniszterelnöki pozíciót Gordon Brownnak. Brown ugyan támogatta a lisszaboni szerződést, de kijelentette, hogy a föderális Európa ellen van, a politika központja a nemzetállam (Schnapper 2015, 166). A dokumentum kapcsán kisebb lázadás volt a párton belül, mert többen is népszavazást akartak volna róla, ugyanakkor az euroskeptikus szárny a párton belül gyakorlatilag teljesen összezsugorodott (Cowley–Stuart 2010, 138), noha Jeremy Corbyn későbbi munkáspárti vezető ellene szavazott.

Magát a reformszerződést a konzervatívok mellett az unionista pártok ellenezték szuverenitási alapon (Ganiel 2009, 581; Murphy 2009, 595). A DUP-hoz hasonlóan a UUP is a szuverén nemzetállamok mellett volt (Murphy 2009, 592). A *toryk* soraiiban ekkor már nem az EU-hoz való viszony volt a kérdés, hanem a szkepszis mértéke (Cowley–Stuart 2010, 141). Nemmel szavaztak az SNP és a PC képviselői is. Az SNP már korábban is többször kritizálta a centralizációt, jó néhány szakpolitikai területet (pl. adózás) pedig meg kívántak tartani nemzeti vagy regionális szinten (Jolly 2007, 123). A párt az európai együttműködés konföderális modelljét tartja ideálisnak, amiben természetesen a független Skócia venne részt, de a Közös Halászati Politikát is többször bírálták az SNP vezetői (Chaney 2014, 473), és az euró bevezetését sem támogatták (Baker et al. 2008, 101). A *Plaid Cymru* az EU nem elég demokratikus működését kritizálta elsősorban, a PC a szubszidiaritás kiterjesztése és a régióknak juttatott nagyobb jogkörök mellett van (i. m., 474). Az Angliai és Walesi Zöld Párt szintén a centralizációt és a demokráciadeficitet kritizálta a 2000-es évektől. A párt euroszepticismusának puhulását jelezte azonban, hogy megosztott volt a lisszaboni szerződés kérdésében (24. táblázat), ugyanakkor továbbra is a Közös Kül- és Biztonságpolitika (CFSP) és az euró ellen voltak a zöldek (Baker et al. 2008, 102).

A 2009-es európai parlamenti választást ismét a konzervatív párt nyerte, azonban a UKIP-nak sikerült megelőznie a Munkáspártot is (26. táblázat). Ebben segített az EU-ellenes tömörülésnek a képviselői költségtérítések körüli botrány is (Ford–Goodwin 2014, 59–60), a Brit Nemzeti Párt (BNP) ugyanis jobban szerepelt a helyi választásokon a voksolást megelőző években. A szintén a nemzeti szuverenitás elvesztése miatt kilépéspárti BNP (Baker et al., 2008, 102–103) végül szintén mandátumhoz tudott jutni az EP-választáson. Érdekesség, hogy az Észak-Írországban ekkor a legtöbb szavazatot kapó, euroszeptikus, az egyesült Írorszáért küzdő *Sinn Féin* (SF) az euró észak-írországi bevezetése mellett kampányolt (Hainsworth–McCann 2010, 308).

2009 őszén Farage lemondott a UKIP vezetői posztjáról, hogy a parlamenti választási kampányára koncentrálhasson. Az új vezető, Lord Pearson, aki 2007-ben a UKIP egyik képviselője lett a Lordok Házában, miután átült a konzervatívoktól, a 2010-es kampányban együttműködést ajánlott Cameronnak. Ennek értelmében a UKIP nem állított volna jelölteket az euroszeptikus konzervatív jelöltek ellen, ha cserébe a *tory* vezető – amennyiben megnyeri a választást – népszavazást ír ki a brit EU-tagságról (Ford–Goodwin 2014, 63). Az együttműködést a konzervatívok elutasították, a választást megnyerték (25. táblázat), ám nem tudtak abszolút többséget szerezni, így – a második világháború óta először – koalíciós kormánya lett az Egyesült Királyságnak, amelyben a konzervatívok és a Liberális Demokraták vettek részt. A miniszterelnök Cameron lett.

2010 őszén Farage visszatért a UKIP élére, és kijelentette, hogy szélesíteni kívánja az addig szinte kizárólag az EU-ból való kilépésre koncentráló párt profilját (Ford–Goodwin 2014, 69). Ez komoly dilemma elé állította Cameront. Egyfelől a koalíciós partner igyekezett visszafogni a kormány euroszepticismusát – noha elfogadták, hogy minden további EU felé irányuló jogkörátadásról népszavazás legyen –, másfelől viszont kezelni kellett az egyre erősödő UKIP problémáját is, mert az összekötötte az európai ügyet és a bevándorlás témáját, amivel rengeteg szavazót vettek el a *tory*któl 2010 után (Lynch 2015, 192–196). Cameron megakadályozta, hogy a fiskális paktum uniós joganyag legyen, miután azt az Egyesült Királyság – és a konzervatívokkal szoros szövetséget ápoló cseh miniszterelnök – nem írta alá (Taggart–Szczerbiak 2013, 30). Emellett a britek kimaradtak az Euro Plusból és az Európai Stabilitási Mechanizusból is azért, hogy ne kelljen fizetniük az adósságválságban lévő tagállamok számára (Lynch 2015, 191). Az eurózóna tagállamainak lépéseit a 2010 őszén megválasztott új munkáspárti vezető, Ed Miliband is kritizálta, Ed Balls – a munkáspárti árnyékkormány puha euroszeptikus pénzügyminisztere – pedig kijelentette, hogy hálás azért, hogy az Egyesült Királyság nem tagja az eurózónának (Schnapper 2015, 168).

Cameron igyekezett pragmatikusan állni az európai ügyhöz, azonban a UKIP további erősödése és a számos konzervatív lázadó képviselő végül arra a lépésre ösztönözte, hogy lecsítítsa a belső ellenzékét és egységessé tegye a pártot. 2013-ban megígérte, amennyiben a konzervatívok nyerik a következő választást, újratárgyalják a tagság feltételeit, és népszavazást tartanak a brit EU-tagságról (Lynch 2015, 193–197). A ki-

fejezetten EU-párti koalíciós partner természetesen ellenezte ezt a lépést (i. m., 193), ugyanakkor a UKIP mellett a két nagy északír unionista párt (UUP, DUP) támogatta (Hainsworth–McCann 2014, 595).

A 2014-es európai parlamenti választás kampányát így nem túl meglepő módon az országban az uniós ügyek dominálták (Vasilopoulou 2017, 66–67). Először fordult elő, hogy a fontosabb európai pártszövetségek bizottságielnök-jelöltet indítottak. Ez azonban a brit pártokat nem igazán mozgatta meg: a konzervatívok által 2009-ben alapított Európai Konzervatívok és Reformerek (ECR) és a UKIP dominálta Szabadság és Demokrácia Európája (EFD) sem állított jelöltet, sőt el is utasították a listavezetői rendszert (Lynch 2015, 190). A Munkáspárt nem igazán támogatta az európai szocialisták jelöltjét, a német Martin Schulzot, a Liberális Demokraták pedig Guy Verhofstadt helyett Olli Rehn-t szerették volna az európai liberálisok jelöltjének (Vasilopoulou 2017, 67). A kampány másik kulcstémája a bevándorlás volt, mivel 2014. január 1-jétől szabadon mozoghattak a román és a bolgár munkavállalók is, amit természetesen a UKIP felhasznált, mondván, hogy nőni fog a munkanélküliség (i. m., 68).

A választást a UKIP nyerte a Munkáspárt és a konzervatívok előtt (26. táblázat). Ezt követően Cameronra további nyomás nehezedett, hiszen a UKIP sikereinek hatására egyre inkább euroszeptikussá váltak a *tory* is (Usherwood 2016, 256). Cameron – Orbán Viktor magyar miniszterelnökkel egyetemben – ellenezte Jean-Claude Juncker bizottsági elnökké választását (Lynch 2015, 190). Fokozta a konzervatív problémákat, hogy két alsóházi képviselőjük is a UKIP-hoz csatlakozott, majd mindketten lemondtak mandátumukról, az időközi választást pedig mindketten immár UKIP-színekben nyerték meg 2014 őszén. Emellett a skót függetlenségi népszavazás ügye dominálta 2014 őszét, ahol az SNP és a függetlenségpártiak végül vereséget szenvedtek.

A 2015-ös választáson – meglepetésre – a konzervatívok képesek voltak abszolút többséget szerezni, míg a UKIP hiába kapta meg a szavazatok több mint 12 százalékát, mindössze egyetlen mandátumot tudott szerezni (25. táblázat). A Munkáspárt némileg váratlanul a párt balszárnyához tartozó, euroszeptikus Jeremy Corbynt választotta Miliband utódjául. Cameron szinte azonnal megkezdte a tagság feltételeinek újratárgyalását. Az Európai Tanács pedig elfogadta, hogy a britek csökkenthetik az uniós országból érkező munkavállalók juttatásait és korlátozzák a családi pótlékot, illetve azt, hogy az Egyesült Királyság kimaradjon a mind szorosabb integráció folyamatából, valamint hivatalosan is kimondták, egynél több fizetőeszköz létezik az EU-ban.

A népszavazást 2016. június 23-án tartották. A Munkáspárt, az SNP és a Liberális Demokraták a maradás mellett kampányoltak, a kormányzó konzervatívok azonban megosztottak voltak annak ellenére is, hogy a párt célja a szavazók UKIP-től való visszahódítása volt (Green–Posser 2016, 1307). Cameron és a kormány nagy része a maradás mellett kampányolt, ugyanakkor kilépéspárti volt Michael Gove igazságügy-miniszter és Boris Johnson korábbi londoni polgármester is. A voksoláson az érvényesen szavazók közel 52 százaléka a kilépésre (Brexit) szavazott, alapvetően a kevésbé képzett,

idősebb szavazók ellenezték a maradást, és ami érdekesség, hogy a munkáspárti tábor közel fele is ezt az opciót választotta (Goodwin–Heath 2016, 324, 327). Ezzel a UKIP elérte alapításakor megfogalmazott célját, míg a két nagy pártban az eredmény vezetési válságot okozott. David Cameron lemondott, helyét Theresa May belügyminiszter vette át, míg Jeremy Corbyntól a Munkáspárt parlamenti képviselői vonták meg a bizalmat. Corbynt végül nagy fölénnyel újválasztotta a tagság a szeptemberi vezetőválasztáson. Az SNP a kilépés miatt újabb skót függetlenségi referendumot követelt.

2017 tavaszán May előbb aktiválta az Európai Unióról szóló szerződés 50. cikkelyét, amely az EU-ból való kilépést hivatott szabályozni, majd váratlanul bejelentette, hogy új választást szeretne, hogy stabil kormány tárgyaljon a kilépés feltételeiről. Mind a konzervatívok, mind a munkáspárti képviselők támogatták az alsóház feloszlását, a júniusi választáson azonban – noha mindkét nagy párt jelentősen növelte szavazatarányát – váratlanul nem tudott abszolút többséget szerezni a *tory* párt. May így a legnagyobb északír párttal, a DUP-vel állapodott meg a kisebbségi konzervatív kormány támogatásáról, hogy biztosítani tudja kabinetje számára a parlamenti többséget.

Összességében a brit euroszkepticizmus arca nem változott túl sokat abban az értelemben, hogy a központi témát a nemzeti – és parlamenti – szuverenitás, illetve a brit kivételezettség jelentette. Ez az idők során kiegészült természetesen más érvekkel, mint az integráció kapitalista jellegének bírálatával a Munkáspárt, majd később a *Plaid Cymru* és a *Sinn Féin* részéről is, de a regionalista és a zöld pártok az EU nem elég demokratikus és centralizált jellegét is gyakran bírálják. Érdekesség, hogy a pro-EU-nak tekinthető pártok (Munkáspárt, Liberális Demokraták) soraiban is mindig voltak euroszkeptikus csoportok (Baker et al. 2008, 99), sőt a Munkáspárt az Európa-párti fordulat után is több esetben igyekezett kimaradni a mélyebb integrációból (pl. euró).

Az 1990-es évek a brit euroszkepticizmus történetében is fordulópontot jelentettek. Egyrészt az évtized elejére felcserélődtek a szerepek a két nagy párt között: a konzervatívok váltak euroszkeptikussá, a Munkáspárt pedig integrációpártivá, másrészt pedig az EU kérdését középpontba állító UKIP is ekkor jelent meg. A konzervatívok alapvetően antiföderalista, szuverenitásalapú euroszkeptikusnak tekinthetők. A UKIP euroszkepticizmusa három témán nyugszik: az EU a párt szerint antidemokratikus, elveszi a brit szabadságot, és végezetül az Egyesült Királyságnak azért sincs helye az unióban, mert nem egy regionális hatalom, hanem világpolitikai tényező (Tournier-Sol 2015, 142–144).

3.8. Dánia

A második világháború után Dániában – a többi skandináv országhoz hasonlóan – ismét öt párt volt képes dominálni a politikát, köztük is vezető szerephez a Szociáldemokraták (S) jutottak. A jobboldalon a Konzervatív Néppárt (KF) és az agrárérdekeket

képviselő, gazdaságpolitikájában liberális Dán Liberális Párt (V)²¹ vált meghatározóvá. A balliberálisok a Szociálliberális Pártba (RV)²² tömörültek, és ekkor még kifejezetten erős volt a Dániai Kommunista Párt (DKP) is. Emellett megemlítendő a nem túl jelentős, ám az euroszepticismus szempontjából fontos Dán Jogpárt (RB)²³, amelynek ekkoriban szintén volt parlamenti képvisellete. A '60-as évek legelején a kommunisták helyét az 1956-os magyarországi forradalom után a Szovjetunióval szembehelyezkedő DKP-s politikusok által alapított Szocialista Néppárt (SF) vette át a balszélén.

A dán politikai elit alapvetően az északi együttműködésben gondolkodott. 1961-ben azért folyamodtak EGK-tagságért, mert a britek is így tettek, a balközép kormány (S-RV) azonban hangsúlyozta, hogy más EFTA-tagok érdekeit is védeni kívánják, és az EGK-tagságtól függetlenül az északi együttműködés is folytatódni fog (Kite 1996, 21–22). A csatlakozás ellen kizárólag a Szocialista Néppárt volt, mert féltette Dánia nemzeti szuverenitását, és tartott az integráción belüli német dominanciától (i. m., 96). Ugyanakkor a kormánypártok politikusai között sem volt egyetértés: Hans Rasmussen, a Szociáldemokraták alelnöke – egyben szakszervezeti vezető – úgy vélte, nőne a munkanélküliség a tagsággal, illetve a szuverenitásából is fel kellene adnia Dániának, így a társulás jobb együttműködési forma lenne (i. m., 98). A dán csatlakozás végül – De Gaulle briteket megvétőző döntése után – nem valósult meg.

1967-ben – miután az Egyesült Királyság másodszor is csatlakozni kívánt az Európai Közösségekhez – újra felmerült Dánia taggá válása. Ezúttal is kizárólag az SF volt a tagság ellen, mert vezetői úgy vélték, hogy a nemzeti szuverenitást nem szabad feladni, illetve a tagság összeférhetetlen lenne a szocialista szakpolitikai javaslatok megvalósításával (i. m., 103). Kritikus hangok ezúttal is érkeztek a balközép pártoktól (S, RV) is (i. m., 101).

A csatlakozás végül 1973-ban valósult meg. A parlamentben a Szocialista Néppárt képviselői mellett 12 szociáldemokrata és 4 RV-politikus is a tagság ellen szavazott (i. m., 155–156). Az 1972-es népszavazáson a belépés mellett voltak a konzervatívok, a liberálisok (V) és a Szociáldemokraták is, noha utóbbiak megosztottak voltak a kérdésben (Lauring Knudsen 2008, 156): a párt balszánya és a szakszervezeti vonal ellenezte a csatlakozást, mert úgy gondolták, az EK-n belül nem tudják kontrollálni a kapitalizmust (Kite 1996, 155). A szintén megosztott szociálliberálisok végül nem is adtak ki formális állásfoglalást arról, hogy mire buzdítják szavazóikat (uo.).

²¹ A párt neve *Venstre*, amely szó szerinti fordításban Baloldalt jelent, ugyanakkor a szakirodalomban Dán Liberális Pártként utalnak rá. Az eredeti név a XIX. századból származik, amikor az agrár- és a liberális érdekek képviselétét vállalta a tömörülés a parlamenti jobboldallal szemben. Mára a *Venstre* a jobboldali blokk meghatározó ereje.

²² A párt neve *Radikale Venstre*, ami Radikális Baloldalt jelent. Az RV a *Venstre* balszányából alakult a XX. század elején, a szakirodalomban azonban Szociálliberális Párt néven hivatkoznak rá.

²³ A párt neve *Retsforbundet*, ami szó szerint fordításban Jogszövetség.

Az ellenzök tábora a Népi Mozgalom a Dán EK-tagság Ellen (FB) nevű ernyőszer-
vezetben tömörült. A parlamenti pártok közül kizárólag a szocialisták kampányoltak
a tagság elutasítása mellett, mert kapitalista klubnak vélték az EK-t, de nem támo-
gatta a csatlakozást az ekkoriban parlamenten kívüli Jogpárt sem (Lauring Knudsen
2008, 156). A frissen alakult Haladás Párt (FrP) az EK-tagság ellenzését és az adó-
ügyeket használta arra, hogy új választókat szerezzen, majd mobilizálja őket az 1973-as
választáson (Kitschelt–McGann 1995, 129).

Az 1973-as földrengésszerű választás radikálisan átrendezte a dán pártrendszer-
t. Jelentősen visszaestek a Szociáldemokraták, és a meglévő öt mellett másik öt párt
lépte át a 2 százalékos küszöböt, köztük a tagság ellen kampányoló Haladás Párt, de
visszakerültek a kommunisták (DKP) és a Jogpárt is. Az 1970-es években végig 10-11
tömörülés volt jelen a *Folketing*ben, ami nagyban megnehezítette a stabil kormány-
többség létrehozását. Az 1979-es, első közvetlen európai parlamenti választáson újabb
meglepetés történt: az euroszkeptikus politikusokat – döntően a radikális baloldali
pártokból és a Jogpártból – tömörítő, kizárólag az EP-választásokon induló FB – im-
már Népi Mozgalom az EK Ellen néven – a szavazatok több mint ötödét szerezte meg,
második helyen végezve a Szociáldemokraták mögött (29. táblázat). A szervezet min-
dig is ellenezte Dánia EK-, majd EU-tagságát, és elutasított minden szupranacionális
integrációt (de Vreese – Tobiasen, 2007, 91–92). Az FB sikerét az 1984-es, majd az
1989-es EP-választáson is képes volt megismételni.

1982-ben integrációpárti, ám kisebbségi jobbközép kormány alakult Poul Schlüter
(KF) vezetésével. Az Egységes Európai Okmányt azonban a parlament elutasította,
mivel a Szocialista Néppárt és a Baloldali Szocialisták (VS) mellett a Szociáldemokraták
és a Szociálliberális Párt is a dokumentum ellen szavazott (27. táblázat). Végül népsz-
vazást írt ki a kormány a ratifikációról, amelyet az érvényesen szavazók 56 százaléka
támogatott. Érdekeség, hogy a szupranacionális integrációt ellenző FrP is a szerződés
mellett volt (Sitter 2002, 31), 1991-ben viszont integrációellenes párttá nyilvánította
magát (de Vreese – Tobiasen 2007, 91).

A dániai euroszkeptizmus mérföldkövének számít az 1992. júniusi, maastrichti
szerződésről tartott népszavazás. A ratifikáció ellen kampányolt a Szocialista Néppárt
mellett a '80-as évek végén több radikális baloldali párt összeolvadásából létrejövő
Egységlista – Vörös–Zöldek (EL) és a Népi Mozgalom is. E két tömörülés szimbiozisba
lépett: az EL indul a nemzeti parlamenti választáson, az FB pedig az európai parlamenti
voksoláson. Ennek az is az oka, hogy az Egységlista is kemény euroszkeptikus, nem-
csak a kilépést, de az EU megszüntetését is támogatja globalizációellenes platformon
(Lauring Knudsen 2008, 160). A Keresztény Néppárt (KrF) attitűdje elég ellentmon-
dásos: míg a parlamentben a párt képviselői támogatták a szerződést, addig a belső
feszültségek miatt a népszavazáson már ellene kampányoltak, mondván, hogy Dánia
ezzel veszít szuverenitásából (i. m., 159). Szintén ellenezte a dokumentumot a Haladás
Párt, mert úgy vélte, a közös piac jó dolog, de a politikai integrációt és a monetáris

27. táblázat. A fontosabb dán pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	EEO	MSZ	ASZ	NSZ	EA	LSZ	FP
S	+	-	+	+	+	/	+	+
KF	+	+	+	+	+	/	+	+
V	+	+	+	+	+	/	+	+
SF	-	-	-/+	-	+	/	+*	+
RV	0	-*	+*	+	+	/	+	+
CD	+	+	+	+	+	/	/	/
FrP	-	+	-	-	/	/	/	/
KrF	+	+	+	+	+	/	/	/
DF	/	/	/	-	-	/	-	-
EL	/	/	/	-	-	/	-	-
LA	/	/	/	/	/	/	+	-

Forrás: A Folketing jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

uniót el kell utasítani (Sitter 2001, 31). A népszavazáson végül a választók elutasították az Európai Uniót létrehozó szerződést.

Ezt követően a dán kormány tárgyalásokba bocsátkozott a közösség többi tagjával, amelynek eredményeként az Európai Tanács 1992. decemberi ülése Edinburgh-ban négy *opt-out*ot – többek közt a közös valutából és a bel- és igazságügyi együttműködésből való kimaradás – biztosított Dániának, amennyiben mégis ratifikálják a szerződést. Az edinburgh-i egyezményrel kiegészített szerződésről ismét népszavazást tartottak 1993-ban. Az 1992-es referendumhoz képest két változás történt: egyrészt kettészakadt a Népi Mozgalom, a mérsékelt szárny létrehozta a Június Mozgalmat (JB), amely a tagságot nem, de a kormányközínél szorosabb együttműködést továbbra is ellenezte (de Vreese – Tobiasen 2007, 92). A két mozgalom az 1994-es EP-választáson együttesen a szavazatok több mint 25 százalékát kapta (29. táblázat), többet, mint az FB valaha is. Másrészt oldalt váltott a Szocialista Néppárt, csatlakozott a nemzeti kompromisszumhoz, és támogatta az *opt-out*okkal kiegészített szerződés elfogadását, amiben része volt annak, hogy a párton belül a fiatalabb generáció már kevésbé volt ellenséges az integrációval szemben (Lauring Knudsen 2008, 159). A második népszavazáson végül a dán választók is elfogadták a maastrichti szerződést.

Fontos változást jelentett a pártrendszerben az FrP 1995-ös szakadása. A párton belüli belső viták végül oda vezettek, hogy Pia Kjaersgaard, Kristian Thulesen Dahl és társaik kiléptek a Haladás Pártból, és létrehozták a Dán Néppártot (DF), amely az adóügyek helyett a bevándorlás korlátozását állította politikája középpontjába, és

28. táblázat. A legfontosabb dán pártok parlamenti választási eredményei 1977-től

	S	V	KF	RV	SF	FrP	DF	EL	LA	Euro-szkeptikus
1977	36,6	11,8	8,3	3,6	3,8	14,4	–	6,3	–	27,8
1979	37,8	12,3	12,3	5,3	5,8	10,9	–	5,5	–	24,8
1981	32,5	11,1	14,2	5,0	11,1	8,8	–	3,7	–	25,1
1984	31,2	11,9	23,1	5,4	11,3	3,5	–	3,3	–	19,7
1987	28,9	10,4	20,6	6,1	14,4	4,7	–	2,2	–	25,2
1988	29,4	11,6	19,0	5,5	12,8	8,8	–	1,4	–	26,3
1990	37,0	15,6	15,8	3,5	8,2	6,3	–	1,7	–	19,4
1994	34,1	23,0	14,8	4,5	7,2	6,3	–	3,1	–	16,6
1998	35,4	23,7	8,8	3,8	7,4	2,3	7,3	2,7	–	19,8
2001	28,6	30,8	8,9	5,1	6,2	0,5	11,8	2,4	–	21,0
2005	25,4	28,6	10,1	9,0	5,9	–	13,0	3,4	–	16,4
2007	25,1	25,9	10,2	5,0	12,8	–	13,6	2,1	2,8	15,8
2011	24,5	26,4	4,8	9,3	9,0	–	12,1	6,6	4,9	23,6
2015	25,9	19,2	3,3	4,5	4,1	–	20,8	7,7	7,4	35,9

Forrás: A Danmarks Statistik (Dán Statisztika) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszeptikus volt.

együtt kívánt működni a többi – elsősorban jobboldali – párttal. A DF a kormányközi együttműködést támogatta, de az ennél szorosabb integrációt elutasította (de Vreese – Tobiasen 2007, 91), így téves Mudde (2007, 163) azon besorolása, mely szerint a párt az európai együttműködés ideáját is elutasító integrációellenes (*euroreject*) kategóriába tartozik.

Az amszterdami szerződést a Szocialista Néppárt végül elutasította komoly belső feszültségek után (Lauring Knudsen 2008, 159), azonban a megosztottság már jelezte, hogy a párt kevésbé ellenséges az integrációval szemben, mint bő egy évtizeddel előtte. Az SF kritikáinak középpontjában az állt, hogy Dániának nem szabad csatlakoznia a schengeni egyezményhez, amelyet a szerződés az uniós joganyag részévé tett, illetve ki kell maradni a rendőrségi együttműködésből is, valamint a dokumentumot elégtelennek ítélték olyan szempontból, hogy az nem nyit utat a további bővítés felé (Peteresen 1998, 26). Az Egységlista tipikusan radikális baloldali érvek miatt utasította el a ratifikációt: a párt szerint elfogadhatatlan a közös rendőrség és hadsereg létrehozására irányuló törekvés (uo.). A Dán Néppárt is a határok megnyitását kritizálta, mert így – vélték a párt politikusai – ellenőrizhetetlen lesz a bevándorlás Kelet-Európából is

(Klein 2013, 112). A schengeni övezetből való kilépés a DF számára azóta is kulcskérdés (Lauring Knudsen 2008, 160). A Haladás Párt az EU centralizált és bürokratikus jellegét bírálta, míg a Népi Mozgalom és a Június Mozgalom leginkább baloldali érveket használt, noha utóbbi kifejezetten elutasította a nyitott határok elvét is (Petersen 1998, 28–29). A szerződést végül népszavazáson hagyták jóvá a dán választók.

Alig két évvel az amszterdami szerződés ratifikációja után, 2000-ben újabb népszavazást tartottak Dániában, akkor az euró bevezetéséről, azaz az egyik *opt-out* feladásáról. Jól jelezte a közös valuta 1990-es évek végén meglévő támogatottságát, hogy a legfontosabb pártok (S, V, KF, RV) és munkaadói, valamint szakszervezetek is a közös valuta mellett voltak. Jacob Buksti, a Szociáldemokraták szóvivője azt mondta, ha bármi esélye lenne annak, hogy a választók elutasítják az euró bevezetését, nem tartanának róla népszavazást (Downs 2001, 223). A Dán Néppárt természetesen ellene volt a korona feladásának, mert az a párt szerint a nemzeti identitás feláldozása lett volna, egyben csel az Európai Egyesült Államok létrehozása céljából (uo.). Mindenféle komolyabb belső ellentét nélkül ellenezte az euró bevezetését a Szocialista Néppárt is (Lauring Knudsen 2008, 159), akárcsak az Egységlista és a két euroszeptikus mozgalom (FB, JB) (Downs 2001, 223–224). A Keresztény Néppárt is a közös valuta ellen kampányolt, miután a párt kongresszusa 196-111 arányban támogatta a párt vezetőjének, Jann Sjursennek az euróellenes álláspontját és a nemzeti szuverenitás védelmét (Sitter 2001, 31). A „nem”-kampány fő üzenete az volt, hogy ne vigyék Dánia aranyát Frankfurtba, illetve hogy Dániában a dánok dönthessenek, míg az „igen”-kampány erőtlennek bizonyult, kizárólag gazdasági érvekre hagyatkozott, amelyek egy részét jelentések cáfolták, ráadásul a dollárral szemben gyengült is a közös valuta, és a Haider-effektus²⁴ is az ellenzők felé terelte a választókat (Downs 2001, 224). Dánia végül nem vezette be az eurót.

A nizzai szerződést a dán parlament hagyta jóvá a DF és az EL, valamint a korábbi FrP-képviselők ellenszavazataival (27. táblázat). Ennek az az oka, hogy megvolt a *Folketing*ben a szuverenitásátdáshoz szükséges 5/6-os többség, így nem kellett népszavazást tartani. A szükséges támogatást a *mainstream* pártok és a kereszténydemokraták mellett a Szocialista Néppárt biztosította, amely 1999-ben végleg kivette programjából az EU-ból való kilépést, támogatta a dokumentumot, mert az utat nyitott a bővítésnek (Lauring Knudsen 2008, 159).

2001-től kezdve a Dán Néppárt a kisebbségi jobbközép kormány külső támogatójává vált. Ezen együttműködés gyümölcsözőnek bizonyult: a DF képes volt megbízhatóan támogatni a kormányt tíz éven keresztül (Polgár 2011, 97). A 2004-es EP-választás komoly érvágást jelentett a dán euroszeptikus tömörülések számára (29. táblázat). Egyrészt az SF egyértelműen pro-EU párttá vált az ezredfordulót követően, másrészt

²⁴ 2000-ben Ausztriában bekerült a kormánykoalícióba a Jörg Haider által vezetett, bevándorlásellenes Szabadságpárt, amire válaszul az EU akkori 14 másik tagállama bojkottot hirdetett Ausztria ellen. Ez azonban több szempontból sem volt túl sikeres, inkább rontott az unió megítélésén.

29. táblázat. A legfontosabb dán pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től

	S	V	KF	RV	SF	DF	FB	JB	Euro-szkeptikus
1979	21,9	14,4	14,0	3,2	4,7	-	20,9	-	38,3
1984	19,4	12,4	20,8	3,1	9,2	-	20,7	-	34,7
1989	23,3	16,6	13,3	2,8	9,1	-	18,9	-	33,3
1994	15,8	18,9	17,7	8,4	8,5	-	10,3	15,2	37,0
1999	16,4	23,3	8,4	9,1	7,1	5,8	7,2	16,1	37,0
2004	32,6	19,3	11,3	6,3	7,9	6,8	5,1	9,0	21,0
2009	21,4	20,2	12,6	4,2	15,8	15,2	7,2	2,3	25,4
2014	19,1	16,6	9,1	6,5	10,9	26,6	8,0	-	37,6

Forrás: A Danmarks Statistik (Dán Statisztika) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszeptikus volt.

jelentősen visszaesett mind a Június Mozgalom, mind a Népi Mozgalom az EU Ellen támogatottsága. Ennek következtében az alkotmányszerződés sem szembesült volna komoly ellenállással, bár a dokumentumról végül sem parlamenti voksolást, sem népszavazást nem tartottak a francia és holland referendum eredménye miatt. A releváns pártok közül csak a Dán Néppárt és az Egységlista ellenezte, az SF belső szavazásán a tagok 64 százaléka támogatta azt (Crum 2007, 70–73).

A nizzaihoz hasonlóan a lisszaboni szerződésről sem kellett népszavazást tartani Dániában, mivel a *Folketing*ben csak a Dán Néppárt és az Egységlista képviselői voksoltak a ratifikáció ellen (27. táblázat). Jelezte ugyanakkor az Szocialista Néppárton belül meglévő euroszeptikus csoport jelenlétét, hogy a párt 23 képviselőjéből 3 szintén elutasította a dokumentumot. A volt szociálliberális és konzervatív politikusok által alapított Új Szövetség (NA) három képviselőjéből egy szavazta meg a szerződést, a másik kettő – az egyikük a párt akkor vezetője, Naser Khader, a másik pedig a tömörülést 2009 óta vezető Anders Samuelsen – nem vett részt a voksoláson. A párt 2008-ban Liberális Szövetségre (LA) változtatta a nevét, és a centrista pozícióból jobboldali liberális, libertárius és euroszeptikus álláspontok felé mozdult el. A fiskális paktumot már a DF és az EL mellett az LA sem támogatta (27. táblázat). A 2011-es választást követően balközép kormány alakult, amelynek már tagja lett a Szocialista Néppárt is.

A 2014-es EP-választás az euroszeptikusok előretörését hozta (29. táblázat). A Június Mozgalom ugyan a 2009-es EP-kudarc után feloszlott, a Népi Mozgalom azonban enyhén növelni tudta szavazatarányát 2009-hez képest. Az igazi meglepetést azonban az okozta, hogy a Dán Néppárt nyerte a voksolást. A párt elsősorban az unión belüli szabad mozgást kritizálta kampánya során, de hangsúlyozta, hogy vissza kell venni

szinte minden hatalmat az Európai Uniótól (Sørensen 2017, 137–138). A Liberális Szövetség is euroszeptikus kampányt folytatott: a párt szerint az EU eltávolodott a közös piactól, Dániának kontrollálnia kell a saját gazdaságát, és az uniónak nem szabad beleszólnia a munkaerőpiacba sem (i. m., 138). A Népi Mozgalom a megszokott érvek mentén szállt harcba a szavazatokért: ki kell lépni az Európai Unióból, hogy vissza lehessen adni a hatalmat a dán parlamentnek, ugyanakkor a mozgalom baloldali kötődését jelezte, hogy küzdeni kell a szegénység és a nagyvállalatok ellen is (uo.).

A 2015-ös parlamenti választáson a DF ugyan nem tudta megismételni az EP-n elért sikerét, de a győztes jobboldali blokk legerősebb pártjává vált. Ennek oka, hogy a párt vezetőjét, Thulesen Dahlt a választók kompetensnek látták gazdasági kérdésekben, ugyanakkor a párt a törzsbázis megőrzése érdekében a bevándorlásellenes és euroszeptikus retorikát ugyanúgy használta, ráadásul a választók is ellenségesebbé váltak az unióval szemben (Kosiara-Pedersen 2016, 874). A Dán Néppárt végül az egy párti jobboldali liberális (V) kisebbségi kormány külső támogatása mellett döntött. 2016-ban csatlakozott a kormányhoz a Konzervatív Néppárt és a Liberális Szövetség is.

2015 végén népszavazást tartottak arról, hogy Dánia teljes bel- és igazságügyi *opt-out*ját esetről esetre döntsék el. Erre azért volt szükség, hogy a megváltozott szabályok után is az Europol tagja maradjon az ország. A fontosabb pártok közül a DF, az LA és az EL – és természetesen az FB – kampányolt az *opt-out* teljes fenntartása mellett. Végül a szavazók 53 százaléka szintén elutasította a változtatást.

A dániai euroszepticismus nagyot változott az elmúlt évtizedek során. Míg az 1980-as évekig egyértelműen és szinte kizárólag a baloldalon voltak ellenséges attitűdök az integráció iránt, addig mára a jelenség sokkal inkább kötődik a jobboldalhoz. A nemzeti szuverenitás ugyanakkor szinte végig kulcskérdés volt a dán euroszeptikusok számára. Emellett a baloldali, antikapitalista, globalizációellenes érvek a Népi Mozgalom az EU Ellen nevű szervezetnél és az Egységlistánál továbbra is megtalálhatók, e két tömörülés ellenzi jelenleg Dánia EU-tagságát. A balközép pártok (S, RV) a mai napig rendelkeznek euroszeptikus csoporttal, ám ezt a szociálliberálisoknak sikerült a parlamenten kívülre szorítaniuk (Lauring Knudsen 2008, 158). A Szociáldemokratáknál a csoport problematikusabb, de a megosztottságot általában jól tudják menedzselni (Sitter 2001, 33).

A jobboldalon az euroszepticismus a Dán Néppárt felbukkanásával vált kulcsfontosságúvá. A párt szuverenitásalapú euroszeptikus. Az elmúlt években azonban a jobboldali blokkon belül a Liberális Szövetség is kritikus álláspontra helyezkedett. A párt bírálatai elsősorban már-már libertárius ideológiájából következnek: a túlszabályozottságra, a centralizáltságra és a bürokráciára fókuszálnak, de a nemzeti szuverenitás is fontos kérdés az LA számára.

3.9. Írország

Írország kimaradt a második világháborúból, a pártrendszer pedig a '30-as évek közepétől keveset változott az ország EK-csatlakozásáig. Mindkét meghatározó párt jobbközép irányultságú volt, a fő különbséget a sziget megosztottságának elfogadása jelentette. Míg a választásokat 1932 és 2011 között valamennyi alkalommal megnyerő *Fianna Fáil* elutasította az angol–ír szerződést, a *Fine Gael* elfogadta azt. A pártrendszer harmadik releváns tömörülése a Munkáspárt (LAB), ám a szociáldemokraták szavazataránya egyetlen alkalommal sem érte el a 20 százalékot, sőt előfordult, hogy a 10-et sem. A kisebb pártok az 1960-as évekre jelentéktelenné váltak.

Írország EK-csatlakozását mindkét nagy párt támogatta. Az egyetlen komoly ellenző a *Labour* volt (Gilland 2008, 121). A párt szerint az Európai Közösségek a gazdagok klubja volt, ahova nem való egy olyan szegény ország, mint Írország (Holmes 1996, 194). Ezenfelül a Munkáspárt elkötelezett híve volt az ír semlegesség fenntartásának is (Gilland 2004, 176). Az ír politikában ekkortájt nem túl jelentős, radikális baloldali elveket valló *Sinn Féin* (SF) is a csatlakozás ellen foglalt állást, mert az „imperialista” integráció a párt szerint sértette volna az ír szuverenitást és semlegességet, valamint gazdasági katasztrófához vezetett volna. Így a párt absztencionista politikájának megfelelően a népszavazás bojkottjára hívott fel (Maillot 2009, 560–563). A népszavazáson végül a választók 83 százaléka támogatta Írország csatlakozását.

Az 1980-as években több változás is történt a pártrendszerben. Egyrészt a *Sinn Féin* feladta absztencionizmusát, és elkezdett indulni a választásokon. Másrészt a radikális baloldal is megerősödött a kommunista ideológiát valló Munkások Pártja (WP)²⁵ megjelenésével. A WP szerint az EU kapitalista projekt, de a tagságot nem utasították el. Emellett a *Fianna Fáil*-ból kivált a Progresszív Demokraták (PD) elnevezésű liberális párt, amely a *Labour*-t megelőzve harmadik erővé tudott válni az 1987-es választáson. Az évtized végén pedig megszerezte első parlamenti mandátumát a Zöld Párt (GP) is. A fenti tömörülések közül a *Sinn Féin* és a Zöld Párt tekinthető euroszkeptikusnak. Míg előbbi a szuverenitásalapú és az antikapitalista érveket kombinálta, utóbbi – szembekerülve az integráció egész intézményrendszerével, a *polity*-vel (Bolleyer–Panke 2009, 545) – az EK demokratizálását és decentralizációját követelte leginkább (Bolleyer 2010, 609).

Az Egységes Európai Okmány kapcsán a Munkáspárt megosztott volt, ami elmozdulást jelentett az integrációellenes álláspont felől, amelyet a párt az 1970-es években képviselt. A *Labour* elsősorban szocialista és nacionalista alapon bírálta a dokumentumot, ám röviddel annak elfogadása után integrációpárti fordulatot hajtott végre (Gilland

²⁵ Mind a *Labour Party*, mind a *Workers' Party* helyes fordítása Munkáspárt. Ugyanakkor zavaró lenne ugyanazt a nevet mindkét pártra alkalmazni, ezért éltem a *Workers' Party* esetében a Munkások Pártja elnevezéssel.

30. táblázat. A fontosabb ír pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	EEO	MSZ	ASZ	NSZ	EA	LSZ	FP
FF	+	+	+	+	+	+	+	+
FG	+	+	+	+	+	+	+	+
LAB	-	+*	+	+	+	+	+	+
SF	-	-	-	-	-	-	-	-
GP	/	-	-	-	-	0	+	0
PD	/	+	+	+	+	+	+	/
DL	/	/	-	+	/	/	/	/

Forrás: Gilland 2004 és a Dáil jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

2008, 121). Az egyetlen parlamenti tömörülés, amely teljes egészében a dokumentum ellen kampányolt a népszavazáson, a Munkások Pártja volt (Holmes 1996, 194). A dokumentumot végül a voksok 70 százalékának támogatásával fogadták el.

A maastrichti szerződést a Munkások Pártja, a *Sinn Féin* és a Zöld Párt mellett a WP-ből kivált Demokratikus Baloldal (DL) ellenezte. A DL ugyan proeurópai pártként definiálta magát, ám a dokumentumról az volt a véleményük, hogy nem az van benne, amit a párt Európától várna (i. m., 195). A népszavazáson végül 69-31 arányban támogatták a választók a szerződést. A '90-es években a Progresszív Demokraták többször is kritizálták az EU túlszabályozottságát (Gilland 2008, 121), az évezred végére pedig a fokozatosan erősödő *Sinn Féin* kritikái is szofisztikáltabbak lettek annak érdekében, hogy ne tűnjön túlságosan euroszeptikusnak, de megkülönböztesse magát a többi párttól (Maillet 2009, 566).

Az amszterdami szerződést – a maastrichtihez hasonlóan – a radikális baloldali pártok és a zöldek utasították el (30. táblázat), ugyanakkor az érvényesen szavazóknak már csak 62 százaléka támogatta az integráció mélyítését. Nem sokkal később, a 2000-es uniós költségvetés kapcsán az akkori Ahern-kormány – az FF és a PD koalíciója – és az Európai Bizottság között nézeteltérés alakult ki (Gilland 2008, 121). Később McCreevy pénzügyminisztert megróttá a Bizottság az ír költségvetésért, mire McCreevy néhány hónap múlva az egészséges demokrácia jelének nevezte azt, hogy az írek népszavazáson utasították el a nizzai szerződést (Hayward–Fallon 2009, 493). Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy ezek a nézeteltérések a *Fianna Fáil* és az uniós intézmények között közpolitikai (*policy*) jellegűek voltak, semmiképpen nem szabad euroszeptikusnak tekinteni azokat. Az FF nem támogatja a föderális EU-t, a nemzetállamok Európai Uniója mellett van (i. m., 504), viszont minden mélyítés mellett kiállt eddig.

A nizzai szerződésről szóló 2001-es referendum során a dokumentum ellen a zöldek és a *Sinn Féin* voltak (illetve a kisebb radikális baloldali pártok). Utóbbiak elsősorban

31. táblázat. A legfontosabb ír pártok alsóházi választási eredményei 1977-től

	FF	FG	LAB	SF	GP	Euroszkeptikus
1977	50,6	30,5	11,6	–	–	14,2
1981	45,3	36,5	9,9	–	–	15,3
1982. II.	47,3	37,3	9,1	1,0	–	13,1
1982. XI.	45,2	39,2	9,4	–	0,2	13,7
1987	44,2	27,1	6,5	1,9	0,4	6,9
1989	44,2	29,3	9,4	1,2	1,5	8,7
1992	39,1	24,5	19,3	1,6	1,4	6,8
1997	39,3	28,0	10,4	2,6	2,8	10,7
2002	41,5	22,5	10,8	6,5	3,9	11,7
2007	41,6	27,3	10,1	6,9	4,7	8,2
2011	17,5	36,1	19,5	9,9	1,9	13,9
2016	24,4	25,5	6,6	13,9	2,7	24,4

Forrás: Az ElectionsIreland adatai alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

a szuverenitás és a semlegesség további csorbulásával érveltek (Maillot 2009, 567), ugyanakkor az EU-s támogatásokból rendkívül sokat profitáló írek joggal félték attól, hogy a keleti bővítéssel a strukturális alapokból kevesebb pénzhez fognak jutni. A szerződést végül csak 2002-ben, egy megismételt népszavazáson sikerült elfogadtatni, miután gyakorlatilag alkotmányos garanciát vállalt a kormány arra nézve, hogy az ország nem fogja feladni semlegességét az unió mélyítésekor sem.

Az ezredfordulót követően a Zöld Párt fokozatosan elkezdte újraorientálni magát európai kérdésekben annak érdekében, hogy kormányképesé váljon (Taggart–Szczerbiak 2013, 26). Ennek egyik első jele volt, hogy az alkotmány szerződést már nem ellenezték: a párt mellette volt az ötletnek és a demokratikus eljárásnak (Konvent), de a végső dokumentum jó néhány aspektusát kritizálták (Bolloyer–Panke 2009, 551–552). Az egyetlen releváns párt, amely ellenezte az európai alkotmányt, a *Sinn Féin* volt (Crum 2007, 70), népszavazásra ugyanakkor – a francia és holland elutasítás miatt – már nem került sor.

A 2007-es választásokat követően a Zöld Párt elérte célját, tagja lett Bertie Ahern (FF), majd Bran Cowen (FF) kormányának. A lisszaboni szerződést a GP elvileg támogatta (Taggart–Szczerbiak 2013, 26), ugyanakkor a párt belső szavazásán a szükséges kétharmad helyett a tagság 63 százaléka volt csak mellette, így a zöldeknek nem volt hivatalos álláspontja a ratifikáció kérdésében (Quinlan 2009, 108). Ettől kezdve azonban a párt nem tekinthető euroszeptikusnak, noha a semlegesség védelmét és

az európai szintű környezetvédelmi politikát továbbra is kulcskérdésként kezelték (Bolleyer–Panke 2009, 550). A reformszerződésről szóló 2008-as népszavazáson a *Sinn Féin* volt az egyetlen parlamenti párt, amely „nem”-re buzdította a szavazókat, mivel a párt szerint csak így lehetett megvédeni a semlegességet és a szuverenitást, emellett az SF szociálisabb Európát szeretett volna (Maillot 2009, 568). Több független parlamenti és EP-képviselő is ellene volt a dokumentumnak, így például az EP-ben az euroszeptikus Függetlenség/Demokrácia nevű képviselőcsoportban ülő Kathy Sinnott is, aki szerint Írország a ratifikációval elveszítené európai biztosát (Quinlan 2009, 109). A legfontosabb ellenző azonban a Declan Ganley által vezetett, Libertas nevű szervezet volt, amely a szerződés kapcsán arra hívta fel a figyelmet, hogy az EU működése nem demokratikus és átláthatatlan, Brüsszelből pedig beavatkozhatnak az adópolitikába is (Quinlan 2009, 109). A legfontosabb ellenérvek tehát a nemzeti szuverenitáshoz, a gazdasághoz (különösen az agrárszektorhoz), az ír biztos elvesztésének lehetőségéhez és morális kérdésekhez (abortusz, eutanázia) kapcsolódtak (i. m., 110–112). Meglepetésre az érvényesen szavazók több mint 53 százaléka adott le „nem” szavazatot.

A szerződés elutasítása után a kormány elkezdte újratárgyalni a feltételeket, ám közben kezelnie kellett a 2008 őszen kitört gazdasági válságot is, amely szintén komolyan érintette az országot. A reformszerződés ratifikációja a 2009-es európai parlamenti választáson is fontos témává vált Írországban. A legfontosabb, hogy a Libertas²⁶ párttá szerveződött, és elindult a megmérettetésén. Ganley próbálta szélesíteni a párt profilját a lisszaboni szerződés ellenzésén túl is, nagy médiafigyelmet is kapott, de nem választották meg (Quinlan 2010, 293). Emellett elindult Patricia McKenna korábbi zöld EP-képviselő, a párt euroszeptikus szárnyának egyik vezető személyisége is függetlenként. McKenna a kormányzati részvétellel való elégedetlenségével indokolta ezt a lépést (Bolleyer 2010, 618), ugyanakkor egyértelmű, hogy nem értett egyet a Zöld Párt irányváltásával az európai integráció kérdésében. Fontos változás volt, hogy a *Fianna Fáil* az Unió a Nemzetek Európájáért (UEN) csoport helyett a Liberálisok és Demokraták Szövetsége Európáért (ALDE) frakcióhoz csatlakozott a választás után annak ellenére, hogy a párt egyértelműen konzervatívnak tekinthető. Emellett változás volt, hogy nem a UEN felé elkötelezett Brian Crowley, hanem Pat Gallagher lett a delegáció vezetője (Hayward–Fallon 2009, 504). Meglepetést jelentett, hogy a *Sinn Féin* nem tudott mandátumot szerezni, sikerült viszont a trockista Szocialista Pártnak (SP). A párt nem támogatja a kilépést, de alapjaiban más EU-t képzel el (Gilland 2008, 128–129). Októberben végül az újratárgyalt feltételek mellett a választók elfogadták a lisszaboni szerződést is.

²⁶ A Libertas európai szinten fontos euroszeptikus szövetséggé kívánt válni, több országban is indult ilyen névvel lista a 2009-es EP-választáson, ám végül csak Philippe de Villiers-t, a Franciaorszáért Mozgalom vezetőjét választották meg Libertas-színekben.

32. táblázat. A legfontosabb ír pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től

	FF	FG	LAB	SF	GP	Euroszeptikus
1979	36,7	33,1	14,5	–	–	23,9
1984	39,2	32,2	8,4	4,9	0,5	21,4
1989	31,5	21,6	9,5	2,1	3,7	16,7
1994	35,0	24,3	11,0	3,0	7,9	16,3
1999	38,6	24,6	8,7	6,3	6,7	11,1
2004	29,5	27,8	10,6	11,1	4,3	24,9
2009	24,1	29,1	13,9	11,2	1,9	22,7
2014	22,3	22,3	5,3	19,5	4,9	34,4

Forrás: Az ElectionsIreland adatai alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

A válság mélyülésével Írország végül is mentőcsomagra szorult. A *bailout*ot a *Sinn Féin* és a radikális baloldali pártok ellenezték, mivel úgy vélték, hogy az EU technokrata módon, német érdekek mentén cselekszik (FitzGibbon 2016, 34). A 2011-es alsóházi választásra a *Fianna Fáil* támogatottsága összeomlott (31. táblázat), a zöldek pedig minden mandátumukat elvesztették. Az új kormány Enda Kenny (FG) vezetésével, a *Fine Gael* és a Munkáspárt részvételével alakult meg. A pénzügyi és adósságválság az Európai Unió vezető politikusait arra ösztönözte, hogy a gazdasági integrációt mélyítsék tovább. Ennek egyik eszköze lett volna a fiskális paktum, amely azonban nem lett az uniós joganyag része, mivel David Cameron brit és Petr Nečas cseh miniszterelnök nem írta alá. Írország ugyanakkor 2012-ben népszavazáson ratifikálta a dokumentumot. A paktum mellett volt a *Fianna Fáil*, a *Fine Gael* és a *Labour*, míg a *Sinn Féin*, a Szocialista Párt és a 2011-es választáson szintén mandátumhoz jutó Emberek a Profit Előtt Szövetség (PBPA) ellenezte azt (Costello 2014, 460). Az FF és a kormánypártok a gazdasági talpra állás egyik feltételének tartották a fiskális paktumot, míg az ellenzők szerint ez újabb megszorításokat jelentett (i. m., 462).

A 2014-es EP-választáson ugyan a *Fianna Fáil* kapta a legtöbb első preferenciás szavazatot, mégis kizárólag Crowley tudott mandátumot szerezni. Crowley, aki ellenezte a párt csatlakozását az ALDE-frakcióhoz, a brit konzervatívok által dominált Európai Konzervatívok és Reformerek (ECR) csoportjához csatlakozott. A legtöbb mandátumot a *Fine Gael* gyűjtötte (4), a *Sinn Féin* (3) viszont komoly áttörést ért el (32. táblázat), illetve a 11 mandátumból hármat is független jelöltek szereztek, köztük az Európai Uniót radikális baloldali érvekkel támadó Luke Flanagan.

A 2016-os alsóházi választáson az FF-nek sikerült valamelyest visszaszereznie nagypárti státusát, noha a győztes ismét az FG lett. A két nagy párt végül megállapodott a

kisebbségi *Fine Gael*-kormány támogatásáról. Az euroszeptikus pártok tovább erősödtek (31. táblázat), a *Sinn Féin* harmadik erővé tudott válni, arra helyezve a kampányban a hangsúlyt, hogy a párt a megszorításokat elutasítók vezető ereje (Little 2017, 482). Mindeközben a Szocialista Pártból kinövő Megszorításellenes Szövetség (AAA) – amely ma már a Szolidaritás nevet viseli – és a PBPA választási koalíciója is jól szerepelt, valamint számos euroszeptikus független képviselő is bekerült a *Dáil*-ba.

Érdekes megfigyelni a Brexit hatását a *Sinn Féin* euroszepticismusára. A párt a maradás mellett kampányolt Észak-Írországbán, ugyanakkor a brit népszavazás eredménye után euroszepticismusa megváltozni látszik. A tisztán baloldali, megszorításellenes érvek természetesen megvannak, de az északír békefolyamat felé való elmozdulás világosan látszik az SF politikájában (FitzGibbon 2016, 36).

Az ír euroszepticismus szinte kizárólag a baloldalhoz, sőt a Munkáspárt 1980-as évek közepén végbement irányváltása óta a radikális baloldalhoz kötődik. Ennek ellenére nem lehet azt állítani, hogy a globalizációkritikus, antikapitalista és pacifista érvek dominálnák ezen pártok kritikáit. Természetesen komoly hangsúlyt kapnak, ugyanakkor a legfontosabb euroszeptikus tömörülés, a *Sinn Féin* bírálatai ennél jóval összetettebbek. Egyrészt a párt nacionalista jellegéből fakadóan a nemzeti szuverenitás – és részben a semlegesség – védelme is kiemelt szerepet kap, másrészt a szuverenitásalapú euroszeptikus indokok mellett megjelenik a demokráciaalapú érvkészlet is.

Nyilvánvalóan új fejezetet jelentett az írországi euroszepticismus történetében a 2008-ban kitört gazdasági válság. Ez ugyanis az érveket a „hagyományos” indokok felől a megszorításellenesség felé terelte. A jelenség lehetőséget biztosított a *Sinn Féin* mellett más radikális baloldali pártok előretörésének is, noha a legfontosabb írországi euroszeptikus tömörüléssé a 2000-es évekre az SF nőtte ki magát.

3.10. Görögország

Görögország politikai fejlődésében egyértelmű cezúrát jelentett a katonai junta 1967 és 1974 között. Azt azonban nem lehet mondani, hogy az ország a katonai hatalomátvétel előtt nem közeledett volna az euroatlanti integrációhoz. 1952-ben NATO-tag lett, majd 1962-ben társulási egyezményt kötött az Európai Gazdasági Közösséggel. Az egyezményt az akkor kormányzó jobboldali Nemzeti Radikális Unió (ERE) és a főbb ellenzéki pártok, így a Centrum Unió (EK) és a Haladó Párt (KP) is támogatta. Csupán a radikális baloldalhoz kötődő Egyesül Demokratikus Baloldal (EDA) ellenezte, mivel az a párt szerint kapitalista dokumentum volt, és az EDA egyébként is elutasította a nyugati blokkhoz való tartozást (Verney 2011, 54).

A junta után úgy tűnt, a régi politikai blokkok újjá fognak tudni éledni. Az ERE vezetője, Konsztantinosz Karamanlisz 1974-ben megalapította a jobbközép Új Demokráciát (ND), amely megnyerte az 1974-es választást, míg a legnagyobb ellenzéki párt

33. táblázat. A fontosabb görög pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	EEO	MSZ	ASZ	NSZ	EA	LSZ	FP
PASZOK	-	+	+	+	+	+	+	+
ND	+	+	+	+	+	+	+	+
KKE	-	-	-	-	-	-	-	-
SZIRIZA	+	-	+	0	0	-	-	-
LAOSZ	/	/	/	/	-	/	-	-
ANEL	/	/	/	/	/	/	/	-
DIMAR	/	/	/	/	/	/	/	-

Forrás: A Vouli ton Ellínon (Görög Parlament) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

az újjraalapított Centrum Unió lett. Ugyanakkor az EK-t a junta előtt vezető Geórgiosz Papandreu fia, Andreasz Papandreu saját pártot alapított Pánhellén Szocialista Mozgalom (PASZOK) néven. A párt egyértelműen balra állt a Centrum Uniótól, ugyanakkor nacionalista irányultsága is volt. Fontos szerephez jutott az új demokratikus rendszerben a Görögországi Kommunista Párt (KKE), amelynek a '68-as prágai tavasz után a szovjetekkel szakítani kívánó szárnya létrehozta a Belső KKE-t (KKE-esz). Ez utóbbi eurokommunista ideológiát követett, szemben a KKE keményvonalas kommunistáival. A két párt – és a junta után újjraalapított EDA – végül szövetségben indult az első választáson.

Az 1974-es és az 1977-es választáson is abszolút többséget szerzett az EK-csatlakozás iránt elkötelezett Új Demokrácia. Ugyanakkor a szintén integrációpárti Centrum Unió, amely a Demokratikus Centrum Uniójának (EDIK) egyik alapítója lett 1976-ban, veszített támogatottságából, a váltópárti pozíciót a PASZOK foglalta el. A szocialisták kevésbé voltak lelkesek az európai integráció iránt, mivel az szerintük kapitalista volt, illetve az ország is veszített volna a tagsággal a szuverenitásából. Ráadásul az EK-tagság nem volt kompatibilis a párt által hangoztatott „nemzeti út a szocializmushoz” koncepciójával (Verney 2011, 57). A KKE szintén a csatlakozás ellen volt, mivel a párt követte a moszkvai irányvonalat, ellentétben a kisebb nacionalista pártokkal, amelyek viszont pro-EK álláspontra helyezkedtek (i. m., 56).

A csatlakozásról szóló, 1979-ben megtartott parlamenti szavazást a PASZOK és a KKE is bojkottálta (Panagiotarea 2013, 34). Görögország 1981-ben csatlakozott az Európai Közösségekhez. Éppen időben, ugyanis az az év októberében megtartott parlamenti és EP-választást nagy fölénnyel nyerte a Papandreu vezette PASZOK (34. táblázat). Papandreu ugyanis úgy vélte, Görögország a görögöké kell legyen, a tagság elutasítását pedig jó eszköznek látta arra nézve, hogy megkülönböztesse magát az Új Demokráciától (Vasilopoulou 2013, 158–159). A párt euroszkepticizmusa sajátos módon kombinálta a baloldali, olykor antikapitalista attitűdöket a nemzeti

szuverenitás, a területi integritás, sőt Ciprus ügyével is (Verney 1996, 175). A KKE-esz eurokommunista ideológiát követett (Tsakatika–Eleftheriou 2013, 83), így nem tekinthető ez idő tájt euroszkeptikusnak.

Az első Papandreu-kormány nem tudott utólag népszavazást kiírni az EK-tagságról, hiába szeretett volna (Verney 2011, 61). Ugyanakkor euroszkepticizmusát jól jelzi, hogy 1981 és 1985 között számos alkalommal élt a nemzeti vétóval az Európai Politikai Együttműködésen (EPC) belül (i. m., 64). Az 1984-es EP-választáson mandátumhoz jutott a junta számos vezetőjét felvonultató Nemzeti Politikai Unió (EPEN), amely azonban nem volt az EK-tagság ellen (i. m., 63).

Az 1985-ös választást követően – a realitásokhoz igazodva – lassan elmozdult a PASZOK a pro-EK álláspont felé. Papandreu 1985-ben kiharcolta az Integrált Mediterrán Programokat (IMP), ezután pedig bejelentette, hogy megéri tagnak maradni az EK-ban, noha előtte a spanyol és portugál csatlakozás vétójával fenyegetőzött (Verney 1996, 178). Az Egységes Európai Okmányt a kormányfő támogatta, mivel rengeteg pénz áramlott az országba az integráció hatására, és nem elhanyagolható tényező az európai szocialisták szocializációs hatása sem (i. m., 176–177). Innentől kezdve a PASZOK egyértelműen integrációpárti tömörülésnek tekinthető. Mindeközben az ND-ben egy belső konfliktus után pártszakadás történt 1985-ben, számos képviselő elhagyta a pártot, és megalapította a Demokratikus Megújulást (DIANA), amely azonban – noha képes volt mandátumhoz jutni a későbbi választások során – nem tudott komolyabb sikereket elérni. A DIANA – az ND-hez hasonlóan – pro-EK állásponton volt (Verney 2011, 63).

Az évtized végére átalakulni látszott a görög politika. Egyrészt az Új Demokrácia ismét választást tudott nyerni, noha nem szerzett abszolút többséget sem a 1989. júniusi, sem a novemberi voksoláson, ez csupán az 1990-esen sikerült. Másrészt a KKE a – szétszakadó KKE-esz többségéből megalakult – Görög Baloldal (EAR) nevű párttal és más kisebb baloldali tömörülésekkel létrehozta a Baloldali és Haladó Koalíciót (SZIN). Ehhez egyrészt az kellett, hogy a kommunista párt euroszkepticizmusa puhuljon, másrészt viszont az, hogy az eurokommunisták is kritizálják az integrációt. A SZIN mint pártszövetség így az európai együttműködés kérdésében arra az álláspont-ra helyezkedett, hogy az EK-t belülről kell progresszív irányba megváltoztatni (Verney 2011, 62). Mindamellet a szövetség az ND koalíciós partnere volt 1989–90-ben, ugyanakkor a KKE euroszkepticizmusa nem ezért puhult, ez már a SZIN megalakítása előtt megtörtént. A keményvonalas kommunisták által vezetett KKE végül egy pártszakadást követően, 1991-ben kilépett a SZIN-ből, és ismét kemény euroszkeptikussá vált (Verney 2011, 68), míg a kommunista párt mérsékeltebb szárnya a többi baloldali tömörüléssel egyesülve párttá alakította a SZIN-t.

A maastrichti szerződést természetesen ellenezte a KKE, amely kilépett volna Görögországot az integrációból (Taggart 1997, 7). A párt úgy látta ugyanis, hogy a német nagyvállalatok gyarmatosítják Görögországot (Bell 1996, 229), az EU pedig kapitalista, háborús érdekeket és monopóliumokat szolgál (March 2011, 54). Ekkor

figyelhető meg először komolyabban Görögországban a „gyarmatosító EU” érvelés, amely később a görögországi euroszkepticizmus egyik meghatározó elemévé vált. A SZIN ugyanakkor támogatta a dokumentum ratifikációját (33. táblázat).

1993-ban Konsztantinosz Micotakisz miniszterelnök menesztette Antonisz Szamarasz külügyminisztert utóbbinak a macedón névvitában elfoglalt túl kemény álláspontja miatt. Szamarasz válaszul elhagyta pártját, és megalapította a Politikai Tavasz (POLAN) nevű tömörülést. Ez azt jelentette, hogy a kormány kisebbségbe került a parlamentben. Az 1993-as előre hozott választáson az ND vereséget szenvedett a PASZOK-tól, a pro-EU POLAN (Verney 2011, 71) viszont bejutott a törvényhozásba. Az 1994-es EP-választáson viszont Szamarasz pártja már euroszkeptikus üzenetekkel és a De Gaulle-i nemzetek Európája koncepcióval kampányolt. Később tartózkodott az amszterdami szerződésről szóló EP-szavazáson is, euroszkepticizmusát azonban az 1999-es EP-választásra elhagyta (uo.).

A schengeni egyezmény ratifikálása kisebb problémákat okozott, miután mindkét nagy párton belül számos képviselő ellenezte azt (i. m., 67). 1995-ben a PASZOK-ot is elhagyta egy csoport, amely a párt eredeti irányultságához kívánt visszatérni. A Demokratikus Szociális Mozgalom (DIKKI) puha euroszkeptikus pártnak tekinthető, a maastrichti szerződést neoliberalisnak tartotta, és visszaállította volna a nemzeti vétókat is (i. m., 69). A DIKKI végül bekerült a parlamentbe az 1996-os választáson, akárcsak a SZIN, kiesett viszont a POLAN. A SZIN továbbra is az integráció mellett volt, ugyanakkor a megvalósulónál demokratikusabb és szociálisabb Európai Uniót szeretett volna (March 2011, 55). Ugyanakkor a párt egyértelműen euroszkeptikus irányba indult el a maastrichti szerződést követően. Az amszterdami szerződésnél már megosztott volt, a párton belül a ratifikációt támogatók kisebbségbe szorultak, ezért a SZIN képviselői végül tartózkodtak a szavazásnál (Verney 2011, 69).

A nizzai szerződésnél a képlet hasonló volt, azzal a megkötéssel, hogy az amszterdami szerződés ratifikációjakor tartózkodó DIKKI ekkor (2002) már nem volt parlamenti párt. A KKE és a SZIN is a bővítés ellen volt (Halikiopoulou et al. 2012, 521), ugyanakkor utóbbi párton belül még mindig erős volt a pro-EU szárny. Emellett elutasította a szerződést Georgiosz Karacaferisz, aki 2000 őszén hagyta el az Új Demokráciát, hogy megalapítsa a Népi Ortodox Tömörülés (LAOSZ) nevű radikális jobboldali pártot, amely a nemzetek Európája koncepcióját vallotta magáénak (Mudde 2007, 168).

A 2004. tavaszi parlamenti választásokra a SZIN több kisebb tömörüléssel együtt létrehozta a Radikális Baloldali Koalíció (Sziriza) nevű pártszövetséget. A szövetségben belül ellentétek voltak az európai integrációhoz való viszony kapcsán, amelyek végül oda futottak ki, hogy a koalíció euroszkeptikus lett (March 2011, 55). A választáson az Új Demokrácia abszolút többséget szerzett, Kosztasz Karamanlisz alakított kormányt, a PASZOK és a KKE mellett pedig csak a Sziriza tudta átlépni a küszöböt (34. táblázat). Nem így a 2004. júniusi EP-választáson – amelyen a SZIN ismét önállóan indult –, amikor is a négy parlamenti párt mellett mandátumhoz jutott a LAOSZ is.

34. táblázat. A legfontosabb görög pártok parlamenti választási eredményei 1977-től

	ND	PASZOK	KKE	Sziriza	LAOSZ	KhA	ANEL	Euro-szkeptikus
1977	38,9	23,6	8,7	2,5	–	–	–	32,4
1981	35,9	48,1	10,9	1,4	–	–	–	59,0
1985	40,8	45,8	9,9	1,8	–	–	–	55,8
1989. VI.	45,9	40,6	10,0	ld. KKE	–	–	–	10,4
1989. XI.	46,2	40,7	11,0	ld. KKE	–	–	–	11,6
1990	46,9	38,6	10,3	ld. KKE	–	–	–	11,1
1993	39,3	46,9	4,5	2,9	–	–	–	7,6
1996	38,1	41,5	5,6	5,1	–	0,1	–	18,7
2000	42,7	43,8	5,5	3,2	–	–	–	11,5
2004	45,4	40,6	5,9	3,3	2,2	–	–	13,1
2007	41,8	38,1	8,2	5,0	3,8	–	–	17,0
2009	33,5	43,9	7,5	4,6	5,6	0,3	–	18,1
2012. V.	18,9	13,2	8,5	16,8	2,9	7,0	10,6	45,8
2012. VI.	29,7	12,3	4,5	26,9	1,6	6,9	7,5	47,4
2015. I.	27,8	4,7	5,5	36,3	1,0	6,3	4,8	54,5
2015. IX.	28,1	6,3	5,6	35,5	–	7,0	3,7	54,5

Forrás: Az Ypourgeio Eszoterikón (Belügyminisztérium) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszeptikus volt.

Az alkotmányserződést mind a KKE, mind a Sziriza, mind pedig a LAOSZ ellenzte. A kommunisták azért utasították el, mert kapitalistának látták az egész integrációt, a Sziriza a dokumentum neoliberais jellegét bírálta, a LAOSZ pedig a nemzeti szuverenitás átadását ellenzte (Gemenis–Dinas 2010, 191). A 2007-es választás kampányában a LAOSZ már az euróról is népszavazást szeretett volna (Verney 2011, 71). A lisszaboni szerződést a KKE és a LAOSZ mellett a Sziriza képviselői is elutasították (33. táblázat), ugyanakkor a szövetségben még volt nyoma a SZIN integrációparti attitűdjének: négy képviselője is hiányzott a parlamenti szavazásról pontosan azért, hogy ne kelljen nemmel voksolniuk (Halikiopoulou–Vasilopoulou 2014, 287).

A görögországi euroszepticismus átalakulása és megerősödése egyértelműen a 2008-ban kirobbant gazdasági válsággal kezdődött. A 2009-es előre hozott parlamenti választást a PASZOK nyerte, Geórgiosz Papandreu alakított kormányt. 2010-ben Görögország pénzügyi mentőcsomagért folyamodott, mivel a kormány nem volt képes a kölcsönök visszafizetésére. Májusban részben az Európai Bizottság, részben az IMF, részben pedig az Európai Központi Bank (EKB) – a három szervezet közkeletű

elnevezése a trojka – hitelt biztosított az ország számára. Ugyanakkor többek között az államháztartás rendbetételét, strukturális reformokat, privatizációt és a közkiadások csökkentését követelték, ami komoly megszorító intézkedéseket vont maga után. A pártrendszeren belül a legfontosabb törésvonallá a hitelezőkkel aláírt egyetértési memorandumhoz, vagyis a *bailout*okhoz való viszony vált, de a közös valuta megtartását a legtöbb párt továbbra is támogatta (Dinas–Rori 2013, 278).

2010 júniusában a memorandumot elutasító SZIN pro-EU, ám mentőcsomag-ellenes szárnya elhagyta a pártot, és megalapította a Demokratikus Baloldal (DIMAR) nevű tömörülést (i. m., 275). A PASZOK mellett a LAOSZ támogatta a *bailout*ot, az ND és a DIMAR igyekezett semleges pozíciót felvenni, míg a Sziriza és a KKE – akárcsak a 2010-es athéni választásokon jól szereplő szélsőjobboldali Arany Hajnal – ellenezte azt (Katsanidou–Otjes 2016, 270). Utóbbi párt az euróövezethez való csatlakozást is hibának tartotta (Ellinas 2015, 4). 2010 novemberében az Új Demokrácia kizárta Dora Bakojannisz korábbi külügyminisztert, amiért a hitelmegállapodás mellett szavazott. Bakojannisz nem sokkal később megalapította a liberális irányultságú Demokratikus Szövetséget (DISZI).

A megszorító intézkedéseket azonban a PASZOK-on belül sem támogatta minden képviselő, a kormány parlamenti többsége fokozatosan csökkent. 2011-ben Papandreu népszavazást kívánt kiírni a szigorú feltételekről, ám végül visszakozott, és Lukasz Papademosz volt jegybankelnök alakított koalíciós kormányt a PASZOK, az ND és a LAOSZ részvételével (Teperoglou et al. 2015, 336), míg a DIMAR a memorandumot elutasítók oldalára állt (Katsanidou–Otjes 2016, 276). 2012 elején az Új Demokrácia megszorításellenes szárnya kilépett a pártból, és létrehozta a Független Görögök (ANEL) nevű tömörülést, amely memorandumellenes pártként definiálta magát (Dinas–Rori 2013, 277). Februárban a népszerűségéből veszítő LAOSZ kilépett a kormányból.

Végül a 2011 vége óta esedékes előre hozott választást 2012 májusában tartották meg. A késői dátum oka az volt, hogy a Papademosz-kormánynak időre volt szüksége, hogy a megszorító intézkedéseket keresztülvigye a parlamenten. Emellett márciusban – az ND, a PASZOK és a DISZI, valamint néhány független képviselő támogatásával – a törvényhozás elfogadta a fiskális paktumot is, amelyet mind az ekkor már ismét ellenzéki LAOSZ, mind a KKE, mind a Sziriza, mind pedig a két új megszorításellenes tömörülés, a DIMAR és az ANEL ellenezett (33. táblázat). A választás a görög pártrendszer teljes átrendeződését hozta (34. táblázat). Egyetlen lista sem érte el a 20 százalékos támogatottságot. A végül legtöbb szavazatot kapó ND és különösen a PASZOK támogatottsága is összeomlott, míg a legerősebb memorandumellenes tömörüléssé az Alekszisz Ciprasz vezette Sziriza vált. Kiesett a parlamentből a LAOSZ, amelynek szavazói a promemorandum attitúd miatt büntették a pártot, és szavaztak rengetegen ezért az Arany Hajnalra (Halikiopoulou–Vasilopoulou 2014, 287), és nem sikerült átlépnie a küszöböt a DISZI-nek sem. Bejutott ugyanakkor a KKE mellett

három másik *bailout*ot elutasító párt is: az ANEL, a DIMAR és az Arany Hajnal. Valamennyi megszorításellenes pártnál – így a Sziriza és a KKE esetében is – fontos szerepet játszott a nacionalizmus, a nemzeti szuverenitás védelme is (Halikiopoulou et al. 2012). A parlamentben 149 képviselő (ND, PASZOK) támogatta a trojka által követelt intézkedéseket, 151 viszont nem. Ugyanakkor a megszorításokat elutasító pártok koalíciója lehetetlennek bizonyult, hiszen – többek között – a még mindig keményvonalas kommunista ideológiát valló KKE és a nyíltan a második világháború előtti metaxista rendszerrel szimpatizáló Arany Hajnal közötti különbségek nyilvánvalóan áthidalhatatlanok voltak.

Új választást írtak ki 2012 júniusára. A második választás előtt a Sziriza tagszervezetei döntöttek az egyesülésről és arról, hogy a koalíció ezentúl pártként működik tovább. Erre azért volt szükség, mert a görög választási rendszerben a legtöbb szavazatot kapó párt automatikusan 50 pluszmandátumhoz jut, erre azonban koalícióként a Sziriza nem lett volna jogosult. A júniusi választást is az Új Demokrácia nyerte megnövekedett szavazataránnyal, ugyanakkor a Sziriza is több szavazatot kapott, mint májusban (34. táblázat). Ugyanaz a hét párt lépte át a küszöböt, az elveszett szavazatok aránya azonban radikálisan csökkent. A memorandum pártoknak sikerült többséget szerezniük, így Antonisz Szamarasz ND-vezető – aki a '90-es években a Politikai Tavasz vezetője volt – alakított kormányt. Az ND-hez és a PASZOK-hoz végül a DIMAR is csatlakozott, stabil kormánytöbbséget hozva létre. Utóbbi párt azonban nem volt túl kiszámítható partner, több alkalommal sem szavazta meg a különböző megszorító intézkedéseket (igaz, nem is voksolt ellenük). A párt végül a görög rádiótól és televíziótól való tömeges elbocsátások miatt lépett ki a koalícióból 2013 nyarán. A megszorításokat valamennyi ellenzéki párt bírálta: a Sziriza elzárkózott minden együttműködéstől a memorandumot támogató pártokkal, míg a jobboldali ellenzék – Arany Hajnal, ANEL és a parlamenten kívüli LAOSZ – szerint a kormány és a hagyományos pártok aláásták a görög szuverenitást (Dokos et al. 2013, 8). Az Arany Hajnal, amelynek vezetői 2013-ban börtönbe kerültek, nem követelte direktben a kilépést, de a párt szerint az EU-tagság az agrárium és az ipar megsemmisüléséhez vezetett (Ellinas 2013, 552).

A 2014-es EP-választásokat a Sziriza igyekezett a memorandumról való népszavazással alakítani, maga Ciprasz pedig az Európai Baloldal Pártjának bizottságielnökjelöltje volt (Teperoglou et al. 2015, 338). Az ANEL a bankárok helyett az emberek Európájának üzenetével kampányolt, az Arany Hajnal ehhez hasonlóan a bankok helyett a nemzetek Európáját hirdette, míg a KKE az EU-ból való kilépés mellett volt, mert a monopóliumok a párt szerint bilincset raktak Görögországra (uo.). A voksolást végül a Sziriza nyerte meg, a 2012-ben parlamentbe jutó hét párt közül hat ezúttal is átlépte a küszöböt – ez csupán a DIMAR-nak nem sikerült –, miközben egy új, első-sorban baloldali és liberális politikusok, valamint újságírók alapította pro-EU párt, a Folyó (*Potami*) szerzett mandátumokat (Rori 2016, 1327).

35. táblázat. A legfontosabb görög pártok európai parlamenti választási eredményei 1981-től

	ND	PASZOK	KKE	Sziriza	LAOSZ	KhA	ANEL	Euro-szkeptikus
1981	31,3	40,1	12,8	5,3	-	-	-	53,0
1984	38,1	41,6	11,6	3,4	-	-	-	53,5
1989	40,4	35,9	14,3	ld. KKE	-	-	-	16,0
1994	32,7	37,6	6,3	6,3	-	0,1	-	23,0
1999	36,0	32,9	8,7	5,2	-	-	-	21,9
2004	43,0	34,0	9,5	4,2	4,1	-	-	17,8
2009	32,3	36,7	8,4	4,7	7,2	0,5	-	21,9
2014	22,7	8,0	6,1	26,6	2,7	9,4	3,5	50,3

Forrás: Az Ypourgeio Eszoterikón (Belügyminisztérium) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

2014 végén a parlamentnek nem sikerült államfőt választania, ami automatikusan a törvényhozás feloszlásához és előre hozott választásokhoz vezetett. A 2015. januári voksoláson a *bailout*okhoz való viszony maradt a legfontosabb törésvonal (i. m., 1326). A voksoláson a Sziriza győzött, ugyanakkor nem volt képes egyedül abszolút többséget szerezni. Miután a promemorandum tömörülések – ND, PASZOK, Folyó – szóba sem jöhettek koalíciós partnerként, akárcsak a KKE és az Arany Hajnal, Ciprasz végül a Független Görögökkel kötött koalíciót, mivel közös pont volt a memorandum és a megszorítások elutasítása, valamint az euroszkeptizmus. Ráadásul a nacionalista érvek sem álltak túl távol a radikális baloldali párttól sem (i. m., 1331–1332). Ugyanakkor a Sziriza nem volt egységes abban a tekintetben, hogy meg kell-e tartani az eurót mint valutát: a párt közel harmada volt a drachmához való visszatérés mellett (i. m., 1327).

A Ciprasz-kormány végül 2015 februárjában kezdte meg a tárgyalásokat az újabb hitelmegállapodásról, ennek érdekében visszavett radikális retorikájából, ami végül a párton belül a vezetőséggel szembeni elégedetlenséghez vezetett (uo.). Janisz Varufakis pénzügyminiszter nem nagyon akart megegyezni a trojkával, a kormány pedig egyéb forrásokból próbált pénzt szerezni: Ciprasz kétszer is járt ebben az időben Oroszországban, de szóba került Kína és Irán is mint potenciális hitelező (i. m., 1333). Júniusra a kormány javaslatát az EU nem fogadta el, és más feltételeket javasolt, amiről Ciprasz népszavazást kezdeményezett. A kampányban a kormánypártok és az Arany Hajnal az unió feltételeinek elutasításáért kampányolt. A Sziriza úgy érvelt, hogy ez erős fegyvert adna a kormány kezébe a tárgyalásokon, ráadásul nem az euró ellen van a népszavazás, míg a két jobboldali párt szerint ezzel lehetett erősíteni a nemzeti szuverenitást (i. m., 1333–1334). A promemorandum pártok ezzel szemben úgy vélték, hogy

a voksolás valójában Görögország eurózóna-tagságáról szól (uo.). A referendumon a választók elutasították az unió feltételeit.

Az eredmény, majd utána a parlament felhatalmazása a tárgyalások folytatására megerősítette Cipraszt, aki leváltotta Varufakiszt, és izolálta a párton belüli ellenzékét (i. m., 1335). Végül Görögország újabb *bailout*-ot kapott, amelyet a parlament elfogadott, de a Sziriza képviselőinek harmada ellene szavazott, így elfogyott a kormánytöbbség (i. m., 1336). 25 lázadó képviselő augusztusban elhagyta a pártot, és megalapította a Népi Egység (LAE) nevű tömörülést, mivel szerintük Ciprasz áruló, és ki kell lépni az eurózónából (i. m., 1337).

Miután elfogyott Ciprasz többsége, szeptemberben újabb parlamenti választásokat tartottak. A kampány során Ciprasz hangsúlyozta, hogy a kormány harcolt, ameddig lehetett, és a miniszterelnök szerint jobb megállapodást kötött, mint az előző kormányok (uo.). A Sziriza – a januárától szinte teljesen eltérő programmal – a megszorítások szükségességét hangsúlyozó kampánnyal ismét megnyerte a választást, és Ciprasz ismét a Független Görögökkel kötött koalíciót.

A görögországi euroszkepticizmus a junta bukása után (1974) vált igazán relevánssá, hiszen az egyik legfontosabb intézményesült párt, a PASZOK az EK-tagság ellen volt. A szocialisták euroszkepticizmusa sajátos mixe volt az antikapitalista kritikáknak és a nemzeti szuverenitás védelméből kiinduló bírálatoknak. Érdekes megfigyelni, hogy ez az 1980-as évek közepére eltűnő elegy a pénzügyi és adósságválság elmélyülésével a Sziriza euroszkepticizmusát kezdte jellemezni. Az euroszkepticizmus az 1980-as évek második felére visszaszorult, szinte kizárólag a KKE-t jellemezte. A maastrichti szerződés ratifikációja és az integráció mélyülése azonban egyrészt a radikális baloldalt (SZIN) is az euroszkepticizmus felé tolta, másrészt a kisebb jobboldali pártokat is ebbe az irányba lökte.

2010-től – amikor Görögország először szorult mentőcsomagra – a pártrendszer is teljesen átalakult. A legfontosabb törésvonallá a memorandumhoz való viszony – tehát ez az integrációval szorosan összefüggő kérdés – vált. A két nagy párt támogatottsága jelentősen csökkent, a PASZOK gyakorlatilag kispárttá zsugorodott, míg a megszorításellenes pártok közül a Sziriza tudott nagypárttá válni. 2015-ben a tömörülés kormányra került, ám – noha elment a falig az EU-val folytatott tárgyalások során – végül meghátrálásra kényszerült, és euroszkepticizmusát kormányon mérsékelnie kellett az államcsőd elkerülése érdekében.

3.11. Portugália

Az 1974-es szeptemberi forradalmat – amely megdöntötte a jobboldali diktatúrát – követően négy jelentősebb párt alakult újjá vagy szerveződött meg Portugáliában. A két legnagyobb párttá a balközép Szocialista Párt (PS) és a kezdetben szintén balközép

36. táblázat. A fontosabb portugál pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	EEO	MSZ	ASZ	NSZ	EA	LSZ	FP
PSD	+	+	+	+	+	+	+	+
PS	+	+	+	+	+	+	+	+
PRD	+	+	/	/	/	/	/	/
PCP	-	-	-	-	-	-	-	-
CDS-PP	+	+	-	+	+	+	+	+
BE	/	/	/	/	-	-	-	-

Forrás: Az Assembleia da República (Köztársasági Gyűlés) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

orientáltságú, majd az 1980-as években a jobbközépre helyezkedő Szociáldemokrata Párt (PSD) vált. E két komoly politikai erőn kívül számottevő bázissal rendelkezett a Portugál Kommunista Párt (PCP), amely az 1980-as évek közepétől az Ökológista Párt – Zöldek (PEV) nevű, nem túl jelentős tömörüléssel indult közösen a választáson az Egységes Demokratikus Koalíció (CDU) keretein belül. A kereszténydemokrata és konzervatív politikusok a Demokratikus és Szociális Centrumba (CDS) tömörültek.

Portugália számára az európai integrációhoz való csatlakozás nem különösebben volt kérdés. Az új alkotmány elfogadása után az 1976-ban hatalomra kerülő Mário Soares által vezetett szocialista kormány megkezdte a csatlakozási tárgyalásokat. A konszenzust mutatja, hogy az 1980-ban létrejövő PSD–CDS-koalíció és az 1985-ben Ramalho Eanes volt köztársasági elnök által alapított, az 1990-es évek elejére marginalizálódó Demokratikus Megújulás Párt (PRD) is az ország EK-tagsága mellett volt, amely végül 1986-ban meg is valósult. A PCP volt egyedül a belépés ellen, mert a párt szerint nem tett volna jót a gazdaságnak és a munkásosztálynak, emellett sérthette a portugál nemzeti szuverenitást is (Lobo–Magalhães 2011, 88–89). 1986 után azonban a párt – elfogadva a realitásokat – nem küzdött a kilépésért, a szuverenitás azonban az antikapitalista és gazdasági indokok mellett fontos érv maradt a kommunisták euroszkeptizmusában (Bell 1996, 227). Ennek megfelelően foglalt a párt állást – egyedüliként a parlamentben – az Egységes Európai Okmányt ellen is (36. táblázat).

A maastrichti szerződést is elutasította a PCP és a vele szövetséges PEV, mivel a pártok úgy vélték, a bankárok Európája jött létre, amely bürokrata, ráadásul a szerződés csorbította a nemzeti szuverenitást is (Taggart 1997, 7). Ugyanakkor az 1987-es és az 1991-es választáson is abszolút többséget szerzett az időközben jobbközépre mozduló, Aníbal Cavaco Silva miniszterelnök által vezetett Szociáldemokrata Párt, ami azzal járt, hogy a CDS jelentősen veszített szavazatárányából (37. táblázat). A kereszténydemokraták vezetője 1992-ben Manuel Monteiro lett, aki euroszkeptikus fordulattal kívánta pártja támogatottságát helyreállítani. Ennek megfelelően a CDS képviselői

37. táblázat. A legfontosabb portugál pártok nemzetgyűlési választási eredményei 1985-től

	PS	PSD	CDS-PP	PCP	BE	Euroszkeptikus
1985	21,3	30,6	10,2	15,9	1,9	19,2
1987	22,7	51,3	4,5	12,4	1,5	19,9
1991	29,7	51,6	4,5	9,0	1,3	11,2
1995	44,6	34,8	9,2	8,7	1,2	20,0
1999	45,0	33,0	8,5	9,2	2,5	12,5
2002	38,6	41,0	8,9	7,1	2,9	10,8
2005	46,4	29,7	7,5	7,8	6,5	16,2
2009	37,7	30,0	10,8	8,1	10,1	19,9
2011	29,2	40,3	12,2	8,2	5,4	15,4
2015	33,6	40,0	PSD	8,6	10,6	20,8

Forrás: A Comissão Nacional de Eleições (Nemzeti Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció
Félkövérrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

elutasították az Európai Uniót létrehozó szerződést, mert az szerintük sértette a nemzeti szuverenitást (uo.). A pártot többek között ezért kizárta az Európai Néppárt (EPP) is a tagjai közül. A tömörülés 1993-ban felvette a CDS mellé a Néppárt (CDS-PP) nevet is, utalva a legnagyobb spanyol jobboldali párt nevére. Noha a PSD-n belül is volt egy euroszkeptikus csoport (uo.), ez végül a parlamenti voksolás eredményén nem látszott meg (36. táblázat).

A maastrichti szerződés ratifikációját követően a kommunisták mérsékelni igyekeztek magukat, hogy elfogadható koalíciós partnerek legyenek, ám ez a kísérlet kudarcba fulladt, és a PCP hamarosan visszatért korábbi irányvonalához (Lobo–Magalhães 2011, 89). 1996-ban, az elbukott választást követően új vezetése lett a szociáldemokratáknak, akik ezzel párhuzamosan elhagyták az Európai Parlamentben a liberális képviselőcsoportot, és az Európai Néppártéhoz csatlakoztak. 1997-ben a helyi önkormányzati választásokon elért gyenge eredményt követően Monteiro lemondott a CDS-PP elnöki posztjáról, helyét Paulo Portas vette át. Portas vezetése alatt a párt fokozatosan elmozdult az euroszkeptikus pozícióból az integrációpárti álláspont felé (i. m., 90), amit jól jelez, hogy az amszterdami szerződést a párt képviselőinek többsége már támogatta (36. táblázat). Portugália alapítója volt az eurózónának, így 1999-től számlapénzként, majd 2002-től immár bankjegyekként és érmékként is a közös európai fizetőeszközt használják. 1999-ben több kisebb radikális baloldali szervezet egyesülésével létrejött a Baloldali Blokk (BE), amely az az évi parlamenti választásokon már mandátumokhoz is jutott. A BE elsősorban a szociális dimenzió hiánya miatt, illetve gazdasági érvek mentén kritizálta az Európai Uniót (i. m., 91).

38. táblázat. A legfontosabb portugál pártok európai parlamenti választási eredményei 1987-től

	PS	PSD	CDS-PP	PCP	BE	Euroszkeptikus
1987	23,1	38,4	15,8	11,8	1,5	14,6
1989	29,4	33,8	14,6	14,9	1,9	19,3
1994	36,0	35,5	12,8	11,5	1,7	27,0
1999	44,5	32,2	8,4	10,7	1,8	13,6
2004	46,4	34,6	PSD	9,5	5,1	17,1
2009	28,4	34,0	9,0	11,4	11,5	24,7
2014	34,0	29,9	PSD	13,7	4,9	22,2

Forrás: A Comissão Nacional de Eleições (Nemzeti Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció
Félkövérel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

A nizzai szerződést a PCP és szövetségese, a PEV, valamint a BE utasította el (36. táblázat). A CDS-PP 2004-ben visszatért az Európai Néppárt kötelékébe. Az alkotmány szerződést – a nizzai szerződéshez hasonlóan – csak a két radikális baloldali párt ellenezte (Crum 2007, 71), és a képlet a lisszaboni szerződés esetében sem változott meg (36. táblázat). Mindez jól mutatja, hogy a portugáliai euroszkeptizmus – a Néppárt egy rövid időszakát leszámítva – jórészt a radikális baloldalhoz kötődik.

A 2005-ös választáson a Szocialista Párt abszolút többséget szerzett, José Sócrates alakított kormányt. Ezt a kabinetet érte a 2008-as válság. Sócrates ugyan képes volt a szocialistákat győzelemre vezetni a 2009. őszi választáson is, ám többségét elvesztette. A kampányban a BE kevésbé volt kritikus az EU-val, mint a PCP. A Baloldali Blokk úgy vélte, szükség van az integráció mélyítésére, de nem abban a liberális formában, ahogy történt, és nem minden területen (Lisi 2010, 384). A 2010-es költségvetést – amely az elmúlt harminc esztendő legszigorúbb megszorításait tartalmazta – mindkét radikális baloldali tömörülés ellenezte, de a jobboldali pártok tartózkodásával sikerült elfogadni, mivel azok szintén hasonló intézkedésekben látták a válságból kivezető utat (Teixeira et al. 2016, 722). Ezen intézkedések azonban elégtelennek bizonyultak, és a 2011 márciusában bejelentett negyedik megszorítócsomagnál a PSD megvonta a kisebbségi kormánytól a támogatást, előre hozott választásokat kényszerítve ki. Néhány nappal Sócrates lemondása után Portugália a trojkához fordult pénzügyi segítségért (uo.).

A 2011-es választási kampány elsősorban a *bailoutról* és a megszorításokról szólt, azaz egy részben uniós ügy képes volt dominálni. A PCP és a BE ellenezte a mentőcsomagot, és nem tárgyalt volna a trojkával sem, mivel mindkét párt úgy gondolta, hogy ez nem demokratikus beavatkozás egy szuverén állam ügyeibe, így az adósság átütemezése mellett voltak (Fernandes 2011, 1298). A voksolást fölünyesen nyerte meg

a Szociáldemokrata Párt, a Néppárttal együtt pedig kényelmes többségre tett szert a jobboldal. Pedro Passos Coelho (PSD) alakított jobbközép koalíciós kormányt, és folytatta a megszorításokat (Teixeira et al. 2016, 722), amelynek köszönhetően Portugália még a ciklus vége előtt képes volt adósságát ismét a piacokról finanszírozni. Portugália az elsők között ratifikálta a fiskális paktumot is minden különösebb nehézség nélkül, noha a két radikális baloldali tömörülés képviselői ellene szavaztak (36. táblázat).

A 2014-es európai parlamenti választások megmutatták, hogy a koalíciós pártok – amelyek közös listán indultak – nagy árat fizettek a gazdasági intézkedések meghozataláért (38. táblázat). A radikális baloldali pártok közül a kommunisták továbbra is az államadósság újratárgyalását és az eurózónából való kilépést követelték, míg a Baloldali Blokk támogatta az integráció ideáját, de annak gazdaság- és szociálpolitikáját komolyan kritizálta (Freire–Santana-Pereira 2015, 388).

A 2015-ös parlamenti választások kampányában António Costa, a Szocialista Párt vezetője üdvözölte a Sziriza 2015. januári görög választási győzelmét, ugyanakkor a Ciprasz-kormány politikájának csődje is világossá vált a hajrára (Fernandes 2016, 892). Ennek megfelelően a PS nem lépett fel euroszeptikus jelszavakkal, viszont a javak másfajta elosztását ígerte, míg a közös listán induló jobbközép pártok tisztán pro-EU kampányt folytattak és politikájuk továbbvitelét ígérték (i. m., 893). A radikális baloldali pártok közül a Baloldali Blokk az EU teljes ellenzéséből már korábban egy baloldali európaizmus felé mozdult, amely azonban sokkal szociálisabb és egyenlőségpártibb Európát szeretne (March 2011, 100). Ennek megfelelően a BE – és az eurózána elhagyásának lehetőségét is felvető PCP is – az adósságcsökkentést szorgalmazta, emellett a fizetések és nyugdíjak emelésével kívánta felpörgetni a fogyasztást és így végső soron a gazdasági növekedést (Fernandes 2016, 893).

A választást követően Costa kisebbségi kormányt alakított, ám először a portugál történelemben a radikális baloldali pártok parlamenti támogatásával. Az új baloldali kormány nem kívánta folytatni a korábbi kabinetek politikáját, és miután a gazdasági növekedés már Passos Coelho miniszterelnöksége idején megindult, Costának megnőtt a mozgástere. Ugyanakkor 2016 nyarán felvetődött, hogy amennyiben Portugália nem teljesíti a deficitcélokat, az EU megbünteti az országot, amire válaszul a Baloldali Blokk jelezte, amennyiben ez megtörténik, népszavazást tartanak Portugália EU-tagságáról (Wise 2016).

Összességében a portugáliai euroszepticismus – az 1990-es években egy rövid időszakot leszámítva – szinte kizárólag a radikális baloldali pártokhoz kötődött. A Portugál Kommunista Párt ellenezte a csatlakozást, majd a tagságot elfogadva az euroszepticismus egy sajátos elegyét hozta létre. Ez egyrészt a párt antikapitalista gyökereiből ered, másrészt viszont a nemzeti szuverenitás védelméből, így a párt – a legtöbb baloldali euroszeptikus tömörüléssel szemben – nem fogadja el az integráció mélyítését. Az ezredforduló előtt nem sokkal létrejött Baloldali Blokk euroszepticismusa kicsit más természetű, sokkal közelebb áll az újbaloldali pártok kritikáihoz, aminek

megfelelően a szociális dimenziót hiányolják, és sokkal egalitáriusabb integrációt szeretnének. Mindkét párt következetesen elutasította az eurózóna-tagság fenntartásáért bevezetett megszorító intézkedéseket is.

3.12. Spanyolország

Francisco Franco tábornok 1975-ös halálával – a diktátor kívánalmainak megfelelően – a spanyol államfő János Károly trónörökös lett. A király azonban nem kívánta fenntartani a diktatúrát, 1976-ban Adolfo Suárezt, a francóista Nemzeti Mozgalom egyik vezetőjét nevezte ki miniszterelnöknek, majd 1977-ben szabad választásokat tartottak. A voksolást a Suárez által vezetett, elsősorban jobbközép és centrista pártokat tömörítő Demokratikus Centrum Unió (UCD) nyerte meg az újralapított Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) előtt. További két párt tudott országos szinten számottevő eredményt elérni: a Spanyolországi Kommunista Párt (PCE) és a Franco-rendszerhez erősen kötődő Manuel Fraga által vezetett Népi Szövetség (AP). Emellett a spanyol pártrendszerben fontos szerepet töltenek be a különböző autonóm tartományokban a regionalista és szeparatista pártok, melyek közül elsősorban a katalán és baszk tömörülések váltak relevánssá.

A főbb országos pártok között konszenzus alakult ki az ország EK-tagságát illetően. A két nagy párt (UCD, PSOE) mellett a kommunisták is támogatták a csatlakozást, mivel úgy vélték, hogy rosszabb lenne kimaradni az integrációból. Míg a Népi Szövetség annak ellenére is belépéspárti volt, hogy a párt hangsúlyozta, így Spanyolország veszíthet a nemzeti szuverenitásából (Ruiz Jiménez – Egea de Haro 2011, 113). Az 1980-as évek elejére a pártrendszer megváltozott. Az UCD szétesett, a helyén keletkezett úrt az AP igyekezett betölteni, de nem tudott a dominánssá váló szocialisták igazi kihívója lenni. Suárez megalapította a Demokratikus és Szociális Centrumot (CDS), amely azonban képtelen volt kitörni a kispárti státusból. Emellett komolyan visszaesett a PCE támogatottsága is (40. táblázat).

1986-ban Spanyolország csatlakozott az Európai Közösségekhez. Emellett népszavazást tartottak arról, maradjon-e az ország a NATO tagja. Felipe González (PSOE) miniszterelnök korábban NATO-ellenes állásponton volt, akárcsak pártja, ám a referendum kampányában a tagság fenntartása mellett volt, megváltoztatva ezzel a szocialisták hozzáállását is a kérdéshez. Ugyanakkor ez lehetőséget biztosított a PCE-nek, hogy a NATO-ellenes szavazókat megszerezze. Ebből a célból a kommunisták számos radikális baloldali párttal szövetkezve létrehozták az Egyesült Baloldal (IU) nevű pártszövetséget. Az IU számára az európai integráció nem volt hangsúlyos téma (Benedetto–Quaglia 2007, 485), többek között az Egységes Európai Okmányt is támogatták (39. táblázat). Az 1980-as évek végén José María Aznar vette át az AP vezetését, és modern konzervatív párttá alakította a tömörülést, felvéve a Néppárt (PP) nevet.

39. táblázat. A fontosabb spanyol pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	EEO	MSZ	ASZ	NSZ	EA	LSZ	FP
PSOE	+	+	+	+	+	+	+	+
PP	+	+	+	+	+	+	+	+
CDS	+	+	+	/	/	/	/	/
CiU	+	+	+	+	+	+	+	+
IU	+	+	0*	-	0	-	-	-
EAJ/PNV	+	+	+	+	+	+	+	+
ERC	/	/	/	-	-	-	-	-
BNG	/	/	/	-	-	-	-	-

Forrás: A *Congreso de los Diputados* (Képviselők Kongresszusa) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

A PP az 1990-es évekre nemcsak kihívója lett a PSOE-nek, de később, 1996-ban és 2000-ben meg is nyerte a választást.

A maastrichti szerződést az IU nem támogatta (képviselői tartózkodtak), mert úgy vélték, hogy az kapitalista, neoliberális jellegű integrációt hoz létre, míg a szövetség egy szociálisabb és az Amerikai Egyesült Államoktól függetlenebb Európai Uniót szeretett volna (Gómez-Reino et al. 2008, 136–142). Ellenezte viszont az ETA nevű baszk terrorszervezethez kötődő *Herri Batasuna* (39. táblázat). A radikális baloldali baszk szeparatista csoportok alapvetően nem támogatják az európai integrációt, mivel két tagállamban (Franciaország, Spanyolország) vannak az általuk egyesíteni kívánt baszk területek, ráadásul a mozgalom szocialista, így az EU-t nem tartják kompatibilisnek az elérendő célokkal, különösen igaz ez a rendőrségi együttműködésre (i. m., 143). Emellett ellenezte a dokumentumot egy akkor még parlamenten kívüli párt, a Galíciai Nacionalista Blokk (BNG) is, mivel az IU-hoz hasonlóan a párt úgy vélte, az integráció kapitalista, ráadásul nem érvényesülnek az olyan, állam nélküli, periférián lévő nemzetek érdekei, mint amilyen Galícia is (i. m., 136–143).

Alapvetően igaz, hogy az integrációval szemben a radikális baloldali tömörülések – pl. az IU, a BNG, a Zöldek, a HB vagy a Katalóniai Köztársasági Baloldal (ERC) – ellenségesebbek (Ruiz Jiménez – Egea de Haro 2011, 111). A jobbközép Baszk Nemzeti Párt (EAJ/PNV)²⁷ vagy a korábban a katalán politikában fontos Konvergencia és Unió (CiU) mindig is támogatta az európai integrációt. Az amszterdami szerződésre ennek megfelelően az IU és a BNG képviselői szavaztak nemmel, hozzátevé, hogy az ERC és a HB képviselői nem voltak jelen a szavazásnál (39. táblázat). A nizzai szerződés

²⁷ A párt baszk rövidítése EAJ, a spanyol nyelvű PNV.

40. táblázat. A legfontosabb spanyol pártok kongresszusi választási eredményei 1982-től

	PSOE	AP	IU	C's	Podemos	Euroszkeptikus
1982	48,3	26,5	4,0	-	-	7,9
1986	44,3	26,1	4,6	-	-	9,4
1989	39,9	26,0	9,1	-	-	13,7
1993	39,1	35,0	9,6	-	-	12,9
1996	38,0	39,2	10,6	-	-	13,9
2000	34,7	45,2	5,5	-	-	9,5
2004	43,3	38,3	5,0	-	-	9,9
2008	44,4	40,4	3,8	1,2	-	6,8
2011	29,2	45,3	7,0	-	-	11,1
2015	22,2	28,9	3,7	14,1	20,8	28,6
2016	22,8	33,3	Podemos	13,2	21,3	25,1

Forrás: A Ministerio del Interior (Belügyminisztérium) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

esetében az IU és a később vele szövetségre lépő Katalóniáért Kezdeményezés – Zöldek (ICV) tartózkodtak, míg az ERC és a BNG képviselői nem adtak le szavazatot.

Az alkotmányszerződésről az Aznar vezette jobboldali kormány tárgyalta. Noha a kormányfő támogatta az európai integrációt, a Néppártnak fontos volt a nemzetállam, így Aznar a tárgyalások alatt folyamatosan jelezte, nem akar Spanyolország jogokat veszíteni (i. m., 116). A dokumentumot végül népszavazáson hagyták jóvá 2005-ben, ám ekkor már a 2004-es madridi merényletek után néhány nappal tartott választást megnyerő szocialisták kormányoztak. Az alkotmányszerződés ellen szinte kizárólag a radikális baloldali tömörülések kampányoltak a releváns erők közül. Az IU a 2004-es katasztrofális választási eredmény után belső népszavazás helyett kongresszuson döntött arról, hogy ellenezni fogja a dokumentumot (Ramiro–Verge 2013, 51). A szövetség úgy vélte, nem ez az integráció megfelelő formája, noha nem ellenezte az integráció ideáját (Benedetto–Quaglia 2007, 493). Ellene volt még az ERC és a BNG is (39. táblázat). A lisszaboni szerződés ratifikációja hasonló trendet mutat: csak az IU, az ERC és a BNG ellenezte (39. táblázat).

A pénzügyi, majd különösen az adósságválság azonban Spanyolországot is érzékenyen érintette. A kormány kénytelen volt megszorító intézkedéseket bevezetni, amelyek példátlan tüntetéshullámot idéztek elő. A 2011-es előre hozott választást a Néppárt nyerte. Mariano Rajoy kényelmes többséggel kezdte meg a kormányzást, újabb megszorító intézkedéseket léptetve életbe, majd 2012-ben pénzügyi segítségnyújtásért az Európai Unióhoz fordult. A válság hatására komoly visszaesés mutatkozott az EU

41. táblázat. A legfontosabb spanyol pártok európai parlamenti választási eredményei 1987-től

	PSOE	AP	PCE	C's	Podemos	Euroszkeptikus
1987	39,4	24,9	5,3	–	–	11,9
1989	40,1	21,7	6,1	–	–	13,8
1994	31,1	40,6	13,6	–	–	16,9
1999	35,9	40,4	5,9	–	–	10,7
2004	43,7	41,4	4,1	–	–	6,9
2009	29,3	42,7	3,8	0,2	–	7,7
2014	23,6	26,7	10,3	3,2	8,2	28,6

Forrás: A Ministerio del Interior (Belügyminisztérium) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

megítélésében. 2008 előtt Spanyolország az EU-t a legpozitívabban megítélő öt ország között volt, néhány év alatt az integrációról az egyik legnegatívabban vélekedő állammá változott (Cordero – Ramón Montero 2015, 357). Mindeközben a spanyol államadósság és munkanélküliség is megugrott – utóbbi különösen a fiatalok körében.

A 2014-es európai parlamenti választásokon a két nagy párt (PP, PSOE) együttes támogatottsága több mint 30 százalékponttal esett, miközben előretört a radikális baloldal, számos regionalista párt és két kisebb, a szeparatista törekvések ellen fellépő, jellemzően liberális tömörülés, az első komolyabb sikerét 2008-ban elérő Unió, Haladás és Demokrácia (UPyD), illetve a Polgárok (C's) is. A legváratlanabb sikert azonban a *Podemos*²⁸ nevű, néhány hónappal a választás előtt alapított megszorításellenes párt érte el (41. táblázat). A *Podemos* a megszorítások ellen volt, de támogatta az eurózónában maradást, és kritikáinak középpontjába az EU demokráciadeficitjét helyezte, ugyanakkor a lisszaboni szerződés eltörlését és a gazdasági szuverenitás helyreállítását is támogatta (Rodríguez-Teruel et al. 2016, 573–574). A párt tehát túllépett az IU antikapitalista és szociális dimenziót hiányoló bírálatain olyan értelemben, hogy a radikális baloldali érvek mellett itt is megjelent a szuverenitás- és a demokráciaalapú euroszkepticismus is. A regionalista és szeparatista törekvések megerősödését jelezte a(z) alkotmányellenesnek minősített) katalán függetlenségről szóló 2014-es népszavazás is.

A *Podemos* támogatottsága az EP-választást követően megugrott, a 2015-ös kongresszusi választáson már szövetségeseivel együtt 20 százalék feletti szavazatarányra tettek szert (40. táblázat), és harmadik erővé váltak a PP és a PSOE mögött. A párt-
ra azonban ekkor már nem a gazdasági és a személyes pénzügyi helyzet megítélése miatt szavaztak át a döntően korábban volt szocialista szavazók (Orriols–Cordero

²⁸ A szó jelentése magyarul: tudjuk, bírjuk, képesek vagyunk rá.

2016, 485). A voksolás patthelyzetet eredményezett az alsóházban, így fél éven át tartó huzavona után előre hozott választást tartottak. A júniusi választást is a Néppárt nyerte, ám még a Polgárokkal együtt sem sikerült abszolút többségre szert tenni. A szocialistáknak sikerült ismét megelőzniük az ezúttal már az IU-val közösen induló *Podemost*. Végül a Kongresszusnak Mariano Rajoyt 2016 őszén – a szocialista képviselők többségének tartózkodása miatt – sikerült újraválasztani a miniszterelnöki pozícióba.

A spanyolországi euroszkepticizmus a releváns erők közül kizárólag a radikális baloldali tömörülésekhez kötődik. Ez a gazdasági válság előtt a kommunista párt által vezetett Egyesült Baloldalt és a hasonló irányultságú regionalista és szeparatista pártokat jelentette. Az euroszkepticizmus érvkészlete is ennek megfelelően az EU szociális dimenziójának hiányára, illetve a „kapitalista” és „neoliberális” természet bírálatára korlátozódott. Változást hozott azonban a *Podemos* megjelenése két téren is. Egyrészt radikálisan megnőtt az integrációt kritizáló pártok szavazataránya (40. és 41. táblázat), másrészt pedig a *Podemos* a fentebb említett kritikák mellett a nemzeti szuverenitás védelmét is hirdette.

3.13. Ausztria

A második világháború után Ausztriát a győztes hatalmak – Németországhoz hasonlóan – megszállási övezetekre osztották, amelynek csak az államszerződés 1955-ös aláírása vetett véget. Ezt követően a parlament deklarálta az ország függetlenségét. Ausztria ugyanakkor nem szakadt két részre, mint Németország, így demokratikus választásokat 1945-től folyamatosan tartottak. A pártrendszert az 1940-es évek végére négy tömörülés határozta meg. A két világháború közötti három tábor pártjai új néven jelentek meg. A kereszténydemokraták az Osztrák Néppártba (ÖVP) tömörültek, a szocialisták az Ausztriai Szocialista Pártba (SPÖ), míg a nagynémet tábor hívei a Függetlenek Szövetsége (VdU) nevű szervezetet hozták létre, amely sajátos elegyet képzett a liberálisokkal. A negyedik fontos tényező az Ausztriai Kommunista Párt (KPÖ) lett. A másik fontos jellemzője az osztrák rendszernek az, hogy 1945 után a '60-as évek közepéig, majd 1987-től ismét a két nagy párt (ÖVP, SPÖ) nagykoalíciója irányította az országot.²⁹

Az SPÖ a világháború után hosszú ideig ellenezte az EGK-tagságot, mivel az integrációt kapitalista kartellnek tartotta, ráadásul a párt által képviselt protekcionizmus és semlegesség is ezt diktálta (Fallend 2008, 208). Szintén elutasította az EGK-hoz való közeledést az ÖVP és értelemszerűen a Moszkvához hű, azonban az '50-es évek végén az alsóházból kieső KPÖ is. Az első párt, amely nyíltan integrációpárti attitűdöt vett

²⁹ Az osztrák politika egyéb sajátosságairól, mint az ún. Proporz-rendszer és a szociális partnerség, nem ejtek szót, mivel nem kapcsolódnak szorosan az euroszkepticizmushoz.

42. táblázat. A fontosabb osztrák pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	ASZ	NSZ	EA	LSZ	FP
SPÖ	+	+	+	+	+	+
ÖVP	+	+	+	+	+	+
FPÖ	-	-	+	+	-	-
Grüne	-	-	+	+	+	-
LIF	/	-	/	/	/	/
BZÖ	/	/	/	/	-	-

Forrás: A Nationalrat (Nemzeti Tanács) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

fel, a VdU volt, amely az EGK-ban látta a kárpótlást az Anschluß – azaz Németország és Ausztria egyesülése – tilalmával szemben (i. m., 210). 1956-ban döntően a VdU politikusai hozták létre az Ausztriai Szabadságpártot (FPÖ). Az FPÖ Ausztria EFTA-tagsága ellen volt, mivel a párt szerint Ausztriának az Európai Közösségekhez kellett volna tartoznia (uo.). Az 1960-as években már az ÖVP is közeledett volna az EK-hoz, de az SPÖ továbbra is ellenezte ezt (Pelinka 2004, 212). A szocialisták álláspontja az 1970-es években mérséklődött csak, amikor a Kreisky-kormány szabadkereskedelmi egyezményt írt alá az EGK-val (Fallend 2008, 208).

Miután a szocialisták az 1983-as választáson elvesztették abszolút többségüket, az addigra döntően liberális politikusok által irányított FPÖ-vel léptek koalícióra. A Szabadságpárt azonban egyre gyengébben szerepelt a tartományi választásokon, aminek eredménye az lett, hogy 1986-ban Jörg Haider, a karintiai brancs vezetője lett a párt első embere. Haider szakítani kívánt az FPÖ liberális irányvonalával, és a bevándorlás ügyére kívánt koncentrálni, amire válaszul Frank Vranitzky kancellár (SPÖ) előre hozott választásokat írt ki. Az 1986-os választáson azonban az FPÖ kifejezetten jól szerepelt (9,7 százalék), valamint bekerült a Zöld Alternatíva is, így 1987-ben ismét nagykoalíció alakult Vranitzky vezetésével.

Vranitzky modernizálta az SPÖ-t, ennek lett az az eredménye, hogy 1989-ben a párt vezetősége 54-4 arányban a tagság mellett szavazott (Kaiser 1995, 412). Az ÖVP ekkorra már az EK-tagság mellett volt (Pelinka 2004, 213), így 1989-re csak a zöldek és a kommunisták ellenezték a belépést (Fallend 2008, 209). A zöldek fontosnak tartották Ausztria semlegességét (Pelinka 2004, 216), de a párt szerint az EK nem volt demokratikus és környezetkímélő sem (Fallend 2008, 209), ezért léptek fel a csatlakozás ellen. Az 1990-es évek elején aztán megtörtént az egyre jobban erősödő Szabadságpárt újrapozicionálása is. Noha hivatalosan a párt a maastrichti szerződéssel elinduló mélyebb integráció miatt változtatott álláspontján, valószínűsíthető, hogy ez

stratégiai döntés volt (i. m., 211). Gyakorlatilag ezzel párhuzamosan az FPÖ liberális szárnya új tömörülést alapított Liberális Fórum (LIF) néven, míg az SPÖ Ausztriai Szociáldemokrata Pártra változtatta nevét, megtartva a rövidítést.

Az 1994-es népszavazáson az érvényesen szavazók közel kétharmada voksolt Ausztria EU-csatlakozására, amelyet a koalíciós pártok mellett a LIF is támogatott. A belépést követően sem az FPÖ, sem a Zöldek nem kívántak kilépni. Utóbbiak kritikái nem szűntek meg a belépés után sem, de a párt először úgy vélte, az EU-t belülről kell megváltoztatni, majd fokozatosan integrációpárti tömörüléssé váltak (i. m., 209–210). Az FPÖ azonban következetesen euroszkeptikus párt maradt, sőt ellenezte az eurózónához való csatlakozást is (Pelinka 2004, 216). Érdekes volt az amszterdami szerződés ratifikációja az alsóházban, ugyanis bár a kormányzó nagykoalíciónak megvolt a szükséges kétharmados többsége, egyik ellenzéki tömörülés sem támogatta a kormány javaslatát (42. táblázat). Ez az FPÖ és a Zöldek részéről az euroszkeptizmusból is fakadt, a Liberális Fórum azonban a vitában világossá tette, hogy azért szavaztak a párt képviselői a dokumentum ellen, mert a kormánykoalíció eljárását tartották elfogadhatatlannak. Így tehát a LIF esetében fel sem merül az euroszkeptizmus.

Az 1999-es választások fordulatot hoztak az osztrák politikában. Először fordult elő, hogy a Szabadságpárt több szavazatot kapott valamelyik nagy pártnál (az ÖVP-nél). Miután a szociáldemokraták és a Néppárt vezetői nem tudtak egyezsége jutni az új nagykoalíciót illetően, Wolfgang Schüssel (ÖVP) néhány hét alatt megegyezett az FPÖ-vel, és 2000 elején – Ausztria történetében először – fekete–kék (ÖVP–FPÖ) kormánykoalíció alakult. Haider hátralépett, és átadta a pártvezetői posztot, ő maga 1999-ben karintiai tartományi főnök lett. Az EU szankciókat léptetett életbe Ausztria ellen az FPÖ kormányzati részvétele miatt, ez azonban nem sült el jól uniós szempontból (Leconte 2005). A Schüssel-kormány végül hosszú küzdelemmel felfüggesztette a szankciókat (Hajdú 2011, 68). A bojkott annak ellenére történt, hogy kormányon az FPÖ átvette az ÖVP Európa-politikáját (Pelinka 2004, 219). Ennek egyik legszemléletesebb példája, hogy a nizzai szerződést a Nemzeti Tanács szinte egyhangúlag fogadta el (42. táblázat). Tette mindezt úgy, hogy az FPÖ elvileg nem támogatta a keleti bővítést, különösen a csehek esetében volt kritikus a temelíni atomerőmű és a Beneš-dekrétumok miatt (Fallend 2008, 217).

A Szabadságpárt támogatottsága összeomlott (43. táblázat), így Schüssel 2002-ben egy előre hozott választást követően újra tudta rendezni a koalíción belüli erőviszonyokat. A párt támogattságának csökkenése, amely a tartományi és helyi választásokon is megmutatkozott, ellentéteket szült az FPÖ-n belül. A 2004-es EP-választáson a Szabadságpárt minden várakozást alulmúlóan szerepelt (44. táblázat), miközben Haider népszerűsége töretlen maradt Karintiában. A párt kudarcában szerepet játszott az is, hogy számos euroszkeptikus szavazó adta voksát Hans-Peter Martin Listájára. Martin 1999 óta volt az SPÖ EP-képviselője, ám nézetkülönbségek miatt végül elhagyta a szociáldemokrata delegációt, és saját euroszkeptikus listát állított a választáson.

43. táblázat. A legfontosabb osztrák pártok nemzetgyűlési választási eredményei 1990-től

	SPÖ	ÖVP	FPÖ	Grüne	BZÖ	Euroszkeptikus
1990	42,7	32,1	16,6	4,8	–	5,3
1994	34,9	27,7	22,5	7,3	–	31,0
1995	38,1	28,3	21,8	4,8	–	28,1
1999	33,2	26,9	26,9	7,4	–	27,8
2002	36,5	42,3	10,0	9,5	–	10,6
2006	35,3	34,3	11,0	11,0	4,1	19,2
2008	29,3	26,0	17,5	10,4	10,7	29,6
2013	26,8	24,0	20,5	12,4	3,5	31,0

Forrás: A Bundesministerium für Inneres (Szövetségi Belügyminisztérium) adatai alapján saját kalkuláció. Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

Az FPÖ parlamenti frakciója 2005-ben az alkotmányszerződés ratifikációját is támogatta (42. táblázat). A gyengülő választási eredmények és belső feszültségek vége az lett, hogy a frakció egy része, valamint minden miniszter távozott, és Jörg Haider vezetésével megalapította a Szövetség Ausztria Jövőjéért (BZÖ) nevű tömörülést, amely átvette az FPÖ helyét a kormánykoalícióban belül. A Szabadságpárt új vezetője végül Heinz-Christian Strache lett, akivel az FPÖ visszatért az euroszkeptikus irányvonalhoz, noha a tagságot és az eurót továbbra is elfogadta a párt (Heinisch–Hauser 2016, 81).

A 2006-os választáson az FPÖ javítani tudott 2002-es eredményén, a BZÖ pedig – elsősorban a karintiai szavazatoknak köszönhetően – átlépte a 4 százalékos küszöböt. Haider új pártja kevésbé volt kritikus az EU-val, de alapvetően a többesbességes Európa koncepcióját támogatta (Mudde, 2007, 162). Ennek némileg ellentmond, hogy a párt képviselői – az FPÖ-sökkel együtt – a lisszaboni szerződés ratifikációja ellen szavaztak (42. táblázat). A voksolás után nagykoalíció alakult, ám 2008 nyarára a koalíciós pártok közötti feszültség a kormány bukásához és ősszel előre hozott választásokhoz vezetett. A 2008-as kampányban az SPÖ-t Werner Faymann vezette, aki kritikus volt az EU-val, azt neoliberálisnak nevezte, illetve ígéretet tett arra, hogy minden további, az EU rendszerét érintő változásról népszavazást tartanak (Müller 2009, 514). A választás Haider nemzeti politikába való visszatérését is hozta. Ennek köszönhetően a megerősödött FPÖ mellett a BZÖ is jelentősen tudta növelni támogatottságát, elérve azt, hogy a két párt több szavazatot kapjon, mint az ÖVP, vagy mint az FPÖ kapott az 1999-es választáson (43. táblázat). Néhány héttel a választás után Haider halálos autóbalesetet szenvedett, amely a BZÖ támogatottságára is hatással volt, különösen azt követően, hogy a párt karintiai szárnya kivált, és az FPÖ-höz csatlakozott (Hajdú 2011, 77).

44. táblázat. A legfontosabb osztrák pártok európai parlamenti választási eredményei 1996-tól

	SPÖ	ÖVP	FPÖ	Grüne	BZÖ	Martin	Euroszkeptikus
1996	29,1	29,6	27,5	6,8	–	–	36,1
1999	31,7	30,7	23,4	9,3	–	–	24,1
2004	33,3	32,7	6,3	12,9	–	14,0	21,1
2009	23,7	30,0	12,7	9,9	4,6	17,7	35,6
2014	24,0	26,9	19,7	14,5	0,4	–	26,2

Forrás: A Bundesministerium für Inneres (Szövetségi Belügyminisztérium) adatai alapján saját kalkuláció. Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

A 2009-es EP-választáson a koalíciós pártok az előző EP-voksoláshoz képest gyengültek, a harmadik helyet azonban meglepetésre nem az FPÖ, hanem a tovább erősödő Martin önálló listája kapta. Sikerült átlépnie a 4 százalékos küszöböt a BZÖ-nek is (44. táblázat). A fiskális paktumról szóló parlamenti szavazásnál a két jobboldali euroszkeptikus párt (FPÖ, BZÖ) mellett a Zöldek is nemmel szavaztak (42. táblázat), ez utóbbiak szavazata azonban – több más ököpolitikai pártéhoz hasonlóan – inkább következett a gazdaságpolitikai elképzelésekből, semmint euroszkeptícizmusukból. 2012-ben a kanadai-osztrák üzletember, Frank Stronach jelentette be, hogy az eurózónával szemben kritikus pártot alapít *Team Stronach* (TS) néven. Stronach euroszkeptikus pártjához – döntően a szavazói több mint felét ekkorra elveszítő BZÖ-ből – legendó képviselő csatlakozott ahhoz, hogy parlamenti frakciót tudjanak alakítani (Dolezal–Zeglovits 2014, 645).

A 2013-as választáson aztán az FPÖ ismét 20 százalék feletti eredményt ért el, míg a BZÖ-nek nem sikerült bekerülnie az alsóházba. A vártnál gyengébben szerepelt Stronach pártja is, amely a 2014-es EP-választáson Hans-Peter Martinhoz hasonlóan már nem is állított listát. A BZÖ is gyakorlatilag megsemmisült, ezzel az egyetlen releváns euroszkeptikus erő a Szabadságpárt maradt. A 2013-as voksolást követően ismét nagyközláció alakult Faymann vezetésével, aki 2016-ban átadta a helyét Christian Kernnek. 2017 tavaszán az Osztrák Néppárt vezetését a fiatal külügyminiszter, Sebastian Kurz vette át, előre hozott választást kényszerítve ki.

Az osztrák euroszkeptícizmus az 1990-es évekig a politikai baloldalt jellemezte. A szocialisták semlegességi és antikapitalista alapon egészen a '80-as évek végéig ellemezték a csatlakozást, míg a Zöldek elsősorban a demokráciaalapú euroszkeptícizmus érveivel éltek. Az 1990-es évek elején fordulat állt be: a tagságot addig leginkább pártoló Szabadságpárt szuverenitásalapú euroszkeptikussá vált, amely jelleget, bár kormányon mérsékelte, az elmúlt évtizedekben megtartotta. A csatlakozás után gyorsan integrá-

ciópártivá váltak a Zöldek is, így – noha átmeneti sikereket mind Hans-Peter Martin, mind Stronach, mind a BZÖ ért el – az egyetlen releváns euroszeptikus erő 2017-re a FPÖ maradt.

3.14. Finnország

A második világháborút követően Finnországban négy nagyobb támogatottságú tömörülés emelkedett ki a pártrendszerből. A két világháború között valamennyi választást megnyerő Finnországi Szociáldemokrata Párt (SDP) mellett a baloldalon a Finnországi Kommunista Párt (SKP) körül csoportosuló radikális és szélsőbaloldali szervezetek által létrehozott Finnországi Népi Demokratikus Szövetség (SKDL) vált relevánssá. Az agrárérdekeket képviselte a politikailag közepén elhelyezkedő Agrárszövetség (ML), amely nevét később Centrum Pártra (KESK), majd változatlan rövidítéssel Finnországi Centrumra változtatta, párhuzamosan ezzel – hivatalosan – elköteleződve a liberális ideológia mellett. A jobboldalt pedig a Nemzeti Koalíciós Párt (KOK) dominálta, amely azonban egy ideig ki volt zárva a kormányzásból. Emellett fontos tényező volt a svéd kisebbséget reprezentáló, alapvetően liberális irányultságú Svéd Néppárt (SFP/RKP)³⁰. Ezenkívül az 1980-as évekig különböző néven volt releváns liberális párt is.

Finnország európai integrációja a hidegháború végéig fel sem merülhetett, a finn politikára mind formálisan, mind informálisan jelentős befolyást gyakorolt a Szovjetunió. Az alkotmány az elnöknek különösen a külpolitikába komoly beleszólást engedett, Urho Kekkonen államfő (1956–1982) pedig élt is ezzel, Finnország az „aktív semlegesség” politikáját választotta. Az 1970-es években új erő lépett be a pártrendszerbe, a Finnországi Vidék Párt (SMP). Az SMP az Agrárszövetségből vált ki, miután az ML jó pár tagja nem értett egyet Kekkonen politikájával. Emellett megjelent a kereszténydemokrata ideológiát követő Finnországi Keresztény Szövetség (SKL) is. Az 1980-as években az SKDL támogatottsága a korábbi 20 százalékos körüli szintről 10 százalék alá esett, majd a szövetség 1990-ben több más szervezettel egyesülve létrehozta a Baloldali Szövetséget (VAS). Emellett a hidegháború végén a Zöld Szövetség (VIHR) is parlamenti képviselethez jutott.

Az első párt, amely Finnország EK-tagságát hivatalosan is politikája részévé tette, 1991-ben a KOK volt, amit a Svéd Néppárt, majd 1991 őszén a Szociáldemokrata Párt követett (Raunio 1999, 144). A Centrum megosztott volt a kérdésben, illetve mind a zöldek, mind a VAS, majd az 1980-as évek végétől a kereszténydemokraták is egyre inkább gyanakvóan tekintettek az európai integrációra (Minkenbergh 2009, 1197). A hidegháború után az 1991-ben hivatalba lépő Aho-kormány, amely a Centrum mellett a konzervatívokat, a Svéd Néppártot és a kereszténydemokratákat foglalta magába,

³⁰ A párt svéd nevének rövidítése SFP, a finn névnek RKP.

45. táblázat. A fontosabb finn pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	ASZ	NSZ	EA	LSZ	FP
SDP	+	+	+	+	+	+
KESK	+	+	+	+	+	+
KOK	+	+	+	+	+	+
VAS	0	+	+	-	-	+
VIHR	0	+	+	+	+	+
SFP	+	+	+	+	+	+
KD	-	+	+	-	-	+
PS (SMP)	-	-	-	-	-	-

Forrás: Az Eduskunta jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

döntött az EU-csatlakozásról (Arter 1995, 368). 1994-ben az SKL kilépett a koalícióból pontosan azért, mert ellenezte a belépést (Raunio 2005, 384). A párt 1995 után elfogadta a tagságot, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a mélyítések nem szükségesek, noha egy többsébes Európa nem utasított el (Raunio 1999, 151).

Az EU-tagságról végül 1994-ben tartottak népszavazást. A csatlakozás kérdése a legtöbb pártot megosztotta. A Centrum 55 parlamenti képviselőjéből 22 szavazott a tagsági kérelem ellen 1992-ben, majd a pártkongresszuson a küldöttek több mint harmada annak ellenére is a csatlakozás ellen szavazott, hogy Esko Aho akkori pártelnök és kormányfő lemondással fenyegetett, ha pártja nem támogatja a belépést (Raunio 2008, 173). Paavo Väyrynen külügyminiszter 1993-ban pontosan azért mondott le posztjáról, mert ellenezte az EU-tagságot (Arter 1995, 376). A KESK euroskeptikus szárnya később is Väyrynen körül tömörült, aki 1988-ban, 1994-ben, majd később, 2012-ben is a párt köztársaságielnök-jelöltje volt. A Centrum később is a finn EU-tagság mellett maradt, noha a kormányközi együttműködést preferálta (Raunio 1999, 147). A párt legfontosabb, agrárérdekeket képviselő partnere (MTK) ugyanakkor a tagság ellen volt (Raunio 2008, 173).

Nem volt egységes a VAS és a VIHR sem, ezért nem alakított ki egyik párt sem hivatalos álláspontot a kérdésben, ugyanakkor a Baloldali Szövetség szavazóinak háromnegyede voksolt nemmel a referendumon (i. m., 170–174). Az SMP, amely korábban pozitívan tekintett az integrációra (Jungar 2016, 121), a csatlakozás ellen volt a kampány során (Raunio 2013, 142). Ellenben a párt alapítója és korábbi elnöke, Veikko Vennamo igennel szavazott, míg a párt akkori főtitkára, Timo Soini nemmel (Arter 2016, 19).

Szinte azonnal az EU-csatlakozás után újabb megosztó európai uniós ügygel szembesültek a finn pártok, nevezetesen az Európai Monetáris Unióhoz való csatlakozás kérdésével. Az euró bevezetését egyértelműen ellenezték a kereszténydemokraták (Raunio 2008, 173) és Timo Soini, az Igaz Finnek vezetője is (Arter 2016, 19). 1997 őszén a Centrum pártkongresszusa is az euró bevezetése ellen szavazott, noha a párt később elfogadta az EMU-tagságot (Raunio 1999, 147–148).

Komoly vitát hozott azonban az ügy a Baloldali Szövetségben belül. A párt 1996-ban még az EMU-tagság ellen foglalt állást, ugyanakkor a VAS kormányon volt, így nem engedhette meg magának, hogy harsányan ellenezze az euró bevezetését (Raunio 2008, 174). Éppen ezért Claes Anderson, a párt vezetője, aki személy szerint nem különösebben rajongott a monetáris unió ötletéért, belső szavazást kezdeményezett az eurózónához való csatlakozásról. Ezen a tagság – amelynek többsége néhány éve még az EU-ba való belépést is ellenezte – 52 százaléka végül támogatta a pártvezetés álláspontját és a közös valutát (Dunphy 2007, 42). Ugyanakkor bárki nyíltan ellenezhette is ezt a véleményt, a párt baloldali szárnya Esko Seppänen akkori EP-képviselő vezetésével ezt meg is tette, így azonban Anderson elkerülte a pártszakadást (uo.). Komoly vita zajlott le a kérdéstről a Zöld Szövetségben belül is, amelynek végén a párt vezetői 31-13 arányban szavaztak az euró támogatása mellett, így a párt akkori vezetője, Satu Hasi, aki ellenezte az EMU-csatlakozást, kisebbségbe szorult véleményével (Raunio 2008, 174).

1998-ban a VAS élére Suvi-Anne Siimes került, aki igyekezett a pártot teljesen pro-EU irányba terelni. Seppänen és a párt populistának titulált szárnya azonban folyamatosan támadta mind Siimest, mind pedig az EU-t annak – általuk vélt – nem demokratikus jellege és piacvezérelt természete miatt, hangsúlyozva, hogy az unió megreformálhatatlan (Dunphy 2007, 48). Ennek egyik jele volt, hogy a VAS támogatta mind az amszterdami, mind a nizzai szerződést (45. táblázat). Siimes végül 2006-ban éppen egy uniós kérdés kapcsán mondott le posztjáról, amely a finn semlegességhez és a közös kül- és biztonságpolitikához kapcsolódott (i. m., 47). Abban, hogy végül is a párt euroszkeptikus szárnya képes volt megbuktatni az integrációpárti vezetőt, annak is szerepe lehet, hogy a Baloldali Szövetség 2003-tól ellenzékben politizált, nem kötötte őket a kormányzati szerepvállalással járó számos kompromisszum. A párt végül Martti Korhonen (2006–2009), majd Paavo Arhinmäki (2006–2009) alatt balra tolódott, és ismét hangsúlyossá vált az euroszkepticizmus is, amit jól jelez az alkotmány- és a lisszaboni szerződés elutasítása is (45. táblázat). A VAS ekkoriban az EU-t kapitalista, neoliberális képződménynek titulálta, amely nem érdemi meg az európai emberek bizalmát (March 2011, 93). Egyértelműen az alkotmány és a lisszaboni szerződés ellen volt a PS, illetve az időközben nevét Finnországi Kereszténydemokratákra (KD) változtató SKL is, noha utóbbi pártot a reformszerződés már megosztotta (45. táblázat).

A gazdasági válság és különösen az eurózóna válsága a finn euroszkepticizmusra is hatással volt. Az első *bailout*okat 2010-ben még valamennyi akkori ellenzéki párt –

46. táblázat. A legfontosabb finn pártok nemzetgyűlési választási eredményei 1991-től

	KESK	SDP	KOK	VAS	VIHR	PS	SFP	KD	Euro-szkeptikus
1991	24,8	22,1	19,3	10,1	6,8	4,8	5,5	3,1	24,8
1995	19,8	28,3	17,9	11,1	6,5	1,3	5,1	3,0	23,2
1999	22,4	22,9	21,0	10,9	7,3	1,0	5,1	4,2	16,8
2003	24,8	24,3	18,6	10,0	8,0	1,6	4,6	5,4	17,1
2007	23,1	21,4	22,3	8,8	8,5	4,1	4,6	4,9	17,9
2011	15,8	19,1	20,4	8,1	7,2	19,1	4,3	4,0	31,3
2015	21,1	16,5	18,2	7,1	8,5	17,7	4,9	3,5	27,6

Forrás: A Tilastokeskus (Statisztikai Hivatal) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

SDP, VAS, KD, PS – ellenezte, de 2011-re már az Igaz Finneket leszámítva valamennyi ellenző párt megváltoztatta álláspontját (Iso-Markku 2016, 73). A 2011-es parlamenti választás kampányában, ahol a mentőcsomagok fontos témának bizonyultak, az Igaz Finnek sikeresen tudott mobilizálni az ügy mentén (Jungar 2016, 121). A párt elsősorban arra helyezte ki kampányát, hogy Finnország nettó befizető, illetve a kisemberek érdekeit kívánják képviselni a bürokratikus, nem demokratikus EU-val szemben, amely korlátozza a finn szuverenitást (Raunio 2013, 143–145). A választáson a PS a szavazatok 19 százalékát kapta, ezzel közel ötszörösére növelve támogatottságát a legutóbbi voksoláshoz képest (46. táblázat). Ezt követően Jyrki Katainen, a győztes KOK vezetője hat miniszteri helyet ajánlott kormányában az Igaz Finneknek, ám Soini pártja kompromisszumot akart a *bailoutok* kérdésében, illetve a pénzügyi tárcát is magának szerette volna, így végül a koalíció nem jött létre (Arter 2015, 1346). Katainen a Centrum és a PS kivételével valamennyi parlamenti párttal megállapodásra jutott az új, hatpárti kormánykoalíció összetételéről.

Ellenzékben a Centrum is megváltoztatta véleményét, és 2011 után a mentőcsomagokat nem támogatta (Iso-Markku 2016, 73), ellentétben a fiskális paktummal, amelyet a párt a kormánypártokkal egyetemben megszavazott (45. táblázat). A 2014-es EP-választáson két párt kampányolt euroszkeptikus üzenetekkel. A PS euróellenes, de nem EU-ellenes kampányt folytatott, ami elsősorban a nemzeti szuverenitás védelmén és a gazdasági együttműködés szükségességének hangsúlyozásán alapult (Sørensen 2017, 141). A kormányon ismét meglehetősen pro-EU módon viselkedő Baloldali Szövetség még a voksolás előtt kilépett a koalícióból, amit aztán egy euroszkeptikus kampány is követett. A VAS szerint az Európai Központi Bank az eurózóna válságában a bankok érdekeit képviselte, ezért az EU komoly demokratikus reformra szorul (uo.). Miután Katainen európai biztos lett, helyét Alexander Stubb vette át a kormányfői poszton.

47. táblázat. A legfontosabb finn pártok európai parlamenti választási eredményei 1996-tól

	KESK	SDP	KOK	VAS	VIHR	PS	SFP	KD	Euro-szkeptikus
1996	24,4	21,5	20,2	10,5	7,6	0,7	5,8	2,8	16,7
1999	21,3	17,9	25,3	9,1	13,4	0,8	6,8	2,4	14,6
2004	23,4	21,2	23,7	9,1	10,4	0,5	5,7	4,3	13,9
2009	19,0	17,5	23,2	5,9	12,4	9,8	6,1	4,2	20,1
2014	19,7	12,3	22,6	9,3	9,3	12,9	6,8	5,2	27,8

Forrás: A Tilastokeskus (Statistikai Hivatal) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

A 2015-ös parlamenti választás kampányában a PS visszavett euroszkepticizmusából, mivel Soini jól tudta, hogy kormányra csak így fog tudni kerülni pártja. Ennek megfelelően még korábban a párt az EU-tagság feltételeinek újratárgyalását és az eurózónából való kilépést hirdette, addig ez utóbbi programpontra teljesen feladta (Jungar 2016, 122). A választáson a PS a második legtöbb mandátumot szerző párttá vált. A győztes Centrum vezetője, Juha Sipilä alakított kormányt a KESK, az Igaz Finnek és a KOK részvételével. Soini külügyminiszter lett, ami azt eredményezte, hogy kompromisszumkésszébbé vált európai uniós kérdésekben, hangsúlyozva, hogy az EU fontos Finnország számára (Iso-Markku 2016, 69). Ennek egyik legfőbb jele volt, hogy a párt a legújabb görög *bailout*-ot már támogatta (i. m., 74). A párton belül viszont a kormányzati részvétel feszültségeket szült. A 2017. júniusi pártelnökválasztáson Soini nem indult újra a posztért, a voksolást pedig a radikálisan bevándorlásellenes Jussi Halla-aho nyerte a korábbi pártvezetés által támogatott Sampo Terho ellen. Sipilä nem tudott megegyezni az új pártelnökkel, ugyanakkor néhány nappal a pártelnökválasztást követően a PS 20 képviselője kilépett a párt frakciójából, és új képviselőcsoportot hozott létre Új Alternatíva néven. Az új formációhoz csatlakozott az Igaz Finnek valamennyi minisztere, így Timo Soini is.

A finnországi euroszkepticizmus a hidegháború végéig gyakorlatilag nem jöhetett létre, hiszen Finnország csatlakozása az euroatlanti integrációhoz fel sem merülhetett. A csatlakozást elsősorban a kisebb jobboldali pártok ellenezték a nemzeti szuverenitás elvesztése miatt, így leginkább a szuverenitásalapú euroszkepticizmus vált jelentőssé az országban. Ezt csak felerősítette az Igaz Finnek 2011-es választáson elért – majd 2015-ben gyakorlatilag megismételt – választási eredménye. A Baloldali Szövetség elsősorban ellenzékből ellenezte az integráció mélyítését, döntően a szociális dimenzió hiányára és az integráció neoliberais jellegére helyezve ki bírálatát, kormányon általában támogatta a mélyítést, ugyanakkor a VAS integrációpárti fordulata végül kudarcot vallott. Az agrárügyek mentén politizáló Centrumon belül is jelentős euroszkeptikus csoport van, a párt fő irányvonala azonban egyértelműen pro-EU-nak tekinthető.

3.15. Svédország

Svédország pártrendszerében nem jelentett cezúrát a második világháború, mivel az ország semleges államként vészelt át a konfliktust. A pártrendszer domináns tényezője a Svédországi Szociáldemokrata Munkáspárt (SAP) volt. A baloldalon emellett a Svédországi Kommunista Párt (SKP) tudott releváns párttá válni. Az agrárérdekeket a Parasztszövetség (BF) képviselte, amely 1957-ben – nyitva a liberális és városi szavazók felé – nevét Centrum Pártra (C) változtatta. Emellett a liberális Néppárt (FP) és a konzervatív Jobboldali Nemzeti Szervezet, később Jobboldali Párt (H), majd 1969-től Mérsékelt Koalíciós Párt (M) néven jelentett számottevő erőt. Kormányon 1945 után egészen az 1970-es évekig egyedül a szociáldemokraták voltak, egy rövid ideig a Parasztszövetséggel koalícióban.

Mivel a szociáldemokraták a tagságot nem tartották helyesnek, mert úgy vélték, hogy az inkompatibilis a svéd semlegességgel (Kite 1996, 118), ezért Svédország csatlakozása az Európai Közösségekhez komolyabban annak ellenére sem merült fel, hogy azt mind a konzervatívok, mind a liberálisok támogatták (i. m., 22). Az SAP-hoz hasonlóan vélekedett a Centrum Párt is, csupán más indokokkal: az agráriumot képviselő Centrum úgy vélte, Svédország elveszítene az önálló kereskedelempolitika lehetőségét a csatlakozással, ráadásul az agrárszektor számára is hátrányos lenne (i. m., 119). Természetesen a kommunista párt mindennemű szorosabb európai együttműködést ellenezett (Kite 1996, 26).

1972-ben végül szabadkereskedelmi egyezményt kötött Svédország az Európai Közösségekkel, amelyet csak az addigra Baloldali Párt – Kommunisták (VPK) elnevezésre váltó radikális baloldal ellenezett (i. m., 27). Az 1980-as években az 1987-től Kereszténydemokrata Társadalom Pártja (KDS) néven futó tömörülés és a Környezetvédő Párt – Zöldek (MP) tudott komolyabb támogatottságra szert tenni. Míg a KDS az 1990-es évekre teljesen elhagyta euroszkepticismusát (Minkenberg 2009, 1197), addig a Zöldek még a csatlakozás után is sokáig ellene voltak a tagságnak (Aylott 2008, 183). 1990-ben az FP a nevét Liberális Néppártra, a VPK pedig Baloldali Pártra (V) változtatta. Ugyanebben az évben a szociáldemokrata kormány beadta Svédország csatlakozási kérelmét (i. m., 188).

Az 1991-es választáson kiestek az 1988-ban bekerült Zöldek, viszont bejutott a KDS és az adó- és bevándorlásellenes Új Demokrácia (NyD). A voksolás után jobbközép kormány alakult a mérsékelték, a liberálisok, a kereszténydemokraták és a Centrum Párt részvételével. Ez utóbbi kivételével mindegyik koalíciós tömörülés egyöntetűen támogatta Svédország uniós tagságát, a Centrum ugyanakkor megosztott volt. Míg a párt végül – hosszas belső viták után – egy speciális kongresszuson 184-92 arányban a belépés mellett tette le a voksát, az ifjúsági szervezet ellene volt (Kite 1996, 187). A kereszténydemokraták soraiban is voltak euroszkeptikusok, akik a nemzeti szuverene-

48. táblázat. A fontosabb svéd pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	ASZ	NSZ	EA	LSZ	FP
SAP	+	+	+	/	+	+
M	+	+	+	/	+	+
C	+	+*	+*	/	+*	+
L	+	+	+	/	+	+
V	-	-	-	/	-	0
MP	-	-	-	/	-	-
KD	+	+	+	/	+*	+
SD	/	/	/	/	/	0

Forrás: A Riksdag jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

nítás feladása miatt kritizálták az EU-csatlakozást (Aylott 2008, 189), azonban ennek a belső frakciónak nem volt komoly befolyása a párt politikájára.

Az ellenzéki pártok közül a szociáldemokraták, a Centrumhoz hasonlóan, nem voltak egységesek a kérdésben. A belső konfliktus oka az volt, hogy a párt egyik szárnya úgy gondolta, otthon erős az SAP, Európában azonban nem lenne az. A végső döntést 1994-ben hozta meg a szociáldemokrata párt, amely alapján támogatta a csatlakozást, ha a tagság feltételei elfogadhatók, az ifjúsági szervezet azonban az SAP esetében is szembement az anyapárt álláspontjával (Kite 1996, 187). A Baloldali Párt ideológiai okokból ellenezte a tagságot, mivel kapitalistának tartották az EU-t (Sitter 2001, 34). A Zöldek úgy vélték, hogy a svéd semlegességgel nem fér össze a belépés, ráadásul veszélyesnek tartották az európai szuperállam építését is (Aylott 2008, 189). Az Új Demokrácia – amely az 1994-es választáson kiesett a parlamentből – támogatta a csatlakozást az ország védelme és biztonsága érdekében, illetve adóellenes természetéből fakadóan követelte a svédországi adók EU-s szintre csökkentését (Sitter 2001, 13). Az 1994-es választást követően a szociáldemokraták visszatértek a hatalomba, a novemberi népszavazáson pedig 53-47 arányban az érvényesen szavazók támogatták Svédország uniós tagságát.

1996-ban a KDS nevét Kereszténydemokratákra (KD) módosította. Az amszterdami szerződés ratifikációját is a csatlakozást elutasító pártok ellenezték kizárólag, ugyanakkor mind a Centrum, mind az SAP soraiból érkezett néhány „nem” és tartózkodó szavazat (48. táblázat). Nagyjából hasonló volt a helyzet a nizzai szerződés esetében is.

Igazán komoly vitát az euró bevezetésének kérdése hozott Svédországban. Az ország a csatlakozási szerződésében vállalta a közös valuta bevezetését, azonban az akkor kor-

49. táblázat. A legfontosabb svéd pártok parlamenti választási eredményei 1994-től

	SAP	M	C	L	V	MP	KD	SD	Euro-szeptikus
1994	45,3	22,4	7,7	7,2	6,2	5,0	4,1	0,3	11,5
1998	36,4	22,9	5,1	4,7	12,0	4,5	11,8	0,4	16,9
2002	39,9	15,3	6,2	13,4	8,4	4,7	9,2	1,4	14,5
2006	35,0	26,2	7,9	7,5	5,9	5,2	6,6	2,9	14,5
2010	30,7	30,1	6,6	7,1	5,6	7,3	5,6	5,7	18,6
2014	31,0	23,3	6,1	5,4	5,7	6,9	4,6	12,9	25,5

Forrás: A Statistiska centralbyrån (Központi Statisztikai Hivatal) adatai alapján saját kalkuláció
Félkövérel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszeptikus volt.

mányzó szociáldemokraták vezetése és a pártkongresszus is az EMU-csatlakozás ellen volt 1997-ben (Aylott 2005, 543). Az SAP kongresszusa 2000-ben végül elfogadta az eurót, ha azt népszavazáson is jóváhagyják, így a kormány – amely a 2002-es választás után is a helyén maradhatott – 2003 őszére kezdeményezett népszavazást, részben azért, hogy a megosztott párt helyett más hozza meg a döntést (uo.). Az euró bevezetése ellen kampányolt a Centrum Párt, a Zöldek és a Baloldali Párt mellett az SAP és a KD euroszeptikus csoportja is (i. m., 551–552). A „nem” kampányának egyik vezetője Nils Lundgren közgazdász lett, aki többször is érvelt amellett, hogy a saját monetáris politika fontos (i. m., 554–555). A népszavazáson az érvényesen szavazók 57 százaléka voksolt a korona megtartására.

A 2003. őszi népszavazási kampányban szerzett ismertséget felhasználva Lundgren bejelentette egy euroszeptikus tömörülés, a Június Lista (JL) megalakulását, amely a dán Június Mozgalomtól kölcsönözte nevét. A JL a szavazatok több mint 14 százalékát megszerezve harmadik lett a 2004-es EP-választáson, a 2006-os parlamentin viszont már a 0,5 százalékos szavazatarányt sem érte el. Meglepően jól szerepelt – noha mandátumhoz még nem jutott – a nemzeti szuverenitást helyreállítani kívánó, ekkor még kemény euroszeptikus Svéd Demokraták (SD) nevű radikális jobboldali párt (Aylott 2008, 186). A voksolást követően Fredrik Reinfeldt (M) vezetésével jobbközép kormánykoalíció alakult a konzervatívok, a liberálisok, a kereszténydemokraták és a Centrum részvételével. A lisszaboni szerződést a kormánypártokon kívül a szociáldemokraták képviselőinek elsöprő többsége is támogatta, ellene a Zöldek és a Baloldali Párt szavazott (48. táblázat).

A 2009-es EP-választáson nem tudta megismételni korábbi sikerét a JL, és ezúttal is a 4 százalékos küszöb alatt maradt az SD, ugyanakkor mandátumot szerzett a Kalózpárt (PP), amely nem igazán volt a mélyítések ellen, az EU átláthatóságának javítását sürgette (Demker 2014, 199), így nem is tekinthető euroszeptikusnak. Emellett a

50. táblázat. A legfontosabb svéd pártok európai parlamenti választási eredményei 1995-től

	SAP	M	C	L	V	MP	KD	SD	Euroszkeptikus
1995	28,1	23,2	7,2	4,8	12,9	17,2	3,9	-	30,2
1999	26,0	20,8	6,0	13,9	15,8	9,5	7,6	0,3	25,6
2004	24,6	18,3	6,3	9,9	12,8	6,0	5,7	1,1	34,3
2009	24,4	18,8	5,5	13,6	5,7	11,0	4,7	3,3	23,5
2014	24,2	13,7	6,5	9,9	6,3	15,4	5,9	9,7	31,7

Forrás: A Statistiska centralbyrån (Központi Statisztikai Hivatal) adatai alapján saját kalkuláció
Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

Zöldek is elkezdtek mérsékelni euroszkepticismusukat, hogy a szociáldemokraták potenciális koalíciós partnerévé váljanak (Taggart–Szczerbiak 2013, 29), és a Svéd Demokraták, amely párt korábban minden nemzetállam felett álló entitást elutasított (Klein 2013, 120), szintén elkezdett puhítani EU-ellenességén.

A 2010-es parlamenti választást követően helyén maradt a jobbközép koalíció, bekerült viszont a törvényhozásba az SD. A fiskális paktum kapcsán a svéd kormány speciális álláspontot vett fel, aminek az egyik oka az, hogy Svédország nem tagja az eurózónának. Lengyelországhoz és Magyarországhoz hasonlóan ugyanis Svédország is úgy ratifikálta a dokumentumot, hogy annak egyetlen gazdasági és költségvetési rendelkezése sem kötelező érvényű ezen országokra nézve. Noha a konszenzust nem szélesítette a kormány ezen lépése, azt elérték vele, hogy kizárólag a Zöldek utasították el a parlamentben a szerződést, a Svéd Demokraták és a Baloldali Párt tartózkodott (48. táblázat).

A 2014-es EP-választás már részben előrevetítette a koalíciós pártok gyengülését. A konzervatívokat meglepetésre a szociáldemokraták mellett a Zöldek is megelőzték a választáson, és veszített támogatottságából a Liberális Néppárt is (50. táblázat). Az MP fő kampányüzenetei az EU karcsúsítása mellett a több *opt-out* kiharcolása és a nemzeti parlamenteknek juttatott nagyobb hatalom voltak, de természetesen hangsúlyozták a környezetvédelmi terület erősítését, a menekültjogokat és a diszkriminációellenes fellépés szükségességét is (Sorensen 2017, 139). Az SD kemény euroszkeptikus álláspontjának felpuhulását jelzi, hogy a párt a nemzeti szuverenitás védelme érdekében újratárgyalta volna a tagság feltételeit, és arról népszavazást tartott volna, illetve ellenzte a nyitott határokat (i. m., 140). Egyértelműen kemény euroszkeptikus pártnak így csak a Baloldali Párt maradt meg, amely hosszú távon egyedül a kilépésben látja biztosítva Svédország jövőjét, ugyanakkor az EU szociális dimenzióját hiányolta, és bírálta a megszorításokat (uo.). A 2014-es parlamenti választást követően kisebbségi SAP–MP-koalíció alakult, előretört az SD (49. táblázat), példátlanul erőssé téve ezzel az euroszkepticismust a *Riksdag*ban.

A svédországi euroszkepticizmus a 2010-es évekig jóformán a baloldalra korlátozódott. A tagságot 1990-ig ellenezte mind az SAP, mind a kommunista párt, mind a Zöldek, ezt követően – az SAP álláspontjának módosulásával – nyílt meg az út a csatlakozás előtt. A szociáldemokraták, a Centrum és a Kereszténydemokraták azonban mindig is rendelkeztek szervezett euroszkeptikus csoporttal (Aylott 2008, 184), a leginkább integrációpárti tömörüléseknek a 2015-ben nevét Liberálisokra (L) változtató Néppárt és a konzervatívok tekinthetők. A fő euroszkeptikus érveknek ekkoriban a semlegesség, illetve a Zöldek részéről a democráciadeficit, a Baloldali Párt felől pedig a kapitalista jelleg kritizálása számítottak. Ez csupán – a Június Lista 2004-es átmeneti sikerét leszámítva – a 2010-es években, a Svéd Demokraták parlamentbe kerülésével változott meg, amikor a nemzeti szuverenitás kérdésköre is központi elemmé vált az uniót ért kritikák között.

3.16. Ciprus

Ciprus 1960-ban nyerte el függetlenségét a zürichi és londoni megállapodások eredményeként. A sziget lakosságának többsége görög anyanyelvű, ám az északi részen élő népesség törökül beszél. Ez a kettősség a függetlenség után a hatalmi erőviszonyokban oly módon nyilvánult meg, hogy III. Makariosz elnök (és görög ortodox pátriárka) alelnöke Fazıl Küçük lett a török etnikumból. A görög katonai junta 1974-ben puccsot hajtott végre az elnök ellen azzal a szándékkal, hogy egyesítsék a szigetet Görögországgal, ám Törökország válaszul katonai csapatokat küldött a szigetre. A konfliktus vége az lett, hogy Makarioszt visszahelyezték pozíciójába, ám a sziget törökök lakta területeit a török hadsereg megszállta. Makariosz 1977-ben elhunyt, az új elnök Szpirosz Kiprianu lett. A törökök lakta Észak-Ciprus végül 1983-ban kiáltotta ki függetlenségét, ezt azonban Törökországon kívül egyetlen más ország sem ismert el a mai napig.

Noha Cipruson elnöki rendszer van, a politikai pártok szerepe nem elhanyagolható. A pártrendszer legfontosabb pártjai közül kettő is az 1970-es években jött létre. A jobbközép Demokrata Tömörülés (DISZI) alapvetően kevésbé kemény álláspontot foglal el a ciprusi kérdésben, mint a többi párt. A másik nagy politikai erő a kommunista ideológiát valló Dolgozók Haladó Pártja (AKEL). A Kiprianu által alapított, kezdetben jobbközép, később a centrum felé mozduló és a ciprusi probléma kérdésében az eredeti megállapodásokhoz ragaszkodó Demokrata Párt (DIKO) vált a harmadik releváns erővé. A Szociáldemokráciáért Mozgalom (EDEK) balközép pártnak számít, ugyanakkor – a DIKO-hoz hasonlóan – nem áll tőlük távol a nacionalizmus sem.

Az európai integrációhoz való csatlakozást elsősorban az AKEL utasította el. A párt a görög kommunistákhoz hasonlóan kapitalista projektnek és a NATO kiterjesztésének tekintette az Európai Közösségeket, amely egyértelműen szovjetellenesnek tekinthető (Dunphy–Bale 2007, 298). Mindez hatványozottan igaz Makariosz elnökségének

51. táblázat. A fontosabb ciprusi pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz*

	CS	EA	LSZ
DISZI	+	+	+
AKEL	+	-	-
DIKO	+	+	+
EDEK	+	+	+
Evroko	+	+	+
KOP	+	0	0

Forrás: A Vouli tön Antiprosópōn (Képviselőház) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A fiskális paktum elfogadása nem igényelte a parlament jóváhagyását.

idejére (Charalambous 2007, 437). A kommunisták később is elleneztek a csatlakozást, mivel a párt úgy látta, hogy az integráció sértené Ciprus el nem kötelezett jellegét, káros lenne az ipar és a mezőgazdaság számára, és nem férne össze az AKEL hosszú távú ideológiai céljaival sem, így ellenezte az 1987-es társulási egyezményt is (Dunphy–Bale 2007, 298).

A hidegháború végével és a Szovjetunió összeomlásával párhuzamosan a kommunista párt is igyekezett újrapozicionálni magát. Ennek eredménye lett az, hogy 1995-ben az AKEL vezetői úgy gondolták, hogy az uniós csatlakozásnak nincs alternatívája, belülről kell az integráció neoliberais természetét megváltoztatni, ezen álláspontjukat pedig a párttagság közel kétharmada támogatta (uo.). Emellett a lehetséges török expanzió megakadályozása is a belépés melletti érv volt (Charalambous 2007, 437).

A 2004-es csatlakozást így valamennyi releváns párt támogatta (Agapiou-Josephides 2011, 168), ugyanakkor Kofi Annan akkori ENSZ-főtitkár igyekezett a sziget megosztottságának kérdését is megoldani. Az Annan-tervről egy héttel a csatlakozás előtt, 2004. április 24-én tartottak népszavazást. Míg a török ciprusi részen a javaslatot támogatták, a déli területeken mind Tasszosz Papadopoulosz elnök (DIKO), mind pedig az AKEL és az EDEK ellene kampányolt, így végül a tervet elutasították, Ciprus megosztott ország maradt, és csak a déli rész csatlakozott az EU-hoz. Noha a tagság mellett volt az AKEL, a párt továbbra is teljesen más formában képzelte el az integrációt (Charalambous 2007, 439), ami először az alkotmányszerződés elutasításában (51. táblázat) mutatkozott meg. A kommunisták az euró bevezetésének elhalasztása mellett voltak (Agapiou-Josephides 2011, 176), ám végül a közös valutát – az eredeti terveknek megfelelően – 2008. január 1-jén bevezették az országban.

A 2008-as elnökválasztáson az AKEL jelöltje, Dimitrisz Hrisztofiasz győzött. Hrisztofiasz elnökségének első éveiben pártja nem mérsékelte euroszkeptizmusát, a lisszaboni szerződést elutasította, mivel a kommunisták szociálisabb és az Amerikai Egyesült Államoktól, valamint a multinacionális vállalatoktól független Európai Uniót szerettek

52. táblázat. A legfontosabb ciprusi pártok parlamenti választási eredményei 2001-től

	AKEL	DISY	DIKO	EDEK	Euroszkeptikus
2001	34,7	34,0	14,8	6,5	34,7
2006	31,1	30,3	17,9	8,9	31,1
2011	32,7	34,2	15,7	8,9	33,7
2016	25,7	30,7	14,5	6,2	34,6

Forrás: Az Yporgeio Eszoterikon Ypireszia Eklogon (Belügyminisztérium Választási Szolgálat) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

volna (i. m., 177). A dokumentumot a törvényhozás minden gond nélkül fogadta el a DIKO, a DISZI, az EDEK és a ciprusi kérdésben szintén kemény állásponton lévő Európai Párt (EVROKO) képviselőinek támogatásával (51. táblázat). Mindez jól jelzi, hogy a sziget északi részével szemben elfoglalt kemény álláspont nem jár automatikusan euroszkepticizmussal, sőt még a kommunisták esetében is az EU-tagság támogatását vonta magával, mivel az unió védelmet jelent Törökországgal szemben.

A gazdasági válság Ciprust is utolérte, így Hrisztofiasz és kormánya 2011-ben megszorító intézkedéseket léptetett életbe, hogy elkerülje az EU-s mechanizmusokat. Az AKEL társadalmi kapcsolatainak – elsősorban a szakszervezetekkel való szoros együttműködésnek – köszönhetően elég jól sikerült elfogadtatnia a társadalommal a szükséges lépéseket (Charalambous–Christophorou 2013, 113). Az ország azonban végül mégis uniós mentőcsomagra szorult, ezt azonban Hrisztofiasz nem tudta letárgyalni a trojkával (Charalambous et al. 2015, 405), az elnökválasztáson – amelyen az inkumbens elnök nem indult – pedig a DISZI jelöltje, Nikosz Anasztaszíadisz győzött, aki hamar megállapodásra jutott a hitelezőkkel.

A 2014-es európai parlamenti választások már előrevetítették a pártrendszer átalakulását, illetve a potenciális új belépőket. Noha 2009-hez hasonlóan a hat mandátumon a négy legnagyobb párt osztozott, jól szerepelt a Polgárok Szövetsége (SZIPOL) és a megszorítások elutasításával kampányoló, nacionalista Nemzeti Népfőnt (ELAM) is. Ezzel szemben visszaesett az AKEL, amelynek kampánya leginkább abból állt, hogy megpróbálja elkerülni a párt, hogy a görög radikális baloldali Sziriza vezetőjével, Ciprisszal azonosítsák (Charalambous et al. 2015, 412). A kommunisták bírálták ugyan az új, jobbközép kormány megszorító intézkedéseit (Triga 2017, 269), ez azonban nem volt túl hiteles, mivel Hrisztofiasz elnöksége idején nem volt túl sikeres a válságkezelés.

2015 végén a DISZI egyik EP-képviselője, Eleni Teokarusz kilépett a pártból annak a ciprusi problémához való túl puha hozzáállása miatt. Megalapította a Szolidaritás Mozgalmat (KA), majd csatlakozott az euroszkeptikus Európai Konzervatívok és Reformerek (ECR) képviselőcsoporthoz. A 2016-os törvényhozási választásokon a

53. táblázat. A legfontosabb ciprusi pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től

	AKEL	DISY	DIKO	EDEK	Euroszkeptikus
2004	27,9	28,2	17,1	10,8	27,9
2009	34,9	35,7	12,3	9,8	35,1
2014	27,0	37,7	10,8	7,7	29,7

Forrás: Az Yporgeio Eszoterikon Ypireszia Eklogon (Belügyminisztérium Választási Szolgálat) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

DISZI győzött, ám veszített támogatottságából, csakúgy, mint az AKEL (52. táblázat). Bekerült ugyanakkor új pártként a SZIPOL és két új euroszkeptikus tömörülés, a KA és az ELAM is.

A ciprusi euroszkeptícizmust egészen az elmúlt évekig egyedül a Dolgozók Haladó Pártja jelenítette meg. Európa egyik legerősebb kommunista pártja döntően antikapitalista alapon bírálta az Európai Uniót, illetve annak szociális dimenzióját hiányolta. Az AKEL kormányzati pozícióban is igyekezett távolságot tartani az uniós irányvonalától, ennek megfelelően utasította el a párt a lisszaboni szerződést és az EU-s segítséget a válságkezelésben is. A 2016-os képviselőházi választáson a politikai jobboldalon is megjelent a sokkal inkább a nemzeti szuverenitást középpontba helyező EU-kritikus attitűd a Szolidaritás és a nacionalista ELAM feltűnésével.

3.17. Málta

Máltán az 1964-es függetlenedés óta két párt volt képes mandátumhoz jutni a parlamentben: a történelmileg a britektől való elszakadást hirdető, jobbközép erővé váló Nacionalista Párt (PN) és a tradicionálisan a britekhez közelebb álló, baloldali Munkáspárt (PL, korábban MLP).

A függetlenné válást követően a Nacionalista Párt – amely hagyományosan az ország integrációpárti tömörülésének tekintendő – vezette kormány 1970-ben társulási szerződést kötött az EK-val (Pace 2011, 138). A Munkáspárt 1971-es hatalomra jutása változást hozott a külpolitikában is. A baloldali kormány igyekezett semlegesebb irányba mozdulni, a szoros kapcsolatot az EK-val azonban fenntartotta (uo.). Miután a PN 1987-ben ismét többséget szerzett a parlamentben, a kormány 1990-ben beadta Málta felvételi kérelmét az Európai Közösségekhez (i. m., 141). A Munkáspárt azonban győzni tudott az 1996-os választáson, és a baloldali kabinet szinte azonnal felfüggesztette a tagsági kérelmet. Bár a párt nem támadta nyíltan az EU-t, a csatlakozás lehetőségét elutasította, mert a Mediterráneum és Európa között kiegyensúlyozott kül-

54. táblázat. A fontosabb máltai pártok viszonya az integrációs szerződésekhez

	CS	EA	LSZ	FP
PN	+	+	+	+
PL	-	+	+	+

Forrás: A Parliament ta' Malta jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

55. táblázat. A legfontosabb máltai pártok parlamenti választási eredményei 2003-tól

	PN	PL	Euroszkeptikus
2003	51,8	47,5	47,5
2008	49,3	48,8	0,0
2013	43,3	54,8	-

Forrás: A Department of Information (Információs Részleg) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

56. táblázat. A legfontosabb máltai pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től

	PN	PL	Euroszkeptikus
2004	39,8	48,4	49,1
2009	40,3	54,8	1,5
2014	40,0	53,4	2,7

Forrás: A Department of Information (Információs Részleg) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

politikára törekedett, ráadásul semlegességpárti volt (i. m., 143–144). Ám a kormány váratlan bukását követően (1998) ismét a jobboldal került hatalomra, Málta pedig az EU-csatlakozás kapujához ért.

A 2003-os népszavazáson a Munkáspárt a belépés ellen kampányolt. Miután az érvényesen szavazók több mint 53 százaléka a tagság mellett voksolt, nem fogadta el a referendum eredményét, ám az egy hónappal később tartott parlamenti választáson – amelynek kampányában a fő téma az EU-tagság volt – is vereséget szenvedett a jobboldaltól (i. m., 150). A csatlakozást követően megindult az MLP átalakulása. Rendkívüli kongresszust hívtak össze, hogy az új helyzetre új választ adjon a párt. Komoly belső vita volt arról, hogy az EU-tagságot el kell-e fogadnia a pártnak. Noha ellene volt többek között Dom Mintoff és Karmenu Mifsud Bonnici is (i. m., 151), akik egymást követően 1971 és 1987 között töltötték be a miniszterelnöki pozíciót, a Munkáspárt végül elfogadta az uniós tagságot.

Az alkotmányszerződés ratifikációja az MLP-t épp az EU-hoz való viszonyról szóló belső vita közepén érte. Éppen ezért a párt európai parlamenti képviselői – hivatalos álláspont hiányában – tartózkodtak a szavazáskor, majd a 2005-ös rendkívüli kongresszuson fenntartásokkal támogatták (85 százalék) a dokumentum ratifikációját, noha Mifsud Bonnici ellene volt (uo.). A lisszaboni szerződést például a semlegességre vonatkozó kitételrel támogatta a párt, ahogy az euró bevezetését is, bár az MLP szerint később kellett volna áttérni a közös valutára, amikor már beindult a komolyabb gazdasági növekedés. Ám végül 2006-ban a Munkáspárt a feltétel nélküli valutacserével melletti volt (Pace 2008, 384–385).

Az euroszepticismus azonban nem veszett ki teljesen a Munkáspártból: a 2008-as választási kampányban Alfred Sant akkori pártvezető azt mondta, újra kell tárgyalni a máltai tagság körülményeit (i. m., 383). Ez azonban sokkal inkább tekinthető a nevét 2008-ban angolról máltai nyelvűre változtató PL utolsó komoly euroszeptikus kiszólásának, mint trendnek. A 2013-as parlamenti választást követően a munkáspárti Joseph Muscat alakított kormányt, ám nem került komolyabb konfliktusba az Európai Unióval. Sant maga is támogatta valamennyi mélyítését az integrációnak, 2014-ben pedig a párt legtöbb szavazatot kapó jelöltje volt az EP-választáson (Carammia–Pace 2015, 433).

A máltai pártalapú euroszepticismus elsősorban a nemzeti szuverenitásból volt eredeztethető, hiszen a Munkáspárt az önálló külpolitika és a semlegesség megtartása miatt ellenezte az ország európai integrációhoz történő csatlakozását. A belépés után azonban a párt elfogadta a realitásokat, és valamennyi esetben támogatta az Európai Unió mélyítését, így mára már nem tekinthető euroszeptikus tömörülésnek.

3.18. Észtország

A rendszerváltást és a függetlenség elnyerését követően az észt pártrendszer változékonynak bizonyult. Az erőviszonyok végül az ország uniós csatlakozására tisztázódtak le: a jobboldalon a Hazáért Szövetség és a Köztársaság Párt egyesüléséből végül 2006-ban jött létre a Hazáért és Köztársaságért Szövetség (IRL). A két legnagyobb párttá a jobbközép, liberális Észt Reform Párt (RE) és az inkább balközépnek tekinthető Észt Centrum Párt (KE) vált. A baloldalon a 2004 óta Szociáldemokrata Párt (SDE) néven futó tömörülés lett releváns tényező. Emellett a szintén különböző neveken futó, agrárérdekeket képviselő Észt Népi Unió (ERL) tudott parlamenti helyeket szerezni a 2003-as választáson.

Az európai integrációhoz való csatlakozás sokáig nem képezte különösebb vita tárgyát a főbb pártok között. Az első párt, amely felemelte hangját a csatlakozás ellen, a nevével ellentétben radikális baloldali Észt Szociáldemokrata Munkáspárt (ESDTP) volt (Mikkil–Kasekamp 2008, 306), amelynek akkor – egy választási együttműködésnek köszönhetően – még volt parlamenti képvisellete. Emellett a Centrum is kritizálta

57. táblázat. A fontosabb észt pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	EA	LSZ	FP
RE	+	+	+	+
KE	-	+	+	+
IRL	+	+	+	+
SDE	+	+	+	+
ERL	+	+	+	/
ROH	+	/	+	/

Forrás: A Riigikogu jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

58. táblázat. A legfontosabb észt pártok parlamenti választási eredményei 2003-tól

	KE	RE	IRL	SDE	EKRE	Euroszkeptikus
2003	25,4	17,7	31,9	7,0	13,0	15,1
2007	26,1	27,8	17,9	10,6	7,1	2,1
2011	23,3	28,6	20,5	17,1	2,1	1,0
2015	24,8	27,7	13,7	15,2	8,1	8,5

Forrás: A Vabariigi Valimiskomisjon (Nemzeti Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció
Félkövérrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

a kormányt a csatlakozási tárgyalások ideje alatt, illetve a nemzeti érdekek elsőbbségét hirdette, ám 2002-ben kormányra kerülve integrációpárti lett (i. m., 309). Az ERL vett fel a csatlakozási tárgyalások idején még puha euroszkeptikus álláspontot, hangsúlyozva, hogy méltányos feltételeket kell kötni az Európai Unióval, és védeni kell az észt kultúrát (uo.). A párt a 2003-as választás után csatlakozott a kormánykoalícióhoz, és elhagyta euroszkepticizmusát (Taggart–Szczerbiak 2013, 23).

A 2003-as népszavazás kampányában az akkor már ismét ellenzékben politizáló Centrum fordult újfent az euroszkepticizmus felé. A párt megosztott volt (Sikk 2009, 472), vezetője, Edgar Savisaar azonban nem vallott színt a belépés kérdésében. A pártkongresszus végül a belépés ellen szavazott (Taggart–Szczerbiak 2013, 22). A 2004-es EP-választáson a Köztársaság Párt próbálkozott némileg EU-kritikus hangvételű kampánnyal, ám ez nem volt kifizetődő, így visszatértek a pro-EU állásponthez (i. m., 23).

A 2005-ben megalakuló Ansip-kormánynak már a Reform Párton és a Népi Unión kívül a Centrum is tagja lett. Utóbbi gyakorlatilag a csatlakozás után teljesen elhagyta euroszkepticizmusát, a Népi Unió pedig nem különösebben kritizálta az integrációt, mivel a pénzügyminiszeri tárcát is a párt politikusa vezette, a minisztérium pedig pont a közös valuta bevezetéséért volt felelős akkoriban (Sikk 2009, 475). A csatlakozás

59. táblázat. A legfontosabb észtpártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től

	KE	RE	IRL	SDE	EKRE	Euro-szkeptikus
2004	17,5	12,2	17,2	36,8	8,0	1,7
2009	26,1	15,3	12,2	8,7	2,2	1,9
2014	22,4	24,3	13,9	13,6	4,0	5,4

Forrás: A Vabariigi Valimiskomisjon (Nemzeti Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció. Félkövérrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

után rövid időn belül eltűnt az euroszepticismus a parlamenti pártok cselekedeteiből: mind az alkotmányszerződést, mind a lisszaboni szerződést egyetlen – reform párti – ellenszavazattal fogadta el a parlament, utóbbit már az Észtpárt (ROH) támogatása mellett (57. táblázat).

2010-ben az ERL kongresszusa leszavazta a párt egyesülését a szociáldemokratákkal, néhány agrárpárti politikus azonban csatlakozott az SDE-hez, míg mások a Centrumhoz. Ez maga után vonta, hogy a Népi Unió a Zöldekhez hasonlóan kiesett a parlamentből a 2011-es választáson. 2012-ben a párt egyesült az Észtpárt Hazafias Mozgalommal, létrehozva az Észtpárt Konzervatív Néppártot (EKRE). Az EKRE kevésbé az agrárügyekre, sokkal inkább a nemzeti szuverenitásra és az oroszellenességre helyezte a hangsúlyt, illetve a párt profitálni tudott a dél-európai országoknak nyújtott mentőcsomagok kritizálásából is (Auers–Kasekamp 2015, 146), aminek eredményeképpen 2015-ben visszakerült az észtpárt törvényhozásba.

Észtpártban az euroszepticismus a csatlakozás előtt elsősorban a belépés körülményeinek bírálásában nyilvánult meg, ahogy azonban az ország uniós tagállammá vált, az EU-t ért kritikák is rövidesen eltűntek. Az euroszepticismus egészen a 2015-ös parlamenti választásokig marginális szerepet játszott az észtpolitikában, ekkor került ismét a törvényhozásba uniót kritizáló párt, ez pedig a nemzeti szuverenitásra hangsúlyt helyező Észtpárt Konzervatív Néppárt volt.

3.19. Lettország

Lettországban a rendszerváltást és a függetlenség elnyerését követően az etnikai törésvonal vált a leginkább meghatározóvá. Míg a baloldalon döntően az orosz ajkúakat képviselő pártok jöttek létre, amelyek közül a 2000-es évekre a Nemzeti Harmónia Párt (TSP) és a kezdetben pártszövetségként működő Emberi Jogokért az Egységes Lettországban (PCTVL) nevű tömörülés vált relevánssá. A politikai centrumban a Zöldek és Parasztok Szövetsége (ZZS) nevű, több pártból álló koalíció emelkedett ki,

60. táblázat. A fontosabb lett pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	EA	LSZ	FP
V	+	+	+	+
TP	+	+	+	/
LPP/LC	+	+	+	/
ZZS	+	+	+	+
SDPS	+	+	+	-
NA	+	+	+*	+
PCTVL	+	0	0	/
LSP	-	-	0	-

Forrás: A Saeima (Szejm) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* Az ekkoriban még a TB/LNNK-tól külön politizáló VL képviselője nemmel szavazott.

61. táblázat. A legfontosabb lett pártok parlamenti választási eredményei 2002-től

	V	PCTVL	TP	ZZS	NA	SC	Euroszkepticus
2002	24,0	19,1	16,7	9,5	5,4	PCTVL	5,4
2006	16,5	6,1	19,7	16,8	7,0	14,5	8,5
2010	31,9	1,5	7,8	20,1	7,8	26,6	7,8
2011	19,0	0,8	-	12,3	14,0	28,6	14,0
2014	22,0	1,2	-	19,7	16,7	23,2	16,7

Forrás: A Centrālā vēlēšanu komisija (Központi Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkepticus volt.

a liberálisokat a Lettország Útja (LC) tömörítette, amely később a papok pártjának tartott Lettország Első Pártjával (LPP) egyesült. A konzervatív pártok közül a Néppárt (TP) és a 2002-ben alapított Új Kor (JL) jelentett számottevő erőt, a legmarkánsabban oroszellenes pártnak pedig a Hazáért és Szabadságért – Lett Nemzeti Függetlenségi Mozgalom (TB/LNNK) számított.

Az uniós csatlakozás kérdése a pártokat nem osztotta meg különösebben: valamenyny releváns erő támogatta azt, még a TB/LNNK is, noha kevésbé rajongott az uniós tagságért a többi pártnál (Bennich-Björkman–Johansson 2012, 590). A széles konszenzus ellenére a szavazók közel harmada szavazott nemmel a népszavazáson az uniós

62. táblázat. A legfontosabb lett pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től

	V	PCTVL	TP	ZZS	NA	SC	Euroszkeptikus
2004	19,9	10,8	6,7	4,3	30,1	4,8	31,7
2009	35,5	9,8	2,8	3,8	7,8	19,9	14,8
2014	46,6	6,4	-	8,3	13,4	13,1	15,0

Forrás: A Centrālā vēlēšanu komisija (Központi Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció. Félkövérrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

tagságra. A TB/LNNK a 2004. júniusi európai parlamenti választást euroszkeptikus kampányának köszönhetően nagy fölénnyel nyerte meg (Pridham 2004, 6). Az alkotmányszerződésről szóló parlamenti szavazásról a párt képviselői hiányoztak. A PCTVL utódszervezetei közül pedig az ugyanilyen nevű párt képviselői tartózkodtak, a TSP támogatta, a kommunista ideológiát nyíltan vállaló Lettországi Szocialista Párt (LSP) pedig ellenezte a dokumentumot (60. táblázat). Utóbbi két szervezet hozta létre a Harmónia Közép (SC) nevű pártszövetséget, amely a lettországi baloldal meghatározó erejévé vált.

A 2006-os parlamenti választáson nagyjából ugyanazon tömörülések lépték át az 5 százalékos parlamenti küszöböt, mint 2002-ben. Jobboldali kormány alakult, amelyből – ekkor még – kimaradt a JL. A lisszaboni szerződés ratifikációjakor három képviselő szavazott nemmel, ám közülük kettő olyan frakcióhoz (JL, LPP/LC) tartozott, amelyek döntő többsége támogatta a dokumentumot, egyedül a Mindent Lettországért (VL) nevű nacionalista párt elutasító szavazata tekinthető jelen esetben relevánsnak, illetve sokatmondó, hogy az LSP egyetlen képviselője sem vett részt a szavazáson. A kormánykoalícióban is részt vevő TB/LNNK a lisszaboni szerződést működőképes kompromisszumnak tekintette, így támogatta (Bale et al. 2010, 94). A párt alapvetően ellene volt a föderális Európának, a kormányközi együttműködést támogatta, aminek a legfőbb oka a lett állampolgársági törvény. Illetve az ország külpolitikai mozgásterének csökkenését látta egy mélyülő integrációban, amit szintén ellenezett az oroszellenesség miatt (uo.). Ugyanezen okoknál fogva volt az uniós energiapolitika és az euró bevezetése mellett (uo.). Ezzel szemben az LSP az EU-ból és a NATO-ból való kilépés mellett volt, mert az a párt szerint sértette a lett semlegességet (Austers 2016, 88).

2008-ban új párt jelent meg a lett politikában, a Polgári Szövetség (PS), amely elsősorban a TB/LNNK és a JL korábbi képviselőinek egy részéből alakult. A párt a 2010-es választások előtt az Új Korral és a Társaság egy Más Politikáért (SCP) nevű tömörüléssel együtt létrehozta az Egység (V) nevű szövetséget, amely később a három párt egyesüléséből önálló erővé alakult. A TSP Harmónia Szociáldemokrata Pártra

(SDPS) változtatta nevét, és megmaradt az SC vezető erejének, amely 2010-ben az Egység mögött a második erővé vált. A harmadik legtöbb szavazatot a ZZS, a negyediket pedig a VL és a TB/LNNK közös listája kapta. Utóbbi két párt nem sokkal a választások után Nemzeti Szövetség (NA) néven egyesült (61. táblázat).

Miután Valdis Zatlers elnököt a parlament nem kívánta újraválasztani, Zatlers népszavazást írt ki a parlament feloszlatásáról. A referendumon a választók a törvényhozás feloszlatására voksoltak. Az előre hozott választáson a Harmónia Közép mögött második helyen végzett a Zatlers Reform Pártja (ZRP) névre hallgató tömörülés. Bekerült még az Egység, a ZZS és az NA. Az SC-n kívül valamennyi párt részt vett az új kormánykoalícióban, ugyanakkor a Zöldek és Parasztok Szövetsége és a Nemzeti Szövetség is euroszeptikusabbá vált. A fiskális paktumot ugyan mindkét tömörülés támogatta – szemben a Harmónia Középpel (60. táblázat) –, ám a szorosabb integrációt elutasították (Austers 2016, 89). Jó példa erre, hogy az NA EP-képviselője az Európai Konzervatívok és Reformerek (ECR) csoportjához, a ZZS-é pedig a Szabadság és Közvetlen Demokrácia Európája (EFDD) frakcióhoz csatlakozott a 2014-es EP-választást követően. Ráadásul Edgar Tavors, a zöldek elnöke gratulált a briteknek a Brexit-népszavazást követően azért, mert szembeálltak az EU által megtestesített liberális és globális megsemmisítő folyamatokkal (uo.).

Lettorságban az euroszepticismust legerőteljesebben a komoly szerephez nem jutó Lettországi Szocialista Párt testesíti meg, amely kiléptetné Lettországot az Európai Unióból. Ugyanakkor a Nemzeti Szövetség, illetve elődpártjai, valamint a Zöldek és Parasztok Szövetsége is gyakran él kritikával az európai integráció felé, ami elsősorban a nemzeti szuverenitás védelméből ered. Az LSP-vel szemben azonban az NA rendkívül pragmatikusan viselkedett eddig kormányon, és képviselői általában támogatták az integráció mélyítését célzó szerződéseket, amiben szerepe van annak, hogy az EU kapcsán a nemzeti szuverenitás feladását egyfajta szükséges rosszként fogja fel a párt az Oroszországtól való védelemért cserébe.

3.20. Litvánia

Észtországhoz és Lettországhoz hasonlóan Litvánia 1991-ben nyerte el függetlenségét. A Szovjetuniótól való elszakadással egy időben megtörtént a politikai rendszerváltás is. A változékonyságot mutató pártrendszerben a centrumban lévők jelentősége nőtt meg. Az EU-csatlakozás előtt a jobboldalon a Haza Szövetség (TS), a baloldalon pedig a posztkommunista Litvániai Demokratikus Munkáspárt (LDDP) és a történelmi Litvániai Szociáldemokrata Párt (LSDP) vált relevánssá, majd a két párt az egyesülést (2001) követően az LSDP nevet tartotta meg. A liberálisokat a Litván Centrum Szövetség (LCS) és a Litván Liberális Szövetség (LLS), majd a két párt összeolvadását követően a Liberális és Centrum Szövetség (LiCS) tömörítette. A 2000-es évek elejére

63. táblázat. A fontosabb litván pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	EA	LSZ	FP
LSDP	+	+	+	+
TS-LKD	+	+	+	+
DP	/	+	0*	+*
LVŽS	+	+*	0*	0
TT	+	+	0*	-*
LiCS	+	+	+	+
NS	+	+	+	+
AWPL	+	+	+	+
LRLS	/	/	+*	+

Forrás: A Seimas (Szejm) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

a balliberális Új Szövetség (NS), az agrárérdekeket képviselő Litván Parasztpárt (LVP), illetve a Litvániai Lengyelek Választási Akciója (AWPL/LLRA)³¹ vált fontos erővé.

Noha a pártok között alapvetően széles konszenzus volt az európai integrációhoz való csatlakozást illetően, két párt, az LVP, amely az Új Demokrata Párttal való egyesülést (2001) követően a Parasztsok és Új Demokrata Párt Szövetsége (VNDPS) nevet vette fel, valamint az LCS is kritizálta a csatlakozási folyamatot (Lewis 2004, 257). 2002-ben fontos változást jelentett, hogy Rolandas Paksas veszített az LLS vezetőválasztásán, majd megalapította a Liberális Demokrata Pártot (LDP). Paksas megnyerte az elnökválasztás 2003-ban tartott második fordulóját, ám 2004-ben elmozdították az államfői posztról, miután kiderült, hogy egyik legfontosabb kampánytámogatójának állampolgárságot adott.

A főbb pártok mindegyike az EU-csatlakozás mellett volt, a 2003-ban tartott népszavazáson az érvényesen szavazók több mint 91 százaléka támogatta a belépést. A 2004-es európai parlamenti választáson berobbant a litván politikába az orosz származású milliárdos Viktor Uszpaszkih által alapított Munkapárt (DP). A DP nagy fölénnyel nyerte meg mind az EP-, mind a 2004. őszi parlamenti választást (64. és 65. táblázat). Az alkotmányszerződést a parlament kényelmes többséggel ratifikálta, egyedül a VNDPS képviselőcsoportja bizonyult megosztottnak a kérdésben (63. táblázat), noha fontos megjegyezni, hogy a LiCS képviselőinek döntő többsége nem vett részt a szavazáson.

2006-ban a VNDPS felvette a két világháború között működő agrárpárt, a Litván Paraszt Népi Szövetség (LVLS) nevét, míg az LDP – híven a párt egyre konzervatív-

³¹ A párt lengyel nevének rövidítése AWPL, a litván névnek LLRA.

64. táblázat. A legfontosabb litván pártok parlamenti választási eredményei 2000-tól

	LSDP	TS	LiCS	LVŽS	DP	TT	LRLS	Euroszkeptikus
2000	31,1	8,6	20,1	4,1	–	–	–	11,7
2004	20,7	14,8	9,2	6,6	28,4	11,4	–	1,0
2008	11,7	19,7	5,3	3,7	9,0	12,7	5,7	5,7
2012	19,2	15,8	2,2	4,1	20,7	7,6	9,0	2,9
2016	15,0	22,6	–	22,5	4,9	5,6	9,5	6,9

Forrás: A Vyriausioji rinkimų komisija (Központi Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció
Félkövérrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

vabb irányultságához – Rend és Igazságosságra (TT) változtatta elnevezését. Szintén ebben az évben lépett ki a LiCS-ből néhány képviselő, megalakítva a Litván Köztársaság Liberális Mozgalmát (LRLS), amely átvette a LiCS helyét a pártrendszerben. 2008-ban a TS is egyesült a Litván Kereszténydemokratákkal (LKD), felvéve a Haza Szövetség – Litván Kereszténydemokraták (TS-LKD) nevet. A lisszaboni szerződés ratifikációjánál az LVLS és a TT csoportja bizonyult megosztottnak, illetve – némileg nehezen magyarázhatóan – a DP képviselőinek többsége is tartózkodott (63. táblázat).

A 2008-as választást követően a győztes TS-LKD tért vissza a hatalomba, de jól szerepelt a TT és az újonnan alapított – és tiszavirág-életűnek bizonyult – Nemzeti Felemelkedés Pártja (TPP) is, ellenben az LVLS nem tudta átlépni a parlamenti küszöböt, így csupán néhány egyéni képviselői mandátumhoz jutott. A TT a 2009-es EP-választáson is növelni tudta szavazatarányát, két helyet szerzett, képviselői a kifejezetten euroszkeptikus Szabadság és Demokrácia Európája (EFD) frakcióhoz csatlakoztak. A párt nem támogatta a fiskális paktumot sem, bár néhány képviselője tartózkodott a szavazásnál, illetve a nevét Litván Parasztok és Zöldek Szövetségére (LVŽS) változtató agrárpárt képviselői is az utóbbi megoldást választották (63. táblázat).

A 2012-es választási kampányban a Rend és Igazságosság megfogalmazott néhány euroszkeptikus üzenetet a nemzeti szuverenitás védelme kapcsán, illetve a párt kifejtette, hogy ellenzi a föderalizmust és a centralizációt is (Unikaitė-Jakuntavičienė 2014, 12). Azt ugyanakkor nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a TT euroszkeptikus, mivel az Európai Uniót magát támogatja (Ramonaitė-Ratkevičiūtė 2013, 264). A párt végül jelentősen veszített a támogatottságából, az LVŽS szavazataránya pedig ismételen a parlamenti küszöb alatt maradt (64. táblázat). A 2014-es EP-választás kampányában az egyetlen tisztán euroszkeptikus kampányt a parlamenten kívüli Litván Nacionalista Szövetség (LTS) folytatta (Unikaitė-Jakuntavičienė 2017, 103), komoly sikert azonban nem tudott elérni. A 2015-ös euró-zóna-csatlakozás előtt a TT népszavazást követelt az ügyről (Auers–Kasekamp 2015, 150), ez azonban sokkal inkább gyökerezik a párt populista jellegében, semmint euroszkepticizmusában.

65. táblázat. A legfontosabb litván pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től

	LSDP	TS	LiCS	LVŽS	DP	TT	LRLS	Euroszkeptikus
2004	14,4	12,6	11,2	7,4	30,2	6,8	-	1,5
2009	18,6	26,9	3,5	1,9	8,8	12,2	7,4	5,5
2014	17,3	17,4	1,5	6,6	12,8	14,3	16,6	2,0

Forrás: A Vyriausioji rinkimų komisija (Központi Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció. Félkövérrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

A 2016-os parlamenti választást – az egyéni körzetekben elért eredményeinek köszönhetően – a Parasztok és Zöldek Szövetsége nyerte a TS-LKD előtt. A kampány során a TT igyekezett euroszkeptikusnak beállítani magát (Jurkynas 2017, 47), ez azonban nem hozott különösebb sikert a számára, épphogy át tudta lépni a küszöböt. Nem volt képes ugyanezt megtenni a Munkapárt, amely – noha egyértelműen pro-EU pártnak tekinthető – a migrációs hullám kapcsán a bevándorlókat és az EU-t is kritizálta (i. m., 48).

A litvániai euroszkepticismust legjobban az esetleges szóval lehet jellemezni. Tiszta euroszkeptikus párt nem található a pártrendszerben, ugyanakkor euroszkeptikus üzenettel a Rend és Igazságosság, a Munkapárt, a Litván Parasztok és Zöldek Szövetsége, valamint korábban a liberális és centripártok is éltek. Ezen üzenetek közép-pontjában általában valamilyen közpolitikai intézkedés vagy a nemzeti szuverenitás kérdésköre áll, ugyanakkor valamennyi releváns párt az európai együttműködés mellett van.

3.21. Lengyelország

Lengyelországban a rendszerváltást követően az első teljesen szabad parlamenti választásokat 1991-ben tartották, amikor is 29 lista szerzett mandátumot a Szejmben, a törvényhozás alsóházában. Az 1993-as választáson már alkalmazott 5 százalékos küszöb jelentősen csökkentette a parlamenti pártok számát. A baloldalon a kommunista állampárt utódszervezete körül kialakuló Demokratikus Baloldali Szövetség (SLD) végül 1999-ben vált nevét megtartva koalícióból párttá. Az államszocializmus alatt működő agrárpárt – több kisebb tömörülést magába olvasztva – a történelmi parasztpárt nevét vette fel, s lett Lengyel Néppárt (PSL). A liberálisok 1994-től a Szabadság Unióban (UW) tömörültek, a rendkívül széttagolt jobboldal pedig az 1997-es választásokra hozta létre a Szolidaritás Választási Akció (AWS) nevű tömörülést.

A politikai elit körében viszonylag széles konszenzus uralkodott az 1990-es években a tekintetben, hogy Lengyelországnak csatlakoznia kell az Európai Unióhoz. A jobb-

66. táblázat. A fontosabb lengyel pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	EA	LSZ	FP
PO	+	0	+	+
PiS	+	-	+*	-
SLD	+	+	+	+
PSL	+	0*	+	+
LPR	-	-	-	/
SRP	0	0	+	/

Forrás: A Sejm (Szejm) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

oldali Keresztény Nemzeti Unió (ZChN) – amely később csatlakozott az AWS-hez – vett fel puha euroszeptikus attitűdöt (Szczerbiak 2008, 231), ám később mérsékelte magát, ami azzal járt, hogy a párt euroszeptikus szárnya kilépett, és megalapította a Lengyel Megegyezés (PP) nevű pártot (Neumayer 2008, 152).

Az 1997-ben hatalomra kerülő AWS a ciklus végére (2001) szétesett, új pártok jöttek létre. Az egyik legfontosabbnak a gazdaságpolitikai kérdésekben liberális, társadalmi kérdésekben konzervatív Polgári Platform (PO) tekinthető, amely az AWS mérsékelt szárnya mellett a Szabadság Unió néhány politikusát is tömörítette. Az AWS konzervatívabb szárnya a Kaczyński ikrek vezetésével a Jog és Igazságosság (PiS) nevű pártot hozta létre. Feltűnt emellett egy katolikus-nacionalista párt, a Lengyel Családok Ligája (LPR) is. A 2001-es választást a meggyengült és ismét széttagolttá váló jobboldal elveszítette, az SLD és a PSL alakított koalíciós kormányt Leszek Miller vezetésével. Kiesett a Szejmből a megmaradt AWS és UW is, miközben a PO, a PiS és az LPR mellett bejutott az agrárérdekeket képviselő Lengyel Köztársaság Önvédelme (SRP) is.

A csatlakozási tárgyalások során az ellenzék számos alkalommal kritizálta a kormány stratégiáját mind a csatlakozási, mind az (európai) alkotmányozási folyamat során. A Polgári Platform, valamint a Jog és Igazságosság a kemény tárgyalási pozíciót támogatta az alkotmány szerződésről szóló tárgyalások alatt, sőt a PO számára az új szavazati súlyok is problémásak voltak, a nizzai szerződésben rögzített arányokhoz való visszatérést követelte (Riishøj 2007, 516–519).

A csatlakozáshoz közeledve az ügy egyre inkább megosztóvá vált a politikai pártok között. A 2003-as népszavazási kampányban egyértelműen mellette foglalt állást az SLD és a PO. A 2003-ban ellenzékbe kerülő PSL azonban kritizálta, hogy az újonnan belépők lényegesen kevesebb mezőgazdasági támogatáshoz juthattak, ám végül a párt legfelső tanácsa nagy többséggel Lengyelország uniós csatlakozásának támogatása mellett szavazott (Szczerbiak 2008, 237–238). A Jog és Igazságosság egyik vezetője, Jarosław Kaczyński a 2002-es koppenhágai csúcs előtt a feltételek miatt a tagság ellen

67. táblázat. A legfontosabb lengyel pártok alsóházi választási eredményei 2001-től

	SLD	PO	PiS	PSL	SRP	LPR	Euroszkeptikus
2001	41,0	12,7	9,5	9,0	10,2	7,9	37,0
2005	11,3	24,1	27,0	7,0	11,4	8,0	49,8
2007	13,2	41,5	32,1	8,9	1,5	1,3	35,9
2011	8,2	39,2	29,9	8,4	0,1	–	34,0
2015	7,6	24,1	37,6	5,1	0,0	–	54,8

Forrás: A Państwowa Komisja Wyborcza (Nemzeti Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció
Félkövrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

volt, viszont a pártkongresszuson a küldöttek elsőprő többsége szavazott a belépés mellett (i. m., 232–233). A párt a nemzetek Európája koncepció mellett állt, és hangsúlyozta a nemzeti szuverenitás fontosságát (Kopecký–Mudde 2002, 312).

Nem ellenezte direktben a tagságot, bár nem is támogatta az Önvédelem, amelynek kritikái a csatlakozási feltételekre irányultak (Szczerbiak 2008, 229). A pártot azért szokás mégis kemény euroszkeptikusként kategorizálni ebben az időszakban, mert az általa az EU felé támasztott feltételek irreálisak voltak (Szczerbiak 2004, 259). Az SRP végül szavazóira bízta a döntést a belépés kérdésében (Szczerbiak 2008, 229). Az egyetlen tagságot elutasító releváns párt az LPR volt, amely a gazdasági megfontolások mellett úgy látta, hogy a belépés Lengyelország gyarmatosítását jelentené (i. m., 226–227). A referendumon végül az érvényesen szavazók 77 százaléka voksolt a csatlakozásra.

A 2004. május 1-jei csatlakozás másnapján lemondott Leszek Miller miniszterelnök, akinek kormányához számos botrány kötődött, előidézve ezzel a baloldal szinte teljes összeomlását. A júniusi EP-választáson a Polgári Platform győzött, meglehetősen jól szerepelt azonban az LPR is (68. táblázat). Bekerült a PiS, az Önvédelem, a 10 százalék alatti eredményt elérő SLD, a Szabadság Unió, a PSL és az SLD-ből kiszakadó Lengyelországi Szociáldemokrácia (SdPL) is. A voksolás tehát alapvetően az euroszkeptikusok előretöréséről szólt. Noha az SRP EU-ellenessége felpuhult, a PO is fogalmazott meg kritikákat (Gaisbauer 2007, 67), a PiS és az LPR pedig egyértelműen euroszkeptikusnak tekinthető. Az alkotmányszerződést egyedül az SLD támogatta, a PO és a PSL semleges volt, a PiS, az LPR és az SRP pedig ellene foglalt állást (Crum 2007, 71), parlamenti szavazásra és referendumra azonban nem került sor a franciák és a hollandok népszavazása miatt.

A 2005-ös elnökválasztáson Lech Kaczyński (PiS) meglepetésre legyőzte Donald Tuskot (PO), így az országnak euroszkeptikus államfője lett. A nem sokkal később tartott parlamenti választást a Jog és Igazságosság nyerte, így Marcinkiewicz az LPR és az Önvédelem külső támogatásával alakított kormányt. 2006-tól formálisan is koalíciót kötött a három tömörülés, a miniszterelnök pedig nem sokkal később Jarosław Ka-

czyński lett. A PiS esetén elvált a retorika a tettektől. Míg szavakban a párt antiföderalista volt, hangsúlyozva az erős nemzetállamok szükségességét, addig a gyakorlatban több esetben is mélyítéspártinak tűnt: a regionális alapból és a mezőgazdasági támogatásokból folyósítható összegeket növelték volna, illetve nem utasították el az erősebb Bizottság ötletét sem (Taggart–Szczerbiak 2013, 29). A koalíciós partnerek közül az LPR a csatlakozási körülmények újratárgyalását szerette volna elérni (Szczerbiak 2004, 257), ám Jarosław Kaczyński kizárta a pártot a külpolitika alakításából (Taggart–Szczerbiak 2013, 29). Az SRP jelentősen visszavett euroszkeptícizmusából, az uniós tagságból profitált választói bázisa (uo.).

A kormánynak rendszeresen voltak szakpolitikai összeütközései az EU-val, ez azonban az elméleti részben kifejtett definíció alapján még nem tekinthető euroszkeptícizmusnak. Ugyanakkor a lisszaboni szerződésről is a Kaczyński-kormány tárgyalt, többször is vétóval fenyegetőzve az alapjogi charta miatt (i. m., 28). Emiatt Lengyelország izolálódott a tárgyalások során, mivel többször is kompromisszumképtelennek tűnt a lengyel kormány, amely speciális preambulomot követelt a szöveghez (Dakowska 2010, 266–267).

2007 nyarára a koalíciós partnerek botrányai miatt a kormány elvesztette alsóházi többségét. Új választásokat tartottak, amelyet nagy fölénnyel nyert meg a Polgári Platform, noha a Jog és Igazságosság is növelte szavazatszámát, elsősorban volt koalíciós partnerei kárára. Nem sikerült szavazóit visszaszereznie a baloldalnak. Kiesett viszont a Szejmből az LPR és az SRP is. A választások után Donald Tusk alakított koalíciós kormányt pártja és a Lengyel Néppárt részvételével. A PSL 2006-ban komoly válságon ment át. A párt vezetőjét, Wojciechowskit lemondatták, aki a párt euroszkeptikus szárnyával együtt megalapította a PSL Piastot (Szczerbiak–Bil 2009, 461), amely később a PiS szövetségesevé vált. A pártszakadást követően a megmaradt PSL gyakorlatilag egyáltalán nem kérdőjelezte meg az integrációt (Markowski–Tucker 2010, 528). A párt egyértelműen pro-EU álláspontra helyezkedett, noha továbbra is ellenezte a mélyebb integrációt és a föderalizmust (Styczyńska 2016, 72).

A lisszaboni szerződést a Szejm nagy többséggel szavazta meg, csupán a PiS-frakció bő harmada ellenezte, illetve egy tucat képviselője tartózkodott. A dokumentummal kapcsolatos fenntartások azért különösen érdekesek, mert a párt vezetői tárgyaltak róla korábban (Dakowska 2010, 266). A lengyel kormány Európa-politikájának egyik sikere egyértelműen az volt, amikor Jerzy Buzek volt miniszterelnököt (1997–2001), aki később a PO EP-képviselője lett, az Európai Parlament elnökévé választották 2009-ben.

2010 áprilisában repülőgép-szerencsétlenségben elhunyt Lech Kaczyński elnök, illetve számos magas rangú lengyel politikus. Az elnökválasztáson Bronisław Komorowski (PO) legyőzte a volt elnök ikertestvérét, így az államfői pozíciót is integrációpárti politikus töltötte be. 2010 őszén a PiS piacbarát szárnya Lengyelország az Első (PjN) néven új pártot alapított. A 2011-es parlamenti választáson a kormánykoalíció ismét többséget szerzett, bekerült viszont a PO fenegyereke (Janusz Palikot) által

68. táblázat. A legfontosabb lengyel pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től

	SLD	PO	PiS	PSL	SRP	LPR	Euroszkeptikus
2004	9,4	24,1	12,7	6,3	10,8	16,0	49,1
2009	12,3	44,4	27,4	7,0	1,5	1,1	33,8
2014	9,4	32,1	31,8	6,8	0,0	–	47,5

Forrás: A Państwowa Komisja Wyborcza (Nemzeti Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció. Félkövérrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

alapított liberális, radikálisan antiklerikális Palikot Mozgalma (RP) is, ellentétben a PjN-nel. Nem sokkal a választás után a PiS jobbszárnya is kilépett, és Zbigniew Ziobro vezetésével új pártot alapított Szolidáris Lengyelország (SP) néven. A fiskális paktumot csupán a PiS és az SP képviselői elleneztek a Szejmben (66. táblázat). 2013 nyarán a PO-n belül is megnőtt a feszültség, aminek eredménye az lett, hogy Jarosław Gowin, aki májusig igazságügy-miniszter volt, illetve a párt néhány további konzervatív képviselője kilépett, és megalapította a Lengyelország Együtt – Jarosław Gowin (PRJG) nevű tömörülést, amelybe beolvadt a PjN is.

A 2014-es EP-választáson kis különbséggel ugyan, de ismét a Polgári Platform győzött a Jog és Igazságosság előtt. Az SLD és a PSL listája mellett meglepetésre átlépte a küszöböt a Janusz Korwin-Mikke vezette, kemény euroszkeptikus Új Jobboldal Kongresszusa (KNP) is. A párt úgy véli, hogy az EU minden területen beavatkozik (Stoyanov 2017, 115), ráadásul bürokratikus, és a nemzeti szuverenitást is sérti (Cichosz 2017, 223). A KNP szerint ezért vissza kell bontani az integrációt szabadkereskedelmi övezetté (Styczyńska 2016, 71). Nem tudta átlépni a küszöböt sem az SP, sem a PRJG, sem pedig a nevét Te Mozgalmadra (TR) változtató, Palikot által vezetett tömörülés. Az EP-választás után Donald Tusk lett az Európai Tanács elnöke. A KNP végül 2015 elején kettészakadt, miután eltávolították a pártból az alapító Korwin-Mikkét. Korwin-Mikke – megszerezve a KNP szavazóinak nagy részét – új pártot alapított Koalíció a Köztársaság Megújításáért – Szabadság és Remény (KORWiN) elnevezéssel, amelynek 2016 óta Szabadság (W) a neve.

A 2015-ös elnökválasztáson a PiS Andrzej Duda EP-képviselőt indította Komorowski ellen. A párt mérsékelt kampányt folytatott, Kaczyński pedig – úgy tűnt – hátrébb lépett. Meglepetésre Duda megnyerte a voksolást. Váratlanul 20 százalék feletti eredményt ért el elitellenes kampányával Paweł Kukiz punkzenész, független jelölt. Ezt követően az őszi parlamenti választásnak már jó esélyekkel vágott neki a PiS, miközben a PO támogatottsága – számos botrány hatására – visszaesett. A Jog és Igazságosság listáján indultak a Lengyelország Együtt, a Szolidáris Lengyelország és a PiS-ből még 2007-ben kilépő Marek Jurek által vezetett Köztársasági Jobboldal (PR) jelöltjei is. A PiS és szövetségesei mérsékelt kampányt folytattak, Kaczyński bejelentette, hogy

nem kíván miniszterelnök lenni. A pártszövetség végül abszolút többséget szerzett. A meggyengült PO mellett bekerült a Szejmbe Kukiz pártja (K'15), a liberális szavazókra építő Modern (.N) nevű tömörülés és a PSL is. Nem tudta átlépni a pártkoalíciók számára előírt 8 százalékos küszöböt az SLD-ből, a TR-ből és kisebb baloldali pártokból álló szövetség, illetve az 5 százalékos küszöböt a KORWiN.

A választásokat követően Beata Szydło lett a miniszterelnök, a kormány pedig hamar a nacionalista retorika és az euroszeptikus hangvétel felé fordult (Markowski 2016, 1319). A PiS a szuverén nemzetállamokon alapuló Európai Uniót támogatna, szorosabb kooperációt csak a gazdaság és a biztonságpolitika terén tud elképzelni. Ez utóbbi a párt oroszellenességéből is adódik: ilyen esetekben (pl. orosz–grúz konfliktus 2008-ban) a PiS pragmatikusabb, és akár a szorosabbra fűzött együttműködést is támogatja az EU-val (Styczyńska 2016, 75).

Összességében a lengyelországi euroszepticismust a csatlakozást megelőző években két részre lehet bontani. Az egyik a nemzeti szuverenitás idejából táplálkozott, és a Lengyel Családok Ligája, valamint mérsékeltebb formában a Jog és Igazságosság euroszepticismusát jellemezte. A másik típus a tagság körülményeinek kritizálásában gyökerezett, és döntően az Önvédelem, kisebb mértékben a Lengyel Néppárt bírálataiban nyilvánult meg. A belépést követően az utóbbi fajta háttérbe szorult és átalakult, az LPR ugyanakkor továbbra is Lengyelország gyarmatosításáról beszélt. A 2007-es parlamenti választást követően egészen az elmúlt néhány évig az euroszepticismust egyedül a Jog és Igazságosság jelenítette meg. A párt egyértelműen szuverenitásalapú euroszeptikus tömörülésnek tekinthető. 2015-ben az elnök-, majd a parlamenti választáson is sikert ért el Paweł Kukiz és meglehetősen heterogén elitellenes mozgalma, amelynek képviselői között szintén számos euroszeptikus politikus található.

3.22. Csehország

A csehszlovák rendszerváltást követően külön pártrendszer alakult ki a szövetségi állam két tagköztársaságában. Csehországban a Polgári Fórum (OF) volt a legfontosabb rendszerváltó szervezet, amelyből 1991-ben vált ki a Václav Klaus által vezetett konzervatív Polgári Demokrata Párt (ODS). Az ODS hamar a jobboldal vezető erejévé vált. A baloldalon az állampárt nem alakult át szociáldemokrata tömörüléssé, a cseh részekben Cseh- és Morvaországi Kommunista Párt (KSČM) néven működött tovább. A történelmi Cseh Szociáldemokrata Párt (ČSSD) az első választásokon még kispártnak számított, csupán a '90-es évek közepére vált az ODS kihívójává. A szintén történelmi Csehszlovák Néppárt szerepét a Keresztény és Demokrata Unió – Csehszlovák Néppárt (KDU-ČSL) vette át. Emellett fontos párttá vált a nacionalista Tömörülés a Köztársaságért – Csehszlovákiai Republikánus Párt (SPR-RSČ) is.

69. táblázat. A fontosabb cseh pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	EA	LSZ
ODS	+	-	_*
ČSSD	+	+	+
KSČM	0	-	-
KDU-ČSL	+	+	+

Forrás: A Poslanecká sněmovna (Képviselőház) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

Csehország önállóvá válásakor a tagköztársaság miniszterelnöke már az ODS akkori vezetője, Václav Klaus volt, aki egy hárompárti koalíciót – Klaus pártja mellett a kereszténydemokraták és a liberális Polgári Demokrata Szövetség (ODA) volt tagja – irányított. Az ODS 1992-es választási programjában még fontosnak tartotta a mielőbbi EK-csatlakozást (Hanley 2004b, 517), ez azonban nagyjából a maastrichti szerződés életbelépésekor megváltozott. Az Európai Unió létrejöttét követően Klaus számos alkalommal bírálta annak túlszabályozottságát (Hanley 2008, 245). A párt – és Klaus maga is – ekkor még egyértelműen a thatcheri alapokon nyugvó, szabadpiacpárti euroszepticismust követte (Hanley 2004a, 692), noha előjött a nemzeti szuverenitás kérdése is (Hanley, 2004b, 518). Emellett természetesen a kommunisták és a nacionalisták is euroszeptikusnak tekinthetők. Utóbbiak szuverenitási okokból elleneztek az EU- és a NATO-tagságot is (Havlík 2012, 115).

A kormánykoalíció az 1996-os választásokon nem tudott többséget szerezni, ám helyén maradhatott – kisebbségben. Klaus bukását végül 1997-ben a párt pénzügyeihez kötődő botrány okozta, aminek köszönhetően mindkét koalíciós partner megvonta a bizalmat a kormánytól. 1998 elején ráadásul az ODS liberális és integrációpárti szárnya megelégedte Klaus vezetői stílusát is, és új pártot alapított Szabadság Unió (US) néven. Az 1998-as előre hozott alsóházi választásokat a szociáldemokraták nyerték, majd a párt vezetője, Miloš Zeman kisebbségi kormányt alakított, miután megállapodást kötött Klauszal a kisebbségi kormány támogatásáról. Elvesztette parlamenti mandátumait a Republikánus Párt.

A választási vereség után Klaus euroszepticismusa is megváltozott. A neoliberalis kritika kiegészült az EU önérdékkövetésének bírálatával – ami elsősorban az unió posztzocialista országokhoz fűződő viszonyának támadásán keresztül nyilvánult meg –, illetve a nemzeti szuverenitás kérdésének középpontba helyezésével (Hanley 2004b, 519). 2001-ben Jan Zahradil, a párt egyik legfontosabb, külpolitikával foglalkozó politikusa vezetésével egy csapat megírta a Cseh eurorealizmus manifesztója című dokumentumot, amely ugyan soha nem vált az ODS hivatalos programjává, de a párthoz szorosan kötődött. Ebben a polgári demokraták euroszeptikusai a korábbi

érvek ismétlésén túl bírálták az EU-t az Ausztria elleni szankciók miatt, illetve kiálltak a kormányközi együttműködési forma mellett, valamint a belépés elhalasztását is felvetették arra hivatkozva, hogy Csehország másodrendű tag lenne csupán az unióban (i. m., 524–526).

A 2002-es kampányban a nemzeti szuverenitás mellett az EU-n belüli német dominancia bírálata is elhangzott érvként (Hanley 2004a, 696), ám az ODS újabb vereséget szenvedett a szociáldemokratáktól. Meglepően jól szerepeltek viszont az EU-val szemben kevésbé kritikus, a csatlakozás körülményeit bíráló kommunisták (Kopecký 2004, 238), illetve bejutott a kereszténydemokraták és a Demokrata Unióval egyesülő Szabadság Unió (az új rövidítés US-DEU) közös listája is. A választást követően Vladimír Špidla (ČSSD) alakított kormányt a kereszténydemokratákkal és a liberálisokkal. Klaus távozott az ODS éléről, helyére azonban nem a hozzá hű Petr Nečast, hanem Mirek Topoláneket választották elnöknek. Zahradil ugyanakkor első elnökhelyettes és külügyi felelős maradt (Hanley 2008, 258). Problémák merültek fel a KSČM-en belül is, mivel a választás után két alelnök is az EU-tagság mellett foglalt állást (Kopecký 2004, 238). 2003 elején a parlament – meglepetésre – Klaust választotta elnöknek Zemannal szemben.

A 2003-as, csatlakozásról szóló népszavazási kampány során kizárólag az ekkorra jelentéktelenné váló republikánusok és néhány más kispárt kampányolt a belépés ellen. A nemzeti szuverenitás elvesztése mellett a németellenes republikánusok úgy vélték, hogy a tagság a cseh ipar kiárusításával is járna (Kopecký–Mudde 2002, 306). Az ODS mindig is a csatlakozás mellett volt (Hanley 2008, 255), de a pártot belülről megosztotta a kérdés, így hivatalosan a belépést támogatták, de nem kampányoltak szervezeten (Hanley 2004a, 701–702). A polgári demokraták úgy vélték, nem a csatlakozás gyorsasága kellene, hogy számítsen, hanem annak körülményei (Hanley 2008, 257). Klaus maga államfőként semleges maradt, később azonban többször is úgy nyilatkozott, hogy nemmel szavazott a referendumon.

Az uniós tagság kérdése a kommunista pártot is megosztotta. A párt fő irányzatai közül a „konzervatív” szárny szuverenitási és antikapitalista alapon volt a tagság ellen (Handl 2005, 133), míg a reformista áramlat a tagság mellett volt, és támogatta a szorosabb együttműködést más radikális baloldali pártokkal (Nedelcheva 2009, 242). E két álláspont közti kompromisszum eredményeképpen márciusban mérsékelt „nem” pozíciót vettek fel a kommunisták, azaz nem ajánlották a tagságot, de nem kampányoltak ellene (Hanley 2004a, 704). A párt amellet volt, hogy a tagságnak egyenlő feltételek mellett kellett volna megvalósulnia (Hanley 2008, 252). Ezen érv szinte valamennyi 2004-ben vagy utána csatlakozó ország euroszkeptizmusában megjelenik: az uniót kritizáló pártok szerint a kelet-európai tagállamok másodrendű tagjai csak az integrációnak. A KSČM euroszkeptizmusa két alapvető forrásból eredt: egyrészt a klasszikus baloldali érvekből (szociális charta kell, illetve a munkakörülmények javítása), másrészt a nemzeti szuverenitás fenntartásából (March 2011, 75). Ez utóbbi

70. táblázat. A legfontosabb cseh pártok alsóházi választási eredményei

	ODS	ČSSD	KSČM	KDU- ČSL	TOP 09	ANO 2011	Euroszkeptikus
2002	24,5	30,2	18,5	14,3	–	–	44,1
2006	35,4	32,3	12,8	7,2	–	–	49,7
2010	20,2	22,1	11,3	4,4	16,7	–	37,06
2013	7,7	20,5	14,9	6,8	12,0	18,7	33,58

Forrás: A Český statistický úřad (Cseh Statisztikai Hivatal) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

része volt a Bizottság hatásköreinek csökkentését, az EP jogköreinek szélesítését és az adóharmonizáció ellenzését tartalmazó programot is (Hanley 2008, 252). Mind a KSČM, mind az ODS felől fontos érvként jelent meg, hogy a Beneš-dekrétumokat meg kell védeni (i. m., 247).

A 2004. júniusi európai parlamenti választás az euroszkeptikus pártok egyértelmű győzelmét hozta (71. táblázat). A választást fölényesen nyerte az ODS, a második helyen pedig a kommunisták végeztek. A szociáldemokraták támogatottsága 10 százalék alá zuhant, miközben két képviselőt is bejuttatott a Függetlenek Mozgalma (NEZ). A NEZ listáját vezető Vladimír Železný a készülő alkotmányszerződést, a Közös Agrárpolitikát és az EU nem versenyképes újraelosztó mechanizmusait bírálta, míg a lista második helyén álló Jana Bobošíková az európai alkotmány mellett a regionális fejlesztési támogatásokra és a munkanélküliségre koncentrált (Pitrová 2007, 7). A gyenge EP-választási eredmény Špidla lemondásához vezetett, akinek helyét Stanislav Gross belügyminiszter foglalta el, ám az új kormányfőhöz kötődő botrányok miatt 2005 tavaszán végül Jiří Paroubek lett a miniszterelnök.

Az alkotmányszerződésről – a francia és holland népszavazás elutasító eredménye miatt – nem tartottak sem referendumot, sem parlamenti szavazást. Az ODS természetesen elutasította a dokumentumot, maga Topolánek is kritizálta (Riishøj 2007, 530). A koalíciós pártok közül az US-DEU foglalt el semleges pozíciót, a kommunisták pedig a polgári demokratákhoz hasonlóan ellene voltak (Crum 2007, 70). A KSČM a csatlakozás után felülvizsgálta korábbi Európa-politikáját, és a népszavazás eredménye után elfogadták a tagságot (Hanley 2008, 253). A párt 2004-ben tartott 6. kongresszusán odáig merészkedett, hogy a konföderális vagy csak nagyon mérsékelten föderális EU is elfogadhatóvá vált (Handl 2005, 133).

A 2006-os képviselőházi választás patthelyzetet eredményezett, így a győztes ODS vezetője, Mirek Topolánek végül hónapokig tartó alkudozás után tudott kormányt alakítani a kereszténydemokratákkal és az újonnan bekerült Zöld Párttal (SZ). Ezt az időszakot az euroszkeptícizmus szempontjából a lisszaboni szerződés határozta meg. Topolánek – aki igyekezett az ODS Európa-politikáját pragmatistábbá tenni – 2007

71. táblázat. A legfontosabb cseh pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től

	ODS	ČSSD	KSČM	KDU- ČSL	TOP 09	ANO 2011	Euroszkeptikus
2004	30,1	8,8	20,3	9,6	–	–	60,3
2009	31,5	22,4	14,2	7,7	–	–	53,0
2014	7,7	14,2	11,0	10,0	16,0	16,1	29,7

Forrás: A Český statistický úřad (Cseh Statisztikai Hivatal) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

decemberében aláírta a szerződést annak ellenére is, hogy halott dokumentumnak nevezte (Taggart–Szczerbiak 2013, 21). A párt maga is leképezte Topolánek ellentmondásos hozzáállását, és megosztottá vált. A kormány európai ügyekért felelős minisztere, Vondra arról beszélt, hogy meg kell találni az arany középutat Klaus – akit a parlament 2008 elején újraválasztott az államfői pozícióba – eurorealizmusa és a vak rajongás között (Bale et al. 2010, 92). Noha az ODS 2008-as kongresszusa nem hozott döntést a szerződést illetően, megerősítette pozíciójában Topolánek, aki pragmatikusan állt a ratifikáció kérdéséhez, így a dokumentumot ellenző szárny Petr Mach vezetésével elhagyta a pártot (Kaniok–Havlík 2016, 27). Ugyanígy tett Václav Klaus, az ODS alapítója és tiszteletbeli elnöke is.

A lisszaboni szerződés új pártok megalakulásához vezetett (Hanley 2012, 133). A Polgári Demokrata Pártból távozó Mach végül megalapította a Szabad Polgárok Pártját (SSO). Miután a Klaus által is támogatott SSO visszautasította az együttműködést a Libertas vezetőjével, Declan Ganley-vel, Železný, aki 2005-ben még Független Demokraták (NEZDEM) néven hozott létre euroszkeptikus tömörülést, elsősorban saját pártjára alapozva hívta életre a csehországi Libertast.

A lisszaboni szerződést végül 2009 februárjában szavazta meg a cseh Képviselőház. Az ODS-képviselők többsége és a KSČM ellenezte a ratifikációt (69. táblázat), majd Klaus jelentette be, hogy addig nem írja alá, amíg Írország nem fogadta el a dokumentumot. A kormány 2009 elejére kisebbségbe került az alsóházban, aminek eredményeképp – a 2009 első felében tartott cseh elnökség alatt – megbukott. Átmenetileg Jan Fischer, a statisztikai hivatal vezetője lett a kormányfő a tervezett 2009. őszi választásokig, azonban az alkotmánybíróság döntése értelmében nem lehetett előre hozott voksolást tartani, így Fischer 2010 nyaráig hivatalában maradt.

A 2009-es európai parlamenti választást nagy fölénnyel nyerte az ODS a szociáldemokraták előtt (71. táblázat). A két nagy párton kívül csak a kommunisták és a kereszténydemokraták jutottak mandátumhoz, ugyanakkor a kisebb euroszkeptikus tömörülések közül kis híján átlépte a küszöböt a Szuverenitás – Jana Bobošíková Blokkja is. Az EP-választás után néhány nappal Miroslav Kalousek, a Topolánek-kormány

pénzügyminisztere kilépett a KDU-ČSL-ből, és megalapította a Hagyomány, Felelősség, Prosperitás (TOP 09) nevű konzervatív pártot, amelynek első vezetője Karel Schwarzenberg volt külügyminiszter lett.

2010 tavaszán – gyakorlatilag a választási kampány elején – Topolánek a körülötte kirobbanó botrányok hatására lemondott a pártvezetői pozícióról, utódja Petr Nečas lett. A 2010-es alsóházi választáson mindkét nagy párt jelentősen veszített támogatottságából az előző voksoláshoz képest (70. táblázat). Az ODS esetében ez a botrányok mellett a TOP 09 – egy hasonló karakterű, ám egyértelműen pro-EU párt – felbukkanásával is magyarázható. Bekerült a Képviselőházba a TOP 09 és a kommunisták mellett a Közügyek (VV) nevű párt is, kiestek viszont a kereszténydemokraták és a zöldek. Nečas stabil többségű koalíciós kormányt alakított az ODS, a TOP 09 és a VV részvételével.

Nečas David Cameron brit kormányfő mellett a másik uniós vezető, aki nem volt hajlandó aláírni a fiskális paktumot, így az nem lett az EU joganyagának része. A miniszterelnök ezzel demonstrálni tudta az ODS mélyítéssel szembeni ellenérzéseit (Taggart–Szczerbiak 2013, 22). A 2013-as közvetlen elnökválasztáson Miloš Zeman győzött Schwarzenberg ellen. A VV, majd Nečas körül kirobbanó botrányok oda vezettek, hogy a kormányfő lemondott, és előre hozott választást tartottak októberben.

A voksolás ismét átrendezte a cseh pártrendszert. A szociáldemokraták ugyan meg tudták nyerni a választást, de a második helyen az Andrej Babiš milliárdos által vezetett Elégedetlen Polgárok Akciója (ANO 2011) végzett. Kicsit növelte szavazóbázisát a KSČM, némileg rontott az eredményén a TOP 09, és gyakorlatilag összeomlott az ODS támogatottsága (70. táblázat). Emellett visszakerültek a kereszténydemokraták, és bejutott a Tomio Okamura vezette jobboldali Közvetlen Demokrácia Hajnala (Úsvit) is, amely a gazdasági együttműködést támogatta, ám ellenezte a „bürokraták Európája” megvalósulását (Kaniok–Havlík 2016, 28). Bohuslav Sobotka (ČSSD) vezetésével alakult koalíciós kormány, melyben a miniszterelnök pártja mellett az ANO 2011 és a KDU-ČSL vett részt.

A 2014-es európai parlamenti választást az ANO 2011 nyerte a TOP 09 és a ČSSD előtt, ami jól mutatja az euroszeptikus pártok visszaesését. A kommunisták váltak a legerősebb uniókritikus párttá. A KSČM szerint a neoliberális EU a jobboldaliak és a bürokraták kezében van (Just 2017, 274). Az új vezetővel, Petr Fialával induló ODS, amely kampányát az euró ellenzésére alapozta, a 2013-as eredményéhez hasonlót ért el ezúttal is. A Polgári Demokrata Párt a rugalmas Európai Unió koncepciója mellett tette le a voksát, a párt szerint vissza kell térni a gazdaságilag liberális gyökerekhez, és ellenezte a szuverenitás feladását, valamint az európai szuperállam kialakítását is (i. m., 275). Nem tudta átlépni a küszöböt az Úsvit, amely később kettészakadt, és Okamura megalapította a Szabadság és Közvetlen Demokrácia (SPD) nevű tömörülést. Mandátumot szerzett viszont az SSO, amely az integráció libertárius kritikáját adta, mivel a párt szerint az EU túlszabályozott (i. m., 276), így az együttműködésnek

más formát kell találni (Stoyanov 2017, 116). Nem egyértelmű tehát a párt kemény euroszkepticizmusa, hiszen direktben nem kampányolnak a kilépés mellett.

Csehországban az egyik legkomolyabb mértékű volt a pártalapú euroszkepticizmus hosszú évekig. Az 1990-es évek elejétől kezdve a Václav Klaus által vezetett Polgári Demokrata Párt kritikus volt az integrációval szemben, amely az ezredforduló előtt alapvetően a párt neoliberális jellegéből adódott. Ezt a típusú bírálatot azonban szép lassan az ODS háttérbe szorította, és egészen a 2014-es EP-választásokig nem vált központi elemmé egyik releváns párt esetében sem. Ekkor a volt ODS-esek által alapított Szabad Polgárok Pártja kampányolt sikeresen hasonló üzenetekkel. A polgári demokraták euroszkepticizmusának központi eleme azonban a 2000-es évektől egyértelműen a nemzeti szuverenitás.

Az euroszkepticizmus másik releváns tömörülése a Cseh- és Morvaországi Kommunista Párt, amelynek kritikáit részben a nemzeti szuverenitás, részben pedig a párt antikapitalista jellege adja. Ez utóbbi elsősorban az Európai Unió szociális dimenzióját hiányolja. Emellett – főként a csatlakozást megelőző és követő néhány évben – megjelent egy olyan típusú érvelés is, miszerint Csehország másodrangú tagjává vált az EU-nak. Ezen bírálat a kommunisták esetében volt hangsúlyosabb, de megtalálható volt az ODS-nél is. Mára az euroszkepticizmust baloldalon a támogatottságukat a 10–15 százalékos sávban stabilizáló kommunisták mellett a jobboldalon a szuverenitásalapú euroszkeptikus ODS és két kisebb párt, az SSO és a radikális jobboldali SPD jelenti.

3.23. Szlovákia

A csehszlovákiai rendszerváltást követően a szlovák tagköztársaságban a csehtől eltérő pártrendszer bontakozott ki. A nagy rendszerváltó erőből – Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN) – kilépő Vladimír Mečiar megalapította a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS) elnevezésű tömörülést, amely az 1990-es években a szlovák politika domináns pártjává vált. A HZDS legfontosabb potenciális koalíciós partnerének a nacionalista Szlovák Nemzeti Párt (SNS) számított. A jobbközép tábor vezető ereje a Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH) lett, de fontos megemlíteni a kisebb magyar pártok egyesüléséből létrejövő Magyar Koalíció Pártját (MKP/SMK)³² is. A baloldalon a Demokratikus Baloldal Pártja (SDL) vált a legjelentősebb tömörüléssé.

Mečiar a függetlenség elnyerésétől (1993) 1998-ig egy kisebb megszakítással miniszterelnök volt. A kormányfő és pártja hivatalosan az uniós csatlakozás elkötelezett híve volt, azonban a kormány néhány intézkedése (pl. a kisebbségvédelem kapcsán) ennek az irányvonalnak látványosan ellentmondott (Riishøj 2007, 512). Ugyanez a kettősség figyelhető meg abban is, hogy Mečiar a könyvében a centralizált Euró-

³² A párt magyar nevének rövidítése MKP, a szlovák elnevezése SMK.

72. táblázat. A fontosabb szlovák pártok viszonya az integrációs szerződésekhez

	CS	EA	LSZ	FP
Smer	+	+	+	+
SDKÚ	+	+	+	+
MKP/SMK	+	+	+	/
SNS	+	/	+	/
HZDS	+	+	+	/
KDH	+	-	0	+
OLaNO	/	/	/	+
SaS	/	/	/	+
Híd	/	/	/	+

Forrás: A Národná rada (Nemzeti Tanács) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

pai Egyesült Államok mellett volt, viszont sokszor akadályozta a jogharmonizációt (Kopecký–Mudde 2002, 313–314). Éppen ezért Szlovákia nem került a luxemburgi hatok közé, akikkel az EU először kezdte meg a csatlakozási tárgyalásokat. Ugyanakkor az SNS – amely a semleges pozíciót tartotta helyesnek Szlovákia esetében, ami a tagság indirekt ellenzését jelentette – is lecsöndesítette euroszkepticizmusát kormányon (i. m., 314).

Az 1998-as parlamenti választás hozott ebből a szempontból fordulatot. Noha a legtöbb szavazatot még mindig a HZDS kapta, csak kevéssel maradt le mögötte a jobbközép pártokat tömörítő, KDH által dominált Szlovák Demokratikus Koalíció (SDK). A voksolást követően Mikuláš Dzurinda (KDH) alakított kormányt az SDK pártjai mellett az MKP, az SDL és a parlamentbe szintén bekerült Polgári Egyetértés Pártja (SOP) részvételével. A Dzurinda-kormány egy sor reformot léptetett életbe, stabilizálva ezzel nemcsak a gazdasági, de a politikai életet is. A pártrendszerben is fontos változások mentek végbe. 1999-ben Robert Fico kilépett az SDL-ből, és megalapította az Irány (*Smer*) nevű pártot. Dzurinda 2000-ben KDH-s és más jobboldali politikuskok részvételével létrehozta a Szlovák Demokratikus és Keresztény Uniót (SDKÚ). A pártszakadást követően az addig kifejezetten integrációpárti KDH konzervatívabb és vidékiesebb arculatúvá vált, amely együtt járt az európai integráció kritikusabb megítélésével is (Henderson 2008, 287). Az SNS-en belül is konfliktus alakult ki a pártot 1999 óta vezető Anna Malíková (később Anna Belousovová) és a korábbi elnök, Ján Slota között, aminek a vége az lett, hogy utóbbi kilépett, és létrehozta az Igazi Szlovák Nemzeti Pártot (PSNS), amely radikálisabb volt EU-s kérdésekben az SNS-nél (i. m., 282–283).

73. táblázat. A legfontosabb szlovák pártok parlamenti választási eredményei 2002-től

	HZDS	SDKÚ	Smer	MKP	KDH	SNS	SaS	MH	OLaNO	Euro-szkeptikus
2002	19,5	15,1	13,5	11,2	8,3	3,3	–	–	–	22,4
2006	8,8	18,4	29,1	11,7	8,3	11,7	–	–	–	24,5
2010	4,3	15,4	34,8	4,3	8,5	5,1	12,2	8,1	–	19,6
2012	0,9	6,1	44,4	4,3	8,8	4,6	5,9	6,9	–	15,4
2016	–	0,3	28,3	4,1	4,9	8,6	12,1	6,5	11,0	29,4

Forrás: A Štatistický úrad Slovenskej republiky (Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

A 2002-es választást ismét a HZDS nyerte, ugyanakkor Dzurinda újra képes volt kormányt alakítani az SDKÚ, a KDH, az MKP és az Új Polgárok Szövetsége (ANO) nevű párt támogatásával. Bekerült még a parlamentbe a Smer és a Szlovákiai Kommunista Párt (KSS) is, az SNS és a PSNS viszont egymást ütötték ki a Nemzeti Tanácsból. Az EU-csatlakozásról szóló népszavazást 2003-ban tartották. A koalíciós pártok mindegyike a csatlakozás mellett volt. A HZDS stratégiai okokból szintén a belépést támogatta (i. m., 284), akárcsak a Smer, amely ugyanakkor felvetette, hogy meg lehetne néhány tárgyalási fejezetet újra nyitni (i. m., 288). A KSS és az SNS úgy vélekedett, hogy csak akkor érdemes csatlakozni, ha arra Szlovákia készen áll (i. m., 283). A kommunisták ugyanakkor a tagság mellett voltak, mert úgy vélték, az akkori körülmények között az EU-n kívül rosszabb lenne Szlovákiának, mint az EU-n belül, mivel a nem kommunista kormányok lebontották az államot (uo.). A Szlovák Nemzeti Párt a nemzeti érdeket hangsúlyozta, és a bürokráciát támadta (i. m., 282). A referendumon végül az érvényesen szavazók több mint 93 százaléka támogatta Szlovákia uniós tagságát.

A 2004-es EP-választáson öt párt – SDKÚ, HZDS, Smer, KDH, MKP – tudott mandátumot szerezni, miközben a KSS, az ANO és a közösen induló SNS és PSNS is a küszöb alatt maradt. Az alkotmányserződést a főbb pártok közül a KDH és a KSS ellenezte (72. táblázat). A kereszténydemokraták az ezredforduló óta többször is kritizálták az EU-t, mivel kevesellték a keresztény szellemiséget belőle (i. m., 287). 2005-ben Szlovákia belépett az ERM II-be, amely az eurózóna előszobájának tekinthető.

A 2006-os előre hozott parlamenti választást a Smer nyerte az SDKÚ előtt. Bekerült még az MKP, a HZDS és a KDH, illetve visszajutott az újraegyesült, Slota által vezetett Szlovák Nemzeti Párt is. Robert Fico végül az SNS és a HZDS támogatásával alakított koalíciós kormányt. A kormányra kerülő euroszkeptikus SNS számára az első kihívást a lisszaboni szerződésről szóló parlamenti szavazás hozta. A dokumentum ratifikációjához a Nemzeti Tanácsban háromötödös többségre volt szükség, ezzel viszont nem

rendelkezett a kormánykoalíció. Az SDKÚ és a KDH képviselői bejelentették, hogy nem vesznek részt a szavazáson, amivel nem az EU-val, hanem a kormánnyal szembeni ellenérzéseiket kívánták kifejezni, ugyanis az EP-ben az SDKÚ képviselői megszavazták a dokumentumot, a KDH pedig tartózkodott. A Kereszténydemokrata Mozgalom irányváltása erre az évekre tehető, amikor is a párt leginkább euroszkeptikus szárnya – nem a KDH Európa-politikája miatt – 2008 elején kivált, és megalapította a Szlovákiai Konzervatív Demokratákat (KDS). A két jobbközép párt szövetségését, a Magyar Koalíció Pártját is a parlamenti szavazástól való távolmaradásra ösztönözte, ám végül az MKP képviselői részt vettek azon, és támogatták a szerződést, akárcsak a kormánykoalíció valamennyi tömörülése (72. táblázat). Fico emellett igyekezett úgy kormányozni, hogy az euró-zóna-csatlakozás ne kerüljön veszélybe. A közös valuta bevezetését végül szintén támogatta a Szlovák Nemzeti Párt (Gyárfášová–Mesežnikov 2015, 232).

A 2009-es EP-választáson ugyanaz a hat párt szerzett mandátumot, mint három évvel korábban a parlamentin. Ugyanakkor kis híján átlépte az 5 százalékos küszöböt a nem sokkal korábban alapított liberális Szabadság és Szolidaritás (SaS) is (74. táblázat). Néhány héttel az EP-választás után Bugár Béla, az MKP korábbi vezetője kilépett, és megalapította a Most-Híd³³ elnevezésű szlovák–magyar pártot.

A 2010-es parlamenti választást nagy fölénnyel nyerte a *Smer*, ugyanakkor Fico koalíciós partnerei közül a HZDS nem tudta átlépni a küszöböt, az SNS pedig meggyengült. Bejutott viszont – az SDKÚ és a KDH mellett – az SaS és a Híd, kiesett ugyanakkor az MKP. Iveta Radičová (SDKÚ) alakított négypárti jobbközép koalíciót a két kereszténydemokrata tömörülés, valamint a Híd és az SaS részvételével. Mindeközben az SNS visszatért euroszkepticismusához, és már hibaként értékelte az euró bevezetését. Emellett újra akarta tárgyalni a tagság feltételeit, mert a párt szerint az EU tönkretette a szlovák ipart és mezőgazdaságot (uo.). Az SNS a nemzetek Európáját szerette volna megvalósítani, mert az uniót bürokratikusnak és a nemzeti szuverenitásra veszélyesnek látta (Mesežnikov–Gyárfášová 2013, 336–337).

Radičová kormánya szűk többséggel rendelkezett csak, így a kormányfő folyamatosan küzdött a kormány javaslatainak parlamenti elfogadtatásával. Végül az Európai Pénzügyi és Stabilitási Eszközzel (EFSF) szóló 2011. őszi parlamenti szavazás – amely egyben a kormányról szóló bizalmi szavazás is volt – okozta a kabinet vesztét. Radičová ugyanis úgy kívánta biztosítani a parlamenti többséget, hogy az euroszkeptikus koalíciós partner SaS képviselőit is az EFSF támogatására akarta kényszeríteni. A szavazáson végül az SaS és a *Smer* képviselői is tartózkodtak, mivel előbbi az EFSF-fel, utóbbi pedig a kormány maradásával nem értett egyet, míg az SNS – ahogy a későbbiekben is – minden *bailoutot* elutasított (Gyárfášová 2015, 36). A kormány megbukott, majd néhány nappal később a Nemzeti Tanács Fico pártjának támogatásával megszavazta a javaslatot. Néhány héttel később Igor Matovič, aki az SaS listáján jutott parlamenti mandátumhoz, három

³³ A párt neve szlovákul *Most*, ami hidat jelent.

74. táblázat. A legfontosabb szlovák pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től

	HZDS	SDKÚ	Smer	MKP	KDH	SNS	SaS	MH	OLaNO	Euroszkeptikus
2004	17,0	17,1	16,9	13,3	16,2	2,0	–	–	–	23,8
2009	9,0	17,0	32,0	11,3	10,9	5,6	4,7	–	–	14,0
2014	1,5	7,8	24,1	6,5	13,2	3,6	6,7	5,8	7,5	23,4

Forrás: A Štatistický úrad Slovenskej republiky (Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

képviselőtársával együtt bejelentette, hogy az Egyszerű Emberek nevű csoport párttá alakul Egyszerű Emberek és Független Személyiségek (OLaNO) néven.

A 2012-es előre hozott parlamenti választáson a *Smer* abszolút többséget szerzett, miközben a jobbközép pártok meggyengültek. Kiesett a parlamentből a Szlovák Nemzeti Párt, bejutott viszont az OLaNO. A választási kudarc után Slota helyét Andrej Danko vette át az SNS élén, míg az MKP Magyar Közösség Pártjára változtatta nevét. A fiskális paktumot valamennyi akkori parlamenti párt támogatta (72. táblázat). A 2014-es elnökválasztáson Robert Fico vereséget szenvedett Andrej Kiska független jelölttől. Az európai parlamenti választást a *Smer* nyerte a kereszténydemokrata pártok (KDH, SDKÚ) előtt, azonban a parlamenti pártokon kívül mandátumhoz jutott az MKP és az Új Többség (NOVA) is. A kampány során az SaS szuverenitási alapon ellenzett minden további mélyítést, és a *bailout*okat, valamint az EU-n belüli szolidaritást irracionálisként írta le, amelyek nem a piaci elveken nyugodtak (Gyárfášová 2017, 155). Az Egyszerű Emberek euroszkepticismusa vitatott, a párt ugyanis nem igazán fejtette ki nézeteit az EU-ról (i. m., 156), a *bailout*ok ellenzése pedig önmagában nem jelent euroszkeptikus attitűdöt. Az SNS – amely nem tudta átlépni a küszöböt – a nemzeti szuverenitást állította kampánya középpontjába (i. m., 154).

A 2016-os parlamenti választás radikálisan átrendezte a szlovák pártrendszert. A *Smer* ugyan ismét győzni tudott, de jelentősen visszaesett a párt támogatottsága. A második erővé az euroszkeptikus SaS vált, míg a harmadik legtöbb szavazatot a NOVA jelöltjeit is indító OLaNO kapta. Visszakerült a parlamentbe az SNS, valamint bejutott a még a Nemzeti Párttól is jobbra álló, ám euroszkepticismusát tekintve hasonló Mi Szlovákiánk Néppárt (LSNS). Mandátumot szerzett még a Boris Kollár üzletember által alapított Család Vagyunk, a Híd és a jobbközép Hálózat (Sieť). Kiesett a KDH, gyakorlatilag megsemmisült az SDKÚ, és ekkor sem tudta megugrani a küszöböt az MKP. Robert Fico négypartii koalíciós kormányt alakított pártja, valamint az SNS, a Híd és a Hálózat részvételével.

A szlovákiai euroszkepticismus sokáig marginális jelenségnek számított. Ellenzékben a Szlovák Nemzeti Párt gyakran hivatkozott a nemzeti szuverenitás védelmére, azonban

kormányon rendszeresen csatlakozott a pro-EU konszenzushoz. Az ezredfordulót követően a Kereszténydemokrata Mozgalomnak volt egy nem túl hosszú időszaka, amikor – elsősorban a keresztény értékek hiánya miatt – kritizálták az uniót, és több mélyítésre irányuló dokumentumot sem támogattak. A pártalapú euroszkepticizmus a 2010-es években erősödött meg igazán Szlovákiában, amikor bekerült a parlamentbe a neoliborális Szabadság és Szolidaritás. Az SaS euroszkepticizmusa elsősorban szintén szuverenitási kérdés, ugyanakkor leginkább a gazdaságpolitikai döntésekre van kihegyezve. Emellett a 2016-os választásokon a kifejezetten szuverenitásalapú euroszkeptikusok – SNS és Mi Szlovákiánk Néppárt – be-, illetve visszajutottak a parlamentbe, példátlanul nagyra növelve az EU-kritikus pártok támogatottságát (73. táblázat).

3.24. Magyarország

Magyarországon a rendszerváltást követő első két szabad választáson ugyanaz a hat párt lépte át a parlamenti küszöböt. A jobboldalon 1990-ben a Magyar Demokrata Fórum (MDF) vált a legjelentősebb erővé, a párt mellett az agrárérdeket is képviselő Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKGP), valamint a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP) szerzett mandátumot. E három tömörülés részvételével alakított Antall Józsefkoalíciós kormányt, azonban 1994-re a jobboldal támogatottsága jelentősen visszaesett. A liberálisok a Szabad Demokraták Szövetségében (SZDSZ) és a Fiatal Demokraták Szövetségében (Fidesz) lettek politikai otthonra, utóbbi párt azonban a jobboldalon támadt úr betöltése céljából 1993 után jobbra mozdult, és felvette a Fidesz – Magyar Polgári Párt nevet. A baloldalon az állampárt jogutódjaként létrejött Magyar Szocialista Párt (MSZP) lett a legjelentősebb erő, amely 1994 és 1998 között az SZDSZ-szel kormányozta az országot. Az 1998-as választásra a Fidesz és az MSZP vált a két legnagyobb párttá, a pártrendszer pedig két nagyobb blokkból tevődött össze, amelyből csak az 1998-ban a parlamentbe kerülő nacionalista Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP) lógott ki.

Az 1998-ban alakult első Orbán-kormány folytatta le a csatlakozási tárgyalások nagy részét. Egyes szerzők (pl. Batory 2008) úgy gondolják, hogy a Fidesz ebben az időszakban euroszkeptikus volt, a miniszterelnök „van élet az EU-n kívül” kijelentésére alapozva. Az idézet kontextusát is megvizsgálva ugyanakkor látható, hogy nem a tagság elutasításáról, sőt még csak nem is euroszkepticizmusról van szó:

„Nem történik tragédia, ha nem valósul meg 2003-ban a csatlakozás. Most sem vagyunk az unió tagjai, s mint látjuk, van élet az EU-n kívül is. De nem erre készülünk. Azért sürgetjük az integrációt, mert az újabb lökést adna a gazdasági fejlődésnek.”
(VG, 1999. december 17.)

75. táblázat. A fontosabb magyar pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	EA	LSZ	FP
MSZP	+	+	+	+
Fidesz	+	+	+	+
KDNP	/	/	0*	+
SZDSZ	+	+	+	/
MDF	+	0	+	/
Jobbik	-	/	/	-
LMP	/	/	/	0
DK	/	/	/	+
PM	/	/	/	0

Forrás: Az Országgyűlés jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

A miniszterelnök egyértelműen kiállt az unióba való belépés mellett ezen interjúban, sőt sürgeti azt éppen azért, hogy a gazdasági növekedés fölpörödjön. Orbán Viktor ugyanakkor többször is kritizálta a csatlakozási folyamat lassúságát (Kopecký–Mudde 2002, 308), ami viszont nem tekinthető euroszeptikus magatartásnak. Az akkori parlamenti pártok közül egyedül a MIÉP-nek voltak komoly fenntartásai a csatlakozással kapcsolatosan (termőföld, kultúra és nemzeti identitás védelme), de ekkor még Csurka pártja is támogatta a belépést (Bátory 2008, 272). Emellett a kisgazdapárt viselkedése is meglehetősen érdekesen alakult: a párt szerint az integráció ártalmas a nemzeti szuverenitásra, mégis támogatta a tagságot elsősorban haszonelvű megfontolások miatt (Kopecký–Mudde 2002, 309).

A 2002-es választási kampányban a MIÉP mellett az FKgP fogalmazott meg euroszeptikusnak tekinthető szlogent („A haza nem eladó”), amely leginkább a termőföld védelméről szólt (Bátory 2008, 271). A voksoláson végül a Fidesz és az MDF közös listája vereséget szenvedett a balliberális ellenzéki pártoktól, míg az FKgP és a MIÉP nem jutott a parlamentbe (76. táblázat). Medgyessy Péter vezetésével az MSZP és az SZDSZ alakított koalíciós kormányt. Igaz, hogy a Fidesznek voltak az EU bizonyos politikáival fenntartásai (i. m., 265), ezen nézetkülönbségek azonban jórészt közpolitikai alapúak voltak, ami viszont nem tekinthető euroszepticismusnak. A 2002-es voksolás után megnőtt a Fidesz esetében az uniókritikus megjegyzések száma, ezek azonban jellemzően retorikai szinten maradtak, és nem az integráció menetét bírálták, ráadásul a párt jó pár kérdésben több integrációt akart (Enyedi 2006, 158–163). A Fidesz nacionalista üzenetei elsősorban a MIÉP és az FKgP szavazóinak megszerzésére irányuló stratégiaként foghatók fel (Bátory 2008, 271).

A 2003-as, EU-csatlakozásról szóló népszavazáson valamennyi akkori parlamenti párt az „igen” mellett kampányolt. A Fidesz stratégiájának lényege ekkor – a párt némileg megosztott szavazóbázisa miatt – az volt, hogy kevésbé látszódon integrációpártinak a kormánypártoknál, de ne is tűnjön euroszkeptikusnak (Tóth–Török 2015, 83). A népszavazási kampányban a MIÉP már a belépés ellen foglalt állást, míg a kommunista ideológiát valló Munkáspárt ugyan kapitalista klubnak nevezte az Európai Uniót, ám a tagság mellett kampányolt (Bátory 2008, 273–284). A referendumon végül az érvényesen szavazók több mint 80 százaléka támogatta a csatlakozást.

A 2004-es európai parlamenti választáson a Fidesz erősen pro-EU kampányt folytatott, és fő üzeneteiben a kormányt támadta (Enyedi 2006, 163). A párt végül nagy fölénnyel nyerte meg a voksolást az MSZP előtt. Valamennyi akkori parlamenti párt mandátumot szerzett (77. táblázat), míg a MIÉP-nek és a Munkáspártnak mindez nem sikerült, a 2003-ban párttá alakult Jobbik pedig ideológiai és gyakorlati megfontolásokból nem indított listát (Bíró-Nagy – Róna 2011, 245). A választást követően koalíciós nézeteltérések támadtak, amelyek végül a kormányfő lemondását eredményezték. Az új miniszterelnök Gyurcsány Ferenc (MSZP) lett.

2004 decemberében a magyar parlament az elsők között döntött az alkotmányserződés ratifikálásáról is. Valamennyi parlamenti párt képviselői támogatták a dokumentumot (75. táblázat), kivéve az MDF-et, amelynek a képviselői tartózkodtak. Emellett a Fidesz-frakcióból is érkezett néhány elutasító szavazat, ezen politikusok azonban a következő parlamenti ciklusban már a kvázi a Fidesz platformjaként működő KDNP-ben (Balázs–Hajdú 2017, 97) politizáltak.

A 2006-os parlamenti választást ismét a szocialisták nyerték a Fidesz és a KDNP közös listája előtt. Bekerült még az SZDSZ és az MDF, a közösen induló MIÉP és Jobbik viszont nem volt képes átlépni a küszöböt (76. táblázat). A voksolás eredményeképp Gyurcsány alakított koalíciós kormányt az MSZP és az SZDSZ részvételével. A kabinet azonban megszorító intézkedéseket léptetett életbe, majd 2006 őszén kiszivárgott a miniszterelnök őszi beszéde, amely zavargásokhoz vezetett Budapesten. E két tényező együttesen az MSZP népszerűségének drasztikus visszaesését okozta.

A lisszaboni szerződést a magyar parlament néhány nappal az aláírás után, 2007 decemberében ratifikálta. A parlamenti pártok közül az MSZP, a Fidesz, az SZDSZ és az MDF képviselői támogatták a dokumentumot, míg a KDNP-sek többsége tartózkodott (75. táblázat). Ezen lépés azonban inkább tekinthető azon stratégia részének, amely a kereszténydemokratákat a Fidesztől jobbra lévő pártként próbálta pozicionálni. A 2008-as, a kormány válságkezelő intézkedéseit érintő népszavazás eredményét követően a szabaddemokraták kiléptek a koalícióból, majd 2009 tavaszán Gyurcsány Ferenc helyére egykori minisztere, Bajnai Gordon került.

A 2009-es európai parlamenti választást – a várakozásoknak megfelelően – nagy fölénnyel nyerte a Fidesz (77. táblázat). A párt programja az EU erősítésére hívott fel, így egyáltalán nem tekinthető euroszkeptikusnak (Arató–Koller 2015, 393). A meg-

gyengült MSZP végül második lett, a harmadik helyet viszont a nacionalista Jobbik szerezte meg. Utóbbi tömörülés elutasította a szupranacionalizmust és a neoliberalizmust (i. m., 394), sikerét³⁴ azonban egyértelműen belpolitikai tényezőknek köszönhetette. Sikerült még mandátumhoz jutnia a Magyar Demokrata Fórumnak, amely az Európai Néppárt helyett az euroszeptikus Európai Konzervatívok és Reformerek (ECR) képviselőcsoporthoz csatlakozott. Ez azonban a párt piacbarát elkötelezettségének, nem pedig az EU iránti attitűdjének tudható be. Bóven küszöb alatti eredményt ért el az SZDSZ, amit a frissen alakult, ökopolitikát hirdető Lehet Más a Politika (LMP) – Humanista Párttal (HP) közös – listája is megelőzte.

A 2010-es parlamenti választás drasztikusan átrendezte a magyar pártrendszert. A Fidesz a mandátumok több mint kétharmadát szerezte meg, miközben a baloldali ellenzék jelentősen visszaesett, illetve megjelent egy erős nacionalista párt, a Jobbik is a törvényhozásban. Utóbbi népszavazást tartott volna a tagságról hatalomra kerülése esetén (Bátory 2010, 6). Bekerült emellett az LMP is, amely az EU-n belüli demokrácia minőségét kritizálta (uo.). Kiesett ugyanakkor a két nagy rendszerváltó párt, az MDF és az SZDSZ is (76. táblázat).

A voksolást követően Orbán Viktor alakított kormányt. A magyar kabinet és az Európai Unió intézményei – döntően az Európai Bizottság – között 2010 nyarától számos konfliktus alakult ki. Az első oka az volt, hogy Orbán Viktor José Manuel Barroso akkori bizottsági elnöknel szerette volna elérni, hogy a magyar költségvetési hiány – amely az ország EU-csatlakozása óta mindig magas volt és így túlzottdeficit-eljárás folyt Magyarország ellen – átmenetileg a megengedett szint (GDP 3 százaléka) felett maradjon. Miután azonban ebbe az Európai Bizottság nem egyezett bele, Orbánt pedig kötötték választási ígéretei, a kormány nem hagyományos (unortodox) gazdaságpolitikai eszközökhöz nyúlt. Ezen gazdaságpolitikai lépések egyértelműen szakpolitikai nézetkülönbségnek tekinthetők. Ráadásul – noha voltak konfliktusok a Bizottság és a kormány között – a kabinet szakpolitikai sikerének tekinthető pl. a túlzottdeficit-eljárás megszüntetése (Arató–Koller 2015, 386).

Magyarország 2011 első felében töltötte be a Tanács soros elnöki tisztségét. Ugyan a magyar elnökség számos eredményt (pl. csatlakozási tárgyalások lezárása Horvátországgal, romastratégia) ért el, beárnyékkolták a belföldi intézkedések (pl. médiatörvény, alkotmányozás) miatt az EU-val és más nemzetközi szervezetekkel kialakult ellentétek. Ezek egy része azonban – pl. az Európai Parlamentben – pártpolitikai színezetet öltött: míg a baloldali és liberális képviselőcsoportok kritizálták a kormányt, a jobboldaliak – és különösen a Fideszt is magába foglaló Európai Néppárt (EPP) – megvédték az orbáni politikát (uo.). Az is világosan látszik az Orbán-kormány politikájából, hogy a konfliktusokat – amelyek lehetnek akár szimbolikusak is – igyekszik szakpolitikai szintre tolni, ráadásul a konfrontációk alapvetően egy-egy intézkedés kapcsán kelet-

³⁴ A Jobbik sikereiről részletesen lásd Róna 2016.

76. táblázat. A legfontosabb magyar pártok parlamenti választási eredményei 2002-től

	MSZP	Fidesz	SZDSZ	MDF	Jobbik	LMP	Euroszkeptikus
2002	42,1	41,1	5,6	8,8	–	–	6,5
2006	43,2	42,0	6,5	5,0	2,2	–	2,6
2010	19,3	52,7	–	2,7	16,7	7,5	16,8
2014	25,6	44,9	–	–	20,2	5,3	20,8

Forrás: A Nemzeti Választási Iroda adatai alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

keztek, amelyek hazai ügyekre, nem pedig az integráció menetére vonatkoztak (Dúró 2014, 17).

Az uniós elnökséget követően a kormány nyilvánosságra hozta külpolitikai stratégiáját, amely az erős és egységes Európa mellett foglal állást (Arató–Koller 2015, 385). Az erős Európa egyébként Orbán Viktor beszédeiben is számos alkalommal visszaköszön, ami változott, az az, hogy immár létezik az integrációs diskurzusnak alternatívája (Szűcs 2015, 366). A Fidesznek ráadásul egy komoly euroszkeptikus versenytársa is akadt a 2010-es választást követően: a Jobbik. A nacionalista párt előszeretettel hangsúlyozta, hogy az Európai Unió gyarmatosítja Magyarországot, ráadásul elveszíti az ország a nemzeti szuverenitását is (Dúró 2014, 17–18). Ezen új helyzetben pedig a kormánypárt az ezredforduló utáni stratégiához fordult ismét: kisebb mértékben integrációpártinak lenni, mint a baloldali pártok, de kevésbé látszani kritikusként, mint a Fidesztől jobbra lévő tömörülés(ek).

A Fidesz és az EU viszonyának kettősségére jól mutat rá az a tény, hogy miközben retorikai szinten a párt és Orbán Viktor is többször bírálta az Európai Uniót – elsősorban a bürokráciát, illetve a gazdaságpolitikai konfliktusok kapcsán alkalmazta a „nem leszünk gyarmat” szlogent –, addig a kormány és a párt hivatalos dokumentumaiban, valamint a kormányfő más beszédeiben éppen az erős Európa mellett szállt síkra. Ennek a kettősségnek az egyik eklatáns példája a nemzetek Európája koncepciójának hangoztatása, amely – elviekben – a kormányközi együttműködést jelentené, illetve a szorosabb együttműködésre (pl. közös európai hadsereg) való felhívás.

A 2010–2014-es ciklusban a fiskális paktum célolta volna leginkább az uniós egyes részeinek mélyítését, ám azt végül Csehország és az Egyesült Királyság nem írta alá. Magyarország – az akkori svéd és lengyel kormányhoz hasonlóan – úgy ratifikálta a dokumentumot, hogy annak egyetlen gazdasági és költségvetési rendelkezése sem kötelező érvényű ezen tagállamokra nézve. A szerződést az Országgyűlésben a Fidesz, a KDNP és az MSZP, valamint egyes – döntően a Gyurcsány Ferenc által alapított Demokratikus Koalícióhoz (DK) tartozó – független képviselők támogatták. A Jobbik-frakció szinte teljesen egységesen ellene szavazott, míg az LMP és a volt LMP-s

77. táblázat. A legfontosabb magyar pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től

	MSZP	Fidesz	SZDSZ	MDF	Jobbik	LMP	Euroszeptikus
2004	34,3	47,4	7,7	5,3	–	–	4,2
2009	17,4	56,4	2,2	5,3	14,8	2,6	15,7
2014	10,9	51,5	–	–	14,7	5,0	14,7

Forrás: A Nemzeti Választási Iroda adatai alapján saját kalkuláció

* A párt képviselőinek több mint 10 százaléka tért el a hivatalos állásponttól.

politikusok által alapított Párbeszéd Magyarországért (PM) független képviselői tartózkodtak (75. táblázat). A fiskális paktum megszavazása ismét csak rávilágít a Fidesz uniós politikájának – vélhetően tudatos stratégia által vezérelt – kettősségére, vagyis arra, hogy az EU bírálata a retorikai szintet nem lépi túl.

A 2014-es parlamenti választáson ismét a Fidesz–KDNP-pártszövetség győzött, újfent kétharmados többséget szerezve. A főbb baloldali pártok közösen indulva ugyan jobb eredményt értek el, mint az MSZP 2010-ben (76. táblázat), de nem tudták megakadályozni a kormányon lévők újabb győzelmét. A Jobbik is javított eredményén, de a második helyet ezúttal sem tudta megszerezni, illetve ismét bejutott az LMP. A választásokat követően Orbán Viktor megalakította harmadik kormányát.

A másfél hónappal későbbi európai parlamenti választáson a kormányzó pártszövetség megint nagy fölénnyel győzött, a második helyre – a külön induló baloldali listáknak köszönhetően – a Jobbik jött fel, azonban a nacionalista párt rontott öt évvel korábbi eredményén (77. táblázat). A Fidesz nem adott ki programot egyik választásra sem, így ebben nem lehet nyomon követni a párt Európa-politikájának esetleges változásait. Az „Üzenjünk Brüsszelnek: több tiszteletet a magyaroknak” szlogen kellően sokrétűen értelmezhető ahhoz, hogy ebből konkrét következtetést lehessen levonni, noha a 2009-es, tisztán pro-EU kampányhoz képest kétségtelenül némi fordulatot jelent (Koller 2017, 172). A Jobbik ezzel szemben tisztán euroszeptikus programmal lépett fel, a termőföld védelmét és a nemzetek Európáját követelve (i. m., 173–175).

A harmadik Orbán-kormány időszakának egyik legfontosabb eseménye a migrációs válság és ezzel összefüggésben a kötelező áthelyezési és áttelepítési mechanizmus (ismertebb nevén kvóta) elutasítása. A miniszterelnök ezen álláspontjának – amely ismételen egy uniós szakpolitikai kérdés kapcsán megjelenő nézetkülönbség – európai megítélése a teljes elutasítástól a részleges elfogadás és implementálás szakaszába került azzal, hogy mások is fizikai határárat létesítettek, ráadásul mind Angela Merkel német kancellár, mind pedig Jean-Claude Juncker bizottsági elnök felfogása megváltozott (Illés et al. 2017, 133).

Számos, az Orbán-kormányok és az európai intézmények közötti konfliktust ki lehetne emelni a 2010 óta eltelt időszakból, azonban valamennyi hasonló képet mutat. A kormány igyekszik ezeket a kérdéseket szakpolitikai szinten tartani, és adott esetben akár hajlandó álláspontjának megváltoztatására is. Emellett a legfontosabb, mélyítést célzó intézkedéseket jellemzően a Fidesz támogatta az EU-csatlakozás óta. Az ugyanakkor tény, hogy a párt és a kormány kettős kommunikációt folytat. Ebbe beletartozik a „megmondóemberek” (pl. Kövér László házelnök) megléte mellett a rendkívül EU-konform EP-delegáció is. Azonban – mint azt a definíciós résznél is kifejtettem – sem a szakpolitikai alapú konfliktusok, sem pedig a retorika nem esnek bele az euroszkepticizmus definíciójába.

Orbán, illetve a Fidesz álláspontját jól foglalja össze a miniszterelnök 2017. április 26-án az Európai Parlamentben tett felszólalása:

„Szeretném világosan leszögezni, hogy Magyarország, a magyar kormány elkötelezettsége az Európai Unió irányában nem megkérdőjelezhető. A magyar politika az elmúlt harminc évben erre az alapra építkezett. Ezért adtam az aláírást, ezért értek egyet maradéktalanul a nemrégiben elfogadott római nyilatkozattal és pártcsaládom, az EPP Máltán elfogadott programjával is. Ugyanakkor, tisztelt Hölgyek és Urak, számos tekintetben elégedetlenek vagyunk az unió működésével. A kritikákat azért fogalmazzuk meg, mert szeretnénk a hibákat kiküszöbölni, szeretnénk az EU-t megreformálni.”

A magyarországi euroszkepticizmus – a marginális radikális baloldal mellett – döntően a nacionalista pártokhoz kötődik. Mind a MIÉP, mind a Jobbik elutasította Magyarország uniós csatlakozását, noha később mindkét párt álláspontja puhult e téren. Mindkét esetben szuverenitásalapú euroszkepticizmusról van szó, kiegészülve a periférialapúval, ami jelen esetben Magyarország „gyarmatosítása” és a másodrendű uniós tagság kommunikálásában jelenik meg.

3.25. Szlovénia

Szlovéniában a függetlenedést követően az 1992-es választáson a balközép Liberális Demokrata Párt (1994-től Szlovéniai Liberális Demokrácia, LDS) által vezetett kormányok voltak hatalmon egy rövid megszakítástól eltekintve egészen 2004 végéig. A jobboldalon az évezred végére néhány ideológiai változáson keresztülmenő, végül a konzervativizmus mellett megállapódó Szlovéniai Szociáldemokrata Párt (2003-tól Szlovén Demokrata Párt, SDS) vált a legnagyobb erővé. A volt állampárt politikusai döntően a Szociáldemokraták Egyesült Listájában (ZLSD) politizáltak. A kereszténydemokrata ideológiát a Szlovén Néppárt (SLS) és a Szlovén Kereszténydemokraták

78. táblázat. A fontosabb szlovén pártok viszonya az integrációs szerződésekhez

	CS	EA	LSZ	FP
SDS	+	+	+	+
LDS	+	+	+	/
SD	+	+	+	+
NSi	+	+	+	+
SLS	+	+	+	+
SNS	-	-	-	/
DeSUS	+	+	+	+
PS	/	/	/	+

Forrás: A Državni zbor (Nemzetgyűlés) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

(SKD) jelenítették meg, végül a két párt az SLS nevért megtartva egyesült. Az egyesülést ellenzők megalapították az Új Szlovénia (NSi) nevű pártot. Fontos tényezővé vált a Szlovéniai Nyugdíjasok Demokratikus Pártja (DeSUS) és a nacionalista Szlovén Nemzeti Párt (SNS).

Az első komoly kihívás Szlovénia európai integrációjában, hogy Olaszország többször is vétóval élt. Ezt orvosolandó 1995-ben aláírták az úgynevezett spanyol kompromisszumot, amely lehetővé tette azon EU-s állampolgárok számára, akik Szlovénia területén három éven át állandó lakcímmel rendelkeztek, hogy a társulási megállapodás hatálybalépésétől ingatlant vásárolhassanak. Ezt csupán az SNS ellenezte az akkori parlamenti pártok közül (Krašovec – Kustec Lipicer 2008, 318).

Az uniós csatlakozást az SNS-t leszámítva valamennyi releváns párt támogatta. A nacionalisták hangsúlyozták, hogy csak az adott körülmények miatt ellenzik a belépést (i. m., 320), és a kampányban inkább a népszavazás másik kérdése, a NATO-tagság kapcsán mozgósítottak, mert ott jobb esélyeket láttak a sikerre (Krašovec–Lajh 2009, 506).

A 2004-es választást követően stabil többségű jobbközép kormány alakult Janez Janša (SDS) vezetésével. Az LDS visszaesett, helyét a baloldalon 2008-ra a ZLSD vette át, amely 2005-ben nevért Szociáldemokratákra rövidítette. A szlovéniai euroszkepticizmust ez idő tájt egyedül a Szlovén Nemzeti Párt testesítette meg egészen a 2011-es választási kudarcáig. Ezen időszakban mind az alkotmányszerződést, mind a lisszaboni szerződést csak az SNS ellenezte (78. táblázat).

2008-ban balközép kormány jött létre, amelyet Borut Pahor (SD) vezetett. 2010-ben Szlovéniában népszavazáson hagyták jóvá a Horvátországgal fennálló tengeri határvita lezárását, amely megnyitotta az utat a horvát uniós csatlakozás előtt. A gazdasági válság azonban Szlovéniát is elérte, a kormány javaslatait pedig 2011-ben referendumon

79. táblázat. A legfontosabb szlovén pártok alsóházi választási eredményei 2000-től

	LDS	SDS	SD	SLS	NSi	DeSUS	SNS	PS	SMC	Euro-szkeptikus
2000	36,3	15,8	12,1	9,5	8,7	5,2	4,4	-	-	4,4
2004	22,8	29,1	10,2	6,8	9,1	4,0	6,3	-	-	6,3
2008	5,2	29,3	30,4	5,2	3,4	7,5	5,4	-	-	7,2
2011	1,5	26,2	28,5	6,8	4,9	7,0	1,8	28,5	-	3,7
2014	-	20,7	6,0	4,0	5,6	10,2	2,2	3,0	34,5	8,2

Forrás: A Državna volilna komisija (Országos Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció. Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

80. táblázat. A legfontosabb szlovén pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től

	LDS	SDS	SD	SLS	NSi	DeSUS	SNS	PS	SMC	Euro-szkeptikus
2004	21,9	17,7	14,2	8,4	23,6	LDS	5,0	-	-	5,5
2009	11,5	26,7	18,4	3,6	16,6	7,2	2,9	-	-	2,9
2014	4,9	24,8	8,1	NSi	16,6	8,1	4,0	6,6	-	13,0

Forrás: A Državna volilna komisija (Országos Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció. Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

utasították el a választók. 2011 őszén végül a kormány elvesztette a bizalmi szavazást. Az új választást a nem sokkal a voksolás előtt alakult balközép Pozitív Szlovénia (PS) nyerte, míg az SNS kiesett az alsóházból. 2012 elején Janša vezetésével jobbközép kormány alakult. A fiskális paktumot valamennyi parlamenti párt támogatta (78. táblázat). A kormány 2013-ban megbukott, Alenka Bratušek (PS) pedig balközép koalíciót alakított.

A 2014-es EP-választás kampányában feltűnt a több kisebb radikális baloldali párt koalíciójaként létrejött Egyesült Baloldal (ZL). Noha a szövetség nem szerzett mandátumot, 5,5 százalékos eredményével a parlamenti küszöb felett végzett. A ZL euroszkepticismusa elsősorban a megszorítások elutasításán nyugodott (Krašovec-Deželan 2014, 88), ilyen értelemben egyszerűen tekinthető baloldalinak és szuverenitásalapúnak is. A Szlovén Nemzeti Párt, amely a 2009-es kampányban kifejezetten támadta az EU-t, most visszafogottabb volt, és inkább Szlovénia EP-képviselőit kritizálta (uo.). Emellett a Pozitív Szlovénia listavezetője, Mencinger is bírálta az unió gaz-

daságpolitikáját (uo.), ez utóbbi azonban önmagában még nem minősül euroszeptikus magatartásnak.

A néhány héttel később tartott alsóházi választáson az EP-voksoláson nem induló Miro Cerar Pártja (később Modern Centrum Párt, SMC) győzött. Kiesett az alsóházból az SLS és a Pozitív Szlovénia is, bejutott viszont a kormányfő által alapított Alenka Bratušek Szövetsége (ZaAB) és az Egyesült Baloldal is. A választást követően Miro Cerar alakított kormányt a Szociáldemokraták és a nyugdíjasok részvételével.

A szlovéniai euroszepticismust a válság előtt kizárólag a Szlovén Nemzeti Párt szuverenitásalapú euroszepticismusa testesítette meg. Az SNS azonban a 2011-es választáson kiesett a törvényhozásból, az euroszepticismus pedig átalakult a radikális baloldali Egyesült Baloldal feltűnésével. A ZL sokkal inkább antikapitalista alapon bírálta az EU-t – különösen a megszorítások miatt –, amivel pedig jól illeszkedik a *bailoutra* szoruló tagállamok radikális baloldali pártjainak (Sziriza, *Podemos*) sorába.

3.26. Románia

Romániában a rendszerváltást követően a Nemzeti Megmentés Frontjából (FSN) nőtt ki több fontos párt is. A baloldal vezető erejévé az ezredfordulóra a több névváltáson is átesett, eredetileg az FSN-ből kiváló Szociáldemokrata Párt (PSD) vált. A jobbközép szövetség összeomlását követően a jobboldalon az FSN másik utódszervezete, a baloldaltól induló Demokrata Párt (PD) lett a legerősebb, de fontos tényező volt a Nemzeti Liberális Párt (PNL) is. Emellett releváns szereplővé vált a nacionalista Nagy-Románia Párt (PRM) és a Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége (RMDSZ/UDMR)³⁵ is.

Az 1990-es években a Nagy-Románia Párt volt a legfontosabb euroszeptikus üzeneteket is megjelenítő párt. Azonban 1995-ben – kormánypártként – a PRM is támogatta Románia csatlakozási kérelmét (Almeida 2010, 243). A párt az 1990-es években azon az állásponton volt, hogy az Európai Unió egy magyar összeesküvés azért, hogy visszaszerezzék Erdélyt (Mudde 2007, 162).

Románia uniós csatlakozását az akkori parlamenti pártok között konszenzus övezte. Mind az akkor már kisebbségben kormányzó PNL és RMDSZ, mind az ellenzéki pártok a tagság mellett voltak. A lisszaboni szerződést a törvényhozás két házának együttes ülésén minden párt támogatta, ideértve a Nagy-Románia Pártot is (Almeida 2010, 243). A nacionalisták sosem elleneztek különösebben Románia EU-tagságát, sőt támogatták azt a csatlakozás után is, mivel úgy vélték, hogy az Románia számára addig előnyös, amíg a nemzeti érdeket meg tudják jeleníteni (Dobos 2011, 319). A csatlakozást követően a párt EP-képviselői részt vettek az Identitás, Hagyomány, Szüve-

³⁵ A párt magyar nevének rövidítése RMDSZ, a román névé UDMR.

81. táblázat. A fontosabb román pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	LSZ	FP
PSD	+	+	+
PDL	+	+	+
PNL	+	+	+
RMDSZ	+	+	+
PRM	+	+	/

Forrás: A Camera Deputaților (Képviselőház) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

82. táblázat. A legfontosabb román pártok képviselőházi választási eredményei

	PSD	PNL	PDL	RMDSZ	PRM	Euro-szkeptikus
2004	36,6	PDL	31,3	6,2	12,9	0,5
2008	33,1	18,6	32,4	6,2	3,2	-
2012	58,6	PSD	16,5	5,1	1,2	-
2016	45,5	20,0	-	6,2	1,0	2,8

Forrás: A Biroul Electoral Central (Központi Választási Iroda) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

83. táblázat. A legfontosabb szlovén pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től

	PSD	PNL	PDL	RMDSZ	PRM	Euro-szkeptikus
2007	23,1	13,4	28,8	5,5	4,2	2,4
2009	31,1	14,5	29,7	8,9	8,7	-
2014	37,6	15,0	12,2	6,3	2,7	-

Forrás: A Biroul Electoral Central (Központi Választási Iroda) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

renitás (ITS) nevű, nacionalista pártokat tömörítő frakció létrehozásában, azonban az Alessandra Mussolinivel való összetűzésük után távoztak a képviselőcsoportból, elősegítve annak felbomlását.

A belépéssel párhuzamosan a PRM jelentéktelenné vált: sem a 2007-es EP-, sem a 2008-as parlamenti választáson nem tudta átlépni a küszöböt, a 2009-es európai parlamenti voksoláson is csak az Új Generáció Párttal (PNG) való összefogás eredmé-

nyeként. A 2008-as parlament volt az első, amelyben csak kifejezetten integrációpárti tömörülések voltak: a PSD, a vele szövetséges Konzervatív Párt (PC), a PNL és az RMDSZ mellett a 2008 elején egy kisebb párttal egyesülő, nevét PD-ről Demokrata Liberális Pártra (PDL) változtató erő szerzett mandátumot. A PDL a szociáldemokratákkal alakított rövid életű kormányt, 2009-ben ugyanis a jobboldal végül az RMDSZ-szel hozott létre koalíciót. A parlament összetételének fényében nem meglepő, hogy a fiskális paktumot is mindössze két tartózkodó szavazat mellett fogadta el a Képviselőház.

2012-ben a nehezen meghatározható ideológiájú Néppárt – Dan Diaconescu (PPDD) nevű tömörülés szerzett mandátumokat a parlamentben, míg a PSD, a PNL és kisebb pártok összefogásával létrejött Szociálliberális Unió kétharmados többséghez jutott. Ugyanakkor a PSD és a PNL közti különbségek a koalíció felbomlásához vezettek, a PNL pedig később – nevét megtartva – egyesült a PDL-lel. A 2014-es EP-választásokra a PPDD meggyengült, majd 2015-ben el is tűnt a román politikából, releváns euroszeptikus párt pedig azóta sem tudott megjelenni.

A romániai pártalapú euroszepticismus – amennyiben egyáltalán lehet beszélni ilyenről – rendkívül esetleges. A Nagy-Románia Párt – elsősorban a '90-es években – fogalmazott meg uniót bíráló üzeneteket, azonban mind Románia csatlakozását, mind a mélyítést célzó dokumentumokat támogatta. A párt esetében sokkal inkább lehet egyfajta, a szlovákiai HZDS-hez hasonló kétes európaiságról beszélni, hiszen a PRM a szlovák párthoz hasonlóan például csatlakozni kívánt az integrációpárti Európai Néppárthoz is (Dobos 2011, 313). Hasonló mondható el a parlamenti mandátumhoz soha nem jutó Új Generáció Pártról is. Ugyanakkor a kifejezetten euroszeptikus, radikális jobboldali pártokat tömörítő Nemzetek és Szabadság Európája (ENF) csoporthoz az Európai Parlamentben például a szocialista EP-frakcióból csatlakozott egy román képviselő, ami jól jelzi a román pártok és politikusok olykor flexibilis hozzáállását az európai ügryhöz.

3.27. Bulgária

Bulgáriában a rendszerváltást követően a baloldalon a Bolgár Szocialista Párt (BSZP), a jobboldalon pedig a kommunista rendszer számos ellenzéki csoportosulását magába foglaló Demokratikus Erők Szövetsége (SZDSZ) vált meghatározóvá. Utóbbi párt azonban az 1997 és 2001 közötti kormányzás „eredményeként” visszaesett. A harmadik releváns tömörülés a török kisebbség érdekeit is képviselő Mozgalom a Jogokért és Szabadságokért (DPSZ) volt az 1990-es években. Természetesen hosszabb-rövidebb ideig más pártok is bejutottak a parlamentbe, ám az ezredfordulón ez a három erő játszott fontos szerepet. A 2001-es választást az 1946-os trónfosztás után a politikába visszatérő cár pártja, a II. Simeon Nemzeti Mozgalma (NDSZV) nyerte, amely a SZDSZ összeomlása miatt keletkezett űrt volt képes betölteni. 2005-re azonban a

84. táblázat. A fontosabb bolgár pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz

	CS	LSZ	FP
GERB	+	+	+
BSZP	+	+	+
DPSZ	+	+	+
Ataka	+	-	0

Forrás: A Narodno Szabranie (Nemzetgyűlés) jegyzőkönyvei alapján saját kalkuláció

85. táblázat. A legfontosabb bolgár pártok parlamenti választási eredményei 2005 óta

	BSZP	GERB	DPSZ	Ataka	NFSZB	Euro-szkepticus
2005	40,0	-	12,8	8,1	-	8,1
2009	17,7	39,7	14,5	9,4	-	9,5
2013	26,6	30,5	11,3	7,3	3,7	13,0
2014	15,3	32,5	14,8	4,5	7,2	17,3
2017	27,9	33,5	9,2	NFSZB	9,3	10,4

Forrás: A Centralna Izbiraterna Komisziya (Központi Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérral szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkepticus volt.

NDSZV támogatottsága is jelentősen csökkent, megjelent viszont a nacionalista Támadás Nemzeti Szövetség (*Ataka*).

Az euroszkepticizmus Bulgáriában sokáig marginális jelenségnek számított. A főbb pártok jellemzően egyetértettek abban, hogy Bulgáriának csatlakoznia kell az Európai Unióhoz. Az első kritikus párt az *Ataka* volt, amely néhány hónappal a 2005-ös parlamenti voksolás előtt alakult. A párt már ebben a választási kampányban is küldött EU-kritikus üzeneteket választóinak, majd a 2006. őszi elnökválasztás kampányában az *Ataka* vezetője – és elnökjelöltje –, Volen Sziderov a nemzeti érdekek védelmezőjeként kívánt feltűnni a közelgő EU-belépés előtt (Nedelcheva 2009, 249). A párt ugyan nem ellenezte direktben a belépést, a tagság felé támasztott követelményeik nem voltak reálisak (Mudde 2007, 164). Később maga Sziderov jelentette ki, hogy a csatlakozással Bulgária megszűnt szuverén államnak lenni (Almeida 2010, 243). Ez utóbbi megnyilvánulásból világosan látszik az is, hogy az *Ataka* szuverenitásalapú euroszkepticus párt.

A 2007-es EP-választáson az *Ataka* kiemelkedően jól szerepelt, a voksolást azonban a 2006 végén Bojko Boriszov által alapított jobbközép Polgárok Bulgária Európai Fejlődéséért (GERB) nyerte, amely a jobboldal vezető pártjává vált. Sziderov pártja

86. táblázat. A legfontosabb bolgár pártok európai parlamenti választási eredményei 2007-től

	BSZP	GERB	DPSZ	Ataka	NFSZB	Euro-szkepticus
2007	21,4	21,7	20,3	14,2	–	15,1
2009	18,5	24,4	14,1	12,0	–	11,9
2014	18,9	30,4	17,3	3,0	3,1	17,1

Forrás: A Centralna Izbiraterna Komiszija (Központi Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció

Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkepticus volt.

mellett más releváns euroszkepticus erő nem igazán tudott megjelenni egészen a nacionalisták mérséklődését és szakadásait hozó 2009–2010 utáni időszakig (Cholova 2012, 81). Az *Ataka* euroszkepticizmusa azonban nem igazán mérséklődött, a csatlakozási szerződés Bulgária számára hátrányos részeinek felülvizsgálatát követelte, ugyanakkor az EU-ból való kilépést elutasította (Dúró 2011, 345). A liszaboni szerződés ratifikációját egyedül az *Ataka* képviselői utasították el (84. táblázat).

Mind a 2009-es EP-, mind pedig a néhány héttel később tartott parlamenti választást megnyerte a GERB. Az *Ataka* stabilizálni tudta szavazóbázisát, kiesett a NDSZV, míg a SZDSZ több kisebb jobboldali párttal együtt létrehozta a Kék Koalíciót, amelynek keretében be tudott kerülni. Az *Ataka* a ciklus során számos belső konfliktuson ment át, aminek eredményeképpen többen távoztak a pártból, és új tömörülést alapítottak. Ezek közül az egyetlen releváns erővé a Nemzeti Front Bulgária Megmentéséért (NFSZB) tudott válni. Az *Ataka* ugyanakkor nem vetkőzte le euroszkepticizmusát, 2013-ban pedig betervezte egy a földvásárlási moratórium meghosszabbítását célzó javaslatot, amelyet mindkét nagy párt (GERB, BSZP) képviselői is támogattak (Primatarova 2016, 113).

A 2013-as parlamenti választásra az *Ataka* némileg meggyengült, kis híján bekerült a parlamentbe a NFSZB, és megerősödött a Belső Macedón Forradalmi Szervezet – Bolgár Nemzeti Mozgalom (VMRO-BND) is. Az *Ataka* számára kis híján végzetesnek bizonyult, hogy a választás okozta patthelyzetben – 120 képviselője volt a BSZP-nek és a DPSZ-nek, valamint a GERB-nek és a nacionalistáknak összesen – Sziderov minden korábbi törökellenes kijelentésével szembemelve szavazott bizalmat a baloldali kormánynak. Az *Ataka* ősszel a fiskális paktum ratifikációját sem utasította el, noha nem is támogatta (84. táblázat).

A 2014-es EP-n a párt próbált ismét radikálisnak mutatkozni. Kampányfilmjüket, amelyben az ortodox keresztény értékeket állították szembe az általuk euroatlantiként aposztrofáltakkal (homoszexuálisok, pedofilok védelme, katonai intervenciók), betiltotta a választási bizottság (i. m., 109). Az *Ataka* végül nem szerzett EP-mandátumot,

Bulgária azonban nem maradt euroszeptikus képviselők nélkül. A Nikolaj Barekov újságíró – Boriszov korábbi támogatója – által vezetett Bulgária Cenzúra Nélkül (BBC) ugyan nem rendelkezik világos programmal ezen a téren, ám a lista második EP-mandátumát a VMRO-BND szerezte. A BBC euroszepticismusára így csak indirekt módon lehet következtetni abból, hogy az Európai Konzervatívok és Reformerek (ECR) frakciójához csatlakozott.

A 2014-es parlamenti választáson a VMRO-BND már a NFSZB-vel indult közösen Hazafias Front néven. Emellett valamivel több mint 4 százalékot szerzett az *Ataka*, így két nacionalista lista is képviselőket küldhetett a parlamentbe. Bekerült a BBC is. Boriszov alakított jobbközép kormányt pártja, valamint a kisebb jobbközép pártok (pl. a Kék Koalíció főbb tömörülései) által létrehozott Reformista Blokk (RB) és a balközép Alternatíva Bulgária Újjáéledéséért (ABV) támogatásával. Boriszov végül 2016 őszén mondott le, mivel a GERB jelöltje elvesztette az elnökválasztást. Az előre hozott parlamenti választáson a már az elnökválasztáson is közös jelöltet állító három nacionalista párt Egyesült Hazafiak néven közösen indult és jutott a parlamentbe. Boriszov és pártja, a GERB velük alakított kormányt.

A bulgáriai euroszepticismus gyakorlatilag kizárólag a radikális jobboldali pártokat jelenti, más releváns tömörülés nem képvisel uniókritikus álláspontot. Sokáig kizárólag az *Ataka* bírálta az EU-t, ám a párt 2010 után bekövetkezett szakadásai, illetve más pártok szövetségi politikájának eredményeként ma már három nacionalista párt is található a bolgár parlamentben, noha 2016 ősze óta e három tömörülés szorosan együttműködik. Valamennyi szuverenitásalapú euroszeptikusnak tekinthető.

3.28. Horvátország

Horvátországban Jugoszlávia szétesését követően Franjo Tuđman nacionalista politikus vette át a hatalmat, az ország pedig függetlenségi háborúba bonyolódott a megmaradt Jugoszláviával. Tuđman elnöksége alatt pártja, a Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) dominálta a politikát, az elnök 1999-es halálát követően azonban az ellenzéki pártok koalíciója legyőzte a HDZ-t. Horvátország parlamentáris demokrácia lett, a baloldalon a kommunista párt volt politikusai által létrehozott Szociáldemokrata Párt (SDP) vált a legerősebb tömörüléssé, de a történelmi gyökerekkel rendelkező liberális Horvát Néppárt (HNS), az agrárérdekeket megjelenítő, szintén nagy múltra visszatekintő Horvát Parasztpárt (HSS) és a Horvát Szociálliberális Párt (HSL) is fontos szerepet játszottak. Az eredetileg a XIX. században alapított, a függetlenség elnyerése után Tuđmannál is nacionalistább politikát képviselő Horvát Jogpárt (HSP) vált még fontos szereplővé az ezredfordulóra.

Az ellenzéki koalíció szétesését követően 2003-ban a modernizált, jobbközép HDZ Ivo Sanader vezetésével került hatalomra, aki kisebb pártok támogatásával (pl.

87. táblázat. A legfontosabb horvát pártok parlamenti választási eredményei 2011-től

	HDZ	SDP	Most	ŽZ	Euro-szkeptikus
2011	23,5	40,0	–	–	15,3
2015	34,6	33,4	13,6	3,9	7,3
2016	36,6	33,5	9,8	6,2	9,0

Forrás: A Državno izborno povjerenstvo (Országos Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció. Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

HSS, HSLS) egészen 2009-es lemondásáig kormányozta Horvátországot. 2005-ben a főbb pártok kinyilvánították, hogy Horvátország uniós csatlakozása nem fogja vita tárgyát képezni a pártversenyben (Raos 2015, 168). Ez azonban nem jelentette azt, hogy nem kritizálták kisebb, elsősorban jobboldali pártok az Európai Uniót. Közös volt ezekben a pártokban, hogy az EU által Horvátország felé támasztott feltételeket elfogadhatatlannak tartották, különösen az általuk honvédő háborúként aposztrofált délszláv konfliktus kapcsán, illetve a nemzeti szuverenitás feladásának ellenzése játszott még euroszkeptizmusukban központi szerepet (Stojić 2006, 329). A Horvát Jogpárt emellett félt, hogy Horvátország elveszíti keresztény jellegét azáltal, hogy idegen értékeket kell elfogadnia egy olyan EU-tól, amely például az alkotmányában sem ismeri el a kereszténységet (uo.).

Euroszeptikusnak tekinthető a 2005-ben a HDZ kelet-horvátországi helyi politikusai által létrehozott Szlavóniai és Baranyai Horvát Demokratikus Szövetség (HDSSB), a HSP-ből 2009-ben kiváló Ruža Tomašić által létrehozott Horvát Jogpárt dr. Ante Starčević³⁶ (HSP-AS), valamint a 2010-ben Dragutin Lesar által alapított baloldali Horvát Munkások – Munkáspárt (HL) is (Samardžija 2016, 126). A 2011-es parlamenti választást a Kukuriku-koalíció (SDP, HNS és kisebb pártok) nyerte. Bekerült a HL, a HSP-AS, és javított eredményén a HDSSB is, ellenben nem szerzett mandátumot a HSP. 2012-ben népszavazást tartottak Horvátország EU-csatlakozásáról, amelyet a parlamenti képviselők közül egyedül Ruža Tomašić ellenzett (uo.). A referendumon végül az érvényesen szavazók kétharmada támogatta Horvátország belépését.

A 2013-as – még a július 1-jei csatlakozás előtt megtartott – EP-választást a HDZ által vezetett jobbközép szövetség nyerte, amelynek keretében Ruža Tomašić is mandátumot szerzett. A HSP-AS képviselője az Európai Konzervatívok és Reformerek (ECR) képviselőcsoportjához csatlakozott. Az SDP körül létrejött balközép szövetség mellett még a Munkáspártnak sikerült mandátumhoz jutnia, utóbbi EP-képviselője

³⁶ Ante Starčević XIX. századi horvát nacionalista politikus volt, aki 1861-ben a Jogpárt egyik alapítója lett. Az ő arcképe látható az 1000 kunás bankjegyen.

88. táblázat. A legfontosabb horvát pártok európai parlamenti választási eredményei 2013-tól

	HDZ	SDP	Euroszkeptikus
2013	32,9	32,1	15,2
2014	41,4	29,9	11,1

Forrás: A Državno izborno povjerenstvo (Országos Választási Bizottság) adatai alapján saját kalkuláció
Félkövérrel szerepel a párt eredménye, amennyiben az adott időszakban euroszkeptikus volt.

az Európai Egyesült Baloldal – Északi Zöld Baloldal (EUL-NGL) frakciójába ült be. A 2014-es EP-voksoláson ismét a HDZ és szövetségesei kapták a legtöbb szavazatot, Tomašić ismét bejutott, és újra az ECR-frakcióhoz csatlakozott, azonban még év vége előtt elhagyta a pártot, és megalapította a Horvát Konzervatív Pártot (HKS). A döntően a kormánykoalíció pártjaiból álló balközép lista végzett a második helyen, illetve bekerült a Horvátországi Fenntartható Fejlődés (ORaH) nevű zöld párt. Nem sikerült mandátumhoz jutnia a HSP-t, a HDSSB-t és más jobboldali euroszkeptikus pártokat tömörítő Szövetség Horvátországért listájának és a Munkáspártnak sem.

A 2015-ös választást némi meglepetésre a HDZ vezette jobbközép szövetség nyerte a kormánykoalíció pártjai előtt, ugyanakkor a jobbközép Híd (*Most*) a mérleg nyelvénévé vált a két koalíció között. Mandátumot szerzett a HDSSB és az Élő Fal (*Živi zid*) nevű euroszkeptikus párt is, utóbbi programja lényegesen közelebb áll a radikális bal-, mint a radikális jobboldalhoz (Nikić Čakar – Raos 2016, 51). A HDZ és a Híd koalíciója végül kevesebb mint egy év alatt összeomlott. A 2016-os választást ismét az ezúttal már euroszkeptikus párt nélkül felálló jobbközép szövetség nyerte az SDP körül létrejött balközép koalícióval szemben. A Híd ismét harmadik lett, és jelentősen előretört az Élő Fal. Továbbá – több kisebb tömörülés mellett – egyetlen mandátumot szerzett a támogatottságából jelentősen veszítő HDSSB is, míg ez nem sikerült sem a HKS-nek, sem a HSP-nek, sem pedig a HSP-AS-nek.

A horvátországi pártalapú euroszkepticismus az ezredfordulót követően egyértelműen marginális jelenségnek számít. Míg az elmúlt bő másfél évtizedben ez jóformán kizárólag a radikális jobboldal különböző formációira volt jellemző, és elsősorban a nemzeti szuverenitás feladásának elutasításából táplálkozott, addig a legutóbbi parlamenti választáson a legsikeresebb uniókritikus erőnek a sokkal inkább a jelenlegi monetáris rendszer bírálatán alapuló, radikális baloldali érveket is felvonultató Élő Fal számít.

Ahogy az az előző fejezetből kirajzolódott, az európai integráció történetét végigkísérő kritikák nem voltak egységesek az elmúlt hatvan-hetven év során. Ennek megfelelően a szakirodalomban is helyet kapott az euroszkepticizmus jelenségének időbeli szakaszolása. Vasilopoulou szerint időben az euroszkepticizmus három nagyobb korszakát lehet elkülöníteni. Az integrációs folyamat első néhány évtizedében szerinte az euroszkepticizmus elitvezérelt volt, és főleg a megvalósítandó integráció különböző vízióiról szólt (Vasilopoulou 2013, 158). A közvéleményt – amelyben nagyjából konszenzus uralkodott az együttműködés helyességéről – nem foglalkoztatta az integráció kérdése, így azt az elitekre bízta. Ezt a jelenséget nevezi a szakirodalom megengedő konszenzusnak (*permissive consensus*) (Lindberg–Scheingold 1970).

Vasilopoulou szakaszolását azonban véleményem szerint finomítani kell, aminek az oka, hogy jelen kötet a pártalapú euroszkepticizmusra fókuszál. Egyetértésben vele úgy gondolom, hogy a maastrichti szerződésig az euroszkepticizmus valóban elitvezérelt jelleget öltött, ugyanakkor meglátásom szerint eltér egymástól az 1950-es és az 1980-as évek euroszkepticizmusa. Éppen ezért a fenti, mintegy 40 évet felölelő időszakot két szakaszra bontom. Az első szakasz az általam elitvezérelt euroszkepticizmusnak nevezett korszak, amely az 1950-es években indult, és nagyjából az 1970-es évek végére fejeződött be. Ebben az időszakban vált a legtöbb intézményesült euroszkeptikus párt integrációpártivá.

Az 1950-es években ugyanis az európai integrációt még számos intézményesült párt bírálta. Jól dokumentált több országban a balközép, döntően szocialista/szociáldemokrata pártok idegenkedése az integrációtól. A tagállamokban a nyugatnémet szociáldemokraták (SPD), az olasz (PSI) és belga szocialisták (BSP/PSB) nemcsak kritizálták az éppen beinduló európai integrációt, de az évtized második feléig kifejezetten ellenségesen is álltak hozzá. Az antikapitalista érvek mellett ekkoriban fontos szerepet játszott ezen pártok kritikái közt a szuverenitás védelme, azaz egyfajta nacionalizmus is. Emellett számos tagállamban a liberális pártok is bírálták az ESZAK, majd az EGK

megalakulását a nemzeti szuverenitás elvesztése miatt és gazdasági érvek mentén is. Ilyenek voltak a nyugatnémet szabaddemokraták, a francia radikálisok vagy a holland VVD is. Az 1960-as években aztán az Olasz Kommunista Párt is proeurópai fordulatot vett.

Ugyanez a jelenség megfigyelhető a balközép pártokat illetően más nyugat-európai – nem alapító – országokban is. Abban, hogy az osztrák és a svéd csatlakozás csak az 1990-es években valósult meg, döntő része volt az említett országokban kifejezetten befolyásos balközép pártoknak. Noha a brit belépést elsősorban De Gaulle akadályozta meg, a Munkáspárt még az 1970-es évek első felében is a tagság ellen volt, majd egy rövid időszakot követően egészen az 1980-as évek közepéig támogatta az Egyesült Királyság kilépését az Európai Közösségekből. Dániában is a Szociáldemokraták és a szociálliberálisok voltak ellenségesebbek az integrációval, a jobbközép tömörülések hagyományosan integrációpártiak voltak, akárcsak Írországban.

Az első szakasznak nincs igazán éles határvonala. Voltak olyan intézményesült pártok, amelyek csak az 1980-as években vettek fel pro-EK álláspontot. Ilyenek voltak a görög, brit, ír, osztrák és svéd balközép pártok mellett a francia gaullisták is. Ezek a fordulatok alapvetően két okra vezethetők vissza: az egyik, hogy a balközép pártok feladták a marxista dogmatizmust, így az EGK-ra már nem kapitalista szervezetként, hanem lehetőségként tekintettek, a másik pedig – és ez a francia RPR-nél jól megfigyelhető – a kormányra kerülés igénye.

A fenti folyamatba csak korlátozottan illeszthető be az Egyesült Királyság, ahol ez a „mérséklődés” más jelleget öltött: a Munkáspártnál csak a '80-as évek végére következett be a fordulat, miközben a konzervatívok integrációpártivá válása megtörtént ugyan a '60-as években, ám az 1980-as években ezt az álláspontot fokozatosan feladták. Az 1980-as évtizedet egyébként is érdemes külön kezelni. Ennek oka az, hogy egyrészt a legtöbb országban kialakult az integrációt övező konszenzus a *mainstream* pártok között, másrészt viszont új típusú mozgalmak szerveződtek meg és váltak számottevő politikai erővé. Az euroszkepticizmus ekkortájt leginkább a zöld pártok között mutatkozott meg, amelyek egyfelől az integráció demokratikusságát, másfelől centralizáltságát bírálták, illetve hiányolták a környezetvédelemért való határozottabb kiállást is. Ugyanakkor a bevándorlásellenes pártok csak az évtized végére, sőt némely esetben csak az 1990-es években váltak euroszkeptikussá. E döntően ma is a radikális jobboldalhoz tartozó tömörülések közül került ki végül számos ma is fontosnak számító euroszkeptikus tömörülés (pl. a francia Nemzeti Front). Mivel azonban az intézményesült pártok között ekkorra – a brit konzervatívokat leszámítva – kialakult a konszenzus, és az új pártok számára sem jelentett prioritást az ekkor még mindig döntően a kormányköziség szintjén működő európai integráció, így az 1980-as éveket magam a „lappangó” euroszkepticizmus korszakának nevezem.

Természetesen a fenti folyamat sem játszódott le mindenhol: Olaszországban a '90-es évek első felében – függetlenül az európai integrációtól – alakult át a pártrendszer,

Luxemburgban, Görögországban, Spanyolországban és Portugáliában nem jelent meg új euroszkeptikus párt. Ám ezen államokban releváns kommunista párt működött, míg Írországban a kommunista ideológia képviselőjeként ebben az időben tűnt fel a Munkások Pártja.

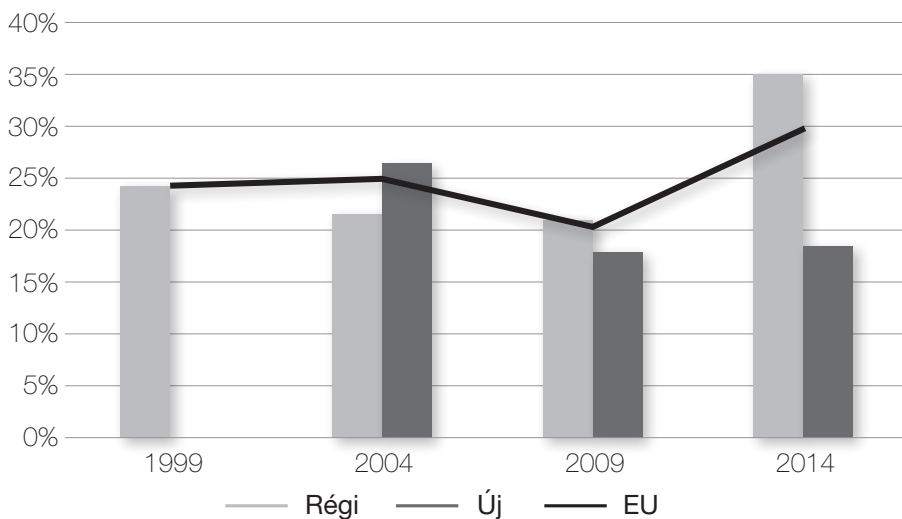
Vasilopoulou (2013) helyesen állapította meg, hogy a maastrichti szerződés fordulópont mind az euroszkeptizmus természetében, mind pedig kiterjedésében. Ezt jól jelezte a dokumentum ratifikálásáról szóló franciaországi és dániai népszavazás, amely egyben bizonyította a közvélemény jelentőségének növekedését is. Erre az időszakra tehető a „lappangó” euroszkeptizmus korszakában feltűnő pártok megerősödése (FPÖ, Nemzeti Front, Flamand Blokk), valamint az új típusú, immár az európai ügyre fókuszáló euroszkeptikus pártok (pl. UKIP) megjelenése és előretörése.

Jómagam úgy gondolom, hogy a maastrichti szerződéstől a gazdasági válságig terjedő időszak megint csak kettéválasztható a keleti bővítés előtti és azt követő korszakra. Természetesen a maastrichti szerződés ratifikálásával megjelent a modern euroszkeptizmus, amelyet részletesen kibontottam az előző fejezetekben (pl. demokráciaalapú euroszkeptizmus, szuverenitásalapú euroszkeptizmus felértékelődése). Átalakult az euroszkeptizmus természete, hiszen beindult és felgyorsult az integrációs folyamat, központi kérdéssé vált a nemzeti szuverenitás, a további jogkörátadás és az integráció által felvállalt értékek kérdése. Az euroszkeptizmus egységessé kezdett válni, egyre inkább elmosódtak a nemzeti jegyek – noha nem tűntek el teljesen –, és új pártok törtek maguknak utat. Itt nemcsak az euroszkeptizmust felkaroló radikális jobb- és baloldali pártokra kell gondolni, de olyan, kifejezetten az európai ügyre koncentrálni a tömörülésekre, mint amilyen például az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja volt.

Emellett felerősödtek az intézményesült pártokon belüli ellentétek, amelyek olykor pártszakadáshoz is vezettek. Jó példa erre valamennyi nagyobb francia párt. A szocialistáktól Chevènement lépett ki és hozta létre saját szuverenista tömörülését (MDC), az UDF-et Villiers hagyta ott, hogy megalapítsa a Franciaországért Mozgalmat, majd 1999-ben Pasqua Villiers-vel közösen ért el sikert euroszkeptikus listával. Felértékelődött az európai parlamenti választások jelentősége is. Ez volt a legfontosabb terepe a kis francia euroszkeptikus pártok mellett a UKIP-nak és a dán Június Mozgalomnak is, de számos radikális jobboldali párt (pl. Nemzeti Front, Flamand Blokk, német Republikánusok) érte el első komolyabb országos sikerét EP-választáson. A trenddel mintegy szembemelve az ezeken a megmérettetéseken egyébként szintén sikeresebb zöld pártok jelentős része ekkortájt vetkőzte le euroszkeptizmusát, és vált a korábban oly sokat támadott politikai elit részévé. Néhány környezetvédő párt – mint a brit, svéd, ír zöldek, de ide sorolható a dán Szocialista Néppárt is – azonban megtartotta kritikus hozzáállását.

Kivételek természetesen ebben az esetben is vannak: Olaszországban a politikai botrányoknak köszönhetően a teljes pártpaletta átalakult. Ez aligha magyarázható az európai integráció kérdésével, amely éppen ezért ott némileg háttérbe szorult, és csak

4. AZ EUROSZKEPTICIZMUS IDŐBELI SZAKASZAI

2. ábra. A régi (EU15) és új (2004-ben vagy utána csatlakozó) euroszeptikus képviselők aránya az Európai Parlamentben.

Forrás: Parties and Elections adatai alapján saját kalkuláció

az ezredforduló előtt egy-két évvel lett jelentősége. Belgiumban a fenti folyamat csak korlátozottan zajlott le. A Flamand Blokk megerősödésén kívül nem lehet érdemi változásról beszélni, Hollandiában pedig csak a 2000-es években jelent meg az első *single-issue* euroszeptikus párt és az első komolyabb bevándorlásellenes tömörülés (LPE, majd PVV) is. A 2000-es évek közepéig nem ment végbe hasonló változás Németországban, Írországban, Spanyolországban, Görögországban és érdemben Finnországban sem.

Az euroszepticizmus új szakaszának gondolom a keleti bővítéssel elkezdődő időszakot is. Ennek két oka van. Egyrészt az újonnan csatlakozott országok pártjai új lendületet adtak az euroszepticizmusnak: miközben 1999-ről 2004-re az euroszeptikus képviselők aránya nőtt az Európai Parlamentben, addig a régi tagállamokból érkező euroszeptikus képviselők aránya csökkent (2. ábra). A csatlakozás után bő egy hónappal tartott európai parlamenti választáson Csehországban (ODS), Lettországban (TB/LNNK) és Máltán (PL) is euroszeptikus párt nyert, de kifejezetten jól szerepeltek a lengyel (LPR, PiS, SRP) és ciprusi (AKEL) EU-kritikus tömörülések is. Mindemellett számos országban a kormányzó pro-EU erők súlyos vereséget szenvedtek, elég csak a lengyel vagy a cseh szociáldemokraták gyenge szereplésére gondolni. De jelentős különbséggel győzött a pro-EU kampányt folytató, ellenzéki Fidesz is a Magyar Szocialista Párt előtt.

Másrészt egy egészen új típusú kritika is feltűnt a nyugat–kelet törésvonal megjelenésével: a perifériaalapú euroszepticizmus. Számos újonnan csatlakozó – különösen

posztszocialista – országban ugyanis az euroszkeptikus pártok nemcsak a régi tagállamokban használt érvekkel támadták az integrációt, de kritizálták országuk csatlakozási körülményeit is. Ezt gyakran úgy tették, hogy szerintük az EU másodrendű tagoknak tekinti az új tagállamokat. Jól felismerhető volt ez a kritika a lengyel agrárpártok (PSL, SRP) mellett a cseh kommunisták esetében is. A másik, radikálisabb érvelés szerint az Európai Unió nemes egyszerűséggel gyarmatosítja ezeket az országokat. A Lengyel Családok Ligája mellett az ekkoriban jelentéktelen más radikális jobboldali pártok – a cseh republikánusok, a MIÉP vagy a Jobbik Magyarországon – éltek előszeretettel ezzel a bírálattal. Később, az adósságválság mélyülésével ugyanez a kritika jól megfigyelhetővé vált a *bailout*ra szoruló országok euroszkeptikus pártjainál is.

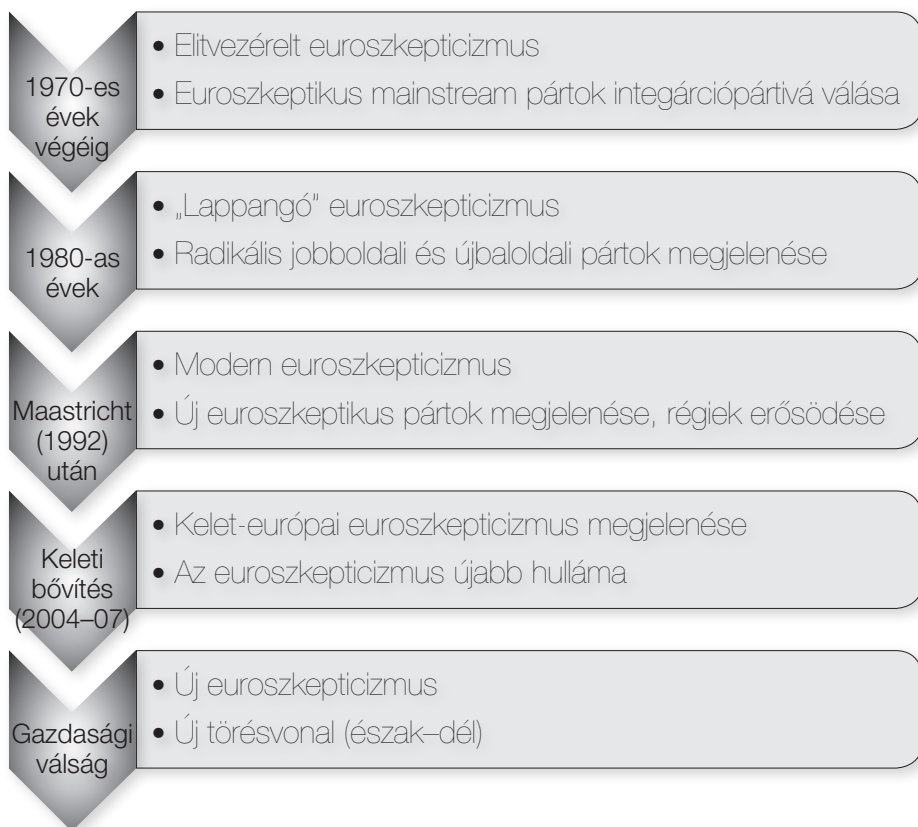
Vasilopoulou (2013) szerint az euroszkeptizmus harmadik szakaszának kezdetét jelzi a 2008 őszi gazdasági válság, amelyet a tömegek és az elit euroszkeptizmusának kombinációja és az EU-vezetők népszavazás-ellenessége jellemez. Vasilopoulou megközelítése szerint a vita az eurózóna, illetve az Európai Unió jövőjéről szól. Utóbbi esetben a több-, akár háromsebességes Európa képe is megjelenhet.

Egyetértek azzal, hogy a gazdasági válság – és különösen az európai adósságválság, amely összefügg az eurózóna problémáival – szakaszhatár a pártalapú euroszkeptizmus vizsgálatánál is. Az ugyanakkor vitatható, hogy ez a határ pontosan melyik évnél húzható meg. A gazdasági válság ugyanis – jóllehet súlyosan érintett számos uniós tagállamot – önmagában még nem hozta felszínre az újabb típusú euroszkeptikus érveket, és nem is erősödött meg – sőt gyengült (2. ábra) az euroszkeptizmus. Így aztán sokkal inkább az adósságválság kapcsán az első *bailout*okhoz kötve érdemes kijelölni ezen korszak kezdetét. Ebben az időszakban jelent meg ugyanis az észak–dél törésvonal, erősödött fel a korábban marginális redistribúcióalapú, illetve alakult át az azelőtt csak az új tagállamokra jellemző perifériaalapú euroszkeptizmus is. Új típusú EU-kritikus pártok jelentek meg (5. fejezet), sőt az euroszkeptizmus természete is részben átalakult, éppen ezért ezt a periódust az új euroszkeptizmus korszakának nevezem.

A válság által súlyosabban érintett országokban megerősödtek a radikális baloldali tömörülések, amelyek elsősorban a magországok és az uniós intézmények által elvárt megszorításokat bírálták. Ezt a politikát ezen pártok jó néhány esetben az EU gyarmatosítási törekvéseként értelmezték és kommunikálták. A Sziriza berobbanása, majd 2015-ben választási győzelmei mellett ide sorolható a spanyol *Podemos*, a portugál Baloldali Blokk, az ír Megszorításellenes Szövetség és a szlovén Egyesült Baloldal megerősödése is.

Ezzel szemben a magországokban azok a döntően radikális jobboldali pártok tudtak sikert elérni, amelyek az Európai Unión belüli szolidaritást kérdőjelezték meg, mondván, hogy ha a periféria államai bajba kerültek, oldják meg a saját problémáikat, ne a többi tagállam fizesse a bajban lévők adósságát. Ilyen üzenetekre alapozott kampánnyal tudott berobbanni hazája politikai életébe az Igaz Finnek nevű párt mellett az osztrák

4. AZ EUROSZKEPTICIZMUS IDŐBELI SZAKASZAI

3. ábra. A pártalapú euroszkepticizmus jelenségének időbeli szakaszolása

Team Stronach, de az Alternatíva Németországnak is. Hasonló üzenetet fel lehet fedezni a holland Szabadságpártnál, és 2011-ben a szlovák Szabadság és Szolidaritás is ezen ügy miatt buktatta meg azt a kormánykoalíciót, amelynek maga is részese volt.

Jól láthatóan pártrendszerek alakultak át (pl. finn, görög, olasz, spanyol), új pártok jelentek meg (pl. Öt Csillag Mozgalom, Alternatíva Németországnak, *Podemos*), és az euroszeptikus pártok megerősödését is elhozta ez a fázis (2. ábra): a 2014-es európai parlamenti választásokon euroszeptikus párt kapta a legtöbb szavazatot Dániában, az Egyesült Királyságban, Franciaországban és Görögországban is. Mindemellett nagyon jól szerepeltek az uniót kritizáló pártok Olaszországban (M5S), Németországban (AfD), Hollandiában (PVV), Spanyolországban (IU, *Podemos*) és Finnországban (PS) is. Világosan kirajzolódott azonban az is, hogy az adósságválság és az eurózóna krízise által kevésbé sújtott kelet-európai tagállamokban az euroszeptikus pártok összességében nem erősödtek meg látványosan, sőt Csehországban a jobbközép ODS támogatottsága – függetlenül a párt euroszepticizmusától – bezuhan.

A 3. ábrán foglaltam össze a pártalapú euroszkepticizmus fentebb részletezett, általam alkotott szakaszait. Összességében természetesen a legfontosabb határvonalat a maastrichti szerződés jelenti, hiszen az idézte elő a modern euroszkepticizmus kialakulását, amely együtt járt az integrációt kritizáló pártok kutatásának megkezdésével is. Előtte a jelenség jóval inkább elítveztnek tekinthető, és noha érzésem szerint az új típusú pártok '80-as évekbeli megjelenésével az euroszkepticizmus lényege nem változott, képviselői igen, így új korszakról lehet beszélni. Fontos mérföldkőnek tartom a keleti bővítést, amely részben átalakította az euroszkepticizmus természetét, illetve a gazdasági válságot, amely szintén komoly hatással volt az euroszkepticizmus megjelenési formáira és tartalmára is.

5. Új euroszkepticizmus

Amikor arról van szó, hogy vajon lehet-e új euroszkepticizmusról beszélni, akkor mind-
ezt két dimenzió mentén kell vizsgálni. Az egyik, hogy vajon az euroszkepticizmus
időben és térben változó jelenség-e, azaz mások lesznek-e az euroszkeptikus pártok
érvei, amikor az EU-t bírálják. Természetesen vannak „örök” érvek, mint a nemzeti
szuverenitáshoz való ragaszkodás vagy az antikapitalizmusból eredő euroszkepticiz-
mus. Azt azonban okkal lehet feltételezni, hogy ezen indokok mellett vannak változó
kritikák is, amelyeket egy-egy, az integrációhoz köthető esemény hoz felszínre. A másik,
hogy ha az európai integráció – és ezáltal az euroszkepticizmus maga – változó jelenség,
akkor képesek-e ezek a már létező pártok reagálni a változásra, vagy új pártok sikereit
hozza a megváltozott környezet.

5.1. Az euroszkepticizmus új formái

Az első felvetett kérdésre a válasz nem olyan nyilvánvaló, mint az első ránézésre tűnik.
A 3. fejezetben végigvett euroszkeptikus pártok érvei ugyanis jelentős részben időtál-
lók: a nemzeti szuverenitás védelme, a demokráciadeficit bírálata, az EU „kapitalista,
neoliberális jellegének” hangsúlyozása függetlenek attól, hogy az integráció mennyire
van előrehaladott állapotban.

Tévedés lenne ugyanakkor azt gondolni, hogy a pártok euroszkepticizmusa nem
változik: hangsúlyok tolódnak el, illetve a folyamatos bővítésnek, valamint az egyre
inkább elmélyülő válságnak köszönhetően két új érvrendszer is felerősödött. Az egyik
az elosztási kérdésekről szóló, korábban marginálisan, leginkább a Közös Agrárpolitika
kapcsán előjövő redisztribúcióalapú euroszkepticizmus, amely a legfejlettebb tagállam-
ok, különösen pedig az euróövezet tagjainak euroszkeptikus pártjai között terjedt
el 2008 után. Arról azonban szó sincs, hogy teljesen új keletű lenne: a UKIP régóta

használja érvként, hogy az uniós tagság ráfizetés a britek számára, de a KAP reformja ellen és mellett érvelők is segítségül hívják az anyagi megfontolásokat.

A redisztribúcióalapú euroszkepticizmus újdonsága azonban az euróválságnak „köszönhető”. Az euróellenesség, illetve egyes országokban „csak” a rossz helyzetben lévő tagállamok megsegítésének kérdése átalakította az euroszkepticizmust. Jó példa erre az Igaz Finnnek vagy a szlovák Szabadság és Szolidaritás euroszkepticizmusának átalakulása, illetve a Team Stronach és az Alternatíva Németországnak felbukkanása a „donorállamokban”. Ezek a pártok határozottan elutasították a bajban lévő tagállamok megsegítését, sőt több közülük hazájuk eurózónából való távozásának lehetőségét is felvetette.

A másik „új” euroszkepticizmus egyértelműen a 2004-ben kezdődő bővítési hullámmal tört magának utat. A perifériaalapú euroszkepticizmus lényege – ahogyan arról már korábban szó volt –, hogy az EU perifériáján található tagállamok euroszkeptikus pártjainak egy része úgy érzi, a „magállamok” gyarmatosítják, kihasználják ezeket az országokat, miközben nem kínálnak számukra egyenlő feltételeket. Jól megfigyelhető volt ez a lengyel agrárpártoknál vagy a Lengyel Családok Ligájánál és a cseh kommunistáknál, de a Jobbik és a bolgár *Ataka* érvei között is megtalálhatóak ezek a kritikák. Ez a fajta „gyarmatosítási” logika nemcsak a 2004-ben vagy utána csatlakozott tagállamok pártjainál kerül elő érvként, hanem egyre inkább megfigyelhető a görög, portugál és spanyol euroszkeptikus pártok körében is.

Az adósságválság által súlyosan érintett országokban a Sziriza euroszkepticizmusa alakult át a leglátványosabban. Ennek nemcsak a megszorításokra épülő gazdaságpolitika elutasítása és egyfajta antikapitalista euroszkepticizmus volt a jele, azaz a magországok által juttatott támogatásokhoz kötött feltételek ellenzése, de egyfajta szuverenitásalapú euroszkepticizmus is, nevezetesen az, hogy a görögök sorsáról a görögök dönthessenek. Ennek egyik legékezebb példája volt a 2015 nyarán tartott népszavazás a *bailout* feltételeinek elfogadásáról. Ide sorolható a portugál Baloldali Blokk vagy a ciprusi kommunisták kritikáinak változása, valamint Spanyolországban a *Podemos* vagy Szlovéniában az Egyesült Baloldal feltűnése is, valamennyi tömörülés a Sziriza érveivel rendkívül hasonlóakat használt az eurózóna válsága kapcsán. Éppen ezért mára a perifériaalapú euroszkepticizmus nem csak az új tagállamok pártjaira jellemző.

Alapvetően az első feltett kérdésre, tehát arra, hogy kialakul-e újfajta euroszkeptikus érvelés az integráció változásaira, a válasz igen, ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy az euroszkepticizmus alapját, döntő részét továbbra is az időhöz és az integráció állapothoz kevésbé kötődő kritikák teszik ki.

5.2. Az euroszkepticizmus mentén létrejött pártok

A kérdés második része arra vonatkozott, hogy az euroszkepticizmus megjelenési formáira is hatással van-e az integráció változása. Ez azt jelenti, hogy új euroszkeptikus pártok törnek utat maguknak egy-egy új európai ügy mentén. Lucardie (2000) szerint ezt két módon tehetik meg aszerint, mennyire erősek a pártok ideológiai gyökerei: a többi párt által elhanyagolt ügyeket erős ideológiai motivációval képviselő pártokat prófétáknak, az ideológia nélküli vagy azt nem erősen megjelenítőket pedig szóvivőknek (*prolocutor*) nevezi (89. táblázat). Lucardie tisztítóknak (*purifier*) hívja azokat a pártokat, amelyek erős ideológiai motiváció mellett olyan helyet tudtak megszerezni a pártpalettán, amelyet más párt már korábban elfoglalt. Ezt az elméletet egészítette ki Sikk (2012) azzal, hogy felhívta a figyelmet a negyedik lehetőségre, azaz arra, ha egy pártnak sem erős ideológiai gyökerei nincsenek, sem pedig új ügye, akkor kizárólag az újdonság miatt lehet sikeres. A szerző kitér arra is, hogy ez nem zárja ki, de nem is követeli meg a karizmatikus vezető létét: vannak olyan esetek, amikor van ilyen ember a párt élén (pl. a litván Munkapárt) és vannak olyanok is, amikor a pártnak nincs karizmatikus vezetője (pl. az észti Köztársaság Párt).

89. táblázat. Az új pártok csoportosítása

Ideológiai motiváció	Többi párt által képviselt ügy	
	Igen	Nem
Erős	Tisztító	Próféta
Gyenge	Újdonság	Szóvivő

Forrás: Sikk 2012, 467.

E rövid elméleti kitekintés után sorba kívánom venni azokat a pártokat, amelyek fel-futásukat az európai integráció bírálatának köszönhetik. Nyilvánvalóan nem ebbe a kategóriába esnek a radikális jobboldali pártok, amelyek sikereiket sokkal inkább a bevándorlásellenes, illetve a volt szocialista országokban kisebbségellenes retorikájukkal érték el. Kivételt ez alól talán csak az Igaz Finnek képeznek: a párt jelentősen profitált abból, hogy a 2011-es választási kampányban az euró-zóna-tagállamok megsegítése az egyik legfontosabb üggyé vált (Raunio 2012, 12).

Ezek után a fentiek fényében érdemes megvizsgálni az euroszkepticizmusuk miatt sikeressé váló pártokat. Az első – sikerét tisztán az euroszkepticizmusnak köszönhető szervezet – a dán Népi Mozgalom az EU Ellen volt. A Népi Mozgalom ernyőszerzetként folytatja tevékenységét, így ideológiailag nehéz a besorolása, bár az utóbbi években határozottan baloldali pártokkal keresi a szövetséget. Annyi bizonyos, hogy a dán pártpalettán túl sok olyan pozíció, amit a pártok ne fednének le, nincsen, az FB-nek

pedig – ernyőszerkezeti jellegéből adódóan – nincs erős ideológiai motivációja. Első sikereik a baloldalon számos szervezet volt a dán pártrendszerben, amelyek közül csak néhány vált a Népi Mozgalom szövetségévé. Ugyanakkor a Szocialista Néppárt mindig is külön indult az EP-választásokon, így a baloldali kemény euroszkeptikus pozíció az 1970-es évek végén és az 1980-as években határozottan foglalt volt. Az FB sikerét minden bizonnyal ernyőszerkezet-jellegének köszönheti, azaz azon tulajdonságának, hogy képes volt integrálni a balközép (pl. szociálliberális és szociáldemokrata) euroszkeptikus szavazókat is. Hasonló a helyzet a Népi Mozgalom „ikertestvérével”, a Június Mozgalommal is. A két szervezet közti egyetlen különbséget az európai uniós tagsághoz való viszonyulás jelentette, ugyanakkor a JB 1994-től 2004-ig sikeresebbnek bizonyult, a 2009-es EP-kudarccal azonban feloszlatta magát.

Az 1994-es európai parlamenti választások hozták meg a sikert Philippe de Villiers szervezete, a ma Franciaországért Mozgalom néven működő párt számára. Villiers jobbközép pártja, majd később a Pasquával közösen létrehozott RPF is egyértelműen olyan helyre tört be a pártpaletán, amely már foglalt volt (a jobbközép pozíciót az UDF és az RPR töltötte be), olyan ügygel (euroszkepticizmus), amelyet más párt (pl. a Nemzeti Front) már birtokolt. Sikerük titka egyértelműen a kettő kombinálása volt: nem volt ugyanis olyan euroszkeptikus párt, amely a szavazók döntő többsége számára elfogadható lett volna. A Nemzeti Front hiába mutatkozott euroszkeptikusnak, ekkor még nem tudta a legtöbb EU-val kritikus szavazót integrálni. Ugyanakkor az MPF és az RPF sem az elnök-, sem pedig a parlamenti választásokon nem vált sikeressé, ezáltal pedig hosszú távon nem tudtak a pártrendszerben megmaradni.

Az 1999-es európai parlamenti választás az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártjának sikerét is meghozta. A UKIP egy ideig *single-issue* pártként működött, amely elsősorban a konzervatívoktól tudott szavazatokat elvenni. A párt jól érzett rá a konzervatívoktól enyhén jobbra lévő ürre, amelyet a szélsőségeségét ekkoriban még levetközni képtelen Brit Nemzeti Párt képtelen volt betölteni. Emellett a konzervatívok Európa-politikájában bekövetkező változás is a '90-es évek második felére tehető, amikor a végpontot – a tagság elutasítását – már elfoglalta a UKIP. Ugyanakkor az alsóházi választásokon a párt nem igazán tudott komoly sikereket elérni, leszámítva a 2015-ös voksolást, amikor a szavazatok 12 százalékát szerezte meg, ám ez is csupán egyetlen mandátum elnyerésére volt elegendő. Az Európai Unióból való kilépés, ami a *raison d'être* a UKIP számára, a 2016-os Brexit-népszavazással megvalósulni látszik.

Hans-Peter Martin Listája viszont sokkal inkább a két dán szervezethez hasonlítható. Martin, aki korábban az osztrák szociáldemokraták EP-képviselője volt, 2004-ben, majd 2009-ben is sikeresen kampányolt euroszkeptikus üzenetekkel, aminek elsősorban – a vezető személyén kívül – az volt az oka, hogy nem volt mérsékelt versenytársa. Ugyanakkor mindkét EP-ciklusban kizárta szervezetéből a listán mögötte bejutott képviselőket. Ráadásul a 2004-es EP-sikert a 2006-os alsóházi választáson nem tudta megismételni, később a hazai voksolásokon nem is indult, majd 2014-ben már az euró-

pai parlamenti választáson sem állított listát. Nem tudta viszont reprodukálni 2004-es sikerét a svéd Június Lista, amely a dán mozgalmak mintájára szerveződött meg egyfajta ernyőszervezetet alkotva. A 2009-es EP-választásokon új, európai ügyekre koncentráló szervezet nem volt képes mandátumhoz jutni. A Libertas uniószerzte gyengén szerepelt, egyetlen mandátumát Franciaországban szerezte (MPF), ám ez is inkább Villiers hazai népszerűségének köszönhető.

2012-ben a görög parlamentbe jutott a jobboldali Független Görögök nevű, néhány hónappal korábban alakult párt. Az ANEL semmilyen új témát nem vitt be a görög politikába, csupán az akkori legfontosabb ügy, az európai dimenzió mentén fordult szembe a hagyományos pártokkal, ám ezt mind a Sziriza, mind a kommunisták, mind az Arany Hajnal megtették. Az egyetlen különbség, hogy a párt alapítói a jobbközép Új Demokráciából léptek ki, ezáltal a jobboldali szavazók számára kínálva nem szélsőséges, ám euroszkeptikus alternatívát.

Németországban az Alternatíva Németországnak párt sikereiről mindenképpen szólni kell. Az AfD 2015 előtt egy egyébként nem túlzottan ideologikus párt volt, és egy olyan ügyet (az euró ellenzése) talált magának, amely 2013-ban kis híján parlamenti képviselőhez, 2014-ben pedig hét európai parlamenti helyhez juttatta. Ausztriában a Team Stronach azért tekinthető más esetnek, mert mind az euroszkepticizmus, mind pedig az euróellenesség tekintetében van versenytársa a pártnak: a Szabadságpárt.

90. táblázat. Az európai ügy mentén sikeres pártok besorolása

Ideológiai motiváció	Többi párt által képviselt ügy	
	Igen	Nem
Erős	Tisztító MPF ANEL	Próféta UKIP
Gyenge	Újdonság FB JB Martin JL TS	Szóvivő AfD

Ezek után érdemes megvizsgálni, hogy ha nem az új pozíció/ügy megszállása volt a párt sikerének titka, akkor mégis mi. Az MPF és az ANEL esetében ez magyarázható azzal, hogy bár mind az euroszkepticizmus, mind pedig a bal–jobb besorolás kapcsán volt versenytársuk, ám abban a pozícióban (jobbközép) csak erősen Európa-párti politikai alakulatok voltak-vannak jelen a pártrendszerben. Mindkét párt támogatottsága erodálódott azonban, sőt az MPF 2014-re gyakorlatilag eltűnt a francia politikából.

A *single-issue* szervezetek esetében ez már nehezebb kérdés. Hosszabb távon csak a Népi Mozgalom maradt sikeres, a Június Lista 2004-es eredménye egyértelműen magyarázható az újdonsággal, illetve a néhány hónappal korábban az euróról rendezett népszavazás számukra pozitív eredményével. A Népi Mozgalom hosszú távon egyedül maradt a dán pártpalettán a kemény euroszeptikusizmussal, mivel az Egységlistával kötött együttműködés miatt nincs versenytársa az EP-választásokon ebből a szempontból. A Június Mozgalom, Martin és Stronach sikere leginkább abban ragadható meg, hogy bár léteznek euroszeptikus pártok Dániában (Dán Néppárt) és Ausztriában (Szabadságpárt), ezeket a mérsékelt, ám euroszeptikus szavazók nem feltétlenül szívesen választják.

Összességében megállapítható, hogy azok a pártok tudtak sikeressé válni az európai ügynek köszönhetően, amelyek vagy képesek voltak a többi tömörüléstől eltérő euroszeptikus üzenetet megfogalmazni (pl. UKIP, AfD), és később szélesíteni pártprofiljukat (mind a UKIP, mind az AfD radikális jobboldali párttá vált), vagy pedig csak radikális versenytársaik akadtak az európai integrációhoz való viszony tekintetében (pl. MPF, Hans-Peter Martin Listája). Ezzel együtt is megállapítható, hogy az euroszeptikusizmus változó jelenség, amely képes új pártokat is a felszínre hozni.

Ahogy arról már korábban szó volt, a *mainstream* pártok integrációpártivá válása után (az 1970-es évek végére), ám még a maastrichti szerződés előtt az európai integráció kérdése egyáltalán nem tartozott a fontos ügyek közé a belpolitikai csatározások során. Az euroszkeptikus nézeteket döntően a radikális, kormányzati pozíció betöltésére szinte teljesen esélytelen pártok képviselték. Kivételek természetesen szinte mindig vannak, ezt a „szerepet” leginkább a brit konzervatívok és munkáspártiak látták el a XX. század második felének különböző szakaszaiban, illetve – ahogy korábban rámutattam – a ’80-as évek elejéig a gaullista párt is euroszkeptikusnak tekinthető Franciaországban.

A maastrichti szerződés megkötésével azonban az európai integráció ügye hirtelen egyre fontosabb lett, a fősodorbeli pártokon belül is nézetkülönbségek alakultak ki annak helyességét illetően. Másrészt a ’90-es évektől kezdődően egyre gyakrabban kerültek be kormánykoalíciókba euroszkeptikus pártok, elég csak az olasz Nemzeti Szövetségre, a Francia Kommunista Pártra vagy Ausztriában a Szabadságpártra gondolni. Mindez azonban felveti azt a kérdést is, hogy ezek a pártok vajon visszavesznek-e euroszkeptícizmusukból kormányon, esetleg már kormányra kerülés előtt, vagy pedig következetesen megmaradnak korábbi pozíciójuknál, ennél fogva kockáztatva a kormány munkájának hatékonyságát, esetleg a koalíció szakadását.

Az első nagy csoportot természetesen azok a pártok jelentik, amelyek a kormányzati pozíció megszerzése érdekében még előtte mérsékeltek vagy teljesen elhagyták euroszkeptícizmusukat. Tipikus példája ennek az Olasz Szocialista Párt az 1950-es évek második felében. A PSI deklarált célja volt csatlakozni a kormánykoalícióhoz, ehhez azonban számos politikáját moderálnia kellett, nem volt ez másképpen az európai integrációhoz való viszonytal sem. Hasonlóan jártak el a nyugatnémet liberálisok, akikkel végül 1961-ben lépett (ismét) koalícióra a CDU/CSU pártszövetség. Az FDP számára azonban külön mérséklő tényező volt, hogy bár a szokásjognak megfelelően a koalíciós párt, jelen esetben a Szabad Demokrata Párt adta a külügyminisztert, ám a politikai

irányt a kancellár joga meghatározni. Németországban az 1990-es években a Zöldek, majd a 2000-es évek elején az ír és a svéd környezetvédők is azonos megfontolások alapján váltak integrációpártivá, illetve a svédek mérsékeltek euroszkepticizmusukat. A francia RPR az 1980-as évek első felében szintén azért hagyta el euroszkepticizmusát, hogy a másik jobbközép párttal, az UDF-fel szövetségre lépve le tudják győzni a baloldalt, és visszavegyék a hatalmat.

Volt néhány eset, ahol a mérséklődés a hatalomba igyekvés érdekében megtörtént, a párt mégsem került kormányra. A legismertebb példa erre az Olasz Kommunista Párt, amely az 1970-es évek végére elhagyta euroszkepticizmusát, azonban formálisan nem került be a kormánykoalícióba, noha többször is támogatta kívülről a kisebbségi kereszténydemokrata kormányt. Emellett az 1990-es évek elején a Portugál Kommunista Párt is visszavett kritikáiból, ám a párt számára hamar világossá vált, hogy nem váltak elfogadható koalíciós partnerré a szocialisták számára, így visszatértek keményebb euroszkeptikus álláspontjukhoz.

A 3. fejezetben minden országnál jeleztem, hogy egy euroszkeptikus párt hogyan viselkedett kormányra kerülve. Szükségesnek látom azonban most itt még egyszer összefoglalni (91. táblázat). Kizárólag azokat az eseteket vettem számításba, amikor az adott ország már tagja volt az európai integrációnak.

91. táblázat. Az euroszkeptikus pártok kormányzati pozícióban

Szerepváltozás	Ország	Párt	Időszak
Mérséklődés	Ausztria	Ausztriai Szabadságpárt	2000–2005
Mérséklődés	Csehország	Polgári Demokrata Párt	2006–2009
Mérséklődés	Egyesült Királyság	Munkáspárt	1974–1979
Mérséklődés	Egyesült Királyság	Konzervatív és Unionista Párt	1990–1997
Mérséklődés	Finnország	Baloldali Szövetség	1995–2003
Mérséklődés	Finnország	Zöld Szövetség	1995–2003
Mérséklődés	Finnország	Baloldali Szövetség	2011–2014
Mérséklődés	Finnország	Kereszténydemokraták	2011–2015
Mérséklődés	Finnország	Igaz Finnek	2015–2017
Mérséklődés	Franciaország	Francia Kommunista Párt	1981–1984
Mérséklődés	Franciaország	Francia Kommunista Párt	1997–2002
Mérséklődés	Görögország	Pánhellén Szocialista Mozgalom	1985–1989

6. EUROSZKEPTIKUS PÁRTOK KORMÁNYZATI POZÍCIÓBAN

Mérséklődés	Görögország	Ortodox Népi Tömörülés	2011–2012
<i>Mérséklődés</i>	<i>Görögország</i>	<i>Radikális Baloldali Koalíció</i>	<i>2015–</i>
Mérséklődés	Görögország	Független Görögök	2015–
Mérséklődés	Hollandia	Keresztény Unió	2007–2010
Mérséklődés	Írország	Munkáspárt	1982–1987
Mérséklődés	Lengyelország	Lengyel Köztársaság Önvédelme	2006–2007
Mérséklődés	Lettország	Hazáért és Szabadságért	2006–2010
Mérséklődés	Olaszország	Nemzeti Szövetség	2001–2006
Mérséklődés	Olaszország	Északi Liga	2001–2006
Mérséklődés	Olaszország	Északi Liga	2008–2011
Mérséklődés	Szlovákia	Szlovák Nemzeti Párt	2006–2010
Mérséklődés	Szlovákia	Szlovák Nemzeti Párt	2016–
Nincs változás	Ausztria	Szövetség Ausztria Jövőjéért	2005–2006
Nincs változás	Bulgária	Egyesült Hazafiak	2016–
<i>Nincs változás</i>	<i>Ciprus</i>	<i>Dolgozók Haladó Pártja</i>	<i>2003–2013</i>
<i>Nincs változás</i>	<i>Csehország</i>	<i>Polgári Demokrata Párt</i>	<i>2010–2013</i>
Nincs változás	Dánia	Liberális Szövetség	2016–
<i>Nincs változás</i>	<i>Egyesült Királyság</i>	<i>Konzervatív és Unionista Párt</i>	<i>2010–</i>
<i>Nincs változás</i>	<i>Franciaország</i>	<i>Gaullista párt</i>	<i>1958–1981</i>
Nincs változás	Franciaország	Polgárok Mozgalma	1997–2002
<i>Nincs változás</i>	<i>Görögország</i>	<i>Pánhellén Szocialista Mozgalom</i>	<i>1981–1985</i>
Nincs változás	Görögország	Görögországi Kommunista Párt	1989–1990
<i>Nincs változás</i>	<i>Görögország</i>	<i>Radikális Baloldali Koalíció</i>	<i>2015. I–VII.</i>
Nincs változás	Görögország	Független Görögök	2015. I–VII.
Nincs változás	Hollandia	Pim Fortuyn Listája	2002–2003
Nincs változás	Írország	Munkáspárt	1973–1977
Nincs változás	Írország	Munkáspárt	1981–1982
<i>Nincs változás</i>	<i>Lengyelország</i>	<i>Jog és Igazságosság</i>	<i>2005–2007</i>

6. EUROSZKEPTIKUS PÁRTOK KORMÁNYZATI POZÍCIÓBAN

Nincs változás	Lengyelország	Lengyel Családok Ligája	2006–2007
<i>Nincs változás</i>	<i>Lengyelország</i>	<i>Jog és Igazságosság</i>	<i>2015–</i>
Nincs változás	Lettország	Nemzeti Szövetség	2011–
Nincs változás	Olaszország	Nemzeti Szövetség	1994–1995
Nincs változás	Olaszország	Kommunista Megújulás Pártja	2006–2008
Nincs változás	Svédország	Környezetvédő Párt – Zöldek	2014–
Nincs változás	Szlovákia	Kereszténydemokrata Mozgalom	2004–2006
Nincs változás	Szlovákia	Szabadság és Szolidaritás	2010–2012
<i>Euroszeptikussá válás</i>	<i>Egyesült Királyság</i>	<i>Konzervatív és Unionista Párt</i>	<i>1979–1990</i>

A dőlt betűvel szedett esetekben a párt volt a legnagyobb kormánypárt.

A táblázatban található 48-ból 24 alkalommal fordult elő, hogy a kormányon lévő párt nem mérsékelte euroszepticismusát, sőt a brit konzervatívok éppen kormányon váltak euroszeptikussá az 1980-as években. Ugyanígy 24-szer ment végbe mérséklődés is. Megfigyelhető egy olyan trend, hogy az eleve rendszerkonform euroszeptikus pártok nem mérséklék euroszepticismusukat, ez ugyanis gyakorlatilag az EU bírálatainak feladását jelenthetné. Ilyen volt a szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom, a lett Hazáért és Szabadságért, az osztrák Szövetség Ausztria Jövőjéért vagy a finn Kereszténydemokraták esete.

Ezekben a helyzetekben magyarázó tényező lehet még az is, ha a kormányon lévő euroszeptikus párt az európai ügygel tudja megkülönböztetni magát koalíciós társaitól. Erre példa a Szabadság és Szolidaritás kormányzati szerepvállalása: az SaS ugyanis azért tartotta fenn euroszepticismusát a kormány megbuktatásának árán is, mert a bizalmi szavazásokhoz kötött indítványok támogatását követően több hangsúlyos programpontját kénytelen volt már korábban feladni. Így másfél év kormányzati szerepvállalás után ez maradt az egyetlen „saját ügye”, amellyel meg tudta különböztetni magát a többi jobbközép párttól.

Azokat az eseteket, amikor az adott párt kormányra kerülve semlegesítette az európai ügyet, a mérséklődők közé soroltam, hiszen az európai integráció szempontjából ezen pártok kevésbé voltak ellenségesek, noha nincs bizonyíték arra nézve, hogy valóban mérsékeltek volna euroszepticismusukat. Ezt tette a Francia Kommunista Párt, a finn Baloldali Szövetség és a lett Hazáért és Szabadságért is. Igazán komoly mérséklődésre nem került sor azokban az esetekben sem, amikor egy-egy euroszeptikus párt csak rövid időre került be a kormánykoalícióba. Ez volt a helyzet a Görögországi

Kommunista Párt 1989–1990-es, az olasz Nemzeti Szövetség 1994–1995-ös, illetve Pim Fortuyn Listájának 2002–2003-as szerepvállalásával is.

Érdekes megnézni, hogy amikor az adott euroszeptikus párt egyedül vagy egy kormánykoalíció legerősebb tagjaként került hatalomra, több esetben tartotta meg euroszepticismusát (9), mint ahány alkalommal mérsékelte azt (5). Ugyanakkor ebből az öt esetből három is olyan, amikor a párt több cikluson át is kormányzott, és az első ciklus(ok)ban nem volt hajlandó visszavenni euroszepticismusából, így gyakorlatilag a 9 alkalomból, amikor egy kormánypárt nem mérséklődött, 3-ban mégis megtette azt, csak későbbi parlamenti ciklusban. Ilyennek tekinthető a Pánhellén Szocialista Mozgalom, a brit konzervatívok vagy a Sziriza mérséklődése is. Mindössze két alkalommal fordult elő, hogy „nagy” párt kormányra kerülve pozitívabban állt az integrációhoz: a brit Munkáspárt 1974-es és a cseh polgári demokraták 2006-os hatalomra jutásakor. Mindkét esetben magyarázható ez a vezető személyével, akinek eleve eltökélt szándéka volt pártja álláspontját puhítani, ám később – a vezető bukása után – a párt visszatért korábbi pozíciójához.

Az első fontos euroszeptikus párt vagy politikus hatalomra jutását Charles de Gaulle elnöksége (1958–1969) jelenti. De Gaulle nemcsak hogy nem engedte az integráció mélyítését, de a csatlakozni kívánó államok belépését is akadályozta. Lemondását követően pártja végül utóbbi kérdésben engedett, azt azonban nem lehet mondani, hogy mérsékelte volna magát. A párt akkori vezetője, Jacques Chirac még az 1970-es évek végén is a nemzeti érdekek kiárusításával vádolta az akkori elnök Giscard d'Estaing-t, miközben az RPR részt vett Raymond Barre koalíciós kormányaiban. Ezekben az esetekben a szerepváltozás elmaradását az euroszeptikus nézetű erős pártvezetővel lehet magyarázni.

Végezetül azon pártoknál sem tapasztalható, hogy visszavettek volna euroszepticismusukból, amelyek számára az adott időszakban az európai ügy kiemelt jelentőséggel bírt. A Lengyel Családok Ligája kemény euroszepticismusa a párt egyik legfontosabb védjegye volt nemcsak a 2006–2007-es kormányzati szerepvállalás alatt, de előtte és utána is. A David Cameron által vezetett brit konzervatívok az euróválság kapcsán eleve olyan helyzetbe kerültek, amelyben az integráció kérdése kiemelt jelentőségű volt, ráadásul a UKIP megerősödésével az euroszeptikus szavazók számára a párt mellett megjelent egy reálisan választható alternatíva az EP-választások után a hazai voksolásokon is. Mindez elősegítette a Brexitről szóló 2016-os népszavazás kiírását is.

Alapvetően tehát megállapítható, hogy az antiföderalista euroszeptikus pártok kormányra kerülve az esetek többségében mérséklék euroszepticismusukat. Kivételt képez, ha vezetőjük markáns euroszeptikus nézetekkel rendelkezik, és a párton belül erős a pozíciója (De Gaulle), vagy amikor a párt számára az európai integráció kérdésköre kiemelt jelentőségű.

Ami a kormányzati szerepvállalást követő időszakot illeti, ritkán fordult elő, hogy ismét ellenzékbe kerülve ezek a pártok ne tértek volna vissza korábbi euroszeptikus

álláspontjukhoz. Egy esetben (az Északi Liga 2011 után) a párt tovább mérséklődött európai kérdésekben, majd a 2013. őszi főtítkárváltást követően ismét felerősítette euroszeptizmusát. Két pártnál (a Lengyel Köztársaság Önvédelme és az ír Zöld Párt) ugyanakkor tartós maradt a kormányzati pozícióban bekövetkezett mérséklődés, noha mindkét tömörülés elvesztette parlamenti mandátumait a kormányzati ciklust lezáró választáson.

Emellett előfordulnak olyan esetek, amikor az euroszeptikus párt feladja ezen álláspontját, miután kikerült a kormányból. A francia gaullista párt az 1980-as évek elején hajtotta végre Európa-párti fordulatát, így nála további mérséklődésről, az euroszeptizmus feladásáról lehet beszélni, noha ez – mint a fejezet elején említettem – szorosan összefüggött azzal, hogy ismét kormányzati pozícióba kerüljenek. Sajátos eset az olasz Nemzeti Szövetségé, amely a Berlusconi-kormány 2006-os bukását követően egy éven belül összeolvadt a Hajrá, Olaszország párttal, létrehozva A Szabadság Népe szövetséget, amely végül 2009-ben alakult formálisan párttá. Emellett a szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom a Dzurinda-kormány 2006-os bukását követően feladta euroszeptizmusát, ami együtt járt a leginkább euroszeptikus párttagok, képviselők és vezetők távozásával.

Számos alkalommal előfordult, hogy euroszeptikus párt kívülről támogatott kisebbségi kormányt (92. táblázat). Ezek a tömörülések egyszer sem mérsékeltek euroszeptizmusukat, sőt Hollandiában a Szabadságpárt euroszeptizmusának része volt az első Rutte-kormány bukásában. Egy-egy európai uniós szerződés elfogadásánál ezért a kormánynak a pro-EU álláspontot valló ellenzéki pártokkal kellett együttműködni. A kormány támogatását követően – klasszikus ellenzéki szerepben – a legtöbb párt nem mérsékelte euroszeptizmusát, a svéd Környezetvédő Párt viszont 2008-ban feladta kemény euroszeptikus álláspontját.

Kétszer fordult elő, hogy kormányon lévő párt euroszeptikus lett. Az első, már-már klasszikus példa a brit konzervatív párt Margaret Thatcher miniszterelnöksége (1979–1990) idején. Thatcher kormányzása alatt a konzervatívok fokozatosan az euroszeptikus pozíció felé tolódtak, holott az 1970-es években – különösen Ted Heath vezetése alatt – kifejezetten integrációpárti álláspontot vallottak magukénak. Noha Major kormányfősége idején (1990–1997) a párt mérsékelte euroszeptizmusát, ellenzékebe kerülve (1997–2010) fokozatosan az antiföderalista álláspont irányába mozdult. Szlovákiában a Kereszténydemokrata Mozgalom (1998–2006) vált kormányzati pozícióban euroszeptikussá. Ennek azonban az az oka, hogy Dzurinda kiválásával és az SDKÚ létrejöttével a KDH elvesztette vezető helyét a jobboldalon, és sokkal inkább rétegpárti jelleget öltött, ami megnyitotta a teret az euroszeptizmus – és a konzervatívabb irányvonal – előtt. Ez utóbbi azonban még Szlovákia EU-csatlakozása előtt történt, így nem került a táblázatba.

A fentiek mellett foglalkozni szeretnék még néhány általam nem vizsgált esettel, amelyek két nagyobb csoportra oszthatók. Az egyikbe tartoznak azok a pártok, ame-

92. táblázat. A kormányt kívülről támogató euroszkeptikus pártok

Szerepváltozás	Ország	Párt	Időszak
Nincs változás	Dánia	DF	2001–2011
Nincs változás	Dánia	EL	2011–2015
Nincs változás	Dánia	DF	2015–
Nincs változás	Dánia	LA	2015–2016
Nincs változás	Hollandia	PVV	2010–2012
Nincs változás	Lengyelország	LPR	2005–2006
Nincs változás	Lengyelország	SRP	2005–2006
Nincs változás	Olaszország	PRC	1996–1998
Nincs változás	Portugália	PCP	2015–
Nincs változás	Portugália	BE	2015–
Nincs változás	Spanyolország	IU	2004–2008
Nincs változás	Spanyolország	ERC	2004–2008
Nincs változás	Svédország	MP	1998–2006
Nincs változás	Svédország	V	1998–2006
Nincs változás	Svédország	V	2014–

lyeket nem kategorizáltam euroszkeptikusként, de a szakirodalomban (pl. Taggart–Szczerbiak 2013) külön kitérnek rájuk mint kormányzó euroszkeptikus erőkre. A második típusba azokat sorolom, amelyek még a csatlakozás előtt töltötték be kormányzati pozíciót, és abban az időszakban az integráció/csatlakozás kérdése fontos szerepet játszott a kormány vagy a párt életében.

Az első esetet az Észt Centrum Párt 2005 és 2007 közötti kormányzati szerepvállalása jelenti (i. m., 22–23). Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a KE vezetése mindig is EU-párti volt, euroszkeptizmusa a 2003-as népszavazáson jött elő, és ekkor is rövid életűnek és taktikainak bizonyult. Hasonló a helyzet a Köztársaság Párttal (RP) és az Észt Népi Unióval, amelyek euroszkeptizmusa erősen vitatott, főleg a csatlakozást követően. Németország kapcsán felvetődik a CDU és a CSU szerepe is, ám ezekről a 3.1-es alfejezetben részletesen írtam, arra a következtetésre jutva, hogy egyik párt sem tekinthető euroszkeptikusnak. A CSU-nál azonban a párton belüli euroszkeptikus csoport jelenléte nehezen vitatható. A Fidesz kapcsán újból és újból felvetődik az euroszkeptizmus kérdése, ugyanakkor Taggart és Szczerbiak (i. m., 25–26) is hangsúlyozzák, hogy egyrészt ez leginkább a retorika szintjén jelentkezik, másrészt pedig

alapvetően különbözik ez a fajta – általam nem euroszeptikusnak tartott – magatartás a cseh Polgári Demokrata Párt euroszepticismusától.

Az integrációhoz való csatlakozás előtt is komoly jelentőséggel bír, hogy a kormányon lévők mérséklék-e euroszepticismusukat. A brit csatlakozást például De Gaulle vétója nélkül felgyorsíthatta volna, hogy a konzervatívok a 1951-től 1964-ig tartó kormányzás közben feladták euroszeptikus pozíciójukat, majd az őket követő munkáspárti kormány is nyitott maradt a tagságra, és a végén mellé is állt.

Ugyanakkor vannak példák arra is, amikor egy Európai Unióba igyekvő ország kormánya (vagy annak legalább az egyik pártja) kritikus marad az EU-val szemben. Ennek legismertebb esete a cseh Polgári Demokrata Párt 1992–1997 közötti kormányzása, amelynek során Václav Klaus miniszterelnök végig bírálta az uniót. Ennél is messzebb ment a máltai Munkáspárt, amely 1996–1998 volt kormányon, és felfüggesztette a csatlakozási folyamatot. Ugyanakkor például Svédország vagy Ausztria esetében az egész csatlakozási folyamat megindulása sokáig váratott magára a szociáldemokraták euroszeptikus álláspontja miatt.

7. Konklúziók

A kutatás elsődleges célja a 2.2. alfejezetben részletezett definíciós és következő alfejezetben bemutatott csoportosítási problémák megoldása volt, nevezetesen annak feloldása, hogy mi tekinthető euroszkepticizmusnak, és mi nem. Ennek megfelelően először is alaposan körbe kellett járni a kérdéskört olyan példák után kutatva, amelyekkel kijelölhetők a jelenség határai. Éppen ezért a 3. fejezetben teljes képet adtam a tagállamok euroszkeptikus pártjairól, illetve a jelenség változásairól. Enélkül ugyanis sem a definíciós, sem pedig a csoportosítási probléma nem oldható fel.

Az első fontos nehézség magának az euroszkepticizmusnak a meghatározása. Bemutattam, hogy ezzel kapcsolatban milyen gondok merülnek fel: egyes szerzők túl tágra nyitják a fogalmat, beleértve minden pártot, amely bárminemű kritikát fogalmaz meg az Európai Unióval szemben, míg mások túl szűkre veszik, amivel kizárják az olyan egyértelmű eseteket, mint a UKIP. Éppen ezért saját definíció mellett döntöttem, amelyet viszont úgy kellett megalkotni, hogy az megoldja a fent jelzett problémákat is.

A meghatározás alkalmazásával először is ki kell szűrni azokat a pártokat, amelyek az Európai Unió egy-egy – még ha éppenséggel fontos is – szakpolitikáját bírálják. Nem minősül tehát euroszkepticizmusnak, ha egy párt az Európai Unió környezetvédelmi politikáját (szinte valamennyi zöld párt) vagy éppen bevándorlási politikáját bírálja. Ez utóbbit egyébként számos tömörülés megteszi, sőt akár a gyakorlatban is máshogyan cselekszik, mint az EU hivatalos irányvonala. Jó példa erre a magyar, majd később az osztrák és a szlovén határvédelem megerősítése (kerítés) mellett az is, hogy a dán vagy a francia kormány is visszaállította a határellenőrzést.

Szintén nem tekinthető euroszkepticizmusnak, ha egy párt az Európai Unió többéves költségvetési keretét (MFF) bírálja vagy a költségvetés csökkentéséért száll síkra, noha ezzel megkérdőjelezi az Európai Unión belüli szolidaritást is. Azonban több alkalommal is előfordult már hasonló eset, legutóbb a jelenlegi, 2014–2020-as MFF tárgyalásakor, amikor végül a britek mellett több más kormány (pl. svéd, holland, német) érvelt a bizottsági javaslatához képest alacsonyabb végösszeg mellett. A tár-

gyalási sorozat vége az lett, hogy a jelenleg is tartó hétéves periódusban nominálisan is alacsonyabb összeg áll az Európai Unió rendelkezésére, mint a megelőzőben. De emlékezetes volt a holland liberálisok hasonló jellegű törekvése az előző évezred végén, majd a 2000-es évek elején is.

Több esetben is jeleztem, hogy a bővítés ellenzése sem jelent önmagában euroszkepticizmust. Nem csak De Gaulle briteket sújtó vétójára kell itt gondolni, jóllehet messze a legismertebb példának számít. A gaullista párt azonban nem ettől volt euroszkeptikus, és a brit belépés kérdésében tett engedmény után sem mérsékelte euroszkepticizmusát De Gaulle távozása után sem. Viszont az olasz kormány is többször élt vétóval Szlovénia csatlakozási folyamata során, amely végül az olasz és a szlovén alfejezetben is kifejtett spanyol kompromisszumhoz vezetett. De Szlovénia is vétóval fenyegette Horvátország belépését, amíg nem sikerült a két országnak maradéktalanul rendeznie a tengerihátár-vitáját. Emlékezetes volt még a bajor CSU nem túl kedvező hozzáállása is a cseh csatlakozás kérdéséhez.

A *status quo* fenntartására irányuló politika sem esik bele a definícióba. Ez ugyanis csupán a további mélyítést, jogkörátadást jelenti, amelyet viszont számos párt és politikus ellenez. Többé-kevésbé ilyen politikus Orbán Viktor, noha a közös európai hadsereg ötletét a jelenlegi magyar miniszterelnök támogatja. Frits Bolkestein volt európai biztos, a holland jobboldali liberális VVD korábbi vezetője viszont már az eurózána létrehozásakor kijelentette, hogy az integráció elérte végcélját, felesleges a további mélyítés. Bolkestein egyébként 2013-ban egyetértett a VVD európai szóvivőjével abban, hogy a föderalisták, mint Guy Verhofstadt, nagyobb veszélyt jelentenek az integrációra nézve, mint az euroszkeptikusok, így például Marine Le Pen (NOS 2013). Nicolas Sarkozy volt francia elnök 2008-ban az Európai Parlamentben arról beszélt, hogy hiba lenne a nemzetállamokkal szemben építeni Európát (BBC 2008). Emellett Angela Merkel német kancellár egy 2013-as interjújában adott hangot azon véleményének, hogy egyelőre nem lát okot arra, hogy további jogokat adjanak át a tagállamok Brüsszelnek (Spiegel 2013).

Szintén fontos elválasztani egymástól a tetteket és a szavakat. Addig, ameddig egy párt nem tesz semmit az integráció visszabontásáért, nem lehet euroszkeptikusnak tekinteni. Retorika szintjén azonban gyakran előfordul, hogy egy-egy vezető kormánypárti vagy ellenzéki politikus bírálja az Európai Uniót. Ez – mint arra a második és harmadik Orbán-kormány esetében is rávilágítottam – általában egy-egy belföldi intézkedés miatt keletkezett konfliktus az Európai Bizottsággal. Hasonlóan emlékezetes volt a jobbközép ír kormány összetűzése a Bizottsággal a 2000-es költségvetés kapcsán, amire válaszul McCreevy pénzügyminiszter az egészséges demokrácia jelének nevezte azt, hogy az írek népszavazáson utasították el a nizzai szerződést. Hasonló eset volt a lett Zöldek és Parasztok Szövetsége egyik vezető politikusától, Edgar Tavarstól az a megszólalás, amelyben a Brexitről szóló népszavazás után gratulált a briteknek az EU által megtestesített liberális folyamatokkal való szembeszegüléshez. Ez a kettős

beszéd – amelyet a Fidesz is alkalmaz – nem volt idegen a francia gaullista párttól sem a maastrichti szerződés ratifikációjakor, illetve azt megelőzően tulajdonképpen egy évtizeden keresztül, de megfigyelhető a litván Rend és Igazságosságnál is. Utóbbi párt gyakorlatilag minden uniós mélyítést támogatott, ugyanakkor alkalmanként kifejezetten EU-kritikus kampányt folytat, sőt euroszeptikus képviselőcsoporthoz is csatlakozott az Európai Parlamentben, mégsem euroszeptikus párt a definíció szerint.

Szintén nem tekinthető euroszepticizmusnak, ha az ország ellen úgynevezett kötelezettségzegési eljárást indít az Európai Bizottság. Ebben az esetben ugyanis valamennyi tagállam kormánya euroszeptikus lenne, hiszen minden ország ellen folyik ilyen típusú procedúra. Ráadásul a legfrissebb (2015. december 1.) adatok szerint a legtöbb ilyen jellegű kihívással jelenleg Németországnak kell megbirkóznia Görögország, Olaszország, Spanyolország és Franciaország előtt (Európai Bizottság 2016).

Önmagában az euró bevezetésének halogatása vagy ellenzése sem indokolja, hogy egy pártot euroszeptikusnak tekintsünk. Ez esetben a mindenkori svéd kormány is euroszeptikus lenne, amely annak ellenére sem vezeti be az eurót, hogy erre az ország csatlakozási szerződése kötelezi. Sőt ennél komolyabb probléma, hogy 2003-ban népszavazást tartottak egy olyan intézkedésről (a közös valuta), amely elvileg nem nemzeti hatáskör. Így aztán egyetlen kormány vagy párt euróbevezetést késleltető politikája sem euroszepticizmus.

Az alternatív gazdaságpolitikai paradigma sem igazán euroszeptikus attitűd, amíg az nem párosul az európai integráció lebontásának céljával. Itt elsősorban arra kell gondolni, ha egy gazdaságpolitikai kérdésre az adott párt nem az Európai Unióban uralkodó paradigma szerint ad választ. A legklasszikusabb példái ennek a zöld pártok, amelyek pontosan ilyen indokok mentén utasították el a legtöbb országban a fiskális paktum ratifikációját, miközben néhány esetet – pl. brit, svéd, portugál – leszámítva az ökopolitikát hirdető tömörülések nem számítanak euroszeptikusnak.

Az esettanulmányok alapján kijelenthető, hogy az euroszeptikus pártok közötti legfontosabb különbség a nemzetállamok közötti együttműködés pártolása, illetve a szorosabb integráció melletti elköteleződés. Speciális esetet képeznek azok a jellemzően baloldali euroszeptikus pártok, amelyek a jelenlegi európai integrációt ideológiai okokból nem tartják támogathatónak, de egy másfajta szorosabb együttműködést legjobbjuk el tud képzelni (93. táblázat).

Éppen ezért a jelenlegi európai integrációt lebontani szándékozó euroszeptikus pártoknak három csoportját lehet elkülöníteni. Az első, egyre kisebb számú halmazt a kemény euroszeptikus pártok alkotják, amelyek kiléptetnék hazájukat az Európai Unióból. Noha az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja sikerre vitte saját politikáját e téren, nagyon kevés olyan releváns politikai erő található az Európai Unióban, amelynek hasonló meggyőződése lenne. A legtöbb kemény euroszeptikus párt ráadásul nem az európai együttműködést utasítja el, csupán olyan mértékben látja a jelenlegit rossznak, amit nem tart megreformálhatónak. Egyértelműen ilyen párt a Görögországi Kommu-

93. táblázat. Az euroszeptikus pártok csoportosítása

	Kemény	Antiföderalista	Alternatív integrációt támogató	Rendszerkonform
Németország		AfD	Linke	
Franciaország		FN, DLF	FI, PCF	
Olaszország		LN	SEL	M5S, FdI
Belgium		VB, PP	PTB	
Hollandia	PVV, FvD	CU, SGP	SP	PvdD
Luxemburg		ADR	Lénk	
Egyesült Királyság	UKIP, DUP	CON, UUP, SF	GP	SNP, PC
Dánia	EL, FB	DF		LA
Írország		SF	AAA, PBPA	
Görögország	KhA, KKE	ANEL	Sziriza	
Portugália		PCP	BE	
Spanyolország			Podemos, IU, ERC, EHB	
Ausztria		FPÖ		TS
Finnország		PS	VAS	KD
Svédország	V, SD		MP	
Ciprus			AKEL	KA
Málta				
Észtország		EKRE		
Lettország	LSP			NA
Litvánia				
Lengyelország	KNP, W			PiS, K'15
Csehország	SSO	Úsvit, SPD	KSČM	ODS
Szlovákia	LSNS	SNS		SaS
Magyarország		Jobbik		
Szlovénia			ZL	
Románia				
Bulgária		Ataka, NFSZB, VMRO-BND		
Horvátország			ŽZ	

nista Párt vagy a Lettországi Szocialista Párt, amelyek alapvetően a marxizmus–leninizmus elveit vallják, így természetesen egy teljesen más alapokon álló, kommunista együttműködést vélhetően támogatnának. Néhány kemény euroszeptikus párt nem is feltétlenül ellenzi hazája uniós tagságát, „csupán” népszavazást tartana róla (pl. Svéd Demokraták), vagy felveti a kilépés lehetőségét (pl. a cseh Szabad Polgárok Pártja).

A második csoportba az antifederalista pártok tartoznak, amelyek a kormányközi együttműködés pártján állnak. E pártok döntő többsége a nemzeti szuverenitás védelmével indokolja, hogy a mélyebb integrációt elutasítja. Noha számos más tömörülés is a nemzetek Európájának koncepcióját hirdeti szavakban, a valóságban ez az a forma, amely annak nevezhető: a nemzeti vétőkkel rendelkező, szuverén nemzetállamok közötti együttműködés. Gyakorlatilag a maastrichti szerződés előtti – illetve egészen pontosan az alapításkori – integrációs formáról van szó. A legtöbb jobboldali euroszeptikus párt ebbe a kategóriába esik. Nyilvánvalóan a legklasszikusabb példának a brit konzervatívok számítanak, de szinte valamennyi széles körben ismert radikális jobboldali párt (pl. francia Nemzeti Front, Ausztriai Szabadságpárt) ide sorolható.

A harmadik kategóriába, az alternatív integrációt támogatók csoportjába azok a pártok tartoznak, amelyek a jelenlegi integrációt azért utasítják el, mert más értékeket tartanak fontosnak. Itt tehát nem a szorosabb együttműködés elve, hanem a gyakorlata ellen való fellépésről van szó. Ezek a döntően a baloldali egalitarizmus talaján álló pártok általában az Európai Uniót túl kapitalistának és neoliberálisnak tartják, sokkal erősebb szociális dimenziót képzelnek el az együttműködésben. Ugyanakkor egyértelműen leépítenék az unión belüli katonai együttműködést, mivel a legtöbb ilyen tömörülés pacifista, amely gyakran NATO-ellenességgel is párosul. Éppen a fenti okokból kifolyólag ezek a legtöbb esetben radikális baloldali szervezetek elutasítják az Európai Unió mélyítését célzó dokumentumokat, mert nem találják őket összeférhetőnek hosszú távú céljaikkal.

A rendszerkonform euroszeptikusok között nagy különbségek nem lelhetők fel. Ezek a pártok alapvetően az Európai Uniónak néhány jellemzően fontos részét bírálják, illetve utasítják el. Vagy ugyanez megfordítva: az euroszeptikus párt nem híve a szupranacionális együttműködésnek, néhány területen mégis el tudja azt fogadni. Jó példa erre a lengyel Jog és Igazságosság, amelynek euroszepticismusa megkérdőjelezhetetlen, ám például a külpolitika – és különösen az Oroszországgal szembeni fellépés – terén sürgeti a közös európai uniós politikát. A legtöbb demokrácia-, illetve redistribúcióalapú euroszeptikus párt is ebbe a kategóriába tartozik, mint ahogy az euroszepticismus új megjelenési formájához (5. fejezet) tartozó euróellenes pártok (pl. Team Stronach) is. Gyakran nehéz azonban meghatározni, hogy egy euroszeptikus párt rendszerkonformnak vagy antifederalistának számít, ami főleg abból adódik, hogy több esetben a tömörülés dokumentumokban deklarált célja a nemzetek Európája. Tipikusan ilyen érv a tagság feltételeinek újratárgyalása, amely önmagában még nem vonja maga után, hogy egy párt vissza szeretné állítani szinte minden területen a

nemzeti vétót. Van néhány eset, amely egyértelmű. Ilyen az olasz Öt Csillag Mozgalom, amelynek vezetője, Beppe Grillo elmondta, hogy számos területen több Európára lenne szükség, vagy a cseh Polgári Demokrata Párt, amely a rugalmas Európai Unió pártján áll. Ezek a pártok tehát meg szeretnék reformálni az Európai Uniót, ám jellemzően úgy, hogy a közös kompetenciák számát csökkentik.

Ami a csoportosítás relevanciáját illeti, látható, hogy mindössze 15 érdemi támogatottsággal rendelkező kemény euroszeptikus párt létezik ma az Európai Unióban. Ebből kettő abban az Egyesült Királyságban, amely 2017 júniusában megkezdte a kilépésről szóló tárgyalásokat az Európai Unió képviselőivel. A 25 antiföderalista, puha euroszeptikus párttal kiegészülve – amely az euroszeptikus pártok harmadát jelenti – megállapítható, hogy az integrációval szemben kritikus tömörülések több mint fele a kormányközi együttműködés szintjére vagy teljesen lebontaná az európai együttműködést. A 3. fejezetben vizsgált euroszeptikus pártok közül 14 számít rendszerkonformnak, ami tehát azt jelenti, hogy a szupranacionális Európai Uniót nem feltétlenül fogadja el, de néhány területen a közös európai megoldást tartja a legjobbnak. Emellett 22, jellemzően baloldali euroszeptikus párt másfajta integrációban gondolkodik, tehát az euroszeptikus pártok közel fele viszont el tud fogadni valamilyen szintű szupranacionális együttműködést is. A csoportosítás kissé idejétmúltnak tekinthető az Egyesült Királyság esetében, mivel itt a pártok viszonya már nem az integráció jellegére, hanem a Brexitre és így az Európai Unióval kialakítandó kapcsolatra összpontosít.

Nem részei az euroszepticismus fokozatainak azok a pártok, amelyekben belül számottevő euroszeptikus csoport található. Ez döntően az északi országokban figyelhető meg: a dán és a svéd szociáldemokratáknak, a svéd kereszténydemokratáknak, a finn és a svéd Centrumnak vagy a dán szociálliberálisoknak is van euroszeptikus szárnya. Emellett fontos még megemlíteni a bajor Keresztényszociális Uniót is e tekintetben.

Ami az euroszepticismus indokait illeti, a 3. fejezet remekül bemutatta, hogy általában nem „vegytiszta” formában fordulnak elő. Az EU „centralizált, bürokratikus” működését szinte valamennyi euroszeptikus párt bírálja, így – a zöld pártokat leszámítva – egyetlen pártnál sem ez áll a középpontban, a demokráciaalapú euroszepticismus talán a legelterjedtebb. A legtöbb, a kormányközi együttműködésnél szorosabb integrációt elutasító tömörülés a szuverenitásalapú euroszeptikusokhoz tartozik, ami – és ez elsősorban az adósságválság hatására került elő – nem korlátozódik a jobboldali pártokra, radikális baloldali tömörülések ugyanúgy használják a kritikák ezen csoportját (pl. Sziriza).

Kiseb mértékben igaz a baloldali euroszepticismusra is az, ami a szuverenitásalapúra: nem csupán az adott oldalhoz (jelen esetben a radikális baloldalhoz) tartozó pártok alkalmazzák. Ezen típusnak ugyanis van egy – számos radikális jobboldali pártnál is felismerhető – antiliberális, némely esetben antikapitalista vonulata is, ami különösen a kelet-európai nacionalista pártoknál (pl. a Jobbik esetében) megjelenik.

A legtöbb alternatív baloldali euroszeptikus párt egyértelműen használja ezeket az érveket, akár úgy, hogy az Európai Unió szociális dimenzióját, illetve annak hiányát bírálja, akár úgy, hogy az egész európai integrációt kapitalistának vagy neoliberalisnak nevezi, ami ezen tömörülések kommunikációjában nem számít dicséretnek.

A gazdasági válság felerősítette és némileg átalakította a redistribúció- és a perifériaalapú euroszepticizmust. Előbbi – amely jellemzően elosztási kérdésekről szól – inkább az unió centrumában található euroszeptikus pártok sajátja. Olyannyira, hogy több tömörülés az eurózóna válsága kapcsán szerveződött meg (Team Stronach, Alternatíva Németországnak), míg más pártok felkarolták az ügyet, nevezetesen azt, hogy ne segítsék ki a bajban lévő tagállamokat (Szabadság és Szolidaritás, Igaz Finnek).

Az érem másik oldala a perifériaalapú euroszepticizmus, amely az adósságválság előtt szinte kizárólag a 2000-es években csatlakozott országok euroszeptikus pártjaira volt jellemző. Az uniót mint gyarmatosító szuperhatalmat leíró bírálat a kelet-európai tagállamok között elsősorban a nacionalista, míg a válság kirobbanását követően Dél-Európában a radikális jobb- és baloldali pártok számára egyaránt fontos üzenetté vált. Ráadásul a dél-európai országokban a megszorítások elutasításával összekötött euroszeptikus hagyományos balközép pártoktól balra elhelyezkedő tömörülések áttörését (*Podemos*) és kormányra kerülését (Sziriza) is eredményezte.

A 3. fejezetben érintőlegesen volt csak szó az egyes európai parlamenti frakciókról, holott az Európai Parlament néhány esetben ezen pártok számára fontos terep. A strasbourgi testületben alapvetően pártcsaládok szerint szerveződnek a képviselőcsoportok, így van több olyan frakció, amelynek euroszeptikus és nem euroszeptikus párt is a tagja. A legkézenfekvőbb példája ennek a Zöldek – Európai Szabad Szövetség (Greens-EFA), amely döntően az ököpolitikát hirdető, illetve a regionalista pártokat tömöríti. Értelemszerűen ehhez a csoporthoz tartozik valamennyi euroszeptikus zöld párt (a legismertebbek a svédek és a britek), de a legtöbb regionalista vagy szeparatista euroszeptikus tömörülés is (pl. a Skót Nemzeti Párt vagy a Katalóniai Köztársasági Baloldal).

Noha a szeparatizmus fontos az euroszeptikus baszk nacionalisták³⁷ számára is, mégis a hozzájuk ideológiailag közelebb álló, radikális baloldali Európai Egyesült Baloldal – Északi Zöld Baloldal képviselőcsoporthoz csatlakoztak. Ez a frakció foglalja magába a legismertebb nem jobboldali euroszeptikus tömörüléseket, így a görög Sziriza vagy a spanyol *Podemos* képviselői is ide tartoznak. Az egyetlen markáns kivételt a Görögországi Kommunista Párt jelenti, amely – éppen azért, mert Cipruszt nem tartják kellően baloldalinak – 2014 óta nem vesz részt a képviselőcsoport munkájában.

³⁷ Amint arról a 3.12. alfejezetben volt szó, a baszk szeparatizmus legfőbb erejét jelentő Baszk Nemzeti Párt nem számít euroszeptikusnak, ugyanakkor az ETA terrorszervezethez jobban kötődő radikális baloldali mozgalom igen.

A radikális jobboldal frakciója csupán 2015-ben szerveződött meg, e pártcsalád tagjai között ugyanis a hagyományos nacionalista ellentétek gyakran felülírják a közös érdeket. Ugyanakkor a döntően nyugat-európai bevándorlásellenes pártokra építő Nemzetek és Szabadság Európája (ENF) 2015-ben képes volt hét országból több mint 25 képviselőt felmutatni, így képviselőcsoportot alakíthattak. A frakciónak a francia Nemzeti Front, az osztrák és a holland Szabadságpárt, az olasz Északi Liga és a Flamand Érdek a gerince, de tagja még többek között az Alternatíva Németországnak egyik képviselője és a lengyel KNP is. A nyugati radikális jobboldali pártok hagyományosan távolságot tartanak a kelet-európaiaktól. Ez különösen a Jobbik esetében igaz, amelyet korábbi iszlámbarátsága miatt nem igazán fogadott be ez a közeg sem. Emellett a görög Arany Hajnal és a Németországi Nemzeti Demokrata Párt számítanak még páriának.

A zöldekhez hasonlóan nem minden tagja euroszeptikus az Európai Konzervatívok és Reformerek (ECR) csoportjának, amelyet 2009-ben a brit konzervatívok hoztak létre. Akkoriban a *toryk* legfontosabb szövetségének a cseh Polgári Demokrata Párt és a lengyel Jog és Igazságosság számítottak, azonban 2014-ben több – elsősorban északi – radikális jobboldali pártot (Dán Néppárt, Igaz Finnek) is soraik közé fogadtak, megakadályozandó, hogy a Farage által vezetett UKIP frakciót tudjon alakítani. Az ECR a UKIP számos szövetségét (pl. a holland Református Politikai Párt) is elcsábította, illetve néhány nem euroszeptikus jobbközép tömörülést is szövetségésévé tett (pl. *Fianna Fáil* vagy Új Flamand Szövetség), így a jobbközép Európai Néppárt (EPP) és a balközép Szocialisták és Demokraták Progresszív Szövetsége (S&D) mögött a harmadik legnagyobb frakcióvá vált, megelőzve a liberálisokat (ALDE).

A negyedik fontos csoport a korábban más neveken már létező, általában a politikai paletta minden szegletéből merítő Szabadság és Közvetlen Demokrácia Európa (EFDD) nevű, kifejezetten az euroszepticismus mentén szerveződő frakció. Az EFDD vezető ereje a UKIP, de jelzi a szövetség heterogenitását, hogy az inkább baloldali Öt Csillag Mozgalom, a kifejezetten radikális jobboldali Svéd Demokraták, a libertárius cseh Szabad Polgárok Pártja vagy a nem igazán euroszeptikus litván Rend és Igazságosság is ide tartozik. Összességében öt kemény euroszeptikus párt tagja a csoportnak, miközben az Öt Csillag Mozgalom rendszerkonform, a litvánok euroszepticismusa pedig legalábbis vitatható. Mindez jól jelzi, hogy a frakciók szerveződésénél nem az euroszepticismus mértéke a döntő tényező.

A kötetben külön részt szenteltem annak, hogy az euroszepticismus jelenségét időben hogyan lehet szakaszolni. Megállapítottam, hogy a maastrichti szerződés – amely véleményem szerint a legfontosabb határvonal – előtti időszakot két érára lehet bontani. Az elitvezérelt euroszepticismusnak két jellemzője van: a közvéleményben meglévő támogató konszenzus és a fősodorbéli pártok euroszepticismusának feladása (pl. egyes nyugat-európai szocialista és szociáldemokrata pártok). A második szakasz a „lappangó” euroszepticismus időszaka, amely során feltűntek ugyan a legfontosabb euroszeptikus pártok, ám az európai integráció ügye még egyáltalán nem

volt fontos sem ezen pártoknak, sem a többi tömörülésnek. A harmadik korszak a modern euroszkepticizmus kialakulása, amely a maastrichti szerződéssel indult el, és a keleti bővítésig tartott. Külön szakaszhatárnak gondolom a keleti bővítést, mivel az euroszkepticizmus egyrészt új lendületet kapott, másrészt pedig részben átalakult. Végezetül a 2008-ban induló gazdasági válság – és különösképp az eurózóna válsága – az eddigi utolsó fontos állomás. Az euroszkepticizmus a maastrichti szerződés óta nem látott módon alakult át, sőt a pártrendszerekre is komoly hatást gyakorolt, ráadásul soha nem látott támogatottságot hozott az uniókritikus tömörülések számára.

A kutatás során megvizsgáltam az euroszkeptikus pártok viselkedését kormányzati pozícióban is. Noha a várakozásokkal – kormányon a pártok mérséklék euroszkepticizmusukat – ellentétben csak az esetek mintegy felében lehetett mérséklődést tapasztalni, jó pár esetben más magyarázó tényezők voltak a mögött, hogy az adott párt kitartott euroszkepticizmusa mellett. Egyfelől a rendszerkonform euroszkeptikus tömörülések további mérséklődése e pártokat az EU feltétlen hívei közé tolta volna. Némely esetben a kormányzati pozíció rövidege miatt nehéz biztosat állítani az euroszkeptikus pártokról, illetve többször tapasztaltam, hogy bár mérséklődés nem történt, a párt egyszerűen semlegesítette az európai integráció kérdéskörét kormányon.

A mérséklődés ellen ható tényezőknek is több típusát lehet elkülöníteni. Az első a karakteres euroszkeptikus vezető volt. De Gaulle kormányzása idején teret nyert Franciaországban az euroszkepticizmus, amely mellett pártja az 1980-as évek első feléig tartott. A brit konzervatívok 2010-ben kezdődő kormányzásakor az euroszkepticizmus a párt karakterének meghatározó részeként jelent meg. David Cameron miniszterelnök az európai ügyet igyekezett az egyik leghangsúlyosabb témává tenni, a *tory*knak ráadásul szükségük volt euroszkepticizmusuk kiemelésére is, mivel komoly mennyiségű szavazót hódított el tőlük a UKIP. Ez vezetett végül az EU-tagságról szóló népszavazáshoz, amely a kemény euroszkeptikusok sikerét hozta.

Vizsgáltam azt is, hogy változik-e az euroszkepticizmus természete, másrészt azt, hogy az integráció kiváltotta változásokra képesek-e reagálni az euroszkeptikus pártok, vagy ezek a változások új euroszkeptikus tömörülések sikeréhez járultak hozzá. Megállapítottam, hogy az euroszkeptikus érvek részben változnak, a hangsúlyok eltolódhatnak, az euroszkepticizmus „magját” azonban ugyanaz a néhány érv (szuverenitás, anti-kapitalizmus, szociális dimenzió, demokráciadeficit) alkotja. A keleti bővítés hatására azonban nemcsak az új tagállamokban, hanem a dél-európai országokban is előtérbe került a perifériaalapú euroszkepticizmus, a gazdasági és adósságválságnak köszönhetően pedig – elsősorban az eurózónán belül – a redistribúcióalapú euroszkepticizmus.

A megjelenési forma is megváltozott: a *single-issue* euroszkeptikus pártok visszaszorulóban vannak, miközben új pártok (pl. Alternatíva Németországnak) törtek maguknak utat az európai integráció egy-egy kérdésköre mentén. Alapvetően azok az új euroszkeptikus pártok váltak sikeressé, amelyek képesek voltak valamilyen új európai ügyet (pl. euróellenesség) találni, vagy ha ezt nem tették meg, akkor a siker

titka elsősorban az volt, hogy csak radikális, a szavazók bizonyos csoportjai számára elfogadhatatlan euroszkeptikus vetélytársaik voltak. Ugyanakkor az ezen egy ügy mentén szerveződő tömörülések csillaga a 2014-es EP-választásra leáldozott, egyedül a dán Népi Mozgalom tudott közülük mandátumot szerezni. Meg kell jegyezni azt is, hogy vannak olyan politikai erők, amelyek bár új euroszkeptikus pártnak számítanak, sikerük nem vagy nem kizárólag az euroszkepticizmusnak, hanem sokkal inkább a protesthangulatnak köszönhető (pl. Öt Csillag Mozgalom).

A kutatás természetesen folytatható több irányba is. További irány lehet a tagjelölt államok, potenciális uniós tagok pártjainak feltérképezése. Ez esetben a kutatás nem szűkülne le a nyugat-balkáni országokra: Bosznia-Hercegovina, Albánia, Szerbia, Montenegró, Macedónia és Koszovó mellett Moldova és Ukrajna, illetve a jelenleg nem tagállam nyugat-európai országok (Svájc, Norvégia, Izland) is szóba jöhetnek. Utóbbiak esetében több összefoglaló munka is született már. Norvégiában az euroszkepticizmus főleg a baloldali (Szocialista Baloldali Párt) és a centripártokhoz (Centrum Párt, Keresztény Néppárt, Baloldal) kötődik (Sitter 2001, 28), érdemes azonban vizsgálat tárgyává tenni a Haladás Pártot is. Izlandon a konzervatív és a liberális pártok (Függetlenség Párt, Haladó Párt) mellett a radikális baloldal jelenthetné elsősorban a kutatás fókuszát. Svájcban a Svájci Néppárt és a Szabadelvű Demokrata Párt mellett a kisebb pártok között lehet euroszkeptikus tömörüléseket találni. Érdekes lenne ezen országok pártalapú euroszkepticizmusának összehasonlítása a kilépés felé elinduló Egyesült Királysággal.

A kutatást – a fenti, az EU határain túl nyúló irányok mellett – két dimenzió mentén lenne érdemes bővíteni. Az egyik az európai ügy fontosságának (*salience*) változása uniós és tagállami szinten. Ez ugyanis megmutatná, hogy egy párt sikerében mekkora szerepet tölt be az euroszkepticizmus. A másik irány a szavazók európai integrációhoz fűződő viszonyának változásait követné, amely kapcsán megfogalmazható egy olyan hipotézis, hogy a szavazók számára egyre fontosabb az európai integráció, esetleg egyre inkább hajlandók európai ügyek mentén leadni szavazatukat. A szavazók szintjének vizsgálatánál bevonható a kutatásba a népszavazások (különösen az euroszkeptikus sikerrel véget érők) tanulmányozása is.

Zárszóként elmondható, hogy lényegét tekintve az euroszkepticizmus a maastrichti szerződés óta nem sokat változott, noha megjelenési formái és hangsúlyai hátorozottan eltolódtak. Ez idézte elő a 4. fejezetben kifejtett modern euroszkepticizmus megszületését, és noha a jelenség több szakaszra bontható, egyelőre egyértelműen az Európai Unió megalapítása emelkedik ki ezen szakaszhatárok közül. Ugyanakkor kérdéses, hogy az új típusú euroszkepticizmus (5. fejezet) közelmúltbéli megjelenése mennyiben írhatja felül az 1990-es évek elején kialakultat. Úgy vélem, lényegét tekintve kevésbé: az euroszkepticizmus – ahogyan azt a definícióban is megfogalmaztam – az integráció előrehaladásának bírálatáról szól, amelyben a gazdasági válságra adott válaszok csupán újabb lépcsőt jelentenek.

Ábrák és táblázatok jegyzéke

Ábrák

1. Az euroszkeptikus képviselők aránya az Európai Parlamentben
2. A régi (EU15) és új (2004-ben vagy utána csatlakozó) euroszkeptikus képviselők aránya az Európai Parlamentben
3. A pártalapú euroszkepticizmus jelenségének időbeli szakaszolása

Táblázatok

1. Kopecký és Mudde csoportosítása
2. Az EU támogatása és az euroszkepticizmus típusai és dimenziói
3. Az euroszkeptikus pártok kötetben alkalmazott csoportosításának sémája
4. A fontosabb német pártok viszonya az integrációs szerződésekhez
5. A legfontosabb német pártok alsóházi választási eredményei (listás szavazat) 1976-tól
6. A legfontosabb német pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től
7. A fontosabb francia pártok viszonya az integrációs szerződésekhez
8. A legfontosabb francia pártok jelöltjeinek elnökválasztási eredményei 1974-től
9. A legfontosabb francia pártok nemzetgyűlési választási eredményei 1978-tól
10. A legfontosabb francia pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től
11. A fontosabb olasz pártok viszonya az integrációs szerződésekhez
12. A legfontosabb olasz pártok képviselőházi választási eredményei 1979-től
13. A legfontosabb olasz pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től
14. A fontosabb flamand pártok viszonya az integrációs szerződésekhez
15. A fontosabb vallon pártok viszonya az integrációs szerződésekhez
16. A legfontosabb belga pártok képviselőházi választási eredményei 1978-tól
17. A legfontosabb belga pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től
18. A fontosabb holland pártok viszonya az integrációs szerződésekhez
19. A legfontosabb holland pártok alsóházi választási eredményei 1977-től

20. A legfontosabb holland pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től
21. A fontosabb luxemburgi pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz
22. A legfontosabb luxemburgi pártok parlamenti választási eredményei 1979-től
23. A legfontosabb luxemburgi pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től
24. A fontosabb brit pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz
25. A legfontosabb brit pártok alsóházi választási eredményei 1979-től
26. A legfontosabb brit pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től
27. A fontosabb dán pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz
28. A legfontosabb dán pártok parlamenti választási eredményei 1977-től
29. A legfontosabb dán pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től
30. A fontosabb ír pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz
31. A legfontosabb ír pártok alsóházi választási eredményei 1977-től
32. A legfontosabb ír pártok európai parlamenti választási eredményei 1979-től
33. A fontosabb görög pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz
34. A legfontosabb görög pártok parlamenti választási eredményei 1977-től
35. A legfontosabb görög pártok európai parlamenti választási eredményei 1981-től
36. A fontosabb portugál pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz
37. A legfontosabb portugál pártok nemzetgyűlési választási eredményei 1985-től
38. A legfontosabb portugál pártok európai parlamenti választási eredményei 1987-től
39. A fontosabb spanyol pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz
40. A legfontosabb spanyol pártok kongresszusi választási eredményei 1982-től
41. A legfontosabb spanyol pártok európai parlamenti választási eredményei 1987-től
42. A fontosabb osztrák pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz
43. A legfontosabb osztrák pártok nemzetgyűlési választási eredményei 1990-től
44. A legfontosabb osztrák pártok európai parlamenti választási eredményei 1996-től
45. A fontosabb finn pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz
46. A legfontosabb finn pártok nemzetgyűlési választási eredményei 1991-től
47. A legfontosabb finn pártok európai parlamenti választási eredményei 1996-től
48. A fontosabb svéd pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz
49. A legfontosabb svéd pártok parlamenti választási eredményei 1994-től
50. A legfontosabb svéd pártok európai parlamenti választási eredményei 1995-től
51. A fontosabb ciprusi pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz.
52. A legfontosabb ciprusi pártok parlamenti választási eredményei 2001-től
53. A legfontosabb ciprusi pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től
54. A fontosabb máltai pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz
55. A legfontosabb máltai pártok parlamenti választási eredményei 2003-tól
56. A legfontosabb máltai pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től
57. A fontosabb észti pártok viszonya az integrációs szerződésekhöz
58. A legfontosabb észti pártok parlamenti választási eredményei 2003-tól
59. A legfontosabb észti pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től

60. A fontosabb lett pártok viszonya az integrációs szerződésekhez
61. A legfontosabb lett pártok parlamenti választási eredményei 2002-től
62. A legfontosabb lett pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től
63. A fontosabb litván pártok viszonya az integrációs szerződésekhez
64. A legfontosabb litván pártok parlamenti választási eredményei 2000-től
65. A legfontosabb litván pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től
66. A fontosabb lengyel pártok viszonya az integrációs szerződésekhez
67. A legfontosabb lengyel pártok alsóházi választási eredményei 2001-től
68. A legfontosabb lengyel pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től
69. A fontosabb cseh pártok viszonya az integrációs szerződésekhez
70. A legfontosabb cseh pártok alsóházi választási eredményei
71. A legfontosabb cseh pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től
72. A fontosabb szlovák pártok viszonya az integrációs szerződésekhez.
73. A legfontosabb szlovák pártok parlamenti választási eredményei 2002-től
74. A legfontosabb szlovák pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től
75. A fontosabb magyar pártok viszonya az integrációs szerződésekhez
76. A legfontosabb magyar pártok parlamenti választási eredményei 2002-től
77. A legfontosabb magyar pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től
78. A fontosabb szlovén pártok viszonya az integrációs szerződésekhez
79. A legfontosabb szlovén pártok alsóházi választási eredményei 2000-től
80. A legfontosabb szlovén pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től
81. A fontosabb román pártok viszonya az integrációs szerződésekhez
82. A legfontosabb román pártok képviselőházi választási eredményei
83. A legfontosabb szlovén pártok európai parlamenti választási eredményei 2004-től
84. A fontosabb bolgár pártok viszonya az integrációs szerződésekhez
85. A legfontosabb bolgár pártok parlamenti választási eredményei 2005 óta
86. A legfontosabb bolgár pártok európai parlamenti választási eredményei 2007-től
87. A legfontosabb horvát pártok parlamenti választási eredményei 2011-től
88. A legfontosabb horvát pártok európai parlamenti választási eredményei 2013-tól
89. Az új pártok csoportosítása
90. Az európai ügy mentén sikeres pártok besorolása
91. Az euroszeptikus pártok kormányzati pozícióban
92. A kormányt kívülről támogató euroszeptikus pártok
93. Az euroszeptikus pártok csoportosítása

- Agapiou-Josephides, Kalliope 2011: Changing Patterns of Euroscepticism in Cyprus: European Discourse in a Divided Polity and Society. *South European Society and Politics*, 16(1):159–184.
- Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan 2005: The Lega Nord in the Second Berlusconi Government: In a League of Its Own. *West European Politics*, 28(5):952–972.
- Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan 2010: The Lega Nord Back in Government. *West European Politics*, 33(6):1318–1340.
- Almeida, Dimitri 2010: Europeanized Eurosceptics? Radical Right Parties and European Integration. *Perspectives on European Politics and Society*, 11(3):237–253.
- Arató Krisztina – Koller Boglárka 2015: Magyarország és az Európai Unió. In Körösenyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris. 377–400.
- Arter, David 1995: The EU Referendum in Finland on 16 October 1994: A Vote for the West, not for Maastricht. *Journal of Common Market Studies*, 33(3):361–387.
- Arter, David 2015: A „Pivotal Centre Party” Calls the Shots: The 2015 Finnish General Election. *West European Politics*, 38(6):1345–1353
- Arter, David 2016: When new party X has the „X factor”: On resilient entrepreneurial parties. *Party Politics*, 22(1):15–26.
- Auers, Daunis – Kasekamp, Andres 2015: The impact of radical right parties in the Baltic states. In Minkenberg, Michael (szerk.): *Transforming the Transformation?: The East European Radical Right in the Political Process*, Abingdon, Routledge. 137–154.
- Austers, Aldis 2016: The Case of Latvia: Popular Euroscepticism in Impasse. In Bukovskis, Karlis (szerk.): *Euroscepticism in Small Member States*. Riga, Latvian Institute of International Affairs. 85–107.
- Aylott, Nicholas 2005: Lessons Learned, Lessons Forgotten: The Swedish Referendum on EMU of September 2003. *Government and Opposition*, 40(4):540–564.
- Aylott, Nicholas 2008: Softer but Strong: Euroscepticism and Party Politics in Sweden. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 181–200.

- Baker, David – Gamble, Andrew – Randall, Nick – Seawright, David 2008: Euroscepticism in the British Party System: „A Source of Fascination, Perplexity, and Sometimes Frustration”. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 93–116.
- Baker, David – Gamble, Andrew – Seawright, David 2002: Sovereign nations and global markets: modern British Conservatism and hyperglobalism. *British Journal of Politics and International Relations*, 4(3):399–428.
- Balázs Zoltán – Hajdú András 2017: A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség a magyar politikában. In Boda Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Trendek a Magyar politikában – 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, Napvilág. 83–109.
- Bale, Tim – Hanley, Seán – Szczerbiak, Aleks 2010: „May Contain Nuts”? The Reality behind the Rhetoric Surrounding the British Conservatives’ New Group in the European Parliament. *The Political Quarterly*, 81(1):85–98.
- Bátory Ágnes 2008: Euroscepticism in the Hungarian Party System: Voices from the Wilderness? In: Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 263–276.
- Bátory Ágnes 2010: Europe and the Hungarian Parliamentary Election of April 2010. *EPERN Election Briefing*, No. 51.
- Bell, David 1996: Western communist parties and the European Union. In Gaffney, John (szerk.): *Political Parties and the European Union*. London, Routledge. 220–234.
- Benedetto, Giacomo – Quaglia, Lucia 2007: The Comparative Politics of Communist Euroscepticism in France, Italy and Spain. *Party Politics*, 13(4):478–499.
- Bennich-Björkman, Li – Johansson, Karl Magnus 2012: Explaining moderation in nationalism: Divergent trajectories of national conservative parties in Estonia and Latvia. *Comparative European Politics*, 10(5):585–607.
- Besch, Nadine – Lessing, Guido 2016: Europhile by Nature: The Case of the Small Grand Duchy of Luxembourg. In Bukovskis, Karlis (szerk.): *Euroscepticism in Small Member States*. Riga, Latvian Institute of International Affairs. 11–29.
- Bindi, Federiga 2011: *Italy and the European Union*. Róma, SSPA.
- Bíró-Nagy András – Róna Dániel 2011: Tudatos radikalizmus. A Jobbik útja a parlamentbe, 2003–2010. In Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest, Századvég. 242–283.
- Bolleyer, Nicole 2010: The Irish Green Party: From Protest to Mainstream Party? *Irish Political Studies*, 25(4):603–623.
- Bolleyer, Nicole – Panke, Diane 2009: The Irish Green Party and Europe: An Unhappy Marriage? *Irish Political Studies*, 24(4):543–557.
- Bomberg, Elizabeth 1998: *Green Parties and Politics in the European Union*. London, Routledge.
- Boomgaarden, Hajo G. – Schuck, Andreas R. T. – Elenbaas, Matthijs – de Vreese, Claes H. 2011: Mapping EU attitudes: Conceptual and empirical dimensions of Euroscepticism and EU support. *European Union Politics*, 12(2): 241–266.
- Bordignon, Fabio – Ceccarini, Luigi 2013: Five Stars and a Cricket. Beppe Grillo Shakes Italian Politics. *South European Society and Politics*, 18(4):427–449.

- Brack, Nathalie – Hoon, Louise 2017: Euroscepticism in Belgium: Issue-Voting Against the Odds. In Nielsen, Julie Hassing – Franklin, Mark N. (szerk.): *The Eurosceptic 2014 European Parliament Elections. Second Order or Second Rate?* London, Palgrave Macmillan. 171–195.
- Busch, Klaus – Knelangen, Wilhelm 2004: German Euroscepticism. In Harmsen, Robert – Spiering, Menno (szerk.): *Euroscepticism. Party Politics, National Identity and European Integration*. Amsterdam, Rodopi. 83–98.
- Caiani, Manuela – Conti, Nicolò 2014: In the Name of the People: The Euroscepticism of the Italian Radical Right. *Perspectives on European Politics and Society*, 15(2):183–197.
- Carammia, Marcello – Pace, Roderick 2015: The Anatomy of a Misfit: The 2014 European Election in Malta. *South European Society and Politics*, 20(3):425–444.
- Chaney, Paul 2014: Instrumental Europeans? Minority Nationalist Parties. Discourse on the European Union: The Case of UK Meso-Elections 1998–2011. *Perspectives on European Politics and Society*, 15(4):464–482.
- Charalambous, Giorgos 2007: The Strongest Communists in Europe: Accounting for AKEL's Electoral Success. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 23(3):425–456.
- Charalambous, Giorgos – Christophorou, Christophoros 2013: A Society within Society: Linkage in the Case of the Cypriot Communist Party. *South European Society and Politics*, 18(1):101–119.
- Charalambous, Giorgos – Papageorgiou, Bambos – Pegasiou, Adonis 2015: Surprising Elections in Exciting Times? Of Proxies and Second-Order Events in the 2014 European Election in Cyprus. *South European Society and Politics*, 20(3):403–424.
- Chari, Raj S. – Iltanen, Suvi – Kritzinger, Sylvia 2004: Examining and Explaining the Northern League's „U-Turn” from Europe. *Government and Opposition*, 39(3):423–450.
- Cholova, Blagovesta 2012: Bulgaria. In Havlík, Vlastimil – Pinková, Aneta (szerk.): *Populist Political Parties in East-Central Europe*. Brno, Masaryk University. 73–96.
- Cichosz, Marzena 2017: What's the Right Kick-Off to a Good Finish? Polish Political Parties and Their Strategies in the 2014' European Parliament Elections. In Boicu, Ruxandra – Branea, Silvia – Ștefănel, Adriana (szerk.): *Political Communication and European Parliamentary Elections in Times of Crisis. Perspectives from Central and South-Eastern Europe*. London, Palgrave Macmillan. 215–228.
- Cole, Alistair 1996: The French Socialists. In Gaffney, John (szerk.): *Political Parties and the European Union*. London, Routledge. 71–85.
- Conti, Nicolò – Verzichelli, Luca 2003: The European Dimension of the Political Discourse in Italy: a Longitudinal Analysis (1950–2002). *CIRCaP Working Paper*, No. 12, University of Siena.
- Cordero, Guillermo – Ramón Montero, José 2015: Against Bipartyism, Towards Dealignment? The 2014 European Election in Spain. *South European Society and Politics*, 20(3):357–379.
- Costello, Tony 2014: The Fiscal Stability Treaty Referendum 2012. *Irish Political Studies*, 29(3):457–470.
- Cowley, Philip 2000: British Parliamentarians and European Integration. *Party Politics*, 6(4): 463–472.
- Cowley, Philip – Stuart, Mark 2010: Where has all the trouble gone? British intra-party parliamentary divisions during the Lisbon ratification. *British Politics*, 5(2):133–148.

- Crespy, Amandine 2008: Dissent over the European Constitutional Treaty within the French Socialist Party: Between Response to Anti-Globalization Protest and Intra-Party Tactics. *French Politics*, 6(1):23–44.
- Crum, Ben 2007: Party Stances in the Referendums on the EU Constitution Causes and Consequences of Competition and Collusion. *European Union Politics*, 8(1):61–82.
- Dakowska, Dorota 2010: Whither Euroscepticism? The Uses of European Integration by Polish Conservative and Radical Parties. *Perspectives on European Politics and Society*, 11(3):254–272.
- Dardanelli, Paolo 2012: Europeanization and the unravelling of Belgium: A comparative analysis of party strategies. *Acta Politica*, 47(2):181–209.
- De Grand, Alexander 1989: *The Italian Left in the Twentieth Century*. Indianapolis, Indiana University Press.
- Demker, Maria 2014: Sailing Along New Cleavages: Understanding the Electoral Success of the Swedish Pirate Party in the European Parliament Election 2009. *Government and Opposition*, 49(2):188–206.
- Deschouwer, Kris – Van Assche, Martine 2002: Why is there no Euroscepticism in Belgium? Paper prepared for *ECPR Joint Sessions Workshop on Opposing Europe: Euroscepticism and Political Parties*. Turin, Italy, 22–27 March 2002.
- Deschouwer, Kris – Van Assche, Martine 2008: Hard but Hardly Relevant: Party-Based Euroscepticism in Belgium. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism, Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 75–92.
- Dinas, Elias – Rori, Lamprini 2013: The 2012 Greek Parliamentary Elections: Fear and Loathing in the Polls. *West European Politics*, 36(1):270–282.
- Dobos Balázs 2011: A romániai pártrendszer PeReMe: a Nagy-Románia Párt. In Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest, Századvég. 309–330.
- Dokos, Thanos – Poli, Eleonora – Rosselli, Chiara – Soler i Lecha, Eduard – Tocci, Nathalie 2013: Eurocriticism: The Eurozone Crisis and Anti-Establishment Groups in Southern Europe. *IAI Working Papers*, 13(33).
- Dolezal, Martin – Zeglovits, Eva 2014: Almost an Earthquake: The Austrian Parliamentary Election of 2013. *West European Politics*, 37(3):644–652.
- Downs, William M. 2001: Denmark's Referendum on the Euro: The Mouse that Roared ... Again. *West European Politics*, 24(1):222–226.
- Dunphy, Richard 2007: In search of an identity: Finland's Left Alliance and the experience of coalition government. *Contemporary Politics*, 13(1):37–55.
- Dunphy, Richard – Bale, Tim 2007: Red Flag Still Flying? Explaining AKEL – Cyprus's Communist Anomaly. *Party Politics*, 13(3):287–304.
- Dúró József 2010: Euroszepticismus ma. *Politikatudományi Szemle*, 19(4):53–85.
- Dúró József 2011: Támadás jobbról. Az Ataka felemelkedése. In Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest, Századvég. 331–355.
- Dúró József 2014: Party-based Euroscepticism in the Visegrád (V4) Countries. *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 6:5–22.

- Easton, David 1965: *A systems analysis of political life*. New York, Wiley.
- Elgie, Robert 1994: Christian Democracy in France: the politics of electoral constraint. In Hanley, David (szerk.): *Christian Democracy in Europe. A Comparative Perspective*. London, A Cassell Imprint. 155–167.
- Ellinas, Antonis 2013: The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece. *South European Society and Politics*, 18(4):543–565.
- Ellinas, Antonis 2015: Neo-Nazism in an Established Democracy: The Persistence of Golden Dawn in Greece. *South European Society and Politics*, 20(1):1–20.
- Enyedi Zsolt 2006: Az európai integráció hatása a kelet-európai és a magyar pártstratégiákra. In Hegedűs István (szerk.): *A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 155–180.
- Fallend, Franz 2002: Opposing Europe: Euroscepticism of Political Parties in Austria. Paper prepared for *ECPR Joint Sessions Workshop on Opposing Europe: Euroscepticism and Political Parties*, Turin, Italy, 22–27 March 2002.
- Fallend, Franz 2008: Euroscepticism in Austrian Political Parties: Ideologically Rooted or Strategically Motivated? In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 201–220.
- Fernandes, Jorge M. 2011: The 2011 Portuguese Election: Looking for a Way Out. *West European Politics*, 34(6):1296–1303.
- Fernandes, Jorge M. 2016: The seeds for party system change? The 2015 Portuguese general election. *West European Politics*, 39(4):890–900.
- FitzGibbon, John 2013: Citizens against Europe? Civil Society and Eurosceptic Protest in Ireland, the United Kingdom and Denmark. *Journal of Common Market Studies*, 51(1):105–121.
- FitzGibbon, John 2016: Euroscepticism in Ireland: the Difficulty of Competing with Historic EZ-related Successes. In Bukovskis, Karlis (szerk.): *Euroscepticism in Small Member States*. Riga, Latvian Institute of International Affairs. 30–46.
- Flood, Chris 2002: Euroscepticism: A Problematic Concept. Paper presented at the *UACES 32nd Annual Conference and 7th Research Conference*, Queen's University, Belfast, 2–4 September.
- Ford, Robert – Goodwin, Matthew 2014: *Revolt on the Right: Explaining support for the radical right in Britain*. Abingdon, Routledge.
- Forster, Anthony 2002: *Euroscepticism in Contemporary British Politics. Opposition to Europe in the British Conservative and Labour Parties Since 1945*. London, Routledge.
- Franklin, Mark – Marsh, Michael – McLaren, Lauren 1994: Uncorking the bottle: popular opposition to European unification in the wake of Maastricht. *Journal of Common Market Studies*, 32(4):455–472.
- Franzosi, Paolo – Marone, Francesco – Salvati, Eugenio 2015: Populism and Euroscepticism in the Italian Five Star Movement. *The International Spectator*, 50(2):109–124.
- Freire, André – Santana-Pereira, José 2015: More Second-Order than Ever? The 2014 European Election in Portugal. *South European Society and Politics*, 20(3):381–401.
- Fuchs, Dieter – Roger, Antoine – Magni-Berton, Raul 2009: European Cleavage, Euroscepticism and Support of the EU: A Conceptual Discussion. In uők. (szerk.): *Euroscepticism:*

- images of Europe among mass publics and political elites*. Berlin, Barbara Budrich Publishers. 9–32.
- Gaisbauer, Helmut P. 2007: Euro-Scepticism Revisited: Poland after EU Accession. *Perspectives on European Politics and Society*, 8(1):55–72.
- Ganiel, Gladys 2009: „Battling Brussels” The DUP and the European Union. *Irish Political Studies*, 24(4):575–588.
- Gemenis, Kostas – Dinas, Elias 2010: Confrontation still? Examining parties’ policy positions in Greece. *Comparative European Politics*, 8(2):179–201.
- George, Stephen – Haythorne, Deborah 1996: The British Labour Party. In Gaffney, John (szerk.): *Political Parties and the European Union*. London, Routledge. 110–121.
- Gifford, Chris 2006: The rise of post-imperial populism: The case of right-wing Euroscepticism in Britain. *European Journal of Political Research*, 45(5):851–869.
- Gilland, Karin 2004: Irish Euroscepticism. In Harmsen, Robert – Spiering, Menno (szerk.): *Euroscepticism. Party Politics, National Identity and European Integration*. Amsterdam, Rodopi B.V. 171–191.
- Gilland, Karin 2008: Shades of Green: Euroscepticism in Irish Political Parties. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 117–133.
- Giordano, Benito 2004: The Politics of the Northern League and Italy’s Changing Attitude Towards Europe. *Perspectives on European Politics and Society*, 5(1):61–79.
- Gómez-Reino, Marga – Llamazares, Iván – Ramiro, Luis 2008: Euroscepticism and Political Parties in Spain. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 134–151.
- Goodliffe, Gabriel 2015: Europe’s salience and „owning” Euroscepticism: Explaining the Front National’s victory in the 2014 European elections in France. *French Politics*, 13(4):324–345.
- Goodwin, Matthew – Heath, Oliver 2016: The 2016 Referendum, Brexit and the Left Behind: An Aggregate-Level Analysis of the Results. *The Political Quarterly*, 87(3):323–332.
- Green, Jane – Posser, Christopher 2016: Party system fragmentation and single-party government: the British general election of 2015. *West European Politics*, 39(6):1299–1300.
- Grimm, Robert 2015: The rise of the German Eurosceptic party Alternative für Deutschland, between ordoliberal critique and popular anxiety. *International Political Science Review*, 36(3):264–278.
- Grunberg, Gérard 2008: Euroscepticism in France, 1992–2002. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 38–57.
- Gyárfášová, Oľga 2015: Euroscepticism: A Mobilising Appeal? Not for Everyone! *Politics in Central Europe*, 11(1):31–50.
- Gyárfášová, Oľga 2017: The EU Agenda as an Emerging Cleavage of Political Competition? Parties and Their Voters in Slovakia. In Boicu, Ruxandra – Branea, Silvia – Ștefănel, Adriana (szerk.): *Political Communication and European Parliamentary Elections in Times of Crisis. Perspectives from Central and South-Eastern Europe*. London, Palgrave Macmillan. 151–166.

- Gyárfášová, Olga – Mesežnikov, Grigorij 2015: Actors, agenda, and appeal of the radical nationalist right in Slovakia. In Minkenberg, Michael (szerk.): *Transforming the Transformation?: The East European Radical Right in the Political Process*, Abingdon, Routledge. 224–248.
- Haas, Ernst B. 1958: *The Uniting of Europe: political, social and economic forces, 1950–1957*. Notre Dame, University of Notre Dame Press.
- Hainsworth, Paul – McCann, Gerard 2010: Ringing Some Changes: The 2009 European Election in Northern Ireland. *Irish Political Studies*, 25(2):303–314.
- Hainsworth, Paul – McCann, Gerard 2014: The Renewal of Mandates: The 2014 European Election in Northern Ireland. *Irish Political Studies*, 29(4):590–602.
- Hainsworth, Paul – O'Brien, Carolyn – Mitchell, Paul 2004: Defending the Nation: The Politics of Euroscepticism on the French Right. In Harmsen, Robert – Spiering, Menno (szerk.): *Euroscepticism. Party Politics, National Identity and European Integration*. Amsterdam, Rodopi B.V. 37–58.
- Hajdú András 2011: Újrakezdődő sikertörténet? Az Osztrák Szabadságpárt felemelkedése, hanyatlása és visszatérése. In Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest, Századvég. 64–92.
- Halikiopoulou, Daphne – Nanou, Kyriaki – Vasilopoulou, Sofia 2012: The paradox of nationalism: The common denominator of radical right and radical left euroscepticism. *European Journal of Political Research*, 51(4):504–539.
- Halikiopoulou, Daphne – Vasilopoulou, Sofia 2014: Support for the Far Right in the 2014 European Parliament Elections: A Comparative Perspective. *The Political Quarterly*, 85(3): 285–288.
- Handl, Vladimír 2005: Choosing Between China and Europe? Virtual Inspiration and Policy Transfer in the Programmatic Development of the Czech Communist Party. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 21(1):123–141.
- Hanley, Seán 2004a: Nation of Sceptics? The Czech EU Accession Referendum of 13–14 June 2003. *West European Politics*, 27(4):691–715.
- Hanley, Seán 2004b: From Neo-Liberalism to National Interests: Ideology, Strategy, and Party Development in the Euroscepticism of the Czech Right. *East European Politics and Societies*, 18(3):513–548.
- Hanley, Seán 2008: Embracing Europe, Opposing EU-rope? Party-based Euroscepticism in the Czech Republic. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 243–262.
- Hanley, Seán 2012: Dynamics of new party formation in the Czech Republic 1996–2010: looking for the origins of a „political earthquake”. *East European Politics*, 28(2):119–143.
- Harmsen, Robert 2004: Euroscepticism in the Netherlands: Stirrings of Dissent. In Harmsen, Robert – Spiering, Menno (szerk.): *Euroscepticism. Party Politics, National Identity and European Integration*. Amsterdam, Rodopi B.V. 99–126.
- Harmsen, Robert 2010: Concluding Comment: On Understanding the Relationship between Populism and Euroscepticism. *Perspectives on European Politics and Society*, 11(3):333–341.
- Hartleb, Florian 2007: Party-based Euroscepticism in Germany. *Romanian Journal of Political Science*, 7(2):13–30.

- Hartleb, Florian 2009: „Europe” and the Extreme Right: Comparing Partidul Romania Mare and Vlaams Belang. *Romanian Journal of Political Science*, 9(1):59–68.
- Havlík, Vlastimil 2012: The Czech Republic. In uő. – Pinková, Aneta (szerk.): *Populist Political Parties in East-Central Europe*. Brno, Masaryk University. 97–134.
- Hayton, Richard 2010: Towards the Mainstream? UKIP and the 2009 Elections to the European Parliament. *Politics*, 30(1):26–35.
- Hayward, Katy – Fallon, Jonathan 2009: Fianna Fáil: Tenacious Localism, Tenuous Europeanism. *Irish Political Studies*, 24(4):491–509.
- Hearl, Derek 1988: The Luxembourg Liberal Party. In Kirchner, Emil J. (szerk.): *Liberal Parties in Western Europe*. Cambridge, Cambridge University Press. 376–395.
- Heinisch, Reinhard – Hauser, Kristina 2016: The mainstreaming of the Austrian Freedom Party. The more things change... In Akkerman, Tjitske – de Lange, Sarah L. – Rooduijn, Matthijs (szerk.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Abingdon, Routledge. 73–93.
- Henderson, Karen 2008: The Slovak Republic: Eurosceptics and Phoney Europhiles. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 277–294.
- Hix, Simon 1999: *The Political System of the European Union*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Hix, Simon 2007: Euroscepticism as Anti-Centralization. *European Union Politics*, 8(1):131–150.
- Hodge, Carl Cavanagh 1993: The Politics of Programmatic Renewal: Postwar Experiences in Britain and in Germany. In Gillespie, Richard – Paterson, William E. (szerk.): *Rethinking Social Democracy in Western Europe*. London, Frank Cass & Co. Ltd. 5–19.
- Holmes, Michael 1996: Irish political parties and the European Union. In Gaffney, John (szerk.): *Political Parties and the European Union*. London, Routledge. 191–204.
- Hooghe, Liesbet – Marks, Gary 2007: Sources of Euroscepticism. *Acta Politica*, 12(2–3):119–127.
- Hooghe, Liesbet – Marks, Gary – Wilson, Carole J. 2002: Does left/right structure party positions on European integration? *Comparative Political Studies*, 35(8):965–989.
- Huyseune, Michel 2010: A Eurosceptic vision in a europhile country: The case of the Lega Nord. *Modern Italy*, 15(1):63–75.
- Ignazi, Piero 2003: *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford, Oxford University Press.
- Illés Gábor – Körösenyi András – Metz Rudolf 2017: Orbán Viktor mint rekonstruktív vezető. In Boda Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Trendek a Magyar politikában – 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, Napvilág. 110–142.
- Iso-Markku, Tuomas 2016: Finland: Pro-European Arguments Prevail Despite the Rise of Euroscepticism. In Bukovskis, Karlis (szerk.): *Euroscepticism in Small Member States*. Riga, Latvian Institute of International Affairs. 61–84.
- Ivaldi, Gilles 2006: Beyond France’s 2005 Referendum on the European Constitutional Treaty: Second-Order Model, Anti-Establishment Attitudes and the End of the Alternative European Utopia. *West European Politics*, 29(1):47–69.

- Ivaldi, Gilles 2015: Towards the median economic crisis voter? The new leftist economic agenda of the Front National in France. *French Politics*, 13(4):346–369.
- Jadot, Clément 2014: Do All Roads Lead to the Same Europe? Reconsidering the Pro-/Anti-Integration Yardstick to Measure National Party Positions towards the European Union: The Case of Belgium. *Journal of Contemporary European Research*, 10(2):248–265.
- Jolly, Seth Kincaid 2007: The Europhile Fringe? Regionalist Party Support for European Integration. *European Union Politics*, 8(1):109–130.
- Jungar, Ann-Catherine 2016: From the mainstream to the margin? The radicalisation of the True Finns. In Akkerman, Tjitske – de Lange, Sarah L. – Rooduijn, Matthijs (szerk.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Abingdon, Routledge. 113–143.
- Jurkynas, Mindaugas 2017: The parliamentary election in Lithuania, October 2016. *Electoral Studies*, 47:46–50.
- Just, Petr 2017: Eurosceptic Parties in the Czech Republic's 2014 European Parliamentary Elections. In Boicu, Ruxandra – Branea, Silvia – Ștefănel, Adriana (szerk.): *Political Communication and European Parliamentary Elections in Times of Crisis. Perspectives from Central and South-Eastern Europe*. London, Palgrave Macmillan. 269–282.
- Kaiser, Wolfram 1995: Austria in the European Union. *Journal of Common Market Studies*, 33(3):411–425.
- Kaniok, Petr 2009: Europeanists, Eurogovernmentalists, and Eurosceptics: A Constructive Criticism of Previous Research. In Arató Krisztina – Kaniok, Petr (szerk.): *Euroscepticism and European Integration*. Záháb, Political Science Research Centre. 159–179.
- Kaniok, Petr – Havlík, Vlastimil 2016: Populism and Euroscepticism in the Czech Republic: Meeting Friends or Passing By? *Romanian Journal of European Affairs*, 16(2):20–35.
- Katsanidou, Alexia – Otjes, Simon 2016: How the European debt crisis reshaped national political space: The case of Greece. *European Union Politics*, 17(2):262–284.
- Katz, Richard S. 2008: Euroscepticism in Parliament: A Comparative Analysis of the European and National Parliaments. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism, Vol. 2. Comparative and Theoretical Perspectives*. Oxford, Oxford University Press. 151–180.
- Kite, Cynthia 1996: *Scandinavia Faces EU. Debates and Decisions on Membership 1961–1994*. Umeå, Umeå University.
- Kitschelt, Herbert – McGann, Anthony J. 1995: *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. Ann Arbor, The University of Michigan Press.
- Klein, Andreas M. 2013: The End of Solidarity? On the Development of Right-wing Populist Parties in Denmark and Sweden. In Grabow, Karsten – Hartleb, Florian (szerk.): *Exposing the Demagogues. Right-Wing and National Populist Parties in Europe*. Brüssel, Centre for European Studies – Konrad Adenauer Stiftung. 105–132.
- Koller Boglárka 2017: European and National Agendas in the 2014 EP Elections in Hungary. In Boicu, Ruxandra – Branea, Silvia – Ștefănel, Adriana (szerk.): *Political Communication and European Parliamentary Elections in Times of Crisis. Perspectives from Central and South-Eastern Europe*. London, Palgrave Macmillan. 167–184.

- Kopecký, Petr 2004: An Awkward Newcomer? EU Enlargement and Euroscepticism in the Czech Republic. In Harmsen, Robert – Spiering, Menno (szerk.): *Euroscepticism. Party Politics, National Identity and European Integration*. Amsterdam, Rodopi B.V. 225–245.
- Kopecký, Petr – Mudde, Cas 2002: Two Sides of Euroscepticism. *European Union Politics*, 3(3):297–326.
- Kosiara-Pedersen, Karina 2016: Tremors, no earthquake: the 2015 Danish parliamentary election. *West European Politics*, 39(4):870–878.
- Krašovec, Alenka – Kustec Lipicer, Simona 2008: Euroscepticism and Slovenian Political Parties: A Case of Weak Party-based Euroscepticism. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism, Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 314–327.
- Krašovec, Alenka – Lajh, Damjan 2009: The European Union: A Joker or Just an Ordinary Playing Card for Slovenian Political Parties? *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 25(4):491–512.
- Krašovec, Alenka – Deželan, Tomaž 2014: The 2014 European Parliament Elections in Slovenia: Hardly any Novelty. *Preferencje Polityczne*, 2014/9:77–96.
- Krell, Christian 2009: *Sozialdemokratie und Europa. Die Europapolitik von SPD, Labour Party und Parti Socialiste*. Wiesbaden, VS Verlag.
- Krouwel, Andre – Abts, Koen 2007: Varieties of Euroscepticism and Populist Mobilization: Transforming Attitudes from Mild Euroscepticism to Harsh Eurocynicism. *Acta Politica*, 42(2–3): 252–270.
- Lauring Knudsen, Ann-Christina 2008: Euroscepticism in Denmark. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 152–167.
- Leconte, Cécile 2005: The Fragility of the EU as a „Community of Values”: Lessons from the Haider Affair. *West European Politics*, 28(3):620–649.
- Leconte, Cécile 2010: *Understanding Euroscepticism*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Lees, Charles 2002: „Dark Matter”: Institutional Constraints and the Failure of Party-based Euroscepticism in Germany. *Political Studies*, 50(2):244–267.
- Lees, Charles 2008: The Limits of Party-Based Euroscepticism in Germany. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism, Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 16–37.
- Lewis, Paul G. 2004: Central European party systems in the context of EU enlargement. In Ágh Attila (szerk.): *Post-Accession in East Central Europe. The Emergence of the EU 25*. Budapest, Hungarian Centre for Democracy Studies. 249–272.
- Lindberg, Leon N. – Scheingold, Stuart A. 1970: *Europe's Would-Be Polity: Patterns of Change in the European Community*. Englewood Cliffs (New Jersey), Prentice-Hall.
- Lisi, Marco 2010: The Renewal of the Socialist Majority: The 2009 Portuguese Legislative Elections. *West European Politics*, 33(2):381–388.
- Little, Conor 2017: The Irish general election of February 2016: towards a new politics or an early election? *West European Politics*, 40(2):479–488.
- Lobo, Marina Costa – Magalhães, Pedro C. 2011: Room for Manoeuvre: Euroscepticism in the Portuguese Parties and Electorate 1976–2005. *South European Society and Politics*, 16(1): 81–104.

- Loth, Wilfried 2015: *Building Europe: A History of European Unification*. Oldenburg, De Gruyter.
- Loveless, Matthew – Rohrschneider Robert 2011: Public perceptions of the EU as a system of governance. *Living Reviews in European Governance*, 6(2): 1–37.
- Lubbers, Marcel 2008: Regarding the Dutch „Nee” to the European Constitution. A Test of the Identity, Utilitarian and Political Approaches to Voting „No”. *European Union Politics*, 9(1):59–86.
- Lubbers, Marcel – Scheepers, Peer 2005: Political versus Instrumental Euro-scepticism: Mapping Scepticism in European Countries and Regions. *European Union Politics*, 6(2): 223–242.
- Lucardie, Paul 2000: Prophets, Purifiers and Prolocutors. Towards a Theory on the Emergence of New Parties. *Party Politics*, 6(2):175–185.
- Lucardie, Paul – Voerman, Gerrit 2013: Geert Wilders and the Party for Freedom in the Netherlands. In Grabow, Karsten – Hartleb, Florian (szerk.): *Exposing the Demagogues. Right-Wing and National Populist Parties in Europe*. Brüsszel, Centre for European Studies – Konrad Adenauer Stiftung. 187–204.
- Lucardie, Paul – Akkerman, Tjitske – Pauwels, Teun 2016: From the mainstream to the margin? The radicalisation of the True Finns. In Akkerman, Tjitske – de Lange, Sarah L. – Rooduijn, Matthijs (szerk.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Abingdon, Routledge. 208–224.
- Lynch, Philip 2015: Conservative modernisation and European integration: From silence to salience and schism. *British Politics*, 10(2):185–203.
- McGowan, Francis 2001: Social Democracy and the European Union: Who’s Changing Whom? In Martell, Luke (szerk.): *Social Democracy. Global and National Perspectives*. Basingstoke, Palgrave. 74–106.
- Maillois, Agnès 2009: Sinn Féin’s Approach to the EU: Still More „Critical” than „Engaged”? *Irish Political Studies*, 24(4):559–574.
- March, Luke 2011: *Radical Left Parties in Europe*. Abingdon, Routledge.
- Markowski, Radosław 2016: The Polish parliamentary election of 2015: a free and fair election that results in unfair political consequences. *West European Politics*, 2016(6):1311–1322.
- Markowski, Radosław – Tucker, Joshua A. 2010: Euroscepticism and the emergence of political parties in Poland. *Party Politics*, 16(4):523–548.
- Marks, Gary – Steenbergen, Marco R. 2004: Introduction: Models of Political Conflict in the European Union. In uók. (szerk.): *European Integration and Political Conflict*. Cambridge, Cambridge University Press. 1–10.
- Marks, Gary – Wilson, Carole J. 2000: The past in the present: a cleavage theory of party response to European integration. *British Journal of Political Science*, 30(3):433–459.
- Marks, Gary – Wilson, Carole J. – Ray, Leonard 2002: National political parties and the European integration. *American Journal of Political Science*, 46(3):585–594.
- Mesežnikov, Grigorij – Gyárfášová, Oľga 2013: The Slovak National Party: A Fading Comet? In Grabow, Karsten – Hartleb, Florian (szerk.): *Exposing the Demagogues. Right-Wing and National Populist Parties in Europe*. Brüsszel, Centre for European Studies – Konrad Adenauer Stiftung. 263–292.
- Mikkel, Evald – Kasekamp, Andres 2008: Emerging Party-based Euroscepticism in Estonia. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics*

- of *Euroscepticism, Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 295–313.
- Milner, Susan 2004: For an Alternative Europe: Euroscepticism and the French Left since the Maastricht Treaty. In Harmsen, Robert – Spiering, Menno (szerk.): *Euroscepticism. Party Politics, National Identity and European Integration*. Amsterdam, Rodopi B.V. 59–81.
- Minkenberg, Michael 2009: Religion and Euroscepticism: Cleavages, Religious Parties and Churches in EU Member States. *West European Politics*, 32(6):1190–1211.
- Moeller, Richard 1996: The German Social Democrats. In Gaffney, John (szerk.): *Political Parties and the European Union*. London, Routledge. 33–52.
- Morini, Marco 2017: The Italian 2014 EP Election: A Route to Euroscepticism? In Nielsen, Julie Hassing – Franklin, Mark N. (szerk.): *The Eurosceptic 2014 European Parliament Elections. Second Order or Second Rate?* London, Palgrave Macmillan. 83–102.
- Morris, Peter 1996: The British Conservative Party. In Gaffney, John (szerk.): *Political Parties and the European Union*. London, Routledge. 122–138.
- Mudde, Cas 2007: *Populist Radical Right in Europe*. Cambridge, Cambridge University Press
- Mudde, Cas 2012: The comparative study of party-based Euroscepticism: the Sussex versus the North Carolina School. *East European Politics*, 28(2):193–202.
- Murphy, Mary C. 2009: Pragmatic Politics: The Ulster Unionist Party and the European Union. *Irish Political Studies*, 24(4):589–602.
- Müller, Wolfgang C. 2009: The snap election in Austria, September 2008. *Electoral Studies*, 28(3):514–517.
- Nedelcheva, Mariya 2009: Euroscepticism and Party System Change: Bulgaria, Romania and the Czech Republic. In Fuchs, Dieter – Roger, Antoine – Magni-Berton, Raul (szerk.): *Euroscepticism: images of Europe among mass publics and political elites*. Berlin, Barbara Budrich Publishers. 235–252.
- Neller, Katja – Thaidigsmann, S. Isabell 2009: Right Wing Parties and Euroscepticism in France and Germany. In Fuchs, Dieter – Roger, Antoine – Magni-Berton, Raul (szerk.): *Euroscepticism: images of Europe among mass publics and political elites*. Berlin, Barbara Budrich Publishers. 215–233.
- Neumayer, Laure 2008: Euroscepticism as a political label: The use of European Union issues in political competition in the new Member States. *European Journal of Political Research*, 47(2):135–160.
- Nikić Čakar, Dario – Raos, Višeslav 2016: Croatia. *European Journal of Political Research Political Data Yearbook*, 55:50–58.
- Norris, Pippa 2005: *Radical Right. Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Orriols, Lluís – Cordero, Guillermo 2016: The Breakdown of the Spanish Two-Party System: The Upsurge of Podemos and Ciudadanos in the 2015 General Election. *South European Society and Politics*, 21(4):469–492.
- Otjes, Simon – Louwerse, Tom 2015: Populists in Parliament: Comparing Left-Wing and Right-Wing Populism in the Netherlands. *Political Studies*, 63(1):60–79.
- Pace, Roderick 2008: Malta's 2008 Election: A Vote for Continuity and Change. *South European Society and Politics*, 13(3):377–390.

- Pace, Roderick 2011: Malta: Euroscepticism in a Polarised Polity. *South European Society and Politics*, 16(1):133–157.
- Panagiotarea, Eleni 2013: *Greece in the Euro. Economic Delinquency or System Failure?* Colchester, ECPR Press.
- Paterson, William 1996: The German Christian Democrats. In Gaffney, John (szerk.): *Political Parties and the European Union*. London, Routledge. 53–70.
- Paterson, William E. – Lees, Charles – Green, Simon 1996: The Federal Republic of Germany. In Lodge, Juliet (szerk.): *The 1994 Elections to the European Parliament*. London, Pinter.
- Pelinka, Anton 2004: Austrian Euroscepticism: The Shift from the Left to the Right. In Harmssen, Robert – Spiering, Menno (szerk.): *Euroscepticism. Party Politics, National Identity and European Integration*. Amsterdam, Rodopi B.V. 207–224.
- Pellikaan, Huib – Vollaard, Hans – Otjes, Simon 2007: *Europe in the Netherlands: Political Parties*. Hága, WRR Publications..
- Petersen, Nikolaj 1998: The Danish Referendum on the Treaty of Amsterdam Europas? *ZEI Discussion Paper*, No. 18.
- Pitrová, Markéta 2007: Populism in the first European elections in the Czech Republic. *European Integration Online Papers (EIoP)*, 11(2). <<http://eiop.or.at/eiop/pdf/2007-002.pdf>> (utolsó letöltés: 2017. június 20.).
- Polgár Tamás 2011: Az adóellenes neoliberalizmustól az idegenellenes nemzeti konzervativizmusig. A Dán Néppárt felemelkedésének története. In Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest, Századvég. 93–116.
- Pridham, Geoffrey 2004: The European Parliament Election in Latvia June 12 2004. *EPERN European Parliament Election Briefing*, No. 19.
- Primatarova, Antoinette 2016: Populism, nationalism and Euroscepticism. The Bulgarian Case. In Bukovskis, Karlis (szerk.): *Euroscepticism in Small Member States*. Riga, Latvian Institute of International Affairs. 108–123.
- Quaglia, Lucia 2008: Euroscepticism in Italy. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 58–74.
- Quaglia, Lucia 2011: „The Ebb and Flow” of Euroscepticism in Italy. *South European Society and Politics*, 16(1):31–50.
- Quinlan, Stephen 2009: The Lisbon Treaty Referendum 2008. *Irish Political Studies*, 24(1):107–121.
- Quinlan, Stephen 2010: The 2009 European Parliament Election in Ireland. *Irish Political Studies*, 25(2):289–301.
- Quinn, Thomas 2011: From New Labour to New Politics: The British General Election of 2010. *West European Politics*, 34(2):403–411.
- Ramonaitė, Ainė – Ratkevičiūtė, Vesta 2013: The Lithuanian Case: National Populism Without Xenophobia. In Grabow, Karsten – Hartleb, Florian (szerk.): *Exposing the Demagogues. Right-Wing and National Populist Parties in Europe*. Brüsszel, Centre for European Studies – Konrad Adenauer Stiftung. 263–292.
- Ramiro, Luis – Verge, Tània 2013: Impulse and Decadence of Linkage Processes: Evidence from the Spanish Radical Left. *South European Society and Politics*, 18(1):41–60.

- Raos, Višeslav 2015: Transformation of the Croatian Party System in the Process of EU Accession. In Maldini, Pero – Pauković, Davor (szerk.): *Croatia and the European Union. Changes and Development*. London, Routledge.
- Raunio, Tapio 1999: Facing the European challenge: Finnish parties adjust to the integration process. *West European Politics*, 22(1):138–159.
- Raunio, Tapio 2002: The Difficult Task of Opposing EU in Finland. Paper presented at *ECPR Joint Sessions Workshop on Opposing Europe: Euroscepticism and Political Parties*, Turin, Italy, 22–27 March 2002.
- Raunio, Tapio 2005: Hesitant Voters, Committed Elite: Explaining the Lack of Eurosceptic Parties in Finland. *European Integration*, 27(4): 381–395.
- Raunio, Tapio 2008: The Difficult Task of Opposing Europe: The Finnish Party Politics of Euroscepticism. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 168–180.
- Raunio, Tapio 2012: Whenever the EU is Involved, You Get Problems: Explaining the European Policy of The (True) Finns. *SEI Working Paper*, No. 127.
- Raunio, Tapio 2013: The Finns: Filling the Gap in the Party System. In Grabow, Karsten – Hartleb, Florian (szerk.): *Exposing the Demagogues. Right-Wing and National Populist Parties in Europe*. Brüssel, Centre for European Studies – Konrad Adenauer Stiftung. 133–160.
- Ray, Leonard 1999: Measuring party orientations towards European integration: results from an expert survey. *European Journal of Political Research*, 36(2):283–306.
- Ray, Leonard 2003: When Parties Matter: The Conditional Influence of Party Positions on Voter Opinions about European Integration. *Journal of Politics*, 65(4):978–994.
- Ray, Leonard 2007: Validity of Measured Party Positions on European Integration: Assumptions, Approaches, and a Comparison of Alternative Measures. *Electoral Studies*, 26: 11–22.
- Reher, Stefanie 2017: German Euroscepticism: Alternative für Deutschland in 2014. In Nielsen, Julie Hassing – Franklin, Mark N. (szerk.): *The Eurosceptic 2014 European Parliament Elections. Second Order or Second Rate?* London, Palgrave Macmillan. 37–56.
- Reungoat, Emmanuelle 2015: Mobilizing Europe in national competition: The case of the French Front National. *International Political Science Review*, 36(3):296–310.
- Reungoat, Emmanuelle 2017: The 2014 EP Election and French Oppositions to the EU Since 1979: Evolution and Influence. In Nielsen, Julie Hassing – Franklin, Mark N. (szerk.): *The Eurosceptic 2014 European Parliament Elections. Second Order or Second Rate?* London, Palgrave Macmillan. 17–36.
- Riishøj, Søren 2007: Europeanization and Euroscepticism: Experiences from Poland and the Czech Republic. *Nationalities Papers*, 35(3):503–535.
- Rodríguez-Teruel, Juan – Barrio, Astrid – Barberà, Oscar 2016: Fast and Furious: Podemos' Quest for Power in Multi-level Spain. *South European Society and Politics*, 21(4):561–585.
- Róna Dániel 2016: *A Jobbik-jelenség*. Budapest, Könyv és Kávé.
- Rori, Lamprini 2016: The 2015 Greek parliamentary elections: from great expectations to no expectations. *West European Politics*, 39(6):1323–1343.
- Ruiz Jiménez, Antonia M. – Egea de Haro, Alfonso 2011: Spain: Euroscepticism in a Pro-European Country? *South European Society and Politics*, 16(1):105–131.

- Rüdig, Wolfgang 1996: Green parties and the European Union. In Gaffney, John (szerk.): *Political Parties and the European Union*. London, Routledge. 254–272.
- Saalfeld, Thomas 1993: The Politics of National-Populism: Ideology and Policies of the German Republikaner party. *German Politics*, 2(2):177–199.
- Samardžija, Višnja 2016: How Eurosceptic is Croatia. In Bukovskis, Karlis (szerk.): *Euroscepticism in Small Member States*. Riga, Latvian Institute of International Affairs. 124–143.
- Schnapper, Pauline 2015: The Labour Party and Europe from Brown to Miliband: Back to the Future? *Journal of Common Market Studies*, 53(1):157–173.
- Segatti, Paolo – Poletti, Monica – Vezzoni, Cristiano 2015: Renzi's Honeymoon Effect: The 2014 European Election in Italy. *South European Society and Politics*, 20(3):311–331.
- Serricchio, Fabio – Tsakatika, Myrto – Quaglia, Lucia 2013: Euroscepticism and the Global Financial Crisis. *Journal of Common Market Studies*, 51(1): 51–64.
- Shields, James 1996: The French Gaullists. In Gaffney, John (szerk.): *Political Parties and the European Union*. London, Routledge. 86–109.
- Sikk, Allan 2009: Force Mineure? The Effects of the EU on Party Politics in a Small Country: The Case of Estonia. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 25(4):468–490.
- Sikk, Allan 2012: Newness as a winning formula for new political parties. *Party Politics*, 18(4): 465–486.
- Sitter, Nick 2001: The Politics of Opposition and European Integration in Scandinavia: Is Euro-Scepticism a Government-Opposition Dynamic? *West European Politics*, 24(4):22–39.
- Sitter, Nick 2002: Opposing Europe: Euro-Scepticism, Opposition and Party Competition. *OERN Working Paper*, No. 9.
- Sorensen, Catharina 2007: *A Conceptual Analysis and a Longitudinal, Cross-country Examination of Public Scepticism Towards the European Union*. Kopenhága, Department of Political Sciences, University of Copenhagen.
- Sorensen, Catharina 2008: Love me, love me not ... A typology of public euroscepticism. *EPERN Working Paper*, No. 19.
- Sorensen, Catharina 2017: Nordic Eurosceptic Voting in 2014: Denmark, Norway, and Sweden. In Nielsen, Julie Hassing – Franklin, Mark N. (szerk.): *The Eurosceptic 2014 European Parliament Elections. Second Order or Second Rate?* London, Palgrave Macmillan. 125–147.
- Spiering, Menno 2004: British Euroscepticism. In Harmsen, Robert – Spiering, Menno (szerk.): *Euroscepticism. Party Politics, National Identity and European Integration*. Amsterdam, Rodopi B.V. 127–149.
- Startin, Nick – Krouwel, André 2013: Euroscepticism Re-galvanized: The Consequences of the 2005 French and Dutch Rejections of the EU Constitution. *Journal of Common Market Studies*, 51(1):65–84.
- Stojić, Marko 2006: Between Europhobia and Europhilia: Party and popular attitudes towards membership of the European union in Serbia and Croatia. *Perspectives on European Politics and Society*, 7(3):312–335.
- Stoyanov, Dragomir 2017: Central and East European Euroscepticism in 2014: Domestic Politics Matter! In Nielsen, Julie Hassing – Franklin, Mark N. (szerk.): *The Eurosceptic 2014 European Parliament Elections. Second Order or Second Rate?* London, Palgrave Macmillan. 103–124.

- Styczyńska, Natasza 2016: Does Europe Matter at All? European Issues in the Discourse of Polish Party Politics. In Gura, Radovan – Rouet, Gilles (szerk.): *Les citoyens et l'intégration européenne*. Párizs, L'Harmattan. 67–79.
- Swyngedouw, Marc – Ivaldi, Gilles 2001: The Extreme Right Utopia in Belgium and France: The Ideology of the Flemish Vlaams Blok and the French Front National. *West European Politics*, 24(3):1–22.
- Szczerbiak, Aleks 2004: Polish Euroscepticism in the Run-up to EU Accession. In Harmsen, Robert – Spiering, Menno (szerk.): *Euroscepticism. Party Politics, National Identity and European Integration*. Amszterdam, Rodopi B.V. 247–268.
- Szczerbiak, Aleks 2008: Opposing Europe or Problematising Europe? Euroscepticism and „Eurorealism” in the Polish Party System. In Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 221–242.
- Szczerbiak, Aleks – Bil, Monika 2009: When in Doubt, (Re-)Turn to Domestic Politics? The (Non-)Impact of the EU on Party Politics in Poland. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 25(4):447–467.
- Szűcs Zoltán Gábor 2015: A magyar politikai gondolkodás nemzetközi horizontja. In Körösenyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris. 355–376.
- Taggart, Paul 1997: The populist politics of Euroscepticism. Paper presented at the *5th Biennial Conference of European Community Studies Association* 29 May – 1 June.
- Taggart, Paul 1998: A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems. *European Journal of Political Research*, 33(3):363–388.
- Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks 2000: Opposing Europe: Party Systems and Opposition to the Union, the Euro and Europeanisation. *OERN Working Paper*, No. 1.
- Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks 2008a: Introduction: Opposing Europe? The Politics of Euroscepticism in Europe. In úók. (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism, Vol. 1. Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press. 1–15.
- Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks 2008b: Theorizing Party-Based Euroscepticism: Problems of Definition, Measurement, and Causality’ In úók. (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism, Vol. 2. Comparative and Theoretical Perspectives*. Oxford, Oxford University Press. 238–262.
- Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks 2013: Coming in from the Cold? Euroscepticism, Government Participation and Party Positions on Europe. *Journal of Common Market Studies*, 51(1):17–37.
- Teixeira, Maria da Conceição Pequito – Tsatsanis, Emmanouil – Belchior, Ana Maria 2016: A „necessary evil” even during hard times? Public support for political parties in Portugal before and after the bailout (2008 and 2012). *Party Politics*, 22(6):719–731.
- Teperoglou, Eftichia – Tsatsanis, Emmanouil – Nicolacopoulos, Elias 2015: Habituating to the New Normal in a Post-earthquake Party System: The 2014 European Election in Greece. *South European Society and Politics*, 20(3):333–355.
- Tóth Csaba – Török Gábor 2015: *Négy választás Magyarországon. A magyar politika az elmúlt 12 évben (2002–2014)*. Budapest, Osiris.

- Tournier-Sol, Karine 2015: Reworking the Eurosceptic and Conservative Traditions into a Populist Narrative: UKIP's Winning Formula? *Journal of Common Market Studies*, 53(1):140–156.
- Triga, Vasiliki 2017: Parties and Change in the Post-Bailout Cyprus: The May 2016 Parliamentary Elections. *South European Society and Politics*, 22(2): 261–279.
- Tunkrová, Lucie 2010: The Challenge of Euroscepticism in the accession countries: the good, the bad and the shaky EU. In uő. – Šaradín, Pavel (szerk.): *The Politics of EU Accession. Turkish challenges and Central European experiences*. Abingdon, Routledge. 90–112.
- Tsakatika, Myrto – Eleftheriou, Costas 2013: The Radical Left's Turn towards Civil Society in Greece: One Strategy, Two Paths. *South European Society and Politics*, 18(1):81–99.
- Unikaitė-Jakuntavičienė, Ingrida 2014: Eurosceptics in Lithuania: On the Margins of Politics? *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, 3(4):1–21.
- Unikaitė-Jakuntavičienė, Ingrida 2017: A Second-Order Campaign in Lithuania? In Boicu, Ruxandra – Branea, Silvia – Ștefănel, Adriana (szerk.): *Political Communication and European Parliamentary Elections in Times of Crisis. Perspectives from Central and South-Eastern Europe*. London, Palgrave Macmillan. 97–114.
- Usherwood, Simon 2016: The UK Independence Party. The dimensions of mainstreaming. In Akkerman, Tjitske – de Lange, Sarah L. – Rooduijn, Matthijs (szerk.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Abingdon, Routledge. 247–267.
- Vasilopoulou, Sofia 2013: Continuity and Change in the Study of Euroscepticism: Plus ça change? *Journal of Common Market Studies*, 51(1):153–168.
- Vasilopoulou, Sofia 2017: British Eurosceptic Voting in 2014: Anti-EU or Anti-Government? In Nielsen, Julie Hassing – Franklin, Mark N. (szerk.): *The Eurosceptic 2014 European Parliament Elections. Second Order or Second Rate?* London, Palgrave Macmillan. 57–82.
- Verney, Susannah 1996: The Greek Socialists. In Gaffney, John (szerk.): *Political Parties and the European Union*. London, Routledge. 170–188.
- Verney, Susannah 2011: An Exceptional Case? Party and Popular Euroscepticism in Greece, 1959–2009. *South European Society and Politics*, 16(1):51–79.
- Vollaard, Hans 2006: Protestantism and Euro-scepticism in the Netherlands. *Perspectives on European Politics and Society*, 7(3):276–297.
- de Vreese, Claes – Tobiasen, Mette 2007: Conflict and Identity: Explaining Turnout and Anti-integrationist Voting in the Danish 2004 Elections for the European Parliament. *Scandinavian Political Studies*, 30(1):87–114.
- Weldon, Steven – Schmitt, Hermann 2014: European Integration and Party Competition in German Federal Elections. *German Politics and Society*, 32(2):54–69.
- Weßels, Bernhard 2007: Discontent and European Identity: Three Types of Euroscepticism. *Acta Politica*, 42(2–3): 287–306.
- Wonka, Arndt 2016: The party politics of the Euro crisis in the German Bundestag: frames, positions and salience. *West European Politics*, 39(1):125–144.

Parlamenti jegyzőkönyvek

(utolsó letöltés: 2017. június 20.)

- IV. Köztársaság Nemzetgyűlése: Journal Officiel. <<http://4e.republique.jo-an.fr/>>
Assemblée nationale: Archives. <<http://archives.assemblee-nationale.fr/>>
Assembleia da República: Iniciativas Legislativas. <<http://www.parlamento.pt/ActividadeParlamentar/Paginas/IniciativasLegislativas.aspx>>
Bundestag: Plenarprotokolle. <<https://www.bundestag.de/dokumente>>
Camera dei Deputati: Legislature Precedenti. <<http://legislature.camera.it/>>
Camera Deputaților: Votul electronic. <<http://www.cdep.ro/pls/steno/eVot.Data?dat=&cal=1>>
Chambre des Députés: Dossiers en cours. <<http://www.chd.lu/wps/portal/public/Accueil/Actualite/DossiersEnCours>>
Congreso de los Diputados: Iniciativas. <<http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Iniciativas>>
Dáil: Dáil Debates. <<http://oireachtasdebates.oireachtas.ie/debates%20authoring/debateswebpack.nsf/yearlist?readform&chamber=dail>>
Državni zbor: Evidenca dokumenta. <http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/glasovanje!/ut/p/z1/04_Sj9CPykyssy0xPLMnMz0vMAfIjo8zivT39gy2dDB0NDAL8DQw8PRyDXcJcJI0NTAz0w1EVuAeZGBI4Gnpbhvj4-hgauJvpR5Gk39_S0M3AM9TY3cTYN8TAwNeIOP0GOICjAYn2YyqIwm98QW4oEDgqAgBcrOd7/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/>
Eduskunta: Uusimman / käynnissä olevan istunnon pöytäkirja. <https://www.eduskunta.fi/FI/lakiensaataminen/taysistunnon_verkkolahetykset/Sivut/Taysistuntojen-poytakirjat.aspx>
Folketing: Viderestilling til tidligere folketingssamlinger. <<http://webarkiv.ft.dk/doc.aspx?samling/arkiv.htm>>
House of Commons: Hansard 1803–2005. <<http://hansard.millbanksystems.com/sittings/C20>>
Kamer: Kamerdocumenten. <<http://www.dekamer.be/kvcr/showpage.cfm?section=/flwb&language=nl&cfm=ListDocument.cfm>>
Národná rada: Hlasovanie. <<http://www.nrsr.sk/web/default.aspx?sid=schodze/hlasovanie/schodze>>
Narodno sabranie: Sztenogrami ot plenarni zaszedanija. <<http://parliament.bg/bg/plenaryst>>
Nationalrat: Alle Verhandlungsgegenstände. <<https://www.parlament.gv.at/PAKT/VHG/>>
Országgyűlés: Szavazások ciklusonkénti adatai. <<http://www.parlament.hu/szavazasok-elozo-ciklusbeli-adatai>>
Parlament ta' Malta: Sitings. <<http://www.parlament.mt/sittinglegislation?l=1>>
Poslanecká sněmovna: Hlasování. <<http://www.psp.cz/sqw/hlasovani.sqw?zvo=1&o=5>>
Riigikogu: Working Schedule. <<http://web.archive.org/web/20130508110023/http://riigikogu.ee/index.php?id=34586>>

Riksdag: Kammarens protokoll. <<http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar?doktyp=prot>>
Saeima: Likumdošanas datu bāze. <<http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/webAll?OpenView>>
Seimas: Seimo sesijos. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.kad_ses>
Sejm: Archiwum. <<http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/page.xsp/archiwum>>
Tweede Kamer: Officiële bekendmakingen: Zoeken. <<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/>>
Vouli' tön Antiprosō' pōn: Praktiká synedriáseon oloméleias. <http://www2.parliament.cy/parliamentgr/008_01.htm>
Vouli ton Ellínon: Synedriáseis Oloméleias. <<http://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias>>

Választási eredmények

(utolsó letöltés: 2017. június 20.)

Biroul Electoral Central: Istoric Electoral România. <<http://www.roaep.ro/istoric/>>
Bundesministerium für Inneres: Wahlen. <<http://bmi.gv.at/412/>>
Bundeswahlleiter: Bundeswahlleiter. <<https://bundeswahlleiter.de>>
Centrālā vēlēšanu komisija: Vēlēšanas Latvijā. <<https://www.cvk.lv/pub/public/27427.html>>
Centralna Izbiraterna Komisija: Arhiv na CIK za provedeni izbori. <<https://www.cik.bg/bg/37>>
Český statistický úřad: Výsledky voleb a referend. <<https://www.volby.cz/>>
CEVIPOL: Résultats électoraux au Grand-Duché de Luxembourg. <<http://cevipol.ulb.ac.be/fr/ressources/resultats-electoraux/resultats-electoraux-augrand-duche-de-luxembourg>>
Comissão Nacional de Eleições: Resultados Eleitorais. <http://eleicoes.cne.pt/sel_eleicoes.cfm?m=vector>
Department of Information: Elections in Malta. <<http://doi-archived.gov.mt/EN/elections/default.asp>>
Državna volilna komisija: Volitve. <<http://www.dvk-rs.si/index.php/si>>
Državno izborno povjerenstvo: Arhiva izbora kronološki. <<http://www.izbori.hr/ws/index.html?documentId=8BD9243DD4840AD3C1257C5C004BF6B3>>
Danmarks Statistik: Valgoversigt. <<http://www.dst.dk/valg/index.htm>>
ElectionsIreland: Elections in Ireland. <<https://electionsireland.org/index.cfm>>
Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken: Verkiezingen. <<http://www.elections.fgov.be/index.php?id=1622&L=1>>
France-politique: Votations (élections et référendums). <<http://www.france-politique.fr/election-politique.htm>>
Kiesraad: Databank Verkiezingsuitslagen. <<http://www.verkiezingsuitslagen.nl/>>
Ministerio del Interior: Consulta de Resultados Electorales. <<http://www.infoelectoral.mir.es/infoelectoral/min/>>
Ministero dell'Interno: Archivio Storico delle Elezioni. <<http://elezionistorico.interno.it/>>

Nemzeti Választási Iroda: Előző választások. <<http://valasztas.hu/>>
 Parliament.uk: Research Briefings. <<https://researchbriefings.parliament.uk/?ContentType=Commons+Briefing+papers&Topic=Parliament%2C+government+and+politics&SubTopic=Elections&Year=&SortByAscending=false>>
 Państwowa Komisja Wyborcza: Wybory i referenda. <http://pkw.gov.pl/352_Wybory_i_referenda>
 Parties and Elections: European Union <<http://www.parties-andelections.eu/eu.html>>
 Štatistický úrad Slovenskej republiky: Volby a referendá. <<http://volby.statistics.sk/>>
 Statistiska centralbyrån: Val. <<http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/demokrati/>>
 Tilastokeskus: Vaalit. <<http://www.stat.fi/til/vaa.html>>
 Vabariigi Valimiskomisjon: Toimunud valimiste arhiiv. <<https://www.valimised.ee/et/valimiste-arhiiv/toimunud-valimiste-arhiiv>>
 Vyriausioji rinkimų komisija: Rinkimai pagal datą. <<http://www.vrk.lt/pagal-data>>
 Ypourgeio Eszoterikón: Eklogesz. <<http://ekloges.yes.gr/>>
 Yporgeio Eszoterikon Ypiresia Eklogon: Episzima Apoteleszmata. <<http://results.elections.moi.gov.cy/>>

Egyéb internetes források

(utolsó letöltés: 2017. június 20.)

BBC 2008: Sarkozy attacks federalists in EU. *BBC*, december 16. <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/7785233.stm>>
 Európai Bizottság 2016: *Infringements*. <http://ec.europa.eu/internal_market/scoreboard/performance_by_governance_tool/infringements/index_en.htm>
 Luining, Michiel 2017: Dutch political parties on the European Union. *Clingendael*, <https://www.clingendael.nl/sites/default/files/Dutch_political_parties_on_the_EU.pdf>
 NOS 2013: *Bolkestein*: Verhofstadt gevaarlijk. *NOS*, 2013. november 10. <<http://nos.nl/artikel/573163-bolkestein-verhofstadt-gevaarlijk.html>> (utolsó letöltés: 2017. június 20.).
 Orbán Viktor 2017: *Európai parlamenti felszólalás*. Brüsszel, április 26. <<http://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-felszolalasa-az-europai-parlament-plenaris-ulesen/>>
 Spiegel 2013: Angela Merkel on Europe: „We Are All in the Same Boat”. *Spiegel*, június 3. <<http://www.spiegel.de/international/europe/spiegel-interview-with-angela-merkel-on-euro-crisis-and-arms-exports-a-903401-2.html>>
 Thatcher, Margaret 1988: *Speech to the College of Europe*. Beszéd a bruggei College of Europe-ban. <<http://www.margaretthatcher.org/document/107332>>
 Wise, Peter 2016: Portugal's António Costa struggles to shake off EU overseers. *Financial Times*, augusztus 17. <<https://www.ft.com/content/c561b420-5fe4-11e6-b38c-7b39cbb1138a>>

Dúró József

ELLENZŐK, KRITIKUSOK, KÉTKEDŐK

A pártalapú euroszkepticizmus arcai

EU-ellenes? Euroszeptikus? Nem európai? Jóformán naponta halljuk ezeket a kifejezéseket a médiában anélkül, hogy pontosan tudnánk, mit is jelentenek. De vajon van különbség ellenző, kritikus és kétkedő között? Vagy ez csupán játék a szavakkal? Brexit, Le Pen, Ciprasz... Repkednek a nevek és fogalmak. De mi van mögöttük? Kik is pontosan Európa bírálói? És miért teszik?

Dúró József munkája ezekre a kérdésekre keres választ a politikatudomány eszköztárát hívva segítségül. A szerző nem csupán pontosan definiálja az euroszkepticizmust, de világos határt húz annak fokozatai között is. Teszi mindezt úgy, hogy valamennyi tagállamban áttekinti az Európai Uniót kritizáló pártokat, teljes képet nyújtva a jelenség okairól és típusairól. A kötet azonban jóval több pillanatfelvételnél: felvillantja a legfontosabb történelmi előzményeket és az euroszkepticizmus fejlődését az integráció indulásától napjainkig.

2990 Ft

